

การสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์

พรทิพา นิสสะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

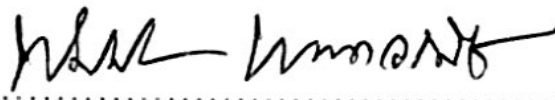
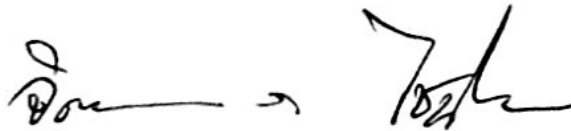
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

พฤษภาคม ๒๕๕๘

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา


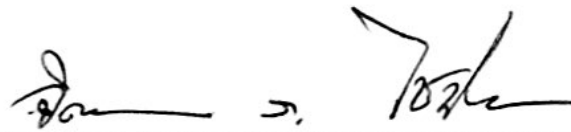
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณา
วิทยานิพนธ์ของ พรทิพา นิสสะ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้


คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์


..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ทศนีย์ ทานตวณิช)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตตภา สารพัฒน์ก ไชยปัญญา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์


..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ เวศร์ภาดา)


..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ทศนีย์ ทานตวณิช)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตตภา สารพัฒน์ก ไชยปัญญา)


..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถึ)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยบูรพา


..... คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ดร. บุญรอด บุญเกิด)

วันที่ ๒๕ เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

การวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์ ระดับบัณฑิตศึกษา
จากมหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจาก รองศาสตราจารย์ ทศนีย์ ทานตวณิช อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตตภา สรพัตติก ไชยปัญญา อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วน ด้วยความอดทน และเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ เวศร์ภาดา คณบดีคณะมนุษยศาสตร์ และประยูรศิลป์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ที่กรุณาให้ความรู้ ให้คำปรึกษาที่มีประโยชน์ เพื่อให้การตรวจแก้วิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิธิ ที่ให้แนวคิดอันทรงคุณค่า แก่ผู้ศึกษา เพื่อนำมาพัฒนาและต่อยอดในการศึกษาต่อไป

ขอขอบพระคุณอาจารย์ศรีัญญา ขวัญทอง ที่สรรค์สร้างเส้นทางในอนาคตให้แก่ผู้ศึกษา ด้วยการเป็นแรงบันดาลใจอันยิ่งใหญ่ในการศึกษาวรรณคดีโบราณ ให้ความรู้ ความเมตตา ความห่วงใย และให้คำปรึกษาที่มีประโยชน์แก่ผู้ศึกษาเสมอมา

ขอขอบคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพาทุก ๆ ท่าน ที่กรุณาบ่มเพาะความรู้ ให้กำลังใจ เพื่อให้ศิษย์มีอนาคตที่งดงาม

ขอบคุณ คุณณิฎา เกียรติคงนนท์ ที่อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ศึกษาตลอดระยะเวลา การศึกษาในระดับมหาบัณฑิต และขอบคุณเพื่อน ๆ พี่ ๆ น้อง ๆ สาขาการสนทนาภาษาไทย และ สาขาภาษาไทย ที่คอยให้กำลังใจ และถามไถ่ความคืบหน้าตลอดระยะเวลาการศึกษา

ขอบคุณทุนพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์) ที่ให้การสนับสนุนทุนในการศึกษาระดับมหาบัณฑิตนี้ และขอบคุณมหาวิทยาลัยบูรพาที่มอบทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอกราบขอบพระคุณ “พ่อ แม่” และครอบครัว ที่ทำให้ผู้ศึกษาเดินทางมาจนถึงวันนี้ คุณค่าและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาขอมอบเป็นกตัญญูทวดเทวีตาแด่ บุษการี บุรพาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่ทำให้ผู้ศึกษาเป็นผู้มี การศึกษาและมีอนาคตที่ดีตราบเท่าทุกวันนี้

พรทิพา นิสสะ

๕๓๙๑๐๒๙๘: สาขาวิชา: ภาษาไทย; ศศ.ม. (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต)

คำสำคัญ: สมุทรโฆษคำฉันท์/ การสืบสาน/ การสร้างสรรค์/ การประพันธ์

พรทิพา นิสสะ: การสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์
(THE CONTINUATION AND THE CREATIVITY OF THE ART OF WRITING IN
SAMUTTHRAKHOT KHAMCHAN) อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์: ทศนีย์ ทานตวณิช, กศ.ม.
จิตตภา สารพัดนึก ไชยปัญญา, Ph.D. ๓๖๖ หน้า ปี พ.ศ. ๒๕๕๘

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย และศึกษาการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ศิลปะการประพันธ์ของสมุทรโฆษคำฉันท์ทั้งตอนต้นและตอนปลายแล้วนำมาเปรียบเทียบกัน

ผลการศึกษาพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานศิลปะการประพันธ์ด้านการใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมาทุกด้าน แต่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายยังได้สร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ที่แตกต่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นในบางประเด็น ได้แก่ การสร้างสรรค์การใช้ภาษา ซึ่งก็สร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ คำไวพจน์ การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น และการสร้างคำ ซึ่งก็สร้างสรรค์คำที่มีขนาดยาวกว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น การสร้างสรรค์ความงามที่เกิดจากเสียงมีการเล่นเสียงสัมผัสสระจำนวนมากขึ้น ส่วนความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพชนิดใหม่ ๒ จินตภาพ และการสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์ก็ได้สร้างสรรค์ลีลาในการพรรณนาบทพรรณนาธรรมชาติที่มีความอลังการซึ่งเป็นลีลาที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

53910298: MAJOR: THAI LANGUAGE; M.A. (THAI LANGUAGE)

KEYWORDS: SAMUTTHRAKHOT KHAMCHAN/ CONTINUATION/ CREATIVITY

PHORNTHIPHA NISSA: THE CONTINUATION AND THE CREATIVITY OF THE
ART OF WRITING IN SAMUTTHRAKHOT KHAMCHAN. ADVISORY COMMITTEE:
TASSANEE THANTAWANIT, M.Ed, CHITTAPA SARAPADNUKE CHAIPUNYA, Ph.D.
366 P. 2015

This thesis is aimed to study the continuation and the creativity of the art of writing in Samutthrakhot Khamchan at the onset part and the finale part of poetry including the studying for the creativity of the art of writing at the finale part of Samutthrakhot Khamchan. The researcher has analyzed the art of writing both of Samutthrakhot Khamchan at the onset part and the finale part and later compared.

As a result have found that Samutthrakhot Khamchan at the finale part has all continued the art of writing, the usage of language, the beauty of language and the styles of poetry from Samutthrakhot Khamchan at the onset part. Therefore Samutthrakhot Khamchan at the finale part has been created the art of writing which is different from Samutthrakhot Khamchan at the onset part in some points. For instance, the creativity of usage of language, the creativity of lexis poetry, the synonyms, consonant and vowel forms changing that never been found in Samutthrakhot Khamchan at the onset part. The onomatopoeias and the creativity of poetry has longer words than Samutthrakhot Khamchan at the onset part. There are a lot of assonances which is created beautiful rhythm in the poetry. There are the Figures of Speech that have been found in the new 2 imageries. More over the poetry has created the styles of poetry which is also created the description to the nature with the marvelous styles that never been found in Samutthrakhot Khamchan at the onset part.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ณ
บทที่	
๑ บทนำ.....	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๓
ขอบเขตของการศึกษา.....	๓
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
วิธีดำเนินการศึกษา.....	๔
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	๕
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๕
๒ ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น.....	๒๐
การใช้ภาษา.....	๒๐
ความงามทางภาษา.....	๕๒
ลีลาในการประพันธ์.....	๑๓๘
๓ ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย.....	๑๖๐
การใช้ภาษา.....	๑๖๐
ความงามทางภาษา.....	๒๐๑
ลีลาในการประพันธ์.....	๒๗๖
๔ การสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย.....	๓๑๒
การสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่สมุทรโฆษคำฉันท์	
ตอนปลาย.....	๓๑๒

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
การสร้างสรรศิลป์และการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย.....	๓๓๗
๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๓๔๙
สรุปผลการศึกษา.....	๓๔๙
อภิปรายผล.....	๓๔๔
ข้อเสนอแนะ.....	๓๕๙
บรรณานุกรม.....	๓๖๐
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	๓๖๖

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๒-๑	จำนวนอักษรศัพท์ที่มาจากภาษาต่าง ๆ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น..... ๒๑
๒-๒	จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต่าง ๆ ใน ฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น..... ๕๓
๒-๓	จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งต่าง ๆ ในฉันทลักษณ์ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น..... ๖๗
๒-๔	จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่อง เป็นลูกโซ่ในฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น..... ๗๘
๒-๕	จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากคำในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้น..... ๘๓
๒-๖	จำนวนและร้อยละของการเล่นคำในลักษณะกลบทในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้น..... ๘๖
๒-๗	จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบใน สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น..... ๑๑๐
๓-๑	จำนวนอักษรศัพท์ที่มาจากภาษาต่าง ๆ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย..... ๑๖๐
๓-๒	จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต่าง ๆ ใน ฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย..... ๒๐๒
๓-๓	จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งต่าง ๆ ในฉันทลักษณ์ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย..... ๒๒๑
๓-๔	จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่อง เป็นลูกโซ่ในฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย..... ๒๓๙
๓-๕	จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากคำในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย..... ๒๔๙
๓-๖	จำนวนและร้อยละของการเล่นคำในลักษณะกลบทในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย..... ๒๕๐
๓-๗	จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบในสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนปลาย..... ๒๖๗

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
๔-๑ การเลือกใช้คำที่มีทั้งในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้น และสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย.....	๓๓๓

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมัยอยุธยาเป็นสมัยที่สำคัญของวรรณคดีไทย เนื่องจากพบการสร้างสรรค์วรรณคดีที่เป็นแบบฉบับ และมีความเป็นเอกไว้เป็นจำนวนมากและหลากหลายประเภท เช่น วรรณคดีพิธิกรรม วรรณคดียอพระเกียรติ วรรณคดีศาสนา วรรณคดีนิราศ วรรณคดีคำสอน วรรณคดีแบบเรียน และวรรณคดีนิทาน วรรณคดีนิทานในสมัยอยุธยาได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรถึง ๒ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตพระลอ ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดของลิลิต และสมุทรโฆษคำฉันท์ ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดของคำฉันท์ ดังที่ โชษิตา มณีไส (๒๕๔๘, หน้า ๘๐๔) ได้กล่าวถึงสมุทรโฆษคำฉันท์ไว้ว่า

สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณกรรมแบบแผนที่ได้รับยกย่องให้เป็นยอดของวรรณกรรมคำฉันท์ เนื่องจากเป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่เปี่ยมพร้อมด้วยคุณค่าในด้านต่าง ๆ ของวรรณกรรมชั้นเลิศ อันได้แก่ ความไพเราะงดงามประณีตด้วยกระบวนการประพันธ์และศิลปะการประพันธ์ และมีรสที่ก่อให้เกิดความสะเทือนใจอย่างยิ่ง

สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีคำฉันท์ที่มีที่มาจากสมุทรโฆษชาดก ในปัญญาสชาดก กวีราชสำนักอยุธยาได้นำมาแต่งเป็นคำฉันท์ในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการเล่นหนังใหญ่ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๔๗, หน้า ๒๐๕) กล่าวถึงสาเหตุที่เอื้อให้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงต้นว่า “เพราะมีการสร้างวัดและพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ซึ่งมีขนาดสูงที่สุดในเวลานั้น มีการฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เป็นโอกาสอันเหมาะสมที่จะมีการแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ขึ้นเป็นบทเล่นหนังในโอกาสพิเศษนี้” เนื้อเรื่องของสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเริ่มตั้งแต่บทประณามพจนีไปจนถึงพิทยาธรรณานิมุขกำสรวล สุมาลี กียะกุล (๒๕๑๙, หน้า ๒๒๔) กล่าวถึงสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นว่า

สมุทรโฆษคำฉันท์สมควรจะมีสมัยกำเนิดอยู่ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้นเป็นแน่ แต่การระบุตัวผู้แต่งนั้นยากที่จะทำได้ ด้วยหลักฐานแวดล้อมมีน้อย หากจะถือเอาพระปรารภในกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส เป็นแนวทางว่าผู้นิพนธ์คือ “มหाराช” ซึ่งโดยลักษณะคำ ย่อมหมายถึงพระมหากษัตริย์ มิใช่ราชครู ประกอบกับความประสงค์ที่ผู้นิพนธ์ระบุไว้เองในคำปรารภต้นเรื่องว่าแต่งขึ้นตามรับสั่งของพระเจ้าแผ่นดินแล้วก็น่าที่จะยอมรับว่า ผู้แต่งคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตามพระราชดำรัส

ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเป็นพระราชบิดา หรือสมเด็จพระบรม-ราชาธิราชที่ ๓ ซึ่งเป็น พระเชษฐาธิราช พระองค์ใดพระองค์หนึ่งแต่ก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์เอง ด้านการที่ทรง พระราชนิพนธ์ค้างไว้ นอกจากอาจจะเป็นด้วยหมดพระราชประสงค์แต่เพียงนั้นแล้ว อาจเป็นด้วย หลังจากขึ้นครองราชย์แล้วทรงมีพระราชกิจมากจนไม่มีเวลาว่างสำหรับทรงพระราชนิพนธ์ต่ออีก ก็เป็นไปได้

เนื้อเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นค้างอยู่ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ กระทั่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้พระนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายต่อ โดย เริ่มเรื่องตั้งแต่พิทยาธรณานิรุกษ์คร่ำครวญอยู่ในพระราชอุทยานของพระสมุทรโฆษจนกระทั่งจบ มีการกล่าวประชุมชาดกรวมถึงแถลงเรื่องผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ วันเดือนปีที่แต่งจบ และการ อธิษฐานขอพรของกวี

เนื่องจากเนื้อเรื่องของสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นกวีประพันธ์ค้างไว้เพียงตอนพิทยา ธรณานิรุกษ์กำสรवल และทิ้งช่วงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ ปรมานุชิตชิโนรสจึงได้ประพันธ์ต่อจนจบ ทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่มีความน่าสนใจ ในแง่ของการสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ สุมาลี กีเยกกุล (๒๕๑๙, หน้า ๒๒๖) ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่าควรจะศึกษา “อิทธิพลเชิงวรรณกรรมของสมุทรโฆษคำฉันท์สำนวนที่แต่ง สมัยกรุงศรีอยุธยาต่อสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่เป็นพระนิพนธ์ในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส”

กุสุมา รัชชมณี (๒๕๓๗, หน้า ๑๓๑) ได้กล่าวถึงการประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอน ปลาย ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสไว้ว่าพระนิพนธ์ ของ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสมีลักษณะหลายประการที่ทำให้กล่าวได้ว่าทรงเป็น “กวีอยุธยาเกิด” สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายต่อกันได้อย่างสนิทกับสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ด้วยฝีปาก ลีลา อลังการ และจารีตต่าง ๆ ที่กลมกลืนกับสำนวนอยุธยา

จากคำกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ทั้งตอนต้นและตอนปลาย ทั้งในด้านการใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาการประพันธ์ เพื่อวิเคราะห์การสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมาสู่สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย และการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ซึ่งสมุทรโฆษ คำฉันท์ทั้งสองช่วงอาจศิลปะการประพันธ์ที่มีความแตกต่างกันในบางประเด็น เนื่องจาก สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นและตอนปลายมีระยะเวลาในการประพันธ์ที่ห่างกันกว่าสองร้อยปี ทั้งนี้ พบว่ามีผู้สนใจศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ไว้แล้วจำนวนหนึ่ง เช่น สุมาลี กีเยกกุล (๒๕๑๙) ศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา การวิเคราะห์และวิจารณ์

เชิงประวัติไว้อย่างละเอียด สายใจ ตระกูลสันติ (๒๕๔๑) ศึกษาภาพพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ งานวิจัยทั้งสองเป็นการศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์เฉพาะประเด็นเชิงประวัติ และการใช้ภาพพจน์ เท่านั้น ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ทั้งสองตอนต้นและตอนปลาย อย่างละเอียดทั้งในด้าน การใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ เพื่อให้เห็น การสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ทั้งสองตอน อันจะทำให้ ประจักษ์ถึงคุณค่าของสมุทรโฆษคำฉันท์ในฐานะยอดของวรรณคดีประเภทคำฉันท์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของกาวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่สมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนปลาย
๒. เพื่อศึกษาการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการวิจัยนี้ทำให้เห็นศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นและตอนปลาย รวมถึงทำให้เห็นการสืบสานและสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย อันจะนำไปสู่การประจักษ์ถึงคุณค่าของสมุทรโฆษคำฉันท์ ในฐานะยอดแห่งวรรณคดีประเภท คำฉันท์ และยังแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพในการประพันธ์ของกวีทั้งสองสมัยอย่างชัดเจน

ขอบเขตของการศึกษา

- ขอบเขตด้านข้อมูล
- การศึกษานี้ศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ในหนังสือ วรรณกรรมอยุธยา (เล่ม ๒) ซึ่งกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่
- ขอบเขตด้านเนื้อหา
๑. ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น
 - ๑.๑ การใช้ภาษา
 - ๑.๒ ความงามทางภาษา
 - ๑.๓ ลีลาในการประพันธ์
 ๒. ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย
 - ๒.๑ การใช้ภาษา
 - ๒.๒ ความงามทางภาษา

๒.๓ ลีลาในการประพันธ์

๓. การสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

๓.๑ การสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่สมุทรโฆษ

คำฉันท์ตอนปลาย

๓.๒ การสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

นิยามศัพท์เฉพาะ

ศิลปะการประพันธ์ หมายถึง วิธีการประพันธ์อย่างมีศิลปะในด้านใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาการประพันธ์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น หมายถึง สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย หมายถึง สมุทรโฆษคำฉันท์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์

การสืบสาน หมายถึง การสืบทอดศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

การสร้างสรรค์ หมายถึง การสร้างศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายที่มีความแตกต่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ทั้งความแตกต่างด้านปริมาณและความแตกต่างด้านวิธีการประพันธ์

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยมีขั้นตอน ดังนี้

๑. รวบรวมข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสมุทรโฆษคำฉันท์ การใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ จากหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๒. วิเคราะห์ข้อมูลตามขอบเขตด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้
๓. สรุปผล อภิปรายผล และให้ข้อเสนอแนะ
๔. เสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

ข้อตกลงเบื้องต้น

๑. การศึกษาการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสระเนื่องกันเป็นลูกโซ่ หรือการศึกษาทั้งเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระในบทเดียวกัน ผู้ศึกษาทำสัญลักษณ์การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะโดยวิธีการใช้ตัวอักษรตัวหนา และทำสัญลักษณ์การเล่นเสียงสัมผัสสระโดยวิธีการใช้การขีดเส้นใต้ เช่น

- | | | |
|--|--|---|
| ๑. บรรพ <u>พ</u> ตร <u>จ</u> ร <u>พ</u> ระไพ | ซ <u>อ</u> ง <u>ซ</u> ้น <u>ไ</u> จ <u>ไ</u> | ค <u>ิ</u> อ <u>ซ</u> ำ <u>ง</u> จ <u>ล</u> ล <u>เ</u> ข <u>า</u> |
| ๑. <u>ว</u> ุ้ง <u>เว</u> ็ง <u>เพ</u> ิง <u>ต</u> ระ <u>พ</u> ัก <u>เส</u> ลา | ห <u>ุ</u> บ <u>ห</u> อง <u>ค</u> ู <u>ห</u> า | แล <u>ห</u> วัง <u>แล</u> ห <u>้วย</u> ห <u>เว</u> ล <u>ห</u> าร |
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคำนี้ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

๑. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสมุทรโฆษคำฉันท์

ชลดา เรืองรัชชลิขิต (๒๕๔๗) ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องของสมุทรโฆษคำฉันท์ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโอรสท้าวพินทุทัต กษัตริย์ครองนครพรมบุรี มีพระนามว่า พระสมุทรโฆษ พระสมุทรโฆษทราบข่าวจากนายพรานว่ามีช้างป่ามากมายก็กราบทูลลาพระราชบิดาเสด็จออกไปคล้องช้างป่า เมื่อหยุดพักพลได้ต้นโพ พระโพเทพารักษ์อุ้มพระองค์ไปสมกับนางพินทุมดี แล้วต่อมาพราภสองกษัตริย์จากกัน เมื่อทั้งสองกษัตริย์ตื่นบรรทมไม่พบกันก็คร่ำครวญหากัน นางพินทุมดีให้นางพี่เลี้ยงรัตนธารีวาดรูปของชายที่มาสมนาง แล้วนางพินทุมดีก็ให้นางรัตนธารีไปทูลเชิญพระสมุทรโฆษให้เสด็จมาหานาง พระอินทร์ได้ให้พระมาตุลีนำราชรถมารับพระสมุทรโฆษเพื่อให้เดินทางมายังรมยนครของนางพินทุมดี กษัตริย์ทั้งสองจึงได้พบกันอีกครั้ง ต่อมาท้าวสีหนรคุปต์พระราชบิดานางพินทุมดีได้จัดพิธีเลือกคู่สุมพรขึ้น กษัตริย์ทั้งหลายต่างมาชุมนุมกันประลองศิลป์เพื่อหวังจะได้นางพินทุมดีเป็นคู่ครอง ปรากฏว่าพระสมุทรโฆษชนะการประลอง พระสมุทรโฆษรบชนะกษัตริย์ทั้งหลาย ท้าวสีหนรคุปต์จึงประกอบพิธีมอบราชสมบัติและยกนางพินทุมดีให้พระสมุทรโฆษ ต่อมาพิทยาธรสองตนรบกัน ตนหนึ่งแพ่รบแพ่ตกลงมายังพื้นดิน พระสมุทรโฆษจึงได้ช่วยเหลือไว้ พิทยาธรจึงถวายพระขรรค์แด่พระสมุทรโฆษ พระสมุทรโฆษถือพระขรรค์พานางพินทุมดีเหาะไปประพาสป่าหิมพานต์ ขณะทั้งสองกษัตริย์ทั้งสองบรรทมอยู่ มีพิทยาธรตนหนึ่งมาลักพระขรรค์ไป ทั้งสองพระองค์จึงทรงเดินเท้าจนไปถึงแม่น้ำสายหนึ่ง จึงได้พากันเกาะขอนไม้ข้ามแม่น้ำไป แต่เกิดพายุพัดขอนขาด สองกษัตริย์พลัดหลงกันไปคนละทาง

นางพินทุมดีถูกขังไปยังเมืองมัทบุรี นางได้แปลงเพศเป็นดาบสินี นางได้ให้ช่างแต่งศาลาและ
วาดภาพเรื่องราวของนางและพระสมุทโฆษไว้ ฝ่ายพระอินทร์ได้บังคับให้พิทยาธรคืนพระขรรค์
แก่พระสมุทโฆษ พระสมุทโฆษเดินทางตามหานางพินทุมดีจนถึงเมืองมัทบุรี ได้พบนางพินทุมดี
และพากันกลับเมืองรมยนคร ทำวสีหนครูปต์ได้มอบราชสมบัติแก่พระสมุทโฆษอีกครั้งหนึ่ง ต่อมา
ทำวพินทุทัตได้ให้ทูตมาเชิญพระสมุทโฆษเสด็จกลับเมืองพรหมนคร พระสมุทโฆษเสด็จกลับ
พร้อมไพร่พล พระราชบิดาได้มอบราชสมบัติให้แก่พระสมุทโฆษ ส่วนทำวพินทุทัตและทำว
สีหนครูปต์เสด็จออกผนวชเป็นราชาฤๅษีอยู่ในป่า

โดยเนื้อเรื่องของสมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นแต่งขึ้นโดยใช้คำประพันธ์ทั้งสิ้น ๑,๔๔๘
บท ประกอบด้วย กาพย์ฉับ ๙๙๐ บท กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ บท อินทริวิเชียรฉันท ๒๔๔ บท
วสันตดิลกฉันท ๑๒๒ บท และศัพท์ทุกวิกิพิตฉันท ๖๔ บท

โชษิตา มณีไส (๒๕๔๘) เขียนบทความ เรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่งสมัย
อยุธยา: วิธีการด้านเนื้อเรื่อง ผลการศึกษาพบว่า สมุทโฆษคำฉันท์มีที่มาจากสมุทโฆษชาดก
โดยสมุทโฆษคำฉันท์ดำเนินเนื้อเรื่องตามอย่างสมุทโฆษชาดกเฉพาะในช่วงตั้งแต่ไปเก็บ
จนกระทั่งจบเรื่อง แต่ในช่วงแรกของเนื้อเรื่องมีความแตกต่างกัน โดยปรากฏการเพิ่มภาค
เหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง และเพิ่มรายละเอียดในการพรรณนาอารมณ์ตัวละครบางตัว โดยมี
จุดประสงค์เพื่อมุ่งแสดงรสตามหลักวิธีการประพันธ์ตามที่ปรากฏในสุโธธาลังการและอลังการ
ศาสตร์ ทั้งนี้ผู้แต่งอาศัยความรู้ในรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีแต่งเพื่อแสดงรสต่าง ๆ จากสุโธธาลังการ
และหลักความรู้ด้านลักษณะกวีนิพนธ์ที่ดี และหลักการสร้างตัวละครเอก

ฝ่ายชายจากอลังการศาสตร์ วิธีการด้านเนื้อเรื่องดังกล่าวช่วยให้ผู้แต่งประสบ
ความสำเร็จในการแสดงรสของวรรณกรรม และเป็นวิธีที่มุ่งเน้นความเด่นทางอารมณ์และความ
น่าประทับใจที่เกิดขึ้นภายในภาคเหตุการณ์

๑.๒ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสร้างคำในวรรณคดีไทย

กุสุมา รัชชมณี (๒๕๓๗) ได้กล่าวถึงภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในวรรณคดีไทย
ว่า คนไทยนิยมใช้คำที่มาจากภาษาสันสกฤตมากกว่าคำที่มาจากภาษาบาลี นอกจากนี้ยังนิยม
แปลคำบาลีเป็นไทยด้วยการใช้คำที่ได้มาจากภาษาสันสกฤต เช่น สิกขุา แปลว่า ศึกษา ขตุติย
แปลว่า กษัตริย์ เนื่องจากการเผยแพร่ศาสนาพุทธนิกายมหายานในดินแดน สุมาตรา ชวา กัมพูชา
ภาษาสันสกฤตซึ่งใช้จารึกในคัมภีร์ฝ่ายมหายานก็เป็นที่รู้จักแพร่หลายในดินแดนไทยซึ่งได้อิทธิพล
จากกัมพูชาด้วย

แต่อย่างไรก็ตาม การรับคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทยนั้นเป็นการรับเฉพาะคำมาใช้เป็นคำศัพท์สำเร็จรูปเป็นส่วนใหญ่ หลักไวยากรณ์อื่น ๆ เช่น การสร้างคำ การสร้างประโยคพบน้อยมาก เพราะลักษณะของภาษาไทยต่างจากภาษาบาลีและสันสกฤต ภาษาไทยเป็นภาษาคำโดด แต่ภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นภาษาที่มีวิภक्तिปัจจัยเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลอินโดยุโรป เช่นเดียวกับภาษาในยุโรป เช่น อังกฤษ ละติน กรีก

การเปลี่ยนแปลงเสียงของหน่วยคำในภาษาไทย โดยศึกษาเฉพาะวรรณกรรมร้อยกรองสมัยอยุธยา สรุปได้ว่าสิ่งแรกที่กวีคำนึงถึงคือเรื่องเสียงของคำ การตัดเสียง การเพิ่มเสียง และการเปลี่ยนแปลงเสียงของคำ ด้วยมีเหตุมาจากความต้องการที่จะปรับเสียงให้เหมาะสมที่สุดสำหรับคำประพันธ์บทหนึ่ง ๆ เมื่อกวีใช้คำได้เหมาะสมกับเสียงที่ตนเองต้องการแล้ว ความประสงค์จึงขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง คือเพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซากของคำที่ใช้ แล้วจึงไปในระดับแสดงภูมิความรู้ว่ากวีเป็นผู้ที่มีความสามารถในการหลากคำ และพลิกแพลงคำเหนือกว่าผู้อื่น

เมื่อศาสนาพุทธลัทธิเถรวาทแบบลังกาเจริญรุ่งเรืองในไทยภาษาบาลีแบบลังกาจึงมีบทบาท แต่ความนิยมภาษาสันสกฤตก็ยังคงหลงเหลืออยู่ ลักษณะการใช้คำบาลีสันสกฤตของกวีไทยที่ปรากฏในวรรณคดีอยุธยาได้สืบทอดมาจนถึงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการเปลี่ยนแปลงคำเพื่อใช้ในงานประพันธ์ ได้แก่ การตัดเสียง เช่น อภิวัต เป็น ภิวัต ชนมพรรษา เป็น ชันษา พนานคร เป็น พนาคร การเพิ่มเสียง เช่น สุขุมลย์ เป็น สุขุมาลย์ ปโยธร เป็น ประโยธร การเปลี่ยนเสียง เช่น มนุษย์ เป็น มานุษย์ นิโรทษ เป็น นฤโทษ การแต่งรูปแปลงเสียง โดยให้พยัญชนะการันต์ เช่น โลกย์ ชัชวาล ภิโรยย์ การยัดเสียงเสียงสระ เช่น ฤทัย เป็น ฤทัย อจินไตย เป็น อาจินไตย และการใช้คำสมาส เช่น ธิบดินทร์ เกิดจาก อธิบดี สนธิกับ อินทร์ ไบรินทร์ เกิดจาก บูร แผลงเป็น ไบร แล้วสนธิกับอินทร์ การใช้ศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตที่ผ่านการตกแต่งเป็นการแสดงภูมิของกวีได้ทางหนึ่ง วรรณคดีจึงไม่ได้เด่นแต่เนื้อหาอย่างเดียว แต่เป็นงานที่ประดับด้วยคำไปด้วย

วิสุทธิ์ บุษยกุล (๒๕๓๗) เขียนบทความเรื่อง ข้อสังเกตเกี่ยวกับภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทยว่า ในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง คำประพันธ์ประเภทฉันทมีอัตราส่วนคำบาลี-สันสกฤตปนอยู่มากที่สุด สูงกว่าคำประพันธ์ประเภทโคลง กลอน และกาพย์ คนไทยสามารถประกอบคำสมาสภาษาบาลีสันสกฤตที่เปลี่ยนอนจากหลังมาหน้าได้ แต่บางครั้งก็พบการใช้คำภาษาไทยมาประกอบกับคำบาลีสันสกฤต และแปลจากหลังมาหน้า เช่นเดียวกับการแปลความหมายของคำสมาสภาษาบาลีและสันสกฤต มีผู้สันนิษฐานว่าผู้ที่เอาภาษาบาลี

และสันสกฤตที่ผิดจากเสียงเดิมมาเผยแพร่ในไทยคือชาวเขมรโบราณ เพราะภาษาเขมรมีคำบาลีสันสกฤตแทรกอยู่มาก จารึกในประเทศเขมรที่เป็นภาษาสันสกฤตมีจำนวนมาก และอารยธรรมเขมรก็คงจะเผยแพร่ไปในบริเวณต่าง ๆ ที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน เมื่อพิจารณาการใช้คำภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทยแล้ว จะเห็นว่ามีแนวโน้มการใช้คำภาษาสันสกฤตมากกว่าบาลี หากเรื่องที่กวีประพันธ์เป็นเรื่องในพุทธศาสนา กวีมักจะไม่เลือกใช้คำภาษาบาลีสันสกฤต โดยกวีมักจะนิยมใช้รูปเขียนที่มาจากภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี ทั้งที่เป็นคำที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธโดยตรง เช่น กรรม ธรรม ศาสนา มนุษย์ สุวรรณ แต่หากเป็นคำภาษาสันสกฤตที่ออกเสียงยากกวีจะเลือกใช้ภาษาบาลีแทน

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (๒๕๔๗) ได้เขียนบทความเรื่อง การใช้คำสันสกฤตและบาลีในวรรณคดีไทย ได้กล่าวว่า คำสันสกฤตและบาลีที่ปรากฏในวรรณคดีไทยมีวิวัฒนาการและรูปแบบต่าง ๆ กันไป ในสมัยอยุธยาตอนต้น กวีมีความรู้เรื่องภาษาทั้งสองแตกฉาน นิยมพลัดแปลงแผลงศัพท์ให้พิสดาร ในสมัยต่อมาคำสันสกฤตและบาลีที่ปรากฏในวรรณคดีไทยมักปรากฏในรูปที่แผลงตามปกติ จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความนิยมใช้คำในภาษาทั้งสองตามรูปในภาษาเดิมจนเหมือนเป็นการแผลงกลับจากคำที่แผลงแล้วไปสู่รูปเดิม ในปัจจุบันก็ส่วนใหญ่ไม่เล่นกับศัพท์สันสกฤตและบาลีมากนัก เพราะอาจเป็นเพราะการศึกษาภาษาสันสกฤตและบาลีไม่แพร่หลายลึกซึ้งเหมือนที่เคยเป็น และการใช้คำสันสกฤตและบาลีในวรรณคดีไทยยังแสดงถึงการที่ไทยรับวัฒนธรรมต่างชาติ ต่างภาษา ตามยุคสมัยต่าง ๆ ด้วย

๑.๓ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความงามทางภาษา

นิตยา แก้วคัลณา (๒๕๔๒) ศึกษาการใช้ภาพพจน์ในวรรณคดีร้อยกรองสมัยอยุธยาตอนต้น ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ภาพพจน์ในวรรณคดีร้อยกรองสมัยอยุธยาตอนต้น มีหลากหลายประเภท แต่ที่ได้รับความนิยม ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ ใช้ในการกล่าวชมความงามของบุคคล ใช้ในการกล่าวถึงเรื่องอารมณ์ กล่าวถึงกิริยาอาการ กล่าวถึงบุคคล กล่าวถึงชบวนกองทัพ กล่าวถึงเมืองและปราสาทราชวัง กล่าวถึงสัตว์ กล่าวถึงสี กล่าวถึงเสียง อติพจน์หรือ อธิพจน์ ใช้ในการชมความงามของบุคคล อารมณ์ความรู้สึก อานุภาพของการต่อสู้ บุคลาธิษฐาน กวีมักใช้บุคลาธิษฐานในการเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ให้มีอาการอย่างใดอย่างหนึ่งได้เหมือนคนสมพจน์ย กวีนิยมใช้แทนบุคคลเป็นคำสามัญที่สุด ปฏิพจน์ กวีนิยมใช้ปฏิพจน์ในการคร่ำครวญแสดงถึงความรู้สึกเสียใจ เชิงตัดพ้อต่อว่า ห่วงใย และโศกเศร้าเป็นสำคัญ และการกล่าวอ้างอิงหรือทำความ กวีนิยมอ้างถึงนิทานชาดก อ้างถึงตัวละครสำคัญ และเนื้อเรื่องบางตอนจากวรรณคดีสำคัญ ๒ เรื่อง คือ มหาภารตะ และรามเกียรติ์ และในส่วนของอิทธิพลของวรรณคดีบาลี

และสันสกฤตที่ปรากฏในภาพพจน์ในวรรณคดีร้อยกรองสมัยอยุธยาตอนต้นมี ๒ ลักษณะ คือ กวีไทยรับภาพพจน์มาจากวรรณคดีบาลีและสันสกฤตมาใช้โดยตรง และกวีนำเรื่องราวเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา และเทพปกรณัมมาสร้างเป็นภาพพจน์

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๔๘) ศึกษาภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย

ได้ผลการศึกษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับของคำ และระดับของความ ในด้านระดับของคำ จะแบ่งได้เป็นการสรรคามาเรียงร้อยในบทประพันธ์เพื่อให้สื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ตามจุดมุ่งหมายของกวี และการเล่นคำเล่นเสียงที่นำคำที่มีรูปและเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียงและความหมาย เพื่อสร้างความไพเราะ ความลึกซึ้งของความหมาย และความเปรียบที่กระทบอารมณ์ ในด้านระดับของความ ได้แก่ การใช้ภาพพจน์แบบ อุปมา อุปลักษณ์ อนุนามนัย อธินามนัย บุคลาธิษฐาน อติพจน์ สัทพจน์ วิภาษ และอรรถวิภาษ การใช้สัญลักษณ์ การใช้สำนวน ประเภท บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร การสร้างเอกภาพในการซ้ำคำซ้ำความ และความเปรียบคู่ขนาน ซึ่งการจำแนกวิเคราะห์ลักษณะและประเภทของวรรณศิลป์จะช่วยทำให้สามารถเข้าใจกลวิธีทางภาษาที่กวีใช้ เพื่อสร้างวรรณศิลป์ในงานประพันธ์ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๙) ได้ศึกษาการสร้างรสสุนทรีย์ในวรรณคดีไทย

ผลการศึกษาในด้านวรรณศิลป์พบว่า วรรณศิลป์ไทยเกิดจาก เสียง คำ และความหมาย ได้แก่

๑. การปรุงแต่งเสียง โดยวิธีการเล่นเสียงสัมผัสใน การเล่นเสียงวรรณยุกต์ การเล่นจังหวะเสียง
๒. การปรุงแต่งคำโดยวิธีการสรรคำ การเล่นคำ และการซ้ำคำ
๓. การปรุงแต่งความโดยวิธีการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา อุปลักษณ์ บุคคลวัต หรือบุคลาธิษฐาน อติพจน์ นามนัย และปฏิพากษ์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้โวหารประเภทโวหารเปรียบเทียบ ได้แก่ โวหารอุปมาเทียบ ขนาน โวหารอุปมานิทศน์ โวหารกล่าวดำทมิ โวหารการอ้างเหตุผล โวหารการอ้างถึง ประเภท โวหารกล่าวโดยอ้อม ได้แก่ โวหารการประติตติความ โวหารกล่าวปฏิเสธ โวหารคำถามเชิงวาทศิลป์ โวหารการอ้างเวลา โวหารการอ้างประสบการณ์ในอดีต โวหารการชี้แจงผลโดยอ้อม และโวหาร การแสดงความรักอันวิเศษ และส่วนสุดท้าย คือการลำดับเนื้อความ ได้แก่ การเรียงข้อความ ที่บรรจุสาระสำคัญไว้ข้างท้ายบท การเรียงคำ วลี หรือประโยคที่มีความสำคัญเท่า ๆ กันเคียง ขนานกันไป การเรียงประโยคให้เนื้อหาเข้มข้นขึ้นไปตามลำดับจุดจบขึ้นบันได และการเรียงประโยค ให้มีเนื้อหาเข้มข้นขึ้นไปตามลำดับ แต่คลายความเข้มข้นลงในช่วงหรือประโยคสุดท้ายอย่าง ฉับพลัน ซึ่งวรรณคดีไทยหลาย ๆ เรื่องก็มีการจัดวางโครงสร้างอย่างเป็นระเบียบ เช่น ลิลิตยวนพ่าย ใช้การซ้ำคำเพื่อแบ่งความคิดเป็นช่วง ทวาทศมาสโคลงตัน ใช้การไล่ลำดับเวลา

วัน เดือน ปี เพื่อจัดเรียงเนื้อความทางอารมณ์ ภาพยนตร์เห่เรือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร รวมทั้งกาพย์
เห่ชมเครื่องคาวหวาน ก็มุ่งจัดโครงสร้างการเล่าให้มีระบบเดียวกัน แบ่งบท แบ่งตอนชัดเจน
ไล่เรียงความคิดไปตามบทที่วางไว้

ชลธิรา สัตยาวัฒนา (๒๕๕๐) ได้ศึกษาสุนทรียภาพในลิลิตพระลอ ผลการศึกษา
พบว่า วรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอปรากฏการใช้ภาพพจน์แบบสัทพจน์ (Onomatopoeia) อุปมา
(Simile) อุปลักษณ์ (Metaphor) อติพจน์ (Hyperbole) บุคลาธิษฐาน (Personification) อนุนาม
นัย (Synecdoche) และอธินามนัย (Metonymy) โดยการสร้างภาพพจน์ที่ปรากฏมีทั้งภาพพจน์
ที่โดดเด่น และซ้ำซาก ดาษดื่น และจำเป็นต้องใช้สมาธิและจินตนาการขณะที่อ่านเป็นอย่างมาก

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๕๒) ได้ศึกษาภาพพจน์เห่ชมเครื่องคาวหวาน ผลการศึกษา
ในแง่วรรณศิลป์พบว่า ภาพพจน์เห่ชมเครื่องคาวหวานใช้ภาษาอย่างไพเราะ ด้วยการเพิ่ม
ความไพเราะด้านเสียง ได้แก่ การใช้สัมผัสพยัญชนะระหว่างวรรคในบาทเดียวกัน การใช้สัมผัสใน
ภายในวรรคและในบาทเดียวกัน การใช้สัมผัสในภายในวรรคเดียวกันการให้มีสัมผัสพยัญชนะ
และสัมผัสสระที่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างกัน ด้านการใช้คำ มีการซ้ำคำในตำแหน่งต่าง ๆ การใช้คำ
สลับที่ การใช้คำหลาก การใช้คำที่มีความหมายหลายนัย การใช้คำที่แฝงความนัย การใช้
ความเปรียบเทียบ

๑.๔ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับจินตภาพ

กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๒๐) กล่าวถึงเรื่องจินตภาพไว้ในหนังสือวรรณคดีวิจารณ์
กล่าวโดยสรุปได้ว่า ภาพในจิต หรือจินตภาพ (Image) คือ ภาพที่เกิดขึ้นในความรู้สึก
ของเราตามที่เราเคยประสบมา ซึ่งโดยทั่วไปคำนี้หมายถึงภาพที่ปรากฏในจินตนาการตามที่
เคยประสบผ่านพบมา ภาพในจิตหรือจินตภาพเป็นภาพที่เห็นด้วยใจคิด ด้วยความรู้สึก (Mental
Pictures) และภาพในจิตไม่ใช่ภาพที่เกิดจากประสบการณ์ด้านการเห็นเท่านั้น แต่เป็นภาพ
ที่เกิดจากประสาทสัมผัสอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ประสบการณ์จากการได้ยิน ได้ลิ้มรส ได้กลิ่น ซึ่งเป็น
จินตภาพหรือภาพในจิตได้ทั้งสิ้น ในทางวรรณคดีถือว่าวิธีสร้างภาพในจิตหรือการสร้างจินตภาพ
มีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งในด้านเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

ยุวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา (๒๕๔๒) ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของจินตภาพ ซึ่งสามารถสรุป
ได้ว่า จินตภาพ (Imagery) คือภาษาที่ถ่ายทอดประสบการณ์ออกมา เป็นภาพหรือรับรู้ใหม่ในคติ
ทำให้ผู้อ่านมองเห็นและรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ตามที่กล่าวถึงได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง รูป รส กลิ่น
เสียง สัมผัส ความรู้สึก และการเคลื่อนไหว ดังนั้น คำที่สามารถใช้บอกถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มองเห็นหรือ

บอกให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกทางประสาทสัมผัสต่าง ๆ ในมโนคติได้ถือเป็นภาพลักษณ์ (Imagery) ในทางวรรณคดีทั้งสิ้น ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น ๖ อย่าง คือ ภาพที่เกิดจากการมองเห็น (Visual Image) เช่น ทะเลสีเทา พระจันทร์สีนวลครึ่งดวง ภาพที่เกิดจากการได้ยิน (Auditory Image) เช่น เสียงเคาะที่กระจก เสียงหัวใจเต้นขณะสวมกอด ภาพที่เกิดจากการได้กลิ่น (Olfactory Image) เช่น ชายหาดที่อวลไปด้วยกลิ่นน้ำเค็ม กองหญ้าหรือฟางข้าวรมควัน ภาพพจน์ที่เกิดจากการรับรู้ (Gustatory Image) เช่น ไวน์ขาวรสหวานละมุน สดและกรอบ ภาพที่เกิดจากการสัมผัส (Tactile Image) เช่น ชายหาดที่ยังอุ่นไอร้อน มาที่หน้าต่างสีอากาศค่าคืน ช่างสดชื่นเสียนี้กระไร และภาพพจน์ที่สื่อความรู้สึกและการเคลื่อนไหว (Kinetic and Kinesthetic Image) เช่น รู้สึกสะอึกตกใจ

๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสมุทรโฆษคำฉันท์

สุมาลี กิยะกุล (๒๕๑๙) ศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา:

การวิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ ผลการศึกษาพบว่าประวัติการแต่งสมุทรโฆษคำฉันท์สมัยกรุงศรีอยุธยาที่กล่าวว่าเป็นผลงานของกวี ๒ ท่านในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นั้นไม่มีหลักฐานที่ควรเชื่อถือได้เป็นเครื่องยืนยัน ผลงานทางวรรณกรรมที่มีหลักฐานแน่นอนว่าแต่งในยุคนี้จริงมีอยู่น้อย และในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นั้นมีความแตกแยก และมีอาชญากรรมตะวันตกเข้ามา ต่างกับในสมัยช่วงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตอนปลาย ถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ บ้านเมืองมีความสงบสุข อำนาจโอกาสแก่ความเจริญทางวรรณกรรมมากกว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์ อีกทั้งยังปรากฏว่ามีการสันนิษฐานว่าผลงานหลายเรื่อง เช่น ลิลิตพระลอ ทวาทศมาส และกำสรวล เป็นผลงานในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยใช้หลักฐานทางภาษา สำนวนโวหาร ดังนั้นช่วงระหว่างรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ควรได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรม และเหมาะที่จะเป็นสมัยกำเนิดของสมุทรโฆษคำฉันท์ยิ่งกว่ารัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

จากการศึกษาตัวบทของสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ผลการศึกษาว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ในส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งหมดอาจจะเป็นผลงานของกวีผู้เดียว และสมควรเป็นขัตติยสกุลมากกว่าพราหมณ์ แต่การระบุผู้แต่งนั้นยากที่จะทำได้ ด้วยหลักฐานแวดล้อมมีน้อย หากจะถือเอาพระปราวรภในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นแนวทางว่าผู้นิพนธ์คือ มหาราชซึ่งโดยลักษณะคำ ย่อมหมายถึง พระมหากษัตริย์ มิใช่ราชครู

ประกอบกับความประสงค์ที่ผู้นิพนธ์ระบุไว้ในคำปรารภต้นเรื่องว่าแต่งตั้งตามรับสั่งของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็น่าที่จะยอมรับว่า ผู้แต่งคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตามพระราชดำรัสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ ด้านการที่ทรงพระราชนิพนธ์ค้างไว้ นอกจากอาจจะเป็นด้วย หมดพระราชประสงค์แต่เพียงนั้นแล้ว อาจเป็นด้วยหลังจากขึ้นครองราชย์แล้วทรงมีพระราชกิจมากจนไม่มีเวลาว่างสำหรับทรงพระราชนิพนธ์ต่ออีกก็เป็นได้

๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างคำในวรรณคดีไทย

อำพล อุดมพันธ์ (๒๕๑๓) ศึกษาคำภาษาเขมรในวรรณคดี ผลการศึกษาพบว่าการนำเอาภาษาเขมรมาใช้ในวรรณคดีมี ๓ วิธี ได้แก่ การนำเอามาตรง ๆ โดยไม่ได้ดัดแปลง ยกตัวอย่างเช่น คำว่า ไรไทยใช้ คำว่า ไรเขมร ใช้ เขมรใช้ เขมร พิโตร ไทยใช้ พิโตร มีการดัดแปลงไปเพียงเล็กน้อย ซึ่งชาวเขมรฟังแล้วยังพอรู้เรื่อง เช่น เกตา เป็น เขตา ฎึง เป็น เดียง บางครั้งเอามาตามสำเนียงพูดของเขมร เช่น เรียม ไทยใช้ เรียม สาเหตุที่ภาษาเขมรเข้ามาปะปนอยู่ในภาษาไทยนั้น เพราะไทยกับเขมรมีความเกี่ยวพันกันทางที่อยู่อาศัยตามสภาพภูมิศาสตร์ คำของภาษาเขมรที่เรานำมาใช้นั้นมักถูกเปลี่ยนรูปคำ เสียง และความหมาย เพื่อความสะดวก แต่ถ้ามองดูเสียงสะดวกก็จะใช้ตรงตามเสียงเดิม

อุทัยวรรณ นิยมมี (๒๕๓๔) ศึกษาคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติ คำหลวงกัณฑ์ทศพร ผลการศึกษาพบว่า ปรากฏคำยืมภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี ในคำที่มีใช้ทั้งสองภาษาแต่ออกเสียงต่างกัน กวีจะเลือกภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี รูปเขียนยึดตามลักษณะการออกเสียงของภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี บางรูปเขียนแสดงให้เห็นถึงลักษณะการออกเสียงของทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตปะปนอยู่ในคำเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงด้านเสียงของคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตจะเปลี่ยนแปลงทั้งเสียงสระ และเสียงพยัญชนะ โดยวิธีการตัดเสียง การเติมเสียง และการเปลี่ยนเสียง การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ ปรากฏ ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงหน่วยเสียงสระเดี่ยว การเปลี่ยนแปลงหน่วยเสียงสระประสม การเปลี่ยนแปลงหน่วยเสียงที่เกิดจากการรวมคำ ในการเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะ ปรากฏการเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของเสียง การเปลี่ยนแปลงฐานที่เกิดเสียง การเปลี่ยนแปลงวิธีการออกเสียง และการเปลี่ยนแปลงเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของเสียง

ปริศนา พิมพ์ดี (๒๕๔๗) ศึกษาคำเรียกผู้หญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา ได้ผล การศึกษาการสร้างคำเรียกผู้หญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา โดยศึกษาการสร้างคำ ๔ ประเภท ได้แก่ การสร้างคำเรียกผู้หญิงโดยใช้คำเดี่ยว วิธีประสมคำ วิธีซ้อนคำ และวิธีสมาสคำ

ผลการศึกษาพบว่า กวีนิยมสร้างคำเรียกผู้หญิงโดยวิธีประสมคำมากที่สุด เช่น ขวัญข้าว นิ่มน่อง บุษย์บัวมาศ รองลงมาเป็นการสร้างคำเรียกผู้หญิงโดยใช้คำเดียว เช่น แก้ว ทิพ ศรี บังอร การสร้างคำเรียกผู้หญิงโดยวิธีสมาสคำ เช่น รัตนกมล ศรีสมร กานดาวลีบุษย์ และการสร้างคำโดยวิธีการซ้อนคำ เช่น โฉมงาม บัวบุษย์ นุชอร ซึ่งการสร้างคำเรียกผู้หญิงในวรรณคดีไทยนี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีไทยสมัยอยุธยาในการสรรคำเพื่อนำมาใช้เป็นคำเรียกผู้หญิง โดยเฉพาะความรู้ในภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร ที่กวีนำมาใช้ได้อย่างเหมาะสมและมีความไพเราะ นอกจากนี้ยังพบว่าในการสร้างคำมีคำไทยเป็นหลักอยู่จำนวนมาก แสดงให้เห็นว่านอกจากกวีจะมีความรู้ในเรื่องภาษาต่างประเทศแล้ว ยังมีความสามารถในการประดิษฐ์คำไทยที่มีอยู่แต่เดิมนำมาสร้างให้เป็นคำศัพท์ใหม่

ดวงมน จิตรจำนง (๒๕๔๐) ศึกษาคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้กล่าวถึงผลการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์เสียง คำ และฉันทลักษณ์ของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ไว้ว่า วรรณคดีคำฉันท์ในสมัยอยุธยาได้ใช้คำยืมจากภาษาเขมร และบาลีสันสกฤตเช่นเดียวกับงานประเภทอื่นในสมัยเดียวกัน ด้วยเหตุผลหลายประการ ได้แก่ คำยืมภาษาเขมรและภาษาบาลีสันสกฤตมีสถานะสูงในภาษาไทยด้วยถือว่าเป็นภาษาของผู้มีวัฒนธรรมสูงกว่า และเมื่อรับฉันทลักษณ์ประเภทฉันท์เข้ามาใช้ในภาษาไทย ซึ่งมีระบบการออกเสียงหนักเบาต่างจากภาษาบาลีสันสกฤต กวีไทยอาจจะศึกษาว่ากวีเขมรใช้ภาษาเขมรแต่งฉันท์อย่างไร คำเขมรบางคำในกวีนิพนธ์ภาษาเขมรจึงติดเข้ามาในวรรณกรรมคำฉันท์ของไทย ซึ่งการยืมคำภาษาเขมร ภาษาบาลีสันสกฤตนี้ ไทยรับเข้ามาด้วยเหตุผลของการจัดองค์ประกอบเรื่องเสียง และความหมาย ทำให้เกิดการหลាក់อย่างมีประสิทธิภาพ อีกประการหนึ่งคำจากภาษาเขมร และภาษาบาลีสันสกฤตยังสามารถใช้ในตำแหน่งบังคับ โดยเฉพาะบังคับลหุติดต่อกันหลายคำ ซึ่งหาคำไทยให้เหมาะสมได้ยาก แต่อย่างไรก็ตามฉันทลักษณ์ของสมัยอยุธยาก็สามารถใช้คำไทยได้ โดยมุ่งการอ่านลงเสียงหนักเบาให้เป็นจังหวะมากกว่า การยึดรูปตัวอักษร

สุนันท์ อัญชลีอนุกุล (๒๕๔๘) ศึกษาพัฒนาการของหลักภาษาไทย ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาหนังสือหลักภาษาไทยเล่มต่าง ๆ ส่วนเล่มที่เกี่ยวกับภาษาต่างประเทศในภาษาไทย ได้แก่ หนังสือหลักภาษาไทย ของพระวรวงศ์วิสิฐ ที่เป็นหนังสือด้านการศึกษาหลักภาษาไทย หนังสือหลักภาษาไทยได้กล่าวถึงชาติเขมรว่าเป็นชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองและมีอำนาจ คนไทยจึงนิยมเรียนรู้คำเขมร นำคำเขมรมาใช้เป็นคำราชาศัพท์ ในส่วนของภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตนั้นมาจากการเผยแพร่พุทธศาสนา แต่เมื่อคำไทยรับคำเหล่านี้มาใช้ได้มีการเปลี่ยนแปลงสระ และพยัญชนะ

ให้เหมาะสมกับเสียงในภาษาไทย ทำให้เกิดคำแผลงขึ้น เช่น รัฎฐ์ เป็น รัฐ เพ็ญ เป็น เพ็ง เป็นต้น พระวรรณพิสิฐ ได้อธิบายเปรียบเทียบอักขรวิธีบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร โดยเน้นเรื่องการแผลงคำตามวิธีของภาษาเขมร โดยให้แนวคิดเกี่ยวกับคำแผลงว่า การแผลงคำที่ใช้ในภาษาไทยแผลงออกไปแล้วคงความเดิมอย่างหนึ่ง แผลงไปแล้วความแปลออกไปอย่างหนึ่ง เช่น ถ้าคำเดิมเป็นคำกริยาหรือคำนาม เมื่อแผลงออกไปแล้วคงรูปตามเดิมก็มี คำกริยาแผลงไปแล้วเป็นนามก็มี เช่น ตี เป็น ตำหนิ, แซก เป็น ซ้ำแรก, ชะ เป็น ชำระ หรือ ตรา เป็น ตำรา เป็นต้น

คำบาลีสันสกฤตที่มีหลายพยางค์ ไทยเอามาใช้ก็ตัดพยางค์ออกเป็นคำกร่อน เช่น คำที่มีหน้าพยางค์เป็นเสียง อะ เช่น อภิรมย์ อธิบาย อภิปราย อนุช เมื่อตัดออกคงเหลือ ภิรมย์ ภิปราย อนุช ส่วนคำสมาส คือคำสองคำในภาษาเดียวกัน เช่น คำบาลีกับคำบาลี คำสันสกฤตกับคำสันสกฤต เมื่อเอามาติดต่อกันย่อมหดเป็นคำ ๆ เดียวมีความหมายอย่างเดียวและไม่ประวิสรรชนีย์ เช่น คณะ กับ บดี เป็น คณะดี อาชีวะ กับ ศึกษา เป็น อาชีวะศึกษา

๒.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความงามทางภาษา

ดวงมน ปริบูรณ์ (๒๕๑๕) ศึกษาความงามในทวาทศมาส โดยการศึกษามุ่งเน้น การศึกษาการสร้างจินตนาการ อารมณ์สะท้อนใจ ท่วงท่าการแสดงออกของกวี ภาพพจน์และการใช้คำ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า จินตนาการในทวาทศมาสมี ๒ ประเภท คือ ประเภทแคบตายตัว (Fancy) และประเภทลึกซึ้งกว้างขวาง (Imagination) ท่วงท่าการแสดงออกของกวี ใช้สัญลักษณ์แสดงอารมณ์สะท้อนใจ เทียบได้กับศิลปะแบบ Impressionism, Expressionism และ Realism ตามทฤษฎีศิลปะ ภาพพจน์ที่สำคัญในทวาทศมาส คือ ภาพพจน์ที่แสดงความร้อนกับความเย็น ภาพพจน์แสดงความเคลื่อนไหว ภาพพจน์แสดงสี ในด้านการใช้ถ้อยคำ ปรากฏว่า กวีใช้ถ้อยคำที่มีเสียง และความหมายแสดงภาพพจน์ อารมณ์สะท้อนใจ และจินตนาการได้อย่างประสบผลสำเร็จ เสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ ของคำแต่ละคำ การลงเสียงหนักในคำสองพยางค์ ตลอดจนการใช้คำซ้ำ คำซ้อน ล้วนแล้วแต่มีเหตุผลที่อธิบายได้ นอกจากนี้กวียังสามารถนำคำยืมมาใช้กับคำไทยที่เลือกเฟ้นแล้วได้อย่างแนบเนียน ข้อบังคับบางประการทางฉันทลักษณ์มีส่วนกำหนดการแสดงออกในการใช้ถ้อยคำ ซึ่งกวีสามารถนำฉันทลักษณ์มาเป็นประโยชน์ในการแสดงออกได้อย่างประสบความสำเร็จ

ชลดา ศิริเจริญวิทย์ (๒๕๑๙) ศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์

ในแนวทางการวิเคราะห์ วิจารณ์ และเปรียบเทียบ โดยมุ่งเน้นการศึกษาในแนวสุนทรียศาสตร์ การศึกษาการใช้คำในแง่มุมต่าง ๆ ได้แก่ ข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ การใช้คำกะทัดรัด ความประณีตในการใช้คำ และศึกษาคำบางคำที่มีความน่าสนใจ ในด้านการวิเคราะห์ในเชิงวรรณศิลป์

มีการวิเคราะห์ทางด้านเสียง และความหมาย โฉมหาร ภาพพจน์ ซึ่งจากการศึกษาได้ผลการศึกษาว่าลักษณะเด่นของรสความในวรรณคดีเรื่องนี้เกิดจาก การสรรเอาใจความที่ดีมากแล้ว เหมาะแก่เรื่องและสมเหตุสมผล คำพูดในเชิงวาทศิลป์ซึ่งแฝงความรู้ทางด้านจิตวิทยา รวมทั้งเทคนิคในการพูดบางอย่าง ใช้คำที่มีความหมายเด่น รวมทั้งเสียงของคำซึ่งสอดคล้องกับความหมายเป็นอย่างดี ใช้คำที่มีความหมายหลายนัย ทำให้ตีความได้ลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้น การใช้ความเปรียบแปลก ๆ ใหม่ ๆ ทำให้น่าฟังและน่าสนใจ ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงรสวรรณคดีในเรื่องนี้ได้ อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น การดำเนินเรื่องที่รวดเร็วทันใจ ไม่เยิ่นเย้อ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตามรสวรรณคดีในเรื่องนี้ได้อย่างรวดเร็วและต่อเนื่องกันโดยตลอด ซึ่งรสความต่าง ๆ นั้นถ้าผู้อ่านอ่านเป็น คือ อ่านให้ถูกต้องตามแบบแผนชั้นลักษณะและอ่านให้ไพเราะด้วยการอ่านเอื้อสัมผัสในและอ่านให้เข้าถึงอารมณ์ โดยการปล่อยอารมณ์ให้คล้อยตามเรื่อง

สายใจ ตระกูลสันติ (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง ภาพพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ โดยศึกษาภาพพจน์ที่ปรากฏ กลวิธีการใช้ภาพพจน์ และภาพพจน์ที่สัมพันธ์กับสัมพันธ์ทัศนะ และวิสุทธิทัศนะ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ภาพพจน์ที่ปรากฏในเรื่อง ได้แก่ อุปมา อุปลักษณะ อติพจน์ บุคลาธิษฐาน ปฏิพจน์ และการกล่าวอ้างอิง กลวิธีการใช้ภาพพจน์อุปมา และอุปลักษณะ กวีทั้ง ๓ คน มีกลวิธีในการใช้เหมือนกัน คือ การกล่าวเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เทพเจ้า อวัยวะ กิริยาอาการ ความรู้สึก อาวุธ สัตว์ อวัยวะของสัตว์ ทรัพยากรแร่ธาตุ สิ่งมีค่า ดนตรี ตัวละครในวรรณคดี พืช เครื่องประดับ สถานที่ และสิ่งที่เป็นนามธรรม ส่วนคำที่ช่วยเปรียบเทียบในภาพพจน์แบบอุปมามีจำนวนมาก เช่น ดุจ กล เสมอ แฉก ปาน ประดุจ ดัง เพียง เยี่ยง ส่วนคำช่วยเปรียบเทียบในภาพพจน์แบบอุปลักษณะ ใช้คำว่า คือ และ เป็น การใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ เป็นการกล่าวเกินจริงในลักษณะที่เกิดเหตุการณ์ปาฏิหาริย์ กลวิธีการใช้ภาพพจน์แบบ บุคลาธิษฐาน มีการใช้นก ต้นไม้ ดวงอาทิตย์ ปลา ลม ท้องฟ้า พื้นดิน และแมลง ให้แสดงอาการเหมือนคน การใช้ภาพพจน์ปฏิพจน์ ใช้กลวิธีการถามให้ตระหนักในเรื่องของบาป บุญ เน้นจำนวน เน้นบุคคล เน้นความหวังใย การคาดคะเนคำตอบ และมีคำตอบให้เลือก เน้นให้คิด เน้นปริมาณ เน้นระยะเวลา เน้นความรู้สึก และสถานที่ และภาพพจน์แบบการกล่าวอ้างอิงที่ใช้เหมือนกัน คือ อ้างอิงเหตุการณ์ในวรรณคดี และตำนาน

ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๓) ศึกษาตำราประพันธศาสตร์ไทย ในด้านแนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย ผู้วิจัยได้กล่าวถึงกฤตยาการ ซึ่งหมายถึงกระบวนการสร้างหรือการกระทำซึ่งกล อันก่อให้เกิดเสน่ห์แห่งการประพันธ์ ประกอบไปด้วย กลแห่งเสียง กลแห่งศัพท์ และกลแห่งบท ในด้านกลแห่งเสียง เกิดจากการใช้คำสัมผัสคล้องจองในตำแหน่งต่าง ๆ

ทำให้กลอนมีลีลาจังหวะแตกต่างกันได้หลายแบบ มีการผสมผสานระบบเสียงหนักเบาอย่างฉับที่ บาลี กับระบบเสียงพยางค์คำโดดในภาษาไทยให้มีความกลมกลืนกัน ในด้านกลแห่งศัพท์ ในตำรา ประพันธ์ศาสตร์มีการแสดงอักษรศัพท์ ทั้งคำพ้องรูป พ้องเสียง พ้องความหมาย ทั้งที่เป็นศัพท์ ภาษาไทย และศัพท์ภาษาต่างประเทศ ผู้วิจัยพบว่า กวีไทยนิยมใช้คำยืมภาษาต่างประเทศ เนื่องจากคำเหล่านั้นเอื้อต่อการสร้างเสียงเสนาะ และยังช่วยแสดงน้ำหนักอันเข้มข้นของ ความหมาย ส่วนกลแห่งบท ผู้ศึกษากล่าวว่า โวหารเป็นส่วนสำคัญที่สร้างความลุ่มลึกของ เนื้อความ และสร้างความสะดุดเด่นแก่ตัวบท จากการศึกษาพระคัมภีร์กวีสุไพธาลังการ ทำให้ เห็นว่าในเนื้อความเดียวกัน กวีสามารถยกย้ายถ่ายเท เปลี่ยนโวหารไปได้หลากหลายวิธี เพื่อแสดง ความลุ่มลึกของเนื้อความ และสร้างความลึกซึ้งกินใจขึ้นแก่ตัวบท

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (๒๕๔๗) ได้ศึกษากลวิธีการแต่งที่เกี่ยวข้องกับฉันทลักษณ์ ว่า วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นมีกลวิธีการแต่งที่หลากหลาย ได้แก่ กลวิธีการใช้คำประพันธ์ชนิดร้อย แต่งบทประณามพจน์ของโคลงนิราศ กลวิธีการแต่งโคลงให้มีสัมผัสระหว่างวรรคหน้ากับ วรรคหลังในบาทแรก กลวิธีการแต่งโคลงให้มีสัมผัสพยัญชนะระหว่างวรรคในบาทเดียวกัน กลวิธี การแต่งโคลงที่มีสัมผัสสระระหว่างคำสุดท้ายของบาทกับคำสร้อยท้ายของบาท กลวิธีการแต่ง โคลงที่มีคำสัมผัสสระกลางวรรคหลังในบาทสี่ กลวิธีการแต่งฉันทที่ใช้คำซ้ำกลางบาท กลวิธี การแต่งคำประพันธ์โดยซ้ำเสียงพยัญชนะสะกดของคำสุดท้ายในวรรคก่อนเนื่องกับคำแรกในวรรค ถัดมา กลวิธีการแต่งแบบเล่นคำ ได้แก่ การเล่นคำต่างเสียงวรรณยุกต์ การเล่นคำที่มีเสียงสัมผัส พยัญชนะ การเล่นคำซ้ำในบท การเล่นคำซ้ำต่างบทหรือต่างวรรค การเล่นคำซ้ำหรือกลุ่มคำซ้ำ ต่างวรรคแบบกลบททั่วไปหลัก และการเล่นกลุ่มคำล้อกัน

กุสุมา รัชชมนณี (๒๕๔๙) ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤต และกล่าวถึงทฤษฎีอรรถาธิบาย ซึ่งเป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงการใช้อรรถาธิบายที่ไพเราะและโวหารที่มี ความหมายลึกซึ้ง แบ่งเป็นอรรถาธิบายทางเสียง (ศัพท์อรรถาธิบาย) และอรรถาธิบายทางความหมาย (อรรถาธิบาย) การที่กวีใช้อรรถาธิบายในการประพันธ์ก็เพื่อแสดงความสามารถของตนในการตกแต่ง อรรถาธิบาย แสดงความคิดหรืออารมณ์ที่ล้ำลึก เห็นได้จากภาพพจน์ประเภทเปรียบเทียบและประเภท กล่าวเกินจริง และการใช้อรรถาธิบายเพื่อหลีกเลี่ยงการกล่าวตรง ๆ การใช้ภาษาเปรียบเทียบทำให้กวี บอกความในใจได้มากกว่าภาษาพูดธรรมดา

นอกจากทฤษฎีอรรถาธิบายแล้ว ผู้วิจัยยังได้กล่าวถึงตำราอรรถาธิบายชื่อสุไพธาลังการ ซึ่งเป็นตำราที่แต่งขึ้นโดยอาศัยแบบอย่างจากตำราอรรถาธิบายของสันสกฤต เพื่อเป็นคู่มือสำหรับกวีให้

รู้จักแต่งเติมเสริมให้ผลงานของตนให้มีคุณค่า และงดงามยิ่งขึ้น เนื้อหาของสุพิธาลังการกล่าวถึงเรื่องคุณ คือเรื่องราวที่ประกอบขึ้นด้วยศัพท์ และความของศัพท์นั้นไม่มีโทษ กล่าวถึงโทษของการประพันธ์ ได้แก่ ข้อด้อยในการใช้คำ ข้อด้อยในการใช้ข้อความ ข้อด้อยในการแสดงเนื้อความ จากนั้นกล่าวถึงการแก้ไขข้อด้อยต่าง ๆ เรียกว่าการชำระโทษ และกล่าวถึงข้อเด่นของการประพันธ์ ๑๐ ประการ ได้แก่ ความกระจ่างชัด (ปสาทะ) ความหมายมีพลัง จับใจผู้อ่าน (โชชะ) ความไพเราะ (มธุรตา) เสียงกลมกลืน (สมตา) เสียงนุ่มนวล (สุขุมาลตา) เสียงกระชับ (ลีเลส) เนื้อหาสูงส่ง (โอฬารตา) ถ้อยคำงดงาม (กันติ) ความหมายสมบูรณ์ (อรรถพัตติ) และความหมายกระทบใจ (สมาธิ)

กীরติ ธนะไชย (๒๕๕๐) ได้ศึกษาการสร้างความงามทางวรรณศิลป์จากการเล่นคำในชั้นหลักขณประเภทกลบท ผู้วิจัยกล่าวว่า ชั้นหลักขณประเภทกลบทนั้นเป็นขนบทางวรรณศิลป์ที่มีลักษณะการบังคับการซ้ำเสียงและซ้ำคำเป็นส่วนมาก ซึ่งการซ้ำเสียงนั้นเป็นการสร้างความไพเราะให้แก่งานประพันธ์ที่เกิดจากความคล้องจองของเสียงเมื่ออ่านเป็นทำนองเสนาะ หากเสพด้วยการอ่านการซ้ำคำก็เป็นการสื่อสารที่ช่วยเน้นความหมายของคำประพันธ์ และต่อกัยาสารที่กวีต้องการสื่อ และการใช้กลบทที่เน้นการซ้ำคำในบางแห่งยังสร้างอารมณ์สะเทือนใจ ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์และความรู้สึก เห็นเหตุการณ์ หรือได้ยินเสียงจากกวีนิพนธ์มากยิ่งขึ้น กลบทที่ใช้มีหลายชนิด อาทิ กลบทบัวบานกลีบขยาย กลบททรงตามีวี การเล่นคำแบบกลบทจึงเป็นการแสดงความสามารถของกวีอีกวิธีหนึ่งเกี่ยวกับการคัดเลือกคำให้เข้ากับทั้งกฎของชั้นหลักขณ และหลักการของกลบท โดยทั้งคำและความช่วยให้อรรถของกวีนิพนธ์ชัดเจน และสร้างอารมณ์ร่วมได้เป็นอย่างดี

๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจินตภาพ

เบญจวรรณ ชุนฤทธิ์ (๒๕๔๖) ศึกษาวิเคราะห์จินตภาพในวรรณกรรมที่ได้รับรางวัลของกฤษณา อโศกสิน ผลการศึกษาพบว่า ปรากฏจินตภาพการใช้คำบอกสี การใช้คำบอกแสง การใช้คำบอกกลิ่น การใช้คำบอกรส การใช้คำเพื่อแสดงอาการการเคลื่อนไหว และการใช้คำเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งการใช้คำแสดงจินตภาพนี้เป็นการสื่อจินตภาพที่ชัดเจน กระตุ้นเร้าจินตนาการของผู้อ่านให้อารมณ์ร่วมรับรู้ นักเห็นภาพคล้อยตามผู้เขียน

นิตยา แก้วคัลณา (๒๕๕๑) ศึกษาการสืบสรวคจินตภาพในกวีนิพนธ์ไทย ผลการศึกษาพบว่า ขบวนการสร้างจินตภาพของวรรณคดีไทยนั้นเป็นการสร้างจินตภาพเพื่อแสดงความคิดหรืออารมณ์ที่ซับซ้อนและลึกซึ้ง เพื่อแสดงฝีมือในทางวรรณศิลป์ของกวี เพื่อสร้างวรรณศิลป์อย่างมีชั้นเชิง และเป็นกรให้ข้อมูลที่ควรรู้ โดยกวีไทยสร้างจินตภาพโดยใช้การบรรยาย

พรรณนา และการใช้ภาพพจน์ กวีไทยสร้างจินตภาพเพื่อสร้างบรรยากาศและให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจน โดยสร้างจินตภาพจากการเห็นแสงและสี จินตภาพการลิ้มรส จินตภาพการได้กลิ่น จินตภาพการได้ยิน จินตภาพการสัมผัส และจินตภาพการเคลื่อนไหว ทั้งนี้ก็ยังสืบสรรคจินตภาพเพื่อแสดงอารมณ์ของตัวละครหรือกวี ได้แก่ ความรัก ความขบขัน ความทุกข์โศก ความโกรธ ความมุ่งมั่น ความน่ากลัว ความน่ารังเกียจ ความน่าอัศจรรย์ใจ ความสงบ นอกจากนี้กวีได้สืบสรรคจินตภาพเพื่อแสดงคู่เปรียบระหว่าง ความดี-ความชั่ว ความสูงส่ง-ความต่ำต้อย และ ความมีอำนาจ-ความไร้อำนาจ ซึ่งการสืบสรรคจินตภาพของกวีเป็นการแสดงโลกทัศน์เกี่ยวกับชีวิต ด้านการมีสุข และการพ้นทุกข์ โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติ ด้านความมีจิตวิญญาณเหมือนมนุษย์ ความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ วิถีธรรมแห่งธรรมชาติ และความเปลี่ยนแปลงในสังคมเทคโนโลยี โลกทัศน์เกี่ยวกับสังคมและสิ่งแวดล้อม ด้านความเหลื่อมล้ำในสังคม การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคม และความตกต่ำของจิตวิญญาณ ซึ่งการสร้างจินตภาพของกวีไทยเป็นการสืบทอดและสร้างใหม่ โดยมีรากฐานมาจากงานเก่า และนำมาสร้างใหม่ซึ่งมีร่องรอย และความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานยุคอดีต รวมถึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงขนบการสร้างจินตภาพที่เป็นแก่นความคิดของกวีไทย ทำให้เกิดการสืบทอดที่มีพลวัตการสืบสรรคอยู่ตลอดเวลา และการสืบสรรคจินตภาพยังเป็นกลการประพันธ์ที่บ่งชี้ถึงพลังจินตภาพว่าสามารถนำมาสร้างใหม่ได้หลากหลายมิติ ทั้งยังทำให้เข้าใจวิถีคิดของกวีจากอดีตสู่ปัจจุบัน ตลอดจนเข้าใจโลกทัศน์และค่านิยมของคนต่างยุคสมัย และยังนำไปสู่การประจักษ์ในคุณค่าของกวีนิพนธ์ไทย และภูมิปัญญาของผู้สร้างหรือกวีไทย

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับลีลาในการประพันธ์

กฤษมา รัชชมณี (๒๕๔๙) ได้ศึกษาวิเคราะห์ทวิวรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต และกล่าวถึงทฤษฎีวิธี ซึ่ง เป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงลีลาในการประพันธ์ ทฤษฎีวิธีมี ๓ ประเภท ได้แก่ ลีลาไวทรรภี เป็นลีลาในการประพันธ์ที่มีความร่าเริง กระฉ่างชัด คำประพันธ์มีเสียงไพเราะ ใช้คำสมานน้อย นิยมความกระฉ่างชัดของถ้อยคำ ความแผ่วเบา ความนุ่มนวลของเสียง ความไพเราะของถ้อยคำ ลีลาเคาที เป็นลีลาการประพันธ์ที่ค่อนข้างรุนแรง นิยมคำประพันธ์ที่มีเสียงแข็งขัน หัวหาญ นิยมใช้คำที่มีพยัญชนะเสียงหนักซึ่งมีเสียงหนัก ใช้สระประสมมาก ใช้คำซ้ำอักษรมาก คำสมาสจะต้องมีจำนวนคำสมาสกันมากที่สุดเท่าที่กวีจะสามารถทำได้ นิยมใช้โวหารเป็นนัยและมีความหมายเคลือบคลุม มีความเข้มข้นของพลังความหมาย ลีลาปัญญาดี เป็นลีลาที่ผสมผสานกันระหว่างลีลาไวทรรภีกับลีลาเคาที เป็นลีลาที่มีทั้งพยัญชนะลีลิล และชนิดใช้คำสมาสประปราย มักเป็นคำสมาสที่มีคำเพียง ๒-๓ คำสมาสกัน ใช้คำซ้ำอักษรมากพอ ๆ กับ

ลีลาเคาท์

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้ในการกำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา และประกอบการอภิปรายผลการศึกษา

บทที่ ๒

ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของคำฉันท์ เนื่องจากเปี่ยมไปด้วยความเป็นเลิศในด้านศิลปะการประพันธ์ บทนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๓ ด้าน ได้แก่ การใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ ดังนี้

การใช้ภาษา

จากการศึกษาการใช้ภาษาในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีมีวิธีการใช้ภาษาในการประพันธ์ที่หลากหลาย ทั้งการใช้อักษรศัพท์ การใช้คำไวพจน์ การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง และการสร้างคำ ผลการศึกษามีดังนี้

๑. การใช้อักษรศัพท์

อักษรศัพท์ หมายถึง คำยืมที่มาจากภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร มารศรี สอทิพย์ (๒๕๔๗, หน้า ๒) ได้กล่าวถึงความสำคัญของอักษรศัพท์ไว้ว่า กวีผู้มีความสามารถในการแต่งหนังสือ จะต้องมีความรู้เรื่องอักษรศัพท์เป็นอย่างแรก เนื่องจากอักษรศัพท์เป็นแหล่งสะสมความรู้เรื่องถ้อยคำได้อย่างอเนกอนันต์ ไม่ว่าจะเป็นคำยืมที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤต หรือเขมร ซึ่งคำที่ยืมมาจากภาษาเหล่านี้ มักปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยอยู่เนือง ๆ หากกวีมีความรู้เรื่องอักษรศัพท์มากเท่าไร ก็จะทำให้กวีมีความได้เปรียบในการเลือกสรรถ้อยคำ ที่มีความงามและไพเราะมาสร้างสรรค์ผลงานของตน

ดังนั้น เมื่อกวีรู้อักษรศัพท์ภาษาต่าง ๆ กวีจะสามารถนำศัพท์เหล่านี้มาใช้ในการประพันธ์ ทั้งยังสามารถนำมาสร้างเป็นคำศัพท์ใหม่ เพื่อประดับตกแต่งงานของตนให้ไพเราะวิจิตรบรรจง และแสดงความหมายที่ชัดเจนให้แก่ตัวบทด้วย

ผลการศึกษาด้านการใช้อักษรศัพท์ เป็นกรณีศึกษาเฉพาะอักษรศัพท์ที่ใช้ในคำสมาส คำประสม และคำซ้อนเท่านั้น ได้ผลดังนี้

ตารางที่ ๒-๑ จำนวนอักษรศัพท์ที่มาจากภาษาต่าง ๆ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

ภาษา	คำศัพท์	จำนวนคำ
บาลีและ สันสกฤต	กทลี(กทลี), กนก(กนก), กมล(กมล), กลา(กลา), กัลยาณี(กัลยาณี), กาม(กาม), การ(การ), กาล(กาล), กุณช(กุณช), กมุท(กมุท), โกลม(โกลม), โกรธ(โกรธ), คัคณ(คัคณ), คช(คช), คณ(คณ), คทา(คทา), คิริ(คิริ), คีต(คีต), คุณ(คุณ), จร(จร), ชัคต(ชัคต), ชล(ชล), ชาติ(ชาติ), ชายา(ชายา), ชิต(ชิต), ไชย(ไชย), ดนัย(दनय), ดนุ(دنو), ตปะ(ตป), ตล(ตล), ดุรงค์(दुर्ग), ทานพ(तानप), ทิว(ทิว), ทิวช(ทิวช), เทพ(เทพ), เทพดา(เทพดา), เทพี(เทวี), ธรณี(ธรณี), ธาร(ธาร), ธิดา(ธิดา), นคร(นคร), นันท(นันท), นร(นร), นาค(นาค), นาฏ(นาฏ), นาถ(นาถ), นาท(นาท), นาภิ(นาภิ), นิพนธ์(นิพนธ์), นิยม(นิยม), บดี(ปดี), บาท(บาท), บาล(पाल), บุราณ(पुराण), บุรณ(पुरण), พฐ(वृ), พันธุ(पुन), พราหมณ์(พราหมณ์), พล(พล), พหล(พหล), พาล(พาล), พานู(พานู), พิชัย(พิชัย), พินทุ(พินทุ), พิพิธ(พิพิธ), พิภพ(พิภพ), พรหม(พรหม), ภาคย(ภาคย), ภาส(ภาส), ภูช(ภูช), ภูชค(ภูชค), ภู(ภู), มกร(มกร), มคธ(มคธ), มงคล(มงคล), มณฑล(मन्डल), มณี(मणि), มดี(มดี), มธุร(มธุร), มนทิว(มนทิว), มหิ(มหิ), มหิมา(มหิมา), มาลา(มาลา), มาลย์(มาลย์), มาส(มาส), มุข(มุข), มุณี(มุณี), ยุทธ(ยุทธ), ยุพ(ยุพ), ยุพดี(ยุพดี), โยธา(โยธา), รงค์(รงค), รจิต(รจิต), รณ(रण), รพ(รว), รส(รส), ราช(ราช), ราชี(ราชี), เรณู(เรณู), โลก(โลก), พฐ(วฐ), วณ(วน), พฐ(วฐ), วร(วร), พาที(วาท), พายุ(วาญ), พาส(วาส), พาสุกวี(วาสุกิ), วิ(วิ), พิมาน(วิมาน), วิเลปน(วิเลปน), วิหค(วิหค), วิถี, พิถี(วิถี), วีร(วีร), สังกร(สังกร), สมภาร(สมภาร), เสาว(สว, สุ, โส), สาธุ(สาธุ), สาธุการ (สาธุการ), สार(सार), สิทธิ(สิทธิ), สินธุ(สินธุ), สี่มา(สี่มา), สุ(สุ), สุข(สุข), สุตา(สุตา), สุร(สุร), สุร(สุร), เสนา(เสนา), โสม(โสม),	๑๕๘

ตารางที่ ๒-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวนคำ
บาลีและ สันสกฤต (ต่อ)	หงส์(หังส), องค์(องค), อธิ(อธิ), อธิก(อธิก), อธิป(อธิป), อนน(อนน), อนฺ(อนฺ), อนฺช(อนฺช), อันต(อนฺต), อเนก(อนเนก), อมร(อมร), อัมพ(อมพ), อโยธยา(อโยทุ), รพินทุ(อรวินทุ), อริ(อริ), อรุณ(อรุณ), อากร(อากร), อานูภาว(อานูภาว), อารณ(อารณ), อสุร(อสุร), อาคม(อาคม), อาราม(อาราม), อาลัย(อาลัย), อาสน (อาสน), อิน(อิน), อุดม(อฺุดม), อุกฺฏ(อฺุกฏ), อุกฺบาย(อฺุกบาย)	๑๕๘
สันสกฤต	กรรฐ(กรรฐ), กาญจน(กาญจน), กุณฺท(กุณฺท), กษีร(กษีร), กรีฑา(กรีฑา), เกียรติ(เกียรติ), การย์(การย), กาย(กาย), กษัตริย์(กษัตริย), คนธรรพ(คนธรรว), คุปต, คุปต์(คุปต), เคารพ(เคารว), โฆษ(โฆษ), จักร(จักร), จักรวาฬ(จักรवाल), จันท์(จันทร), ดนตรี(ดนตรี), ตรี(ตรี), ไตร(ไตร), ไตรตรีงส์ (ตรยสุตรีศต), ทักษิณา(ทักษิณา), ทศ(ทศ), ทิพย(ทิวย), ทิศ(ทิศ), ทฺ(ท), ตรี(ตรี), ธรรม(ธรรม), ตรี(ตรี), นานตว, นานตว (นานตว), นฤ(นฤ), นฤป(นฤป), เนตร(เนตร), นีรช(นีรช), นีฤมล, เนียรมล(เนียรมล), ปัทม(ปัทม), ปัทมราช(ปัทมราช), ปรีชา(ปรีชา), ปาศ(ปาศ), บพิตร(บพิตร), บรรณ(บรรณ), บุตร(บุตร), บุษบ, บุษบา (บุษบ), บุรพ(บุรพ), ประการ(ประการ), ประกิต(ปรกิต), ประดิ(ปรดิ), ประดิพรรช(ปรดิพรรช), ประภา(ปรภา), ปราสาท(ปราสาท), พฤค(พฤค), พิวาม(พิวาม), ภาม(ภาม), ภาษ(ภาษ), ภูว(ภูว), ภูมิ(ภูมิ), ภูมี(ภูมี), ภูวนต(ภูวนต), ภูษา(ภูษา), มนตรี(มนตรี), มฤค(มฤค), มฤตย(อมฤต), มหิษี(มหิษี), มหุศพ, มโหดสพ(มโหดสว), मारค(मारक), ยักษ(यक्ष), रमय(रमय), रक्षी(रक्षी), रात्री(रात्री), रुत्र(रुत्र), रुक्ष(रुक्ष), रुदु(रुदु), रुधि(रुधि), रुषी(रुषी), लक्षण(लक्षण), लोचय(लोचय), वृत्र, पेशर	๑๔๐

ตารางที่ ๒-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวนคำ
สันสกฤต (ต่อ)	พนาลี(พนาลี), พนิตา(พนิตา), วรรณ(วรรณ), พวรรษ(พวรรษ), วงส์(วงส์), พัสตร(พัสตร), พาพท์(พาพท์), พิทยา(พิทยา), พิศาล(พิศาล), พฤกษ(พฤกษ), พฤตมิ(พฤตมิ), เพศ(เพศ), ไพชยนต์(ไพชยนต์), ไพรี(ไพรี), ศักดิ์(ศักดิ์), ศต(ศต), ศัพท์(ศัพท์), ศร(ศร), ศศิ(ศศิ), ศัสตร(ศัสตร), ศาลา(ศาลา), ศิลป(ศิลป), ศุภ(ศุภ), ศรี(ศรี), โคก(โคก), ไศล(ไศล), สนธยา(สนธยา), สมบูรณ์(สมบูรณ์), สมรรถ(สมรรถ), สมุท(สมุท), สรรพ(สรรพ), สโรช(สโรช), สหสร(สหสร), สิงห์(สิงห์), สุเมรุ(สุเมรุ), สุรย์(สุรย์), สดุดี(สดุดี), สมร(สมร), สวยมพร(สวยมพร), สวรรค์(สวรรค์), สวัสดิ(สวัสดิ), สวาท(สวาท), แสนย(ไสนย), หัสต(หัต), อัคร(อัคร), อนงค์(อนงค์), อนล(อนล), อภิเศก(อภิเศก), อมาตย์(อมาตย์), อรรถ(อรรถ), อัมฏ(อัมฏ), อัสตม(อัสตม), อาจารย์(อาจารย์), อาทิตย์(อาทิตย์), อารักษ์(อารักษ์), อาศิส(อาศิส), อินทร์(อินทร์), อิศ, อิศ(อิส), อิศร, อิศร(อิสร์), อิศวร, อิศวร(อิสร์), อุทยาน(อุทยาน), เอารส(เอารส), ไอรพต(ไอรพต), ไอศวรรย์, ไอศุรย์(ไอศุรย์)	๑๔๐
บาลี	กัณฐี(กณฐ), กร(กร), การ(การ), กิณนร(กิณนร), กุมภ(กุมภ), กุ่ม(กุ่ม), โกม(โกม), คต(คต), คนธ(คนธ), ครุ(ครุ), ดุริย(ดุริย), เตช(เตช), ทัต(ทต), ทุกข(ทุกข), ไทย(ไทย), ธนู(ธนู), ธร(ธร), ฐาตา(ฐาตา), นที(นที), นันทวัน(นันทวัน), นัยน(นัยน), นว(นว), นานา(นานา), นาม(นาม), นิกร(นิกร), บท(บท), บริสุท(บริสุท), บวร(บวร), ประพาฬ(ประพาฬ), ปาต(ปาต), บรรจฐ(บรรจฐ), บิดา(บิดา), บุรี(บุรี), พยุ(พยุ), ภว(ภว), ภาค(ภาค), ภาร(ภาร), มนต์(มนต์), มห, มหา(มห), เมรุ(เมรุ), โมลี(โมลี), ยว(ยว), รัช(รัช), รัตน(รัตน), รต(รต),	๗๔

ตารางที่ ๒-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวนคำ
บาลี (ต่อ)	ราม(ราม), โรม(โรม), โลห(โลห), วชิร(วชิร), พดี(พดี), วน(วน), วิธ(วิธ), วิริย, พรีย, พริย (วิริย), พัพฒ(วิพฒ), สณห์ (สณห์), สัตต(สตุต), สานติ(สนุติ), สามนต(สามนต), สีข(สีข), สายนต(สายนต), สีห, สีห(สีห), สุทท(สุทท), สุธา(สุธา), สุร(สุร), สุริย(สุริย), สุร(สุร), โสฬส(โสฬส), หิมพานต(หิมพานต), เหม(เหม), อนุสนธิ(อนุสนธิ), อภิ(อภิ), อาวุธ(อาวุธ), อิทธิ(อิทธิ), โอิช(โอช)	๗๔
ไทย	กระหน้จ, กระหน่น, แก้ว, ขวัญ, จอม, เจ้า, โฉม, ช้าง, ชาวี, ชรอก, ชรอน, เซรน, เซระ, ดง, ตน, ท่าน, ท้าว, ไท, ไท้, นก, น้อง, นาย, ป่า, ปีน, ผู้, พง, พราก, พราย, พริ้ง, พลัด, พ่อ, เปรียม, ฟาด, มั่ง, เมลือง, เมื่อง, ยอด, รหุย, รแหก, ระทด, ระทวย, ระยวน, ระย้ง, ระยีน, ระโยง, เรือง, ลม, ล่า, ลูก, สรเพ็อน, สร้อย, สาย, สุด, แสง, ไส, หลวง, ห้อง	๕๗
เขมร	กันฎม, กรรฎม(กรพุม), กรรแสง(กนุแสง), กระลอก(กรลอก), กระลิ่ง (กรลิ่ง), กริ้ว(กริว), กลอก(กรลอก), กลาย(กฺลาย), กรุง(กรุง), กระเกลือ(กรเล็ก), ขจร(ขจร), ขนน(ขนล), เชนย(เชนย), คัล(คาล), จรัส(จรัส), ฉม(ฉม), ช่านะ(ช่นะ), ช่านาญ(ช่นาญ), ดำเนี่ยน(ฎั ณเี่ยล), ด่าบล(ฎับล), ด่านาล(ฎัณาล), ตระกล(ตฺรกล), ตระการ(ตฺร กาล), ตระลป(ตฺรลป), ตระเลิศ(ตฺรเลิศ), ถคิ่ง(ถคิ่ง), ถวาย(ถวาย), แถ คง(แถคง), ทรวง(ทฺรวง), ทรวง(ทฺรวง), นาง (นาง), บันโดย(บनुโดย), บรรม(บनुสม), บรรสาบ(บनुสาร), บังคม(บงคม), บังคล(ฝุคฺล, ฝุ คาล), บันดาล(บณฎาล), บ่าบวง(บวง), ประกล(ปฺรกล), ประเกาะ(ปฺร โกะ), พงา(พมฺงา), เพ็ญ(เพญ), ไพร(ไพฺร), มาส(มาศ), ล่าเพา(เพา), เลบง(เลบง), สนม(สนั), สมเด็จ(สมเด็จ), สรง(สฺรง), สรวล(สฺรวล), สนอง(สนง), สันสรวง(สฺรวง), ส่าราญ(สมฺราล), สาร์(सार), ไสฺรจ (ไสฺรจ), เสวย(ไสฺวย), อร(บงฺอร), อำนวย(อโนย), เอม(เฝอม, เอม)	๕๘

จากตารางที่ ๒-๑ แสดงจำนวนอักษรศัพท์ที่มาจากภาษาต่าง ๆ ในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนต้น พบว่ามีการใช้อักษรศัพท์ภาษาต่าง ๆ ดังนี้

ภาษาบาลีและสันสกฤต จำนวน ๑๕๘ คำ

ภาษาสันสกฤต จำนวน ๑๔๐ คำ

ภาษาบาลี จำนวน ๗๔ คำ

ภาษาไทยจำนวน ๕๗ คำ

ภาษาเขมร จำนวน ๕๘ คำ

ภาษาชวา จำนวน ๑ คำ

๒. การใช้คำไวพจน์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒, หน้า ๑๐๙๑) กล่าวถึงความหมายของ
คำไวพจน์ว่า “คำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันมาก เช่น มนุษย์กับคน
บ้านกับเรือน รอกับคอย ปากกับตง คำฟ้องความก็ว่า”

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เป็นกรณีศึกษาเฉพาะ
คำไวพจน์ที่เป็นคำสมาส คำประสม และคำซ้อนเท่านั้น โดยพบคำไวพจน์จำนวน ๑๐ ความหมาย
ดังนี้

๑. คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูร

๒. คำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์

๓. คำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ

๔. คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย

๕. คำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ

๖. คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ

๗. คำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ

๘. คำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ

๙. คำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก

๑๐. คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการใช้คำไวพจน์ ดังนี้

๑. คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูร

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูร

๗ ความหมาย ได้แก่

๑.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทพเจ้า จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๑.๑.๑ ไทธาดาสังกร ๑.๑.๒ พรหมาธิบดี

๑.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระอินทร์ จำนวน ๘ คำ ได้แก่

๑.๒.๑ เทพาธิราช ๑.๒.๒ สุรราช

๑.๒.๓ สุราธิป ๑.๒.๔ สุเรนทร

๑.๒.๕ อมราธิป ๑.๒.๖ อมราธิราช

๑.๒.๗ อินทราธิราช ๑.๒.๘ อินทราธิราชเจ้าไตรตรึงส์

๑.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทพารักษ์ จำนวน ๑ คำ ได้แก่

๑.๓.๑ เทพดาอารักษ์

๑.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง พิศายักรและคนธรรพ์ จำนวน ๔ คำ ได้แก่

๑.๔.๑ คนธรรพาธิราช ๑.๔.๒ เทพทานพ

๑.๔.๓ พิศายักร ๑.๔.๔ สิทฺธิพิศายักรคนธรรพาธิราช

๑.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาอื่น ๆ จำนวน ๘ คำ ได้แก่

๑.๕.๑ กามาธิราช ๑.๕.๒ ทานไทเทพา

๑.๕.๓ เทพนิกร ๑.๕.๔ วรเทพคณบุตร

๑.๕.๕ อมรชาติ ๑.๕.๖ อมราธิราช

๑.๕.๗ ไอรापตสวรรค์ ๑.๕.๘ ไอรापตอินทร

๑.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทพฤๅษี จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๑.๖.๑ เทพฤๅษี ๑.๖.๒ เทพาสุริสิทฺธิ

๑.๖.๓ สุรคณฤๅษี

๑.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง อสูร จำนวน ๘ คำ ได้แก่

๑.๗.๑ กุมภกรรฐ์ ๑.๗.๒ จุมพลาอสูรเสนา

๑.๗.๓ มหาอสูร ๑.๗.๔ มหาอสูรราช

๑.๗.๕ มหาอสูรเสนา ๑.๗.๖ ยักษชาติ

๑.๗.๗ อสูเรนทร ๑.๗.๘ อสูรเสนา

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูรในสมุทรโฆษคำฉันท์

ตอนต้นพบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง พระอินทร์ เทวดาอื่น ๆ และอสูร มากที่สุด จำนวน ๘ คำ

๒. คำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์

ในสมุทรมะเข็ญคำฉันทอนต้นพบความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์
๘ ความหมาย ได้แก่

๒.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง กษัตริย์ จำนวน ๗๖ คำ ได้แก่

๒.๑.๑ กษัตราธิปไตย	๒.๑.๒ คทาธิราช
๒.๑.๓ ท้าวไท	๒.๑.๔ ทำวรมยบุรีราชภูบาล
๒.๑.๕ ไทธรณี	๒.๑.๖ ไท้ธเรศตรีศวรรค์ดี
๒.๑.๗ ไทธิราช	๒.๑.๘ นรนาถ
๒.๑.๙ นรราช	๒.๑.๑๐ นรราชราชา
๒.๑.๑๑ นราธิปดินทร	๒.๑.๑๒ นเรนทร
๒.๑.๑๓ นเรนทรพระเจ้าผู้เรืองฤทธิ	๒.๑.๑๔ นเรนทรราช
๒.๑.๑๕ นเรศวร	๒.๑.๑๖ นเรสูร
๒.๑.๑๗. นฤปดี	๒.๑.๑๘ นฤปดีศรราช
๒.๑.๑๙ นฤปราชนราธิเบศร์	๒.๑.๒๐ บทริช
๒.๑.๒๑ บทเรณูราชา	๒.๑.๒๒ บพิตรราชาธิราช
๒.๑.๒๓ ปีนภูมี	๒.๑.๒๔ พระบาทกมลนฤมล
๒.๑.๒๕ พระบาทกรุงไทรธรณีรามาธิปดี	๒.๑.๒๖ พระราชาธิราช
๒.๑.๒๗ ภูธร	๒.๑.๒๘ ภูธรราช
๒.๑.๒๙ ภูธรราชดิษฐ์	๒.๑.๓๐ ภูปดี
๒.๑.๓๑ ภูบาล	๒.๑.๓๑ ภูมินทร์
๒.๑.๓๓ ภูมินทร	๒.๑.๓๔ ราชาธิราช
๒.๑.๓๕ ราชานรนาถปดี	๒.๑.๓๖ รามราชพ
๒.๑.๓๗ ศตราช	๒.๑.๓๘ สมเด็จพระเจ้า
๒.๑.๓๙ สมเด็จพระเจ้าไท	๒.๑.๔๐ สมเด็จพระไทรธรณินทร
๒.๑.๔๑ สมเด็จพระเจ้านเรสูร	๒.๑.๔๑ สมเด็จพระเจ้านฤปดี
๒.๑.๔๓ สมเด็จพระเจ้านฤปดีศรราช	๒.๑.๔๔ สมเด็จพระเจ้านฤปดีศร
๒.๑.๔๕ สมเด็จพระเจ้าภูธร	๒.๑.๔๖ สมเด็จพระภูธร
๒.๑.๔๗ สมเด็จพระเจ้าราชา	๒.๑.๔๘ สมภารราชา
๒.๑.๔๙ ยุพราชราชา	๒.๑.๕๐ นเรนทรบุตร
๒.๑.๕๑ พระราชเอวรส	๒.๑.๕๑ ราชไทยลูกตน

- ๒.๑.๕๓ เถียรสราษ
- ๒.๑.๕๕ นฤปดีพินทุทัตไท
- ๒.๑.๕๗ พินทุทัตกษัตริย์
- ๒.๑.๕๙ พินทุทัตธรรณีศวร
- ๒.๑.๖๑ สมเด็จพระพินทุทัตทรงพสุธา
- ๒.๑.๖๓ พระราชาสมุทรมุขบวร
- ๒.๑.๖๕ ภูบาลสมุทรมุขยาไท
- ๒.๑.๖๗ สมุทรมุขชาติราช
- ๒.๑.๖๙ ทำวณรคูปตจุมพล
- ๒.๑.๗๑ พระบาทสีหนรคูปต
- ๒.๑.๗๓ ภูธรนรคูปต
- ๒.๑.๗๕ สีหนรคูปต
- ๒.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง นางกษัตริย์ จำนวน ๓๐ คำ ได้แก่
- ๒.๒.๑. นรราชกษัตริย์
- ๒.๒.๓ พญเทพี
- ๒.๒.๕ วรราชกัลยา
- ๒.๒.๗ อนุชนาฏ
- ๒.๒.๙ อัครพญโอมสวาท
- ๒.๒.๑๑ เทพีภิเศก
- ๒.๒.๑๓ ภูธรรัตนกัลยา
- ๒.๒.๑๕ มหิษีสุมร
- ๒.๒.๑๗ ราชมหิษี
- ๒.๒.๑๙ สมรราช
- ๒.๒.๒๑ อนงคมหิษี
- ๒.๒.๒๓ อัครราชมหิษี
- ๒.๒.๒๕ ยอดไทธิดา
- ๒.๑.๕๔ ทำวผู้ทรงธรรมพินทุทัตภูบาล
- ๒.๑.๕๖ บาทพพิตรพระพินทุทัต
ภูมินทรราชราชา
- ๒.๑.๕๘ พินทุทัตไทรธณี
- ๒.๑.๖๐ พินทุทัตภูธร
- ๒.๑.๖๒ พระบาทไทนเรศสุริย์สมุทรมุข
- ๒.๑.๖๔ พระราชาสมุทรมุขชาติราช
- ๒.๑.๖๖ สมเด็จพระนฤปดีศวร
พระสมุทรมุข
- ๒.๑.๖๘ ทำวณรคูปต
- ๒.๑.๗๐ นรคูปตทำว
- ๒.๑.๗๒ พระบาทสีหนรคูปต
ตนราธิเบศร์สุร
- ๒.๑.๗๔ ภูบาลสีหนรคูปต
- ๒.๑.๗๖ สีหนรราชา
- ๒.๒.๒. นเรศรสุดา
- ๒.๒.๔ วรรัตนกัลยา
- ๒.๒.๖ อนุชเทพี
- ๒.๒.๘ อรยุพินทรพาลพินดา
- ๒.๒.๑๐ กนกพดิมหิษี
- ๒.๒.๑๒ นางน้องสนององค์
- ๒.๒.๑๔ ภูธรราชกัลยา
- ๒.๒.๑๖ ราชเทพี
- ๒.๒.๑๘ ราชชาติราชมหิษี
- ๒.๒.๒๐. สุรางค์คณา
- ๒.๒.๒๒ อัครชายาศรี
- ๒.๒.๒๔ นเรศรวิธิดา
- ๒.๒.๒๖ ราชธิดา

- ๒.๒.๒๗ ลูกแก้วกษัตริย์
๒.๒.๒๘ วรรณชบุตรี
๒.๒.๒๙ กนกพดิมหิษี
๒.๒.๓๐ พินทุมดินทร์
- ๒.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง นาง จำนวน ๒๙ คำ ได้แก่
- ๒.๓.๑ กัลยาค
๒.๓.๒ แก้วกัลยา
๒.๓.๓ ขวัญอร
๒.๓.๔ โฉมศรี
๒.๓.๕ น่องนงคราญ
๒.๓.๖ น่องนงพาล
๒.๓.๗ นางน่องนงพงา
๒.๓.๘ นางนุช
๒.๓.๙ นางเมือง
๒.๓.๑๐ นุชน่อง
๒.๓.๑๑ นุชอนงค์
๒.๓.๑๒ พงาสมร
๒.๓.๑๓ พญูปุพวรรณภาคย์
๒.๓.๑๔ พญูสมร
๒.๓.๑๕ พญูสุวรรณค
๒.๓.๑๖ พนิตาสมร
๒.๓.๑๗ พนิตาสูดาร์ตน์
๒.๓.๑๘ พาลพญู
๒.๓.๑๙ ยุกติยูกาพาล
๒.๓.๒๐ ยุกาพาล
๒.๓.๒๑ ลำเพาเยาพดิพาล
๒.๓.๒๒ ลำเภาพงา
๒.๓.๒๓ สร้อยสุดาลำเภาเยาวมาลย์
๒.๓.๒๔ เสาวภาคยพาลพนิตา
๒.๓.๒๕ อนงคองคราญ
๒.๓.๒๖ อนงคพญู
๒.๓.๒๗ อนุชนงคราญ
๒.๓.๒๘ อนุชนงพงา
๒.๓.๒๙ อนุชพาล
- ๒.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง นักบวชและครู จำนวน ๖ คำ ได้แก่
- ๒.๔.๑ ทวิชกร
๒.๔.๒ พฤตมิพราหมณ์
๒.๔.๓ ราชฤาษี
๒.๔.๔ หมอสิทธิคณา
๒.๔.๕ หัสดาจารย์
๒.๔.๖ ครูครู
- ๒.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ จำนวน ๒ คำ ได้แก่
- ๒.๕.๑ พระศรีศรีสรศาสดา
๒.๕.๒ มุนีวร
- ๒.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ทหาร จำนวน ๒๑ คำ ได้แก่
- ๒.๖.๑ เดโชพล
๒.๖.๒ ทศโยธา
๒.๖.๓ นิกรโยธา
๒.๖.๔ พยุหพหล
๒.๖.๕ พลคณโยธา
๒.๖.๖ พลพณท
๒.๖.๗ พลพิริย
๒.๖.๘ พลพิริยพณท

๒.๖.๑๙ พลาพล	๒.๖.๑๐ พลาพลนิกร
๒.๖.๑๑ พลาพลพหล	๒.๖.๑๒ มหามาตย์
๒.๖.๑๓ ราชโยธา	๒.๖.๑๔ ฤทธิพล
๒.๖.๑๕ สมรรถพล	๒.๖.๑๖ เสนางค
๒.๖.๑๗ เสนางคนิกร	๒.๖.๑๘ เสนาบดี
๒.๖.๑๙ เสนาสามนต	๒.๖.๒๐ เสนาพลมนตรีเสนาเสนาบดี

ศรียุทธราช

๒.๖.๒๑ แสนยากกร

๒.๗ คำไวยพจน์ที่หมายถึง ราชฎร จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๒.๗.๑ นายพนจร	๒.๗.๒ พนจร
๒.๗.๓ นรานิกกร	

๒.๘ คำไวยพจน์ที่หมายถึง ศัตฐุ จำนวน ๘ คำ ได้แก่

๒.๘.๑ พิพิธราชอริ	๒.๘.๒ ไพรินทร์
๒.๘.๓ ไพรินทรนิกร	๒.๘.๔ ไพรีนริน
๒.๘.๕ อรินทร	๒.๘.๖ อรินทรนิกร
๒.๘.๗ อรินทรพล	๒.๘.๘ อรินทรราช

จากการศึกษาการใช้คำไวยพจน์ที่หมายถึง มนุษย์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีใช้คำไวยพจน์ที่หมายถึง กษัตริย์ มากที่สุด จำนวน ๗๖ คำ

๓. คำไวยพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบความหมายย่อยในคำไวยพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ ๑๖ ความหมาย ได้แก่

๓.๑ คำไวยพจน์ที่หมายถึง พระอาทิตย์ จำนวน ๕ คำ ได้แก่	
๓.๑.๑ ทิพากร	๓.๑.๒ บุรพาภาสกร
๓.๑.๓ สุริยประภา	๓.๑.๔ สุริยสายัณต์
๓.๑.๕ สุริโยไทย	
๓.๒ คำไวยพจน์ที่หมายถึง พระจันทร์ จำนวน ๗ คำ ได้แก่	
๓.๒.๑ จันทรแสงไสม	๓.๒.๒ จันทรโสฬรภกลา
๓.๒.๓ ศศิธร	๓.๒.๔ จันทรภกลา
๓.๒.๕ พาลจันทร์	๓.๒.๖ บุรณจันทร์

- ๓.๒.๗ บรูณศศิ
- ๓.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง ไฟ จำนวน ๑ คำ ได้แก่
- ๓.๓.๑ สีขานล
- ๓.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง แผ่นดิน จำนวน ๔ คำ ได้แก่
- ๓.๔.๑ ธรณิน ๓.๔.๒ ธีราดล
- ๓.๔.๓ ภูวดล ๓.๔.๔ ภูวมณฑล
- ๓.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง ภูเขา จำนวน ๕ คำ ได้แก่
- ๓.๕.๑ คีรีนท ๓.๕.๒ เพชรคีรี
- ๓.๕.๓ ภูผาหลวง ๓.๕.๔ เมรุราชหิมพานตคีรี
- ๓.๕.๕ สุเมรุคีรี
- ๓.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง แหล่งน้ำ จำนวน ๗ คำ ได้แก่
- ๓.๖.๑ ขะวีสินธุ์ ๓.๖.๒ ชลนินท
- ๓.๖.๓ ไชยสินธุ์ ๓.๖.๔ ธารชลา
- ๓.๖.๕ สัตตณที ๓.๖.๖ สายชลสินธุ์
- ๓.๖.๗. สุทถามพุธารา
- ๓.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติโดยรวม จำนวน ๒ คำ ได้แก่
- ๓.๗.๑. ห้วยธารคลองนทีไศลสิงขร ๓.๗.๒. ไพรไศล
- ๓.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึง ป่า จำนวน ๑๔ คำ ได้แก่
- ๓.๘.๑ นุพงไพร ๓.๘.๒ ป่าดงพงพนานต์
- ๓.๘.๓ ป่าหลวง ๓.๘.๔ พงพนานต์
- ๓.๘.๕ พนพนานต ๓.๘.๖ พนสนทน์นุสนธิ
- ๓.๘.๗ พนนานต ๓.๘.๘ พนนานตนาว
- ๓.๘.๙ พนาราม ๓.๘.๑๐ พนาลัย
- ๓.๘.๑๑ พนาไลย ๓.๘.๑๒ ไพรสนทน์
- ๓.๘.๑๓ ไพรสนทน์ ๓.๘.๑๔ ไพรพุกษ์พนาลี
- ๓.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึง ดอกบัว จำนวน ๑๑ คำ ได้แก่
- ๓.๙.๑ กมลโกมล ๓.๙.๒ กมลปัทม์
- ๓.๙.๓ กมลมาลย ๓.๙.๔ กมุทอุบลบัวบาน
- ๓.๙.๕ กรรภูมมาลยสโรช ๓.๙.๖ กาญจนกมุทบุษบา

- ๓.๙.๗ กาญจนกมฺพมาศ ๓.๙.๘ โกมฺพมาลย์กมล
 ๓.๙.๙ คนธกมล ๓.๙.๑๐ ทิพยกมลมาลา
 ๓.๙.๑๑ นีรชรัตนรัศมี
- ๓.๑๐ คำไวพจน์ที่หมายถึง ดอกไม้อื่น ๆ จำนวน ๘ คำ ได้แก่
 ๓.๑๐.๑ กัณฐกมมาลย์ ๓.๑๐.๒ กาญจนกุสุม
 ๓.๑๐.๓ บุษปสุทธ ๓.๑๐.๔ มณีบุษป
 ๓.๑๐.๕ มณีมาลย์ลำอุตม์ ๓.๑๐.๖ มลิมาลูดี
 ๓.๑๐.๗ สุธามฤตยมาลย์ ๓.๑๐.๘ สุธามาลูดีศรี
- ๓.๑๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง กิन्नร จำนวน ๒ คำ ได้แก่
 ๓.๑๑.๑ กิन्नรคณเทพา ๓.๑๑.๒ กิन्नรราชา
- ๓.๑๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ช้าง จำนวน ๑๓ คำ ได้แก่
 ๓.๑๒.๑ ช้างทูลลักษณะนิกร ๓.๑๒.๒ ไตรตรึงสกีราชญ์
 ๓.๑๒.๓ อัมภุคขันนายพงศ์ ๓.๑๒.๔ อัมภุคขันนายพรรณ
 ๓.๑๒.๕ อัมภุมงคล ๓.๑๒.๖ คชคณ
 ๓.๑๒.๗ คชไพโร ๓.๑๒.๘ คชสาร
 ๓.๑๒.๙ คเชนทรว ๓.๑๒.๑๐ ช้างไอรวา
 ๓.๑๒.๑๑ สวรรดไนย ๓.๑๒.๑๒ หัสติน
 ๓.๑๒.๑๓ หัสตินทรว
- ๓.๑๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง พญานาค จำนวน ๓ คำ ได้แก่
 ๓.๑๓.๑ พาสุกรีนาคา ๓.๑๓.๒ ภูษเคนท
 ๓.๑๓.๓ มหาภูซงค์
- ๓.๑๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง นก จำนวน ๒ คำ ได้แก่
 ๓.๑๔.๑ นกหค ๓.๑๔.๒ หงส์พญ
- ๓.๑๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง ผึ้ง จำนวน ๒ คำ ได้แก่
 ๓.๑๕.๑ บุษปากร ๓.๑๕.๒ มธุกร
- ๓.๑๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง เนื้อทราย จำนวน ๒ คำ ได้แก่
 ๓.๑๖.๑ มฤคมาศ ๓.๑๖.๒ มฤคากร

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง ป่า มากที่สุด จำนวน ๑๔ คำ

๔. คำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่อาศัย

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง
สถานที่อยู่อาศัย ๖ ความหมาย ได้แก่

๔.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่ตามหลักจักรวาลวิทยา จำนวน ๘ คำ ได้แก่

- | | |
|-------------------|------------------|
| ๔.๑.๑ จักรพาฬสีมา | ๔.๑.๒ ชัคตไตร |
| ๔.๑.๓ ชมพูทวีป | ๔.๑.๔ ตวีโลกย |
| ๔.๑.๕ ภพไตร | ๔.๑.๖ ภพนัตไตร |
| ๔.๑.๗. ภูววัตไตร | ๔.๑.๘ โลกธเรศตรี |

๔.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง เมืองและสถานที่บนสวรรค์ จำนวน ๕ คำ ได้แก่

- | | |
|------------------|------------------|
| ๔.๒.๑ จันทรพิมาน | ๔.๒.๒ ไผชนตอินทร |
| ๔.๒.๓ สุริยพิมาน | ๔.๒.๔ บุรีอินทร |
| ๔.๒.๕ สุรालยโลก | |

๔.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง เมืองมนุษย์ จำนวน ๗ คำ ได้แก่

- | | |
|----------------------|----------------|
| ๔.๓.๑ บุรีอโยธยาศรี | ๔.๓.๒ พรหมนคร |
| ๔.๓.๓ พรหมบุรี | ๔.๓.๔ รมย์บุรี |
| ๔.๓.๕. มหิมานบุรีศรี | ๔.๓.๖ ราชนคร |
| ๔.๓.๗ ราชพิภพ | |

๔.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อาศัย จำนวน ๑๒ คำ ได้แก่

- | | |
|-------------------------|-----------------------------|
| ๔.๔.๑ ตวีมุขมาศ | ๔.๔.๒ ทิพยพิมาน |
| ๔.๔.๓ บรรณศาลา | ๔.๔.๔ บุษปพิมาน |
| ๔.๔.๕ พิมานแก้วเวียนไกว | ๔.๔.๖ พิมานมนทริทพิयरามรมย์ |
| ๔.๔.๗ มนทริแก้ว | ๔.๔.๘ มนทริทพิ |
| ๔.๔.๙ มนทริทพิยร์ศมี | ๔.๔.๑๐ รัตนพิมาน |
| ๔.๔.๑๑ โรงทาร์กำนัล | ๔.๔.๑๒ ห้องปราสาทพิมาน |

๔.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง อุทยาน จำนวน ๓ คำ ได้แก่

- | | |
|---------------------|----------------|
| ๔.๕.๑ นันทิโยทยาน | ๔.๕.๒ ราโชทยาน |
| ๔.๕.๓ ราโชทยานด่าบล | |

๔.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ถนน จำนวน ๑ คำ ได้แก่

- | |
|---------------|
| ๔.๖.๑ สกลมารค |
|---------------|

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย ในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนต้น พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อาศัย มากที่สุด จำนวน ๑๒ คำ

๕. คำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
วัตถุสิ่งของ ๗ ความหมาย ได้แก่

๕.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง เครื่องใช้ จำนวน ๑๑ คำ ได้แก่

- | | |
|----------------------|------------------------|
| ๕.๑.๑ ดุริยดนตรี | ๕.๑.๒ พาทย์ดุริยดนตรี |
| ๕.๑.๓ ดุรงครถ | ๕.๑.๔ รถาถางค์ |
| ๕.๑.๕ เหมรถ | ๕.๑.๖ คชบาศบวร |
| ๕.๑.๗ บทบาท | ๕.๑.๘ ขนนเขนยขรเขนยขจร |
| ๕.๑.๙ รัจิตบรรจสุรณ์ | ๕.๑.๑๐ รัตนบรรจสุรณ์ |
| ๕.๑.๑๑ ราชอาสนภิรมย | |

๕.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง เสื้อผ้า จำนวน ๕ คำ ได้แก่

- | | |
|---------------------------|----------------|
| ๕.๒.๑ สรรพิกษา | ๕.๒.๒ ภูษาภรณ์ |
| ๕.๒.๓ อภรณ์พัสดร | ๕.๒.๔ วิกษา |
| ๕.๒.๕ พิพัสดรภูษาสรรพภรณ์ | |

๕.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง อัญมณีและเครื่องประดับ จำนวน ๕ คำ ได้แก่

- | | |
|------------------|------------------|
| ๕.๓.๑ รัตนางค | ๕.๓.๒ ประพาฬรัตน |
| ๕.๓.๓ ปัทมราชมณี | ๕.๓.๔ นพรัตน |
| ๕.๓.๕ กาญจนกัณฐี | |

๕.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง เครื่องหอม จำนวน ๑ คำ ได้แก่

- ๕.๔.๑ คนธวิเลปน

๕.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง อาวุธ จำนวน ๑๖ คำ ได้แก่

- | | |
|----------------------------------|------------------|
| ๕.๕.๑ ธนูคุณคุณาธิกศักดิ์สมบูรณ์ | ๕.๕.๒ ธนুবวรศร |
| ๕.๕.๓ ธนูศร | ๕.๕.๔ เพชรศักดิ์ |
| ๕.๕.๕ เพชรอาวุธ | ๕.๕.๖ มหาศัสตรา |
| ๕.๕.๗ โลหธนู | ๕.๕.๘ วชิรรัตน |
| ๕.๕.๙ ศรศักดิ์ไชยเดชะ | ๕.๕.๑๐ ศัสตราคม |
| ๕.๕.๑๑ ศิลาปัทมศร | ๕.๕.๑๒ ศิลาปศร |

- | | |
|----------------|------------------|
| ๕.๕.๑๓ สรรพพวง | ๕.๕.๑๔ สรรพพาวุธ |
| ๕.๕.๑๕ อเนกศร | ๕.๕.๑๖ อัมภาวุธ |
- ๕.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ทรัพย์สมบัติ จำนวน ๑ คำ ได้แก่
- ๕.๖.๑ สมบัติพิศสา
- ๕.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระราชสาส์น จำนวน ๓ คำ ได้แก่
- | | |
|-----------------------|----------------------|
| ๕.๗.๑ ราชสารามฤตยอรรถ | ๕.๗.๒ สุธามฤตย์เอมอร |
| ๕.๗.๓ มฤตยสาร | |

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ ในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนต้น พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง อาวุธ มากที่สุด จำนวน ๑๖ คำ

๖. คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
การบอกลักษณะ ๖ ความหมาย ได้แก่

- ๖.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความบริสุทธิ์ จำนวน ๔ คำ ได้แก่
- | | |
|-----------------|----------------|
| ๖.๑.๑ นฤมล | ๖.๑.๒ นีถมลสุท |
| ๖.๑.๓ เนยรมลสุท | ๖.๑.๔ สุทมิไส |
- ๖.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความสวยงาม จำนวน ๙ คำ ได้แก่
- | | |
|---------------------|---------------------|
| ๖.๒.๑. ตระกลตระการ | ๖.๒.๒ ตระการตระกล |
| ๖.๒.๓ ประเฌียงประอร | ๖.๒.๔ ลำเพ็ญลำพาล |
| ๖.๒.๕ ศุภลักษณ์ | ๖.๒.๖ สมบุรณ์จันทร์ |
| ๖.๒.๗ สำอางสำอวย | ๖.๒.๘ เสาวภาค |
| ๖.๒.๙ เสาวภาคย | |
- ๖.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความหอม จำนวน ๕ คำ ได้แก่
- | | |
|----------------|---------------|
| ๖.๓.๑ ฅมคนธบวร | ๖.๓.๒ รสคนธ |
| ๖.๓.๓ สุกคนธา | ๖.๓.๔ สุกคนธา |
| ๖.๓.๕ เสาวคนธ์ | |
- ๖.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความสว่างเรืองรอง จำนวน ๗ คำ ได้แก่
- | | |
|---------------------|-------------------------|
| ๖.๔.๑ พริ้งพราย | ๖.๔.๒ เพ็ริ่มพราย |
| ๖.๔.๓ มลิ่งเมลิอง | ๖.๔.๔ เรืองจรัสจรัสจรัญ |
| ๖.๔.๕ เรืองจรัสไพรุ | ๖.๔.๖ เรืองจรัสศรีมี |

๖.๔.๗ นานตวรัตน์ศรีมี

๖.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง การประดับตกแต่ง จำนวน ๕ คำ ได้แก่

๖.๕.๑ จำหลักจำหลอก

๖.๕.๒ ชรรินชรเรือด

๖.๕.๓ ประกิจประกล

๖.๕.๔ ประกิตประเกาะ

๖.๕.๕ รโยงรยวร

๖.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง การประสมปนเป จำนวน ๖ คำ ได้แก่

๖.๖.๑ นานตวเนก

๖.๖.๒ นานุประการ

๖.๖.๓ นุประเภท

๖.๖.๔ บรรสมบรรสาบ

๖.๖.๕ มโหดดม

๖.๖.๖ อเนกนานุประการ

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ ในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนต้น พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง ความสวยงาม มากที่สุด จำนวน ๙ คำ

๗. คำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ

๗ ความหมาย ได้แก่

๗.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ศีรษะ จำนวน ๑ คำ ได้แก่

๗.๑.๑ มณีโมลี

๗.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ตา จำนวน ๑ คำ ได้แก่

๗.๒.๑ มฤคเนตร

๗.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง น้ำตา จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๗.๓.๑ นัยนามพุ

๗.๓.๒ พาชปดิชล

๗.๓.๓ พาชปธารา

๗.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง หน้าอก จำนวน ๑ คำ ได้แก่

๗.๔.๑ ทรวงมัลย์

๗.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง ไหล่ จำนวน ๔ คำ ได้แก่

๗.๕.๑ นพโรม

๗.๕.๒ นาภินพโรม

๗.๕.๓ โรมราชี

๗.๕.๔ โรมอิชฎากามา

๗.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง เท้า จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๗.๖.๑ บทมัลย์

๗.๖.๒ บาทกมล

๗.๖.๓ บาทารพินทุ

๗.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง ร่างกาย จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๗.๗.๑ สรรพางค

๗.๗.๒ สรรพางคเพศ

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง ไรชน มากที่สุด จำนวน ๔ คำ

๘. คำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ ๑๐ ความหมาย ได้แก่

๘.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง การให้ร้องคำราม จำนวน ๔ คำ ได้แก่

๘.๑.๑ คำรณคำราม

๘.๑.๒ ประดิริพ

๘.๑.๓ ประดิศัพท์

๘.๑.๔ สิ่งหนาท

๘.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง การพูดสรรเสริญ จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๘.๒.๑ สาธุการสดุดี

๘.๒.๒ สาธุการา

๘.๒.๓ อาศิริพาท

๘.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง การร้องให้คร่ำครวญ จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๘.๓.๑ พาชปักษ์ลย์

๘.๓.๒ ภาวะปกรรแสง

๘.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง การสนทนา จำนวน ๑ คำ ได้แก่

๘.๔.๑ ประดิพรรพาท

๘.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง การแสดงความเคารพ จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๘.๕.๑ ถวายบังคมเคารพ

๘.๕.๒ บังคมคัล

๘.๕.๓ บังคมคัลคัล

๘.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง การเคลื่อนไหว จำนวน ๕ คำ ได้แก่

๘.๖.๑ กระจายกระลอก

๘.๖.๒ เซาะซรอกซรอน

๘.๖.๓ รยีนรยั้ง

๘.๖.๔ ะยีนรยั้ง

๘.๖.๕ สรเสรกสรเสื้อง

๘.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง การแสดงอาการตื่นตระหนก จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๘.๗.๑ จรลิ่งจรลน

๘.๗.๒ ตระดานตระดก

๘.๗.๓ ตระดกตระดาด

๘.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึง การแสดงความโกรธ จำนวน ๑ คำ ได้แก่

๘.๘.๑ กระเกลือกกระกริ้ว

การบอกจำนวน ๗ ความหมาย ได้แก่

๑๐.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนสาม จำนวน ๕ คำ ได้แก่

- | | |
|-------------------|------------------|
| ๑๐.๑.๑ ชัคติไตร | ๑๐.๑.๒ ตรีโลกย |
| ๑๐.๑.๓ ภพนต์ไตร | ๑๐.๑.๔ ภูวนต์ไตร |
| ๑๐.๑.๕ โลกธเรศตรี | |

๑๐.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนเจ็ด จำนวน ๑ คำ ได้แก่

- ๑๐.๒.๑ สัตตณทึ

๑๐.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนแปด จำนวน ๒ คำ ได้แก่

- | | |
|--------------------|-----------------|
| ๑๐.๓.๑ โรมอัษฎกามา | ๑๐.๓.๒ อัษฎาฐุจ |
|--------------------|-----------------|

๑๐.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนสิบ จำนวน ๑ คำ ได้แก่

- ๑๐.๔.๑ ทศโยธา

๑๐.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนร้อย จำนวน ๑ คำ ได้แก่

- ๑๐.๕.๑ ศตราชา

๑๐.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนพัน จำนวน ๑ คำ ได้แก่

- ๑๐.๖.๑ สหัสรรภาราทิก

๑๐.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนมากโดยไม่ระบุจำนวน จำนวน ๑๐ คำ ได้แก่

- | | |
|----------------------|--------------------|
| ๑๐.๗.๑ กิณนรคณเทพา | ๑๐.๗.๒ คชคณ |
| ๑๐.๗.๓ คณคีตดนตรี | ๑๐.๗.๔ พยุพพล |
| ๑๐.๗.๕ พลคณโยธา | ๑๐.๗.๖ พิพิธราชอริ |
| ๑๐.๗.๗ วรรณเทพคณบุตร | ๑๐.๗.๘ สุรคณฤาษี |
| ๑๐.๗.๙ หมอสิทธิคณา | ๑๐.๗.๑๐ อเนกศร |

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน ในสมุทรโฆษคำฉันท์

ตอนต้น พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนมากโดยไม่ระบุจำนวน มากที่สุด จำนวน ๑๐ คำ

ผลการศึกษาพบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการใช้คำไวพจน์ ๑๐ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูร คำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์ คำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย คำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ คำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ คำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ คำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก และคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน โดยคำไวพจน์ ทั้ง ๑๐ ความหมาย มีความหมายย่อยอีก ๗๙ ความหมาย

๓. การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง

จากการศึกษาการใช้ภาษาในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงของศัพท์ภาษาเดิม เพื่อนำมาใช้ในการประพันธ์อย่างหลากหลาย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ การตัดเสียง และการเพิ่มเสียง ดังนี้

๓.๑ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ

การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๑.๑ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ต เป็น ด เช่น ดุริย-ดุริย, เตช-เดช, ปีตา-บิดา, ตี-พดี, ตนุตริณ-ดนตรี, ปฺรติ-ประติ, ศกฺติ-ศักดิ์, ศสุตฺร-ศัสตร, สฺตฺติ-สตฺติ, สฺวสฺติ-สวัสดี, หฺสฺต-หัสต, อฺสฺตม-อัสดง, ฤตฺ-ระดู, ปฺรติพฺท-ประติพทธ, มโหตฺสว-มโหดสพ, ตนย-दनัย, ตฺนุ-ตฺนุ, ตล-ดล, ตฺรฺงค-ดฺรงค, ฐิตา-ฐิตา, มตี-มดี, สฺตา-สฺตา, เทวตา-เทพดา, ยฺวตี-ยฺพดี, ปติ-บดี

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ป เป็น บ เช่น ปท-บท, ปริสุทฺธ-บริสุทฺธ, ปวร-บวร, ปาต-บาตร, ปฺร-บุรี, ปาศ-บาศ, ปฺรณ-บรณ, ปฺตร-บุตร, ปฺร-บุษบ, ปวิตร-บพิตร, ปฺร-บุรพ, ตป-ตบะ, ปาท-บาท, ปาล-บาล, ปฺรณ-บุรณ, อฺบาย-อฺบาย, วฺ-พฺ, ปติ-บดี

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ว เป็น พ เช่น วิริย-พิริย, พิริย, หิมวฺนฺต-หิมพานต์, วตี-พดี, กาวย-กาพย, คณฺร-คณรพ, เคารว-เคารพ, ทิวฺย-ทิพย, วชฺร-เพชร, วนาลี-พนาลี, วนิตา-พนิตา, วรฺษ-พฺรช, วสุตฺร-พัสตร, วาทฺย-พาทย์, วิทฺยา-พิทยา, วิศาล-พิศาล, วฤกฺษ-พฤกษ, ไชยณฺต-ไพชยนต์, ไวรฺน-ไพรี, สฺรว-สรพ, ไอรฺวต-ไอรพต, ปวิตร-บพิตร, ปฺร-บุรพ, เวช-เพศ, มโหตฺสว-มโหดสพ, มหฺรศพ, วฤนฺท-พฤตฺมิ, ทิว-ทิพ, เทว-เทพ, เทวี-เทพี, วฤ-พฤ, ยฺว-ยฺพ, รพ-รว, วฤ-พฤ, วาท-พาที, วายฺ-พายุ, วาส-พาส, วาสฺกิ-พาสฺกิ, วิมาน-พิมาน, อรฺวิท-รพินท, วิถิ-พิถี, เทวตา-เทพดา, ยฺวตี-ยฺพดี, วฺ-พฺ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ณ เป็น น เช่น สายณฺห-สายนต์

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ห เป็น ต เช่น สายณฺห-สายนต์

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ล เป็น พ เช่น จกฺรวาล-จักรวาล

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ร เป็น ฤ เช่น นิรมล-นึฤมล

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ร เช่น อาศิสฺ-อาศิร

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ม เป็น ง เช่น อสุตม-อัสตง

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฤ เป็น ร เช่น ฤตุ-ระตุ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ษ เป็น ส เช่น เวษ-เพศ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ต เป็น ร เช่น มโหตุสว-มหรศพ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ศ เช่น มโหตุสว-มหรศพ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฐ เป็น ท เช่น พิณฐ-พินทุ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฑ เป็น ฒ เช่น วุณฑ-พฤฒิ

๓.๑.๒ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฎ เป็น ด เช่น ฎเณียล-ดำเนียน, ฎับล-ดำบล,
ฎัณนาล-ดำนาล, บณฎาล-บันดาล

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฌ เป็น น เช่น ฎเณียล-ดำเนียน, ฎัณนาล-ดำนาล

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ญ เป็น รร เช่น บนุสม-บรรสม, บนุสาร-บรรสาบ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ บ เป็น ร เช่น บนุสาร-บรรสาบ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ล เป็น น เช่น ขนล-ขนน

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ศ เช่น ตฺรเลิศ-ตระเลิศ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ก เป็น ค เช่น แถกง-แถคง

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ผ เป็น บ เช่น ผุคค, ผุคคาล-บังคค

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ศ เป็น ส เช่น มาศ-มาส

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ล เป็น ญ เช่น สมุรล-สำราญ

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

พบการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ๑๕ ลักษณะ และ

พบการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร ๑๐ ลักษณะ

๓.๒ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ

การเปลี่ยนแปลงเสียงสระในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๒.๑ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอา เช่น มห-มหา, สนฺติ-सानติ

การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระอี เช่น โมลิ-โมลี, ตฺริ-ตรี, นิมล-นีถุมล,

ปริชญา-ปริชา, ราชฺริ-ราตรี, ไวรินฺ-ไพรี, สฺตฺติ-สตฺตี, คิริ-คีรี, ธิตา-ธิตา, มณฺนิ-มณี, วาสฺกิ-वासुกรี,
วีถิ-วิทธี

พยางค์หลัง การตัดเสียงสระ และการตัดเสียงตัวสะกด

๓.๔ การเพิ่มเสียง

การเพิ่มเสียงในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมี ๖ ลักษณะ ดังนี้

๓.๔.๑ การเพิ่มเสียงพยางค์หน้าของคำ เช่น เพา-ลำเพา, สุรวง-สันสุรวง

๓.๔.๒ การเพิ่มเสียงพยางค์ท้ายของคำ เช่น อมฤต-มฤตย

๓.๔.๓ การเพิ่มเสียงพยางค์เพื่อเป็นตัวสะกด เช่น ตรีตรี-ตรีตรี, ชาติตรี-ชาติตรี

๓.๔.๔ การเพิ่มเสียงพยางค์เพื่อให้เป็นคำควบกล้ำ เช่น วาสูกิ-พาสูกิ

๓.๔.๕ การเพิ่มเสียงพยางค์ระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง เช่น ชร้อ่า,
ชร้ออ, ชรอก, ชรอน, เซรอน, เซระ, สรท้าน, สรเทื้อน

๓.๔.๖ การเพิ่มเสียงสระ เช่น วุณฺท-พฤตฺมิ, อรวินฺท-รพินฺท

จากการศึกษาการเพิ่มเสียงในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบ ๖ ลักษณะ ได้แก่ การเพิ่มเสียงพยางค์หน้าของคำ การเพิ่มเสียงพยางค์ท้ายของคำ การเพิ่มเสียงพยางค์เพื่อเป็นตัวสะกด การเพิ่มเสียงพยางค์เพื่อให้เป็นคำควบกล้ำ การเพิ่มเสียงพยางค์ระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง และการเพิ่มเสียงสระ

๔. การสร้างคำ

จากการศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่ากวีได้นำอักษรศัพท์ภาษาต่าง ๆ มาสร้างคำใหม่ โดยใช้วิธีการสร้างคำ ๒ วิธี ได้แก่ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต และการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทย ดังนี้

๔.๑ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต

การสร้างคำโดยวิธีการสมาส เป็นการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต เกิดจากการสมาสคำระหว่างภาษาบาลีกับภาษาบาลี และการสมาสคำระหว่างภาษาสันสกฤตกับภาษาสันสกฤต แต่คนไทยมักเข้าใจว่าทั้งสองภาษาเป็นภาษาเดียวกัน ดังที่ จันจิรา จิตตะวิริยะพงศ์ (๒๕๔๖, หน้า ๕๑) ได้กล่าวไว้ว่า

วิธีสมาส เป็นวิธีการสร้างศัพท์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับการประสมคำของไทยมากที่สุด ดังนั้น ไทยจึงได้รับวิธีสมาสคำของบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการบัญญัติศัพท์คำที่เกิดจากการสมาสในภาษาไทยมีลักษณะที่อาจสังเกตได้ง่าย คือ มักจะสมาสคำบาลีและสันสกฤตเข้าด้วยกัน เพราะเรามักเห็นว่าทั้งสองภาษาเป็นภาษาประเภทเดียวกัน

การสร้างคำที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เป็นการสร้างโดยวิธีการสมาสคำระหว่างภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต ตั้งแต่ ๒ - ๖ คำ เช่น

การสมาสคำ ๒ คำ

นพ (ป.นว)	+	โรม (ป.โรม)	=	นพโรม
บท (ป.ปท)	+	รัช (ป.รชช)	=	บทรัช
ประติ (ส.ปฺรติ)	+	ศัพท (ส.ศพท)	=	ประติศัพท
เพชร (ส.วชฺร)	+	ศักดิ์ (ส.ศกฺติ)	=	เพชรศักดิ์
บาท (ป.,ส.ปาท)	+	รพินทุ (ป.,ส.อรวินฺทุ)	=	บาทรพินทุ
พน (ป.,ส.พน)	+	จร (ป.,ส.จร)	=	พนจร
บท (ป.ปท)	+	บาศ (ส.ปาศ)	=	บทบาศ
สุริย (ป.สุริย)	+	ประภา (ส.ปฺรภา)	=	สุริยประภา
พายุ (ป.,ส.วายุ)	+	พิถี (ป.วีถิ)	=	พายุพิถี
บุรณ (ป.,ส.บุรณ)	+	ศศิ (ส.ศศิ)	=	บุรณศศิ
ขีร (ส.กฺษีร)	+	สินธุ (ป.,ส.สินฺธุ)	=	ขีรสินธุ

การสมาสคำ ๓ คำ

ไชย (ป.,ส.เชยฺย)	+	สิทธิ (ป.,ส.สิทธิ)	+	ตบะ (ป.,ส.ตป)	=	ไชยสิทธิตบะ
พิพิธ (ป.,ส.วิวิท)	+	ราช (ป.,ส.ราช)	+	อริ (ป.,ส.อริ)	=	พิพิธราชอริ
สุร (ป.,ส.สุร)	+	คณ (ป.,ส.คณ)	+	ฤๅษี (ส.ฤๅษี)	=	สุรคณฤๅษี
บท (ป.ปท)	+	เรณู (ป.,ส.เรณู)	+	ราชา (ป.,ส.ราชา)	=	บทเรณูราชา
โรม (ป.,ส.โรม)	+	อัมภ (ส.อัมภ)	+	กาม (ป.,ส.กาม)	=	โรมอัมภกาม
จันทร (ส.จันทร)	+	โสฬส (ป.โสฬส)	+	กลา (ป.,ส.กลา)	=	จันทรโสฬส
สมรรต (ส.สมรรต)	+	เดช (ป.เดช)	+	ไชย (ป.,ส.เชยฺย)	=	สมรรตเดชไชย
ทิพย (ส.ทิพย)	+	กมล (ป.,ส.กมล)	+	มาลา (ป.,ส.มาลา)	=	ทิพยกมลมาลา
วร (ป.,ส.วร)	+	รัตน (ป.รัตน)	+	กัลยา (ป.,ส.กัลยาณี)	=	วรรัตนกัลยา
สรรพ (ส.สรรพ)	+	พิ (ป.,ส.วิ)	+	ภษา (ส.ภษา)	=	สรรพพิภษา
เดโช (ป.เดช)	+	ชัย (ป.,ส.ชย)	+	ฤทธิ (ส.ฤทธิ)	=	เดโชชัยฤทธิ
นীরข (นীরข)	+	รัตน (ป.รัตน)	+	รัศมี (ส.รัศมี)	=	นীরขรัตนรัศมี

การสมาสคำ ๔ คำ

วร (ป.,ส.วร)	+	เทพ (ป.,ส.เทว)	+	คณ (ป.,ส.คณ)	+	บุตร (ส.ปฺตุร)	=	วรเทพคณบุตร
พาหุ (ป.,ส.พาหุ)	+	พิริย (ป.วิริย)	+	พล (ป.,ส.พล)	+	ภาม (ส.ภาม)	=	พาหุพิริยพล

พฐ (ป.,ส. วฐ) + พฐ (ป.,ส.วป) + พรรณ (ส.วธ) + ภาคย์ (ป.,ส.ภาคย์)
 = พฐพฐพรรณภาคย์
 ราช (ป.,ส.ราช) + อาสน (ป.,ส.อาสน) + ภิ (ป.อภิ) + รมย์ (รมย) = ราชอาสนภิรมย์
 สวยมพร (ส.สวยมพร) + ภิ (ป.อภิ) + มงคล (ป.,ส.มงคล) + การย (ส.การย)
 = สวยมพรภิมงคลการย

การสมาสคำ ๕ คำ

นฤป (ส.นฤป) + ราช (ป.,ส.ราช) + นร (ป.,ส.นร) + ธิป (ป.,ส.อธิป) + อีศร (ส.
 อีศร) = นฤปราชนราธิเบศร์

พิมาน (ป.,ส.วิมาน) + มนทิว (ป.,ส.มนทิว) + ทิพย (ส. ทิว) + ราม (ส.พิราม) +
 รมย์ (ส.รมย) = พิมานมนทิวทิพयरามรมย์

การสมาสคำ ๖ คำ

พิ (ป.,ส.วิ) + พัสตร (ส.วสุตร) + ญา (ส.ญา) + สรว (ส.สรว) + ภรณ์
 (ป.,ส.อาภรณ์) = พิปัสตรญาสรวภรณ์

เสนา (ป.,ส.เสนา) + พล (ป.,ส.พล) + มนตรี (ส.มนตรี) + เสนี (ป.,ส. เสนา) +
 บดี (ป.,ส.ปดี) = เสนาพลมนตรีเสনীเสนาบดี

ธนู (ป.ธนู) + คุณ (ป.,ส.คุณ) + คุณา (ป.,ส.คุณ) + ธิก (ป.,ส.ธิก) + ศักติ (ส.ศกฺติ)
 + สมบูรณ์ (ส.สมบูรณ์) = ธนูคุณคุณาธิกศกฺติสมบูรณ์

ทั้งนี้พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมา
 สมาสกัน เช่น

คำที่มีความหมายว่า พระราชา ได้แก่ นรราชา เป็นการสมาสคำว่า
 นรราช หมายถึง พระราชาของชนทั้งหลาย สมาสกับคำว่า ราชา หมายถึง พระราชา การสร้างคำ
 ในลักษณะนี้ยังพบอีกหลายคำ เช่น ยุพราชราชา, ราชธานีราช, นรราชกษัตริย์, ภูธรราช,
 นราธิบดีนทร์, พระราชธานีราช, ราชานรนาธิบดี, นฤบดีศรราช, บพิตรราชธานีราช,
 นฤปราชนราธิเบศร์ เป็นต้น

คำที่มีความหมายว่า นาง ได้แก่ ยุพดียุพาพล เป็นการสมาสคำว่า ยุพดี กับคำว่า
 ยุพา หมายถึง ผู้หญิง นำไปสมาสกับคำว่า พล หมายถึง กำลัง แต่กวีใช้ในความหมายแสดงการ
 รวมกันเป็นกลุ่ม หรือแสดงจำนวน ยุพดียุพาพล จึงมีความหมายว่า กลุ่มของหญิงสาว หมายถึง
 นางในและนางกำนัล หรือคำว่า พนิดาสูดาร์ตน์ เป็นการสมาสคำว่า พนิดา หมายถึง หญิงสาว
 กับคำว่า สูดาร์ตน์ หมายถึง นางแก้ว เป็นต้น

คำที่มีความหมายว่าป่า ได้แก่ พนพนานต์ เป็นการสมาสคำว่า พน กับคำว่า พนนานต์ หมายถึง ป่า หรือคำว่า พนสนนฺตฺสนฺนิ เป็นการสมาสคำว่า พน กับคำว่า สนฺตฺ หมายถึง ป่า โดยนำไปสมาสกับคำว่า อนุสนฺนิ หมายถึง การต่อเนือง, การสืบเนือง เมื่อสมาสกันแล้วจึงแปลความหมายได้ว่า ป่าใหญ่ เป็นต้น

ทั้งนี้ ยังพบการสร้างคำสมาสอาศัยสนธิด้วย สำหรับการสนธิ จิตตภา สारपट्टिक ไซยปัญญา (๒๕๔๘, หน้า ๕๙) ได้กล่าวว่า “สนธิ คือ การต่อคำเข้ากับคำด้วยกัน เพื่อย่นอักษรให้น้อยลง หรือเพื่อความสละสลวยของภาษา” คำที่นำมาใช้สมาสอาศัยสนธิในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้นมีดังนี้

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลี

อาวฺธ (ส.วชฺฐ) + อาวฺธ (ป.อาวฺธ) = เพชรอาวฺธ

สรรรพ (ส.สรฺร) + อาวฺธ (ป.อาวฺธ) = สรรพอาวฺธ

อัษฎ (ส.อษฺฏ) + อาวฺธ (ป.อาวฺธ) = อัษฎอาวฺธ

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาสันสกฤต

อินฺทุร เช่น ไพรี (ส.ไวริณฺ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = ไพรินทร

ภูมิ (ส.ภูมิ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = ภูมินทร

หัตฺต (ส.หตฺต) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = หัตฺตินทร

คิริ (ป.,ส.คิริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = คิรินทร

อริ (ป.,ส.อริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = อรินทร

ชล (ป.,ส.ชล) + ธร (ป.ธ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = ชลอินฺทร

อริ (ป.,ส.อริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) + พล (ป.,ส.พล) = อรินทรพล

อริ (ป.,ส.อริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) + นิกร (ป.นิกร) = อรินทรนิกร

อริ (ป.,ส.อริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) + ราช (ป.,ส.ราช) = อรินทรราช

พินฺทุ (ป.,ส.พินฺทุ) + มตี (ป.,ส.มตี) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = พินฺทุมตีอินฺทร

ไพริน (ส.ไวริณ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) + นิกร (ป.นิกร) = ไพรินทรนิกร

สุร (ป.,ส.สุร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = สุเรนทร

คช (ป.,ส.คช) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = คชอินฺทร

พิชฺย (ป.,ส.พิชฺย) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = พิชฺยอินฺทร

นร (ป.,ส.นร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = นเรนทร

พิร (ป.,ส.วีร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = พิเรนทร

ภูษค (ป.,ส.ภูษค) + อินทร (ส.อินฺทฺร) = ภูษเคนทร
 อสุร (ป.,ส.อสุร) + อินทร (ส.อินฺทฺร) = อสุเรนทร
 นร (ป.,ส.นร) + อินทร (ส.อินฺทฺร) + ราช (ป.,ส.ราช) = นเรนทรราช
 นร (ป.,ส.นร) + อินทร (ส.อินฺทฺร) + บุตร (ส.ปฺตุร) = นเรนทรบุตร
 อนล เช่น ทุกข (ป.ทุกฺข) + อนล (ส.อนล) = ทุกขานล
 โกรธ (ป.,ส.โกรธ) + อนล (ส.อนล) = โกรธานล
 อีศุร เช่น นร (ป.,ส.นร) + อีศุร (ส.อีศุร) + ธิดา (ป.,ส.ธีตา) = นเรศวีธิดา
 นร (ป.,ส.นร) + อีศุร (ส.อีศุร) + สุตดา (ป.,ส.สุตา) = นเรศรสุตดา
 ไศศุรวร เช่น มห (ป.มห) + ไศศุรวร (ส.ไศศุรวร) = มโหศุรวร
 มห (ป.มห) + ไศศุรย์ (ส.ไศศุรวร) = มโหศุรย์
 อาจารย์ เช่น หัสต (ส.หสฺต) + อาจารย์ (ส.อาจฺย) = หัสตอาจารย์
 อาทิตย เช่น รุท (ส.รุท) + อาทิตย์ (ส.อาทิตฺย) = รุทราทิตย์
 อารกษ เช่น อมร (ป.,ส.อมร) + อารกษ (ส.อารกฺษ) = อมรารกษ
 อีศุวร เช่น นร (ป.,ส.นร) + อีศุวร (ส.อีศุวร) = นเรศวร
 อุทยาน เช่น ราช (ป.,ส.ราช) + อุทยาน (ส.อุยฺยาน) = ราโชทยาน
 การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต
 องค เช่น เสนา (ป.,ส.เสนา) + องค (ป.,ส.องค) = เสนางค
 กัลยา ((กัลยาณี) + องค (ป.,ส.องค) = กัลยางค
 รถ (ป.รถ) + องค (ป.,ส.องค) = รถางค
 รัตน (ป.รัตน) + องค (ป.,ส.องค) = รัตนางค
 สรรพ (ส.สรฺพ) + องค (ป.,ส.องค) = สรรพางค
 มหา (ป.มห) + ภูษ (ป.,ส.ภูษ) + องค (ป.,ส.องค) = มหาภูษงค
 สรรพ (ส.สรฺพ) + องค (ป.,ส.องค) + เพศ (ส.เวษ) = สรรพางคเพศ
 เสนา (ป.,ส.เสนา) + องค (ป.,ส.องค) + นิกร (ป.นิกร) = เสนางคนิกร
 อธิ เช่น เทพ (ป.,ส.เทว) + อธิ (ป.,ส.อติ) + ราช (ป.,ส.ราช) = เทพาทิราช
 พรหม (ป.,ส.พฺรหม) + อธิ (ป.,ส.อติ) + บดี (ป.,ส.ปติ) = พรหมาทิบดี
 อมร (ป.,ส.อมร) + อธิ (ป.,ส.อติ) + ราช (ป.,ส.ราช) = อมราทิราช
 คนธรรพ (ส.คนฺธรรพ) + อธิ (ป.,ส.อติ) + ราช (ป.,ส.ราช) = คนธรรพาทิราช
 อินทร (ส.อินฺทฺร) + อธิ (ป.,ส.อติ) + ราช (ป.,ส.ราช) = อินทราทิราช

อาลัย เช่น พน (ป.วน) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = พนาลัย
 พน (ป.วน) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = พนาลัย
 ไศก (ส.ไศก) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = ไศกาลัย
 ไศก (ส.ไศก) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = ไศกาไสย
 สุร (ป.,ส.สุร) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) + โลกย (ส.โลกย) = สุรลัยโลกย
 อธิป เช่น กษัตริย์ (ส.กษัตริ) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = กษัตราธิป
 สุร (ป.,ส.สุร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = สุราธิป
 อมร (ป.,ส.อมร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = อมราธิป
 ยักษ (ส.ยักษ) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = ยักษาธิป
 อนุต เช่น คัคณ (ป.,ส.คคน) + อันต (ป.,ส.อนุต) = คัคณานต์
 พน (ป.วน) + อันต (ป.,ส.อนุต) = พนนานต์
 พน (ป.วน) + พน (ป.วน) + อันต (ป.,ส.อนุต) = พนพนานต
 อนุภาว เช่น เดช (ป.เดช) + อนุภาพ (ป.,ส.อนุภาว) = เดชอนุภาพ
 มห (ป.มห) + อนุภาพ (ป.,ส.อนุภาว) = มหอนุภาพ
 ฤท (ฤท) + อนุภาพ (ป.,ส.อนุภาว) = ฤทอนุภาพ
 อธิก เช่น สหัส (ส.สหัส) + ภาว (ป.ภาว) + อธิก (ป.,ส.อธิก) = สหัสภาวาทิก
 ธนุ (ป.ธนุ) + คุณ (ป.,ส.คุณ) + คุณ (ป.,ส.คุณ) + อธิก (ป.,ส.อธิก) + ศักติ
 (ส.ศกฺติ) + สมบูรณ (ส.สมบูรณ) = ธนุคุณคุณาทิกศักติสมบูรณ
 อมฺพ เช่น นัยน (ป.นย) + อัมพ (ป.,ส.อมฺพ) = นัยนามพ
 สุท (ป.สุท) + อัมพ (ป.,ส.อมฺพ) + ธารา (ป.,ส.ธาร) = สุทามพธารา
 อาคม เช่น ธรรม (ส.ธรม) + อาคม (ป.,ส.อาคม) = ธรรมาคม
 ศัสตรา (ส.ศสฺตร) + อาคม (ป.,ส.อาคม) = ศัสตราคม
 อาภรณ เช่น ฤษา (ส.ฤษา) + อาภรณ (ป.,ส.อาภรณ) = ฤษาภรณ
 พิ (ป.,ส.วิ) + พัสตร (ส.วสฺตร) + ฤษา (ส.ฤษา) + สรรพ (ส.สรฺพ) + อาภรณ
 (ป.,ส.อาภรณ) = พิพัสตรฤษาสรรพภรณ
 อากร เช่น แสนยา (ส.สไนย) + อากร (ป.,ส.อากร) = แสนยากร
 อาราม เช่น พน (ป.วน) + อาราม (ป.,ส.อาราม) = พนาราม
 อิทฺธิ เช่น มหา (ป.มหา) + มหา (ป.มหา) + อิทฺธิ (ป.,ส.อิตฺธิ) = มหาอิตฺธิ
 อุตฺตม เช่น อรุณ (ป.,ส.อรุณ) + อุตฺม (ป.,ส.อฺตฺตม) = อรุณุตฺม

อุตุตร เช่น ทิศ (ส.ทิศ) + อุตร (ป.,ส.อุตุตร) = ทิศาดร

อุทฺย เช่น สุริย (ป.สุริย) + อุไทย (อุทฺย) = สุริโยไทย

อุบาย เช่น ปรีชา (ส.ปรีชญา) + อุบาย (ป.,ส.อุบาย) = ปรีชอบาย

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า คำที่นำมาเป็นส่วนหลังของสมาสอาศัยสนธิใน
สมุทโฆษะคำฉันทตอนต้นมีจำนวน ๒๗ คำ ได้แก่

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีจำนวน ๑ คำ ได้แก่ อาวุธ

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาสันสกฤตจำนวน ๙ คำ

ได้แก่ อินฺทฺร, อนล, อิศฺร, ไอศฺวรฺย, อาจารย์, อาทิตย, อารกษ, อิศฺวร และอุทฺยาน

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตจำนวน ๑๗
คำ ได้แก่ องฺค, อธิ, อาลย, อธิป, อนฺต,อนฺทาว, อธิก, อมฺพ, อาคม, อาภรณ, อากร, อาราม, อิทฺธิ,
อุตุตม, อุตุตร, อุทฺย และอุบาย

จากการศึกษาการสมาสคำในสมุทโฆษะคำฉันทตอนต้นพบว่ากวีสร้างคำสมาส
ที่มีจำนวนคำไม่มาก และไม่ซับซ้อน ส่วนมากใช้คำ ๒ – ๓ คำ เป็นหลัก ส่วนการสร้างคำที่มี
จำนวน ๔ คำขึ้นไปพบจำนวนไม่มาก

คำสมาสที่พบในสมุทโฆษะคำฉันทตอนต้นเป็นการใช้ภาษาบาลีและภาษา
สันสกฤตปะปนกัน นอกจากนี้ยังพบการสมาสคำในลักษณะการนำคำที่มีความหมายเหมือนกัน
มาสมาสกัน ซึ่งคล้ายคลึงกับการซ้อนคำในภาษาไทย และพบการสร้างคำสมาสแบบอาศัยสนธิ
ด้วย แต่มีจำนวนไม่มากนัก

๔.๒ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทย

การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทยในสมุทโฆษะคำฉันทตอนต้น ได้แก่
การประสมคำ และการซ้อนคำ

สมุทโฆษะคำฉันทตอนต้นพบการใช้คำประสมจำนวนไม่มาก และเป็นคำประสม
ที่เกิดจากการประสมคำระหว่างคำเดียวที่มาจากต่างภาษา กัน เช่น

การประสมคำ

กันณฺม (ข. กรพฺม) + มालย์ (ป.,ส.มालฺย) = กันณฺมมालย์ (ดอกไม้ตูม)

ทรวง (ข. ทฺรฺง) + มालย์ (ป.,ส.มालฺย) = ทรวงมालย์ (หน้าอก)

เสวย (ข. โสฺวย) + ราช (ป.,ส. ราช) = เสวยราช (การขึ้นครองราชย์)

สุต (ท.) + ชชาติ (ป.,ส. ชชาติ) = สุตชชาติ (ตาย)

คช (ป.,ส. คช) + ไพร (ข. ไพฺร) = คชไพร (ช้างป่า)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า คำประสมที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเป็นการ
ประสมคำระหว่างคำเดี่ยวต่างภาษากัน ส่วนมากใช้คำเดี่ยวภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต
เป็นหลัก แล้วนำมาประสมกับคำเดี่ยวภาษาไทย หรือภาษาเขมร

นอกจากนี้ยังพบคำประสมที่เกิดจากการประสมคำระหว่างคำเดียวกับกลุ่มคำ หรือ
ระหว่างกลุ่มคำกับกลุ่มคำ เช่น

การประสมคำ

นาย (ท.) + พนจร (ป.,ว.น + ป.,ส.จ.ร) = นายพนจร (นายพราน)

ลูกแก้ว (ท.+ ท.) + กษัตริย์ (ส. กษัตริย) = ลูกแก้วกษัตริย์ (พระราชาธิดา)

กรรม (ข.กรพุม) + มาลัยสโรช (ป.,ส.มาลย + ส.สโรช) = กรรมมมาลัยสโรช

(ดอกบัวตูม)

สาย (ท.) + ชลสินธุ์ (ป.,ส.ชล + ป.,ส.สินธุ) = สายชลสินธุ์ (แม่น้ำ)

นางน้อย (ข.นาง + ท.) + สนององค์ (ข.สุนง + ป.,ส. องค) = นางน้อยสนององค์

(พระชายา)

ด้านการสร้างคำซ้อน พบว่า เป็นคำซ้อนที่มาจากภาษาเดียวกัน ได้แก่ ภาษาไทย
และภาษาเขมร เช่น

การซ้อนคำภาษาไทย

กระเหินจ + กระแหน = กระเหินจกระแหน (เล่ห์กล)

เชรอน + ชรอน = เชรอนชรอน (เซซัง)

ตรदान + ตระดก = ตรदानตระดก (ตกใจ)

ท้าว + ไท = ท้าวไท (กษัตริย์)

พราก + พลัด = พรากพลัด (พลัดพราก)

พริ้ง + พราย = พริ้งพราย (สวยงาม)

เพรียม + พราย = เพรียมพราย (สวยงาม)

มล้าง + เมลือง = มล้างเมลือง (ส่องสว่าง)

ระโยง + ระยวน = ระโยงระยวน (ห้อย, ย้อย)

รหุย + รแหก = รหุยรแหก (แตกกระจาย)

ระทต + ระทวย = ระทตระทวย (อ่อนระทวย)

ระยีน + ระยั้ง = ระยีนระยั้ง (หยุดยีน)

สรเทือน + สรทำน = สรเทือนสรทำน (สะเทือน)

การซ้อนคำภาษาเขมร

กระเกลือก (ข.กฺรเล็ก) + กระกริ้ว (ข.กฺริว) = กระเกลือกกระกริ้ว (โกรธ)
 กระลาย (ข.กฺรลาย) + กระลอก (ข.กฺรลอก) = กระลายกระลอก (สับสนไปมา)
 กระลิ่ง (ข.กฺรลิ่ง) + กระลอก (ข.กฺรลอก) = กระลิ่งกระลอก (กวัดแกว่ง)
 ตระลบ (ข.ตฺรลป) + ตระเลิศ (ข.ตฺรเลิศ) = ตระลบตระเลิศ (ฟุ้ง, ตลบ)
 ตระกล (ข.ตฺรกล) + ตระการ (ข.ตฺรกาล) = ตระกลตระการ (สวยงาม)
 ตระการ (ข.ตฺรกาล) + ตระกล (ข.ตฺรกล) = ตระการตระกล (สวยงาม)
 บังคม (ข.บงฺคม) + คัล (ข.คาล) = บังคมคัล (ไหว้)
 ลำเภา (ข.เพา) + พงา (ข.พมฺงา) = ลำเภาพงา (นาง)
 สำรวล (ข.สฺรวล) + สำราญ (ข.สฺมฺรวล) = สำรวลสำราญ (มีความสุข)

ทั้งนี้พบการซ้อนคำที่มาจากต่างภาษาปรากฏอยู่บ้าง เช่น

นาง (ข.นาง) + อนุช (ป.,ส.อนุช) = นางอนุช (นาง)
 อนุช (ป.,ส.อนุช) + น้อย (ท.) = อนุชน้อย (นาง)
 พน (ป.วน) + พง (ท.) = พนพง (ป่า)
 พงา (ข.พมฺงา) + สมร (ส.สฺมฺร) = พงาสมร (นาง)
 ไพร (ข.ไพร) + ไศล (ส.ไสล) = ไพรไศล (ป่าเขา)
 สมเด็จ (ข.สฺมฺเดจ) + ทำว (ท.) = สมเด็จทำว (กษัตริย์)
 สมเด็จ (ข.สฺมฺเดจ) + ไท (ท.) = สมเด็จไท (กษัตริย์)
 ช้าง (ท.) + ไอร่า (ส.ไอราวต) = ช้างไอร่า (ช้าง)
 เอม (ข.เเมอม, เอม) + โอช (ป.โอช) + โอชา (ป.โอช) = เอมโอชโอชา (อร่อย)
 ห้อง (ท.) + ปราสาท (ปฺรฺสาท) + พิมาน (ป.,ส.วิมาน) = ห้องปราสาทพิมาน (ที่อยู่)
 ไพร (ข.ไพร) + พฤกษ์ (ส.วฤฤษ) + พนาลี (ส.วนาลี) = ไพรพฤกษ์พนาลี (ป่า)
 สมเด็จ (ข.สฺมฺเดจ) + ราช (ป.,ส.ราช) + ราชา (ป.,ส.ราช) = สมเด็จจราชราชา (กษัตริย์)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า คำซ้อนในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเป็นการซ้อนคำที่มาจากภาษาเดียวกันมากที่สุด ส่วนมากเป็นการซ้อนคำ ๒ คำ ส่วนการซ้อนคำที่มาจากต่างภาษาเป็นการซ้อนคำภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตกับคำไทยหรือเขมรซึ่งมีจำนวนไม่มาก

ความงามทางภาษา

ผลการศึกษาศมูทโรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการสร้างความงามทางภาษา ๓ ด้าน ได้แก่ ความงามที่เกิดจากเสียง ความงามที่เกิดจากคำ และความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบดังนี้

๑. ความงามที่เกิดจากเสียง

เสียงเป็นองค์ประกอบสำคัญในวรรณคดีไทย เนื่องจากการแต่งวรรณคดีในสมัยโบราณมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้อ่านให้ฟังเป็นสำคัญ ความงามทางด้านเสียงจึงถือเป็นหัวใจของการประพันธ์ ศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๓๔, หน้า ๑๒๘) กล่าวไว้ว่า

บทประพันธ์หรือกวีนิพนธ์จะดีสุดยอด หรือจะเลวถึงที่สุดขนาดฟังไม่ได้ ก็คือเสียง เพราะคนโบราณนั้นรู้ความไพเราะของกวีนิพนธ์จากการฟัง ถ้าเสียงของคำ ประพันธ์นั้นดี คำประพันธ์นั้น ๆ รับรองกันว่าใช้ได้ ถ้าเสียงคำประพันธ์ไปไม่ไหว ฟังไม่ถูกหูคำประพันธ์นั้น ๆ ก็เป็นอันตกไป ไม่ต้องพูดถึงอีก เสียงจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากเป็นเทคนิคที่กวีแต่ละคนจะต้องใช้ให้เป็น เรียกว่าถ้าไม่รู้เรื่องเสียงและใช้ไม่เป็นก็ไม่นับเป็นกวีเอาทีเดียวผลการศึกษาคความงามที่เกิดจากเสียงในสมูทโรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่าการสร้างความงามที่เกิดจากเสียง ๓ วิธี ได้แก่

๑. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

๒. การเล่นเสียงสัมผัสสระ

๓. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะเป็นวิธีการสร้างความงามอย่างหนึ่งที่กวีไทยนิยมใช้เพื่อสร้างเสียงเสนาะในงานประพันธ์ การศึกษานี้พบว่า สมูทโรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในฉันทลักษณ์ทุกประเภท โดยปรากฏอยู่ในตำแหน่งต้นวรรค กลางวรรค ท้ายวรรค ระหว่างวรรค และตลอดทั้งวรรค ดังนี้

ตารางที่ ๒-๒ จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต่าง ๆ ใน
ชั้นทลัษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

ตำแหน่งที่ปรากฏ	ชั้นทลัษณ์					
	กาพย์ฉบัง	กาพย์สุรางคนางค์	ฉันทวิธีเขยรฉันท	วสันตดิถีฉันท	สัททวิภักิพีฉันท	
ต้นวรรค	จำนวนบท	๒๘๙	๗	๑๒๖	๔๓	๒๙
	ร้อยละ	๒๙	๒๕	๕๒	๓๕	๔๕
	ลำดับที่	๓	๔	๒	๑	๑
กลางวรรค	จำนวนบท	๒๙๕	๙	๕๖	๔๑	๒๒
	ร้อยละ	๓๐	๓๒	๒๓	๓๔	๓๔
	ลำดับที่	๒	๒	๔	๒	๓
ท้ายวรรค	จำนวนบท	๕๕๖	๑๖	๑๘๑	๓๘	๒๔
	ร้อยละ	๕๖	๕๗	๗๔	๓๑	๓๖
	ลำดับที่	๑	๑	๑	๓	๒
ระหว่างวรรค	จำนวนบท	๑๙๖	๙	๑๑๓	๓๒	๑๘
	ร้อยละ	๒๐	๓๒	๔๖	๒๖	๒๘
	ลำดับที่	๔	๒	๓	๔	๔
ตลอดทั้งวรรค	จำนวนบท	๙๓	๒	๑๔	๒	๓
	ร้อยละ	๙	๑๑	๖	๒	๕
	ลำดับที่	๕	๕	๕	๕	๕

จากตารางที่ ๒-๒ จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งเสียง
สัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรคมากที่สุดในชั้นทลัษณ์ ๓ ประเภท ได้แก่

ฉันทวิธีเขยรฉันท จำนวน ๒๔๔ บท โดยเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค
จำนวน ๑๘๑ บท (ร้อยละ ๗๔)

ภาพย์สุรางคนางค์ จำนวน ๒๘ บท โดยเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค
จำนวน ๑๖ บท (ร้อยละ ๕๗)

ภาพย์ฉับบัง จำนวน ๙๙๐ บท โดยเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค
จำนวน ๕๕๖ บท (ร้อยละ ๕๖)

ทั้งนี้ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นนิยมเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งต้น
วรรคมากที่สุด ในชั้นทลักษณ์ ๒ ประเภท ได้แก่

สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ จำนวน ๖๔ บท โดยเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรค
จำนวน ๒๙ บท (ร้อยละ ๔๕)

วสันตดิลกฉันท์ จำนวน ๑๒๒ บท โดยเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรค
จำนวน ๔๓ บท (ร้อยละ ๓๕)

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรคมากที่สุดใน
อินทรวีเชียรฉันท์ (ร้อยละ ๗๔) ภาพย์สุรางคนางค์ (ร้อยละ ๕๗) และภาพย์ฉับบัง (ร้อยละ ๕๖)
ตามลำดับ พบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค ตั้งแต่ ๒ – ๕ คำ ปราภฏตั้งแต่
บทละ ๑ – ๓ วรรค และพบการเล่นต่อเนื่องกันตั้งแต่ ๑ – ๓ บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๑ อินทรวีเชียรฉันท์

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งท้ายวรรคในอินทรวีเชียรฉันท์ พบ ๑๔
ลักษณะ ได้แก่

๑.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ อ้าสูรแกใจเจ้า

ผู้พร่ำพร้องจะวอนมา

อ้าสูรอจใจสา-

หัสห้ามบโดยใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๒)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ บุญไฉนนี้โททำ

และมานำไปสมนาง

บาปไฉนนี้หนอปาง

มาบ่ราสพางาม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๘)

๑.๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ขุนไต่อันชีสุวรรณรถ

แลเทียมโตอันองค์อร

ทวยทรงธนูบวรศร

สำแดงแก้วในกลางรงค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๓)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ น้ำใสสมบุรณ์ศรี

บริสุทธิโฉมฉาย

เฉกโฉมพระนารายณ์

เสด็จสงขษีรสินธุ์

◦ พระพิศกรรมมมาล-

ยสโรชเจียรจินต์

ดุจถันพญิน

ทุกขท้าวธกนิใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๘)

๑.๑.๓ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ นกเปล้าบเปลี่ยนใจ

และรวไควคูหาผัว

แขกเต้ามาชายชัว

เทาว่าเปล้าก็แปลกโดย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ นฤพยอมนิล

-มณีประดับสรอง

ขดालทองดูเรือรอง

บัทมราชเลขา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

๑.๑.๔ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ประดับด้วยเสนา

พลมนตรีเสนี้

เสนาบดีศรี

ยุพราชแห่แหน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ตาตุ่มระกำจำ-

บกนุษปฟังชม

ราชพฤกษ์กโหมพรม

-พิมานจารจิงจำ

๐ เดือดอกบมีดู
 ฆานางคือนางรำ
 ๐ รักซ้อนบมลายจาก
 เล็บนางนแ่งกราย
 ผลตฤตระการล่ำ
 รั้นทตวยกัฝั้นผาย
 เพื่อรักราครักห้ามคลาย
 กลร่อนกัโบกโบาย
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๖)

๑.๑.๕ การเล่นเสียงสั้มผัศพยัญชนะทำยวรรคที่ ๑ และ ๒
 ตัวอย่างที่ ๑

๐ โขลนทวารพิศาลสรรพ
 หอห้างสรล่งกาญ-
 ๐ ไขลนทวารพิศาลสรรพ
 ประดับโตรณทุกทวาร
 จรุงรุงชรินไร
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๘)

ตัวอย่างที่ ๒

๐ ดูปฐุประยงค์ยม
 จนม่วงและมณฑารพ์
 สรภีพิกุลกาญ-
 บุษปแกมกำยานวัลย์
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

๑.๖ การเล่นเสียงสั้มผัศพยัญชนะทำยวรรคที่ ๓ และ ๔
 ตัวอย่างที่ ๑

๐ พฤกษาสุมาลีบุษ-
 บั้วพรรณแกมกาญจ-
 ปสทรหลุดสรหลอนบาน
 นกมุทมาศเมียด
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๘)

ตัวอย่างที่ ๒

๐ จุ่นจวนจหยอกกรอก
 แล่นแ่่นสรกอกัน
 กักระลอกกระดึบฝั้น
 ระร่ายเว็นโนโพรงพรอน
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

๑.๑.๗ การเล่นเสียงสั้มผัศพยัญชนะทำยวรรคที่ ๑ และ ๓
 ตัวอย่างที่ ๑

๐ กลิ่นแก้มอันแปมปน
 ไปหายในอกออม
 รศคนรย้งหอม
 รศรักออยู่ยาใจ
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๔)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ครั้นถึงก็**ทูลท้าว** นรคุปตจุมพล
 ใช้เข้ามา**ควนดล** สมเด็จพระเจ้าทั้งสิบองค์
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๑)

๑.๑.๘ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ เรียงเรียงทิพากร ทวิขกร**สรกอกกลาง**
 ปากกว้างยังรังกลาง และคู่คล้ายก็**บินโบย**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ เหวไม้อันกลมงาม คือดั่ง**เวยุพาพาล**
 วัลย์ทองกระหวัดปาน กรนาง**อันโอบองค์**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๒)

๑.๑.๙ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ทรายทอง**ผผกเผือก** ดูกระเหลือกกระลับแสง
 เร็วริมกำแพงแรง รัตน**สรรพประดับตา**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๕)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ปลายปรกมา**ร่มระ** ฅนภูมึบรโรโตรพกา
 ลุกล้ำสุธามา- ฅูรรส**เอมอร**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๕)

๑.๑.๑๐ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ตายอง**อันดูยง** และมาจ**จรเมียงมาย**
 พระเนตรดู**เพราพราย** ยิ่งตายองก็**อายนตา**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- เพล็ดดีโพลพุมเรียงรัง
- จำบกดระการกรร-
- สุขรมยจวงจันท์
ฉินกาแก้วก็อยู่แกม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

๑.๑.๑๑ การเล่นเสียงส้ลมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- ยองทองอันท่องท่อง
- เยื้องย่องมาชายชม
- ฉรณีดูสระสม
สมเด็จทำวเสด็จคลาย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- กแต่ก็ตื่นต้อน
- เหยยเห็นฝูงฟังพอน
- กต่ายจรมมาจวรรจ
มีชมดชมโฉมตาม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๘)

๑.๑.๑๒ การเล่นเสียงส้ลมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- เสาทองรังรองรัศ-
- ชรรินชรเรือดแฝง
- มิวจิตประชิดแซรง
มณิเพ็ญดูเพ็รียมพราย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๙)

ตัวอย่างที่ ๒

- เจ็ดชั้นพิมานมน-
- เจ็ดรอบระบอบสม
- ทิริทพิรรมมรมย์
สุขสานติเรื่องไร
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๙)

๑.๑.๑๓ การเล่นเสียงส้ลมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- เสรีจสงในสระศรี
- เย็นภาพนอกใน
- สุขน้ำอันเย็นใส
จิตรร้อนค่านึงนาง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๘)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ เติ้งทูตแสรก ท้วงทัก	ดูตระซั๊กชะนี่ลง
ร้องก้องใน ไพรพง	พนเสียง ตระดกดาล
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๘)

๑.๑.๑๔ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ธงชัยทำ นุกไบ	และ ตระบัดคือกรกราย
กลแกว่ง จำอินอาย	ยส ไท์ที่แดนดิน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ทุก ท้าวทั้งหลายถวาย	ตั้ง วายุรัตนเนืองนอง
สามนต มูลมอล	มาบั้ง คมบั้งคัลลัล
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๒)

๑.๒ กาพย์สุรางคนางค์

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งท้ายวรรคในกาพย์สุรางคนางค์ พบ ๙

ลักษณะ ได้แก่

๑.๒.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๑ จะตั้งตำนาน	ตำเนียรพิสดาร
บไชนิยม	มีแต่ธรรมเนียม
บุราณคม	จะเล่นโดยกรม
พิไสยมนมท	
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๔)

๑.๒.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ปราณีมีงนาย	จักเกียง ห้วยหาย
แลมากล้า แข็ง	จะให้ ห้วยมิ่ง
จงแตก ระแหง	ว่า มิ่งทรมแรง
แลมา ทระนง	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕)

๑.๒.๓ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ภูนี้ขาวไว้	ภูกุ่มหัวไว้
หัวล้านทั้งหลาย	ครั้นภูชวนชน
แล่นชรอกทุกพาย	เขาเรียกภูนาย
ชื่ออ้ายหัวตัน	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕)

๑.๒.๔ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๕

ตัวอย่างที่ ๑

๑ จะเล่นหลายคลอง	ลเบงลบอง
ธมีหลายฉันท	จะเป็นสำรวล
สำราญแก่กัน	จะไว้เป็นบรร-
พในธาษตรี	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๑)

๑.๒.๕ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๗

ตัวอย่างที่ ๑

๑ จะเล่นหัวล้าน	ทั้งสองหัวบ้าน
คือหน้าผากผา	จำจำชนกัน
คในสวภา	จะดูหัวซ้ำ
ทั้งสองใครแขง	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๑)

๑.๒.๖ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ จะเล่นหลายลบอง	ชวาทั้งสอง
พันภูกไทภูก	กุมไม้ท่ายทับ
จรีกับมือ	รวิบคมถือ
ครวีวางมา	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๒)

๑.๒.๗ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ อย่าเห็นหัวเกลี้ยง กุชณโพล่พเนียง

ก็แตกโผงผาง ชาวลุ่มทั้งลาย

รอาอางขนาง มิ่งต่ออุปปาง

นี้จักเก็ยงตาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๔)

๑.๒.๘ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๓ และ ๖

ตัวอย่างที่ ๑

๑ จะให้บรรหาร ยศภาพตระการ

ตระกลชาญชม ทำนุกทำนอง

ทำนวนนิยม นิยายสายสม

สรรเสริญราชา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๑)

๑.๒.๙ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๕ และ ๖

ตัวอย่างที่ ๑

๑ จะเล่นเรือผจง แลพลประมง

เขาพายดูควรร ดูเมื่อกัตพลัด

แลพลพ่วงพรวน ประนั่งชมชวน

เทียมหัวตระการ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๓)

๑.๓ กาพย์ฉบัง

การณ้เกมเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งท้ายวรรคในกาพย์ฉบังพบ ๗ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๑ การณ้เกมเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ท้าวไทภิเชกสองศรี เวรพรหมบุรี อันเพ็ญพิภพเสวยรมย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๖)

ตัวอย่างที่ ๒

- **เข้าโอบเอวไม้มั่นหมาย** มนต์สังวริยาย ก็สร้างสรรเสริญพฤษภา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๑)

๑.๓.๒ การเล่นเสียงสัมพันธ์พัญชนะทำยวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- **คู่เคียงเรียงคาบเกสร** **เกสรไขขจร** แลอบละของอรชม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

ตัวอย่างที่ ๒

- **ลมพัดต้องส่องแสงเดือน** **น้ำค้างหยาดเยือน** และเย็นตรซักลิซ่างาย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๑)

๑.๓.๓ การเล่นเสียงสัมพันธ์พัญชนะทำยวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- **กลางสารแสรังเสียดเบียดนาง** **ข้างแซรงตนกลาง** **พนานตนาวรรกราญ**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๓)

ตัวอย่างที่ ๒

- **กาไตได้ดาวไล่ตาม** **ต่อสู่มิขาม** **แลสองก็กริ้วโกรธา**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๗)

๑.๓.๔ การเล่นเสียงสัมพันธ์พัญชนะทำยวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- **กูกับมิ่งจักวัดแวง** **กันจรงูแรง** **บัดนั้นนานอย่าหนี**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๗)

ตัวอย่างที่ ๒

- **ทำวยิงศรไล่ดาวหน** **ฟ้าหล้าบดบน** **ก็มีดมหารตระหลบ**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๘)

๑.๓.๕ การเล่นเสียงสัมพันธ์พัญชนะทำยวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- **พบแม่น้ำหนึ่งมहिมา** **ชลใสโสภา** **แลไหลคคักเทียมทาง**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๗)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ กุมจรีครวีกับได **คูสองชิงไชย** แลเข้าประสพทบแพง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๘)

๑.๓.๖ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์ในทำนองทำนองที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พระบาทกรุง**ไทรธรณี** รามาทิบัติ ประเสริฐเดโชไชย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๒)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ เดิมพันกัน**สองชมชัว** แต่ตัวต่อตัว แลมีงบมาเดียวตาย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๗)

๑.๓.๗ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์ในทำนองทำนองที่ ๑, ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ไกรหาญเคียด**พุนจูนเจียว** กาไต่**ลอบเลี้ยว** ก็ล้มตระแบง**แหงนหงาย**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๗)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ บ่าว**ขุนกางเขนเขจร** **นกแขวกคาบขอน** พรรณแล้ง**อีลุ่มคุ้มขัน**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๔)

จากตัวอย่างการเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์ในตำแหน่งทำนองทั้งหมดพบว่า
ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการสร้างจังหวะเสียงในตำแหน่งทำนองด้วยพยางค์เสียง
เดียวกันต่อเนื่องกันไป

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์ในตำแหน่งต้นวรรค

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์ในตำแหน่งต้นวรรคมากที่สุด
ในสัททวิภักกิตีพิตฉันท์ (ร้อยละ ๔๕) และรองลงมาในวสันตดิถีฉันท์ฉันท์ (ร้อยละ ๓๕) พบการเล่น
เสียงสัมพันธ์พยางค์ในตำแหน่งต้นวรรค ตั้งแต่ ๒ - ๔ คำ ปรากฏ ตั้งแต่บทละ ๑ - ๒ วรรค และ
พบการเล่นต่อเนื่องกัน ๑ - ๒ บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. สัททวิภักกิตีพิตฉันท์

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์ในตำแหน่งต้นวรรคในสัททวิภักกิตีพิตฉันท์ พบ ๓ ลักษณะ
ได้แก่

๑.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

- พระพิศพระพินิตาทุกขานลกำนัด

ดัดร์ตณธาวี

มาดู

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๒)

ตัวอย่างที่ ๒

- อ้าอ้ออรุพินทรพาลพินิตา

พิศพักตรเพียงพา-

ลจันทร์

- สรรพสรรพางคสุรางค์คณาดังฤจะทัน

เทียมองคเวารวรรณ

วิลาส

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

๑.๒ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- แมลงภู่พรรณคือนินนถุมลโกมล

แดงตั้งปทมกถ

เรียราย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

ตัวอย่างที่ ๒

- พี่หวังพบบมิพบและพบทุกขคือไฟ

ตัวตายดีกว่าไถล

อนุช

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๖)

๑.๓ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- สารเสื่อสีหมฤคิมฤคากกรประเคียง

คู่เกล้าประอรเอียง

ภินนที

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๖)

ตัวอย่างที่ ๒

- โหยหาหาพระพฐพฐพรรณภาคย์

ไอ้อกจะครากยก

ฤทัย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๖)

๒. วสันตดิถีกัณฑ์

การเล่นเสียงสั้มผัดพัญชนะตำแหน่งต้นวรรคในวสันตดิถีกัณฑ์ พบ ๗ ลักษณะ

ได้แก่

๒.๑ การเล่นเสียงสั้มผัดพัญชนะต้นวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ แจกโถม ศศิกลธสม-	บุรณพวรรณนิศกลง
ดาราประดับดูยรรยง	ยัยบรัศมิโสภา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ถ้าทำวธ เสด็จพนประพาส	ในไพรพฤกษ์พนาลี
เข้าไหว้บ่าบวงสรณศรี	ขอเพื่อนท้าวพเนจร
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

๒.๒ การเล่นเสียงสั้มผัดพัญชนะต้นวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พระพินทุ ทัตถรณีนี-	ศวรเสว ยมไหศุรย์
ร้อยท้าวบังคมประณตทูล	บทเรณูราชา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

๒.๓ การเล่นเสียงสั้มผัดพัญชนะต้นวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ปาดงยรรยงด้วยคนภูต	พฤกษ์ในนุพงไพร
เสื่อ สางสรรโสงสรรพและไกร	สร้องลำเทินสาร
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ เมื่อ เลงและดูณนยุคล	ลิบพริบและพิศโถม
ลีมแล ดูนาภินพโรม	-และโรมราชี
◦ เมื่อ พิศดูพักตรคือจะแย้ม	ลีมดูแก้มสรแล่มศรี
พิศ ไพรจุติรพิศมฤดี	ดูไรเกศอันงามกัน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๑)

๒.๔ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พระบาทคือกมลมาล-	ยและทำวทั้งหลายเอา
ทูลเทิด ในกลางมกุฎิเคา-	รพรัก และรักดี
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ฤาเจ้าจะฟังศัพท์สำเนียง	สัตว์ร้ายคะนองใน
ไพรงง ยรรยงเพื่อยศใด	นิมน้อง จะลีลา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

๒.๕ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ใดดี แกชวีตอันเปน	และบาราสพระภูธร
เคยคัล บังคมทบบังอร	อภิรมย์เสนาหา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ถคิงถ แคงชคัตไตรตระหลบ	รพดูดูเรียนฤโฆษ
ท้วท้ว มhidลมโหด-	สพการยโจษจวร
◦ สรรพสม ภิสมนุบรรเลง	ลเบงบรรพหลายบรรพ
สรบสรร พราจิตรรุพรร-	คพิเศษภาษา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๑)

๒.๖ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๑ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ครั้น เข้าในพระนครนั้น	นรคูปตทำวยิน
เสด็จออกอัญเชิญนฤบดีพิน-	ทู่ตไท ธเสด็จสม
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๑)

๒.๗ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ย่อมทำวพญาภูที่พวก	พลพณ ทดาษดา
เรียง เรียงสังกัดพลพลา-	กรพรรคสบสถาน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๐)

จากตัวอย่างการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรคพบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการสร้างจังหวะเสียงในตำแหน่งต้นวรรคด้วยพยัญชนะเสียงเดียวกันต่อเนื่องกันไป ทำให้เกิดจังหวะเสียงที่หนักแน่นในตำแหน่งต้นวรรค แล้วคลี่คลายความหนักแน่นด้วยการใช้พยัญชนะเสียงอื่น ๆ ในพยางค์ถัดไป ทำให้เสียงในการประพันธ์มีความไพเราะ

๒. การเล่นเสียงสัมผัสสระ

ผลการศึกษาพบการเล่นเสียงสัมผัสสระในฉันทลักษณ์ทุกประเภท ทั้งตำแหน่งต้นวรรค ตำแหน่งท้ายวรรค และตำแหน่งกลางวรรคจำนวนน้อย ดังนี้

ตารางที่ ๒-๓ จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งต่าง ๆ ในฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

ตำแหน่งที่ปรากฏ	ฉันทลักษณ์					
	กาพย์ฉบัง	กาพย์สุรางคนางค์	ฉันทวิธีเตยฉันท	วสันตดิถีฉันท	สัททวิภักตีฉันท	
ต้นวรรค	จำนวนบท	๕๕	๒	๑๙	๓	๑
	ร้อยละ	๖	๗	๘	๒	๒
	ลำดับที่	๒	๒	๓	๓	๓
กลางวรรค	จำนวนบท	๒๗๑	๓	๕๕	๓๐	๒๒
	ร้อยละ	๒๗	๑๑	๒๓	๒๕	๓๔
	ลำดับที่	๑	๑	๑	๑	๑
ท้ายวรรค	จำนวนบท	๔๘	๑	๒๙	๑๓	๔
	ร้อยละ	๕	๔	๑๒	๑๑	๖
	ลำดับที่	๓	๓	๒	๒	๒

จากตารางที่ ๒-๓ จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งต่าง ๆ ในฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า มีการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคมากที่สุดทุกฉันทลักษณ์ เรียงลำดับจากมากไปน้อย ดังนี้

สัททูลวิกกีพีตฉันท์ จำนวน ๖๔ บท พบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค
จำนวน ๒๒ บท (ร้อยลະ ๓๔)

กาพย์ฉบัง จำนวน ๙๙๐ บท พบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน
๒๗๑ บท (ร้อยลະ ๒๗)

วสันตดิลกฉันท์ จำนวน ๑๒๒ บท พบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค
จำนวน ๓๐ บท (ร้อยลະ ๒๕)

อินทรวีเชียรฉันท์ จำนวน ๒๔๔ บท พบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค
จำนวน ๕๕ บท (ร้อยลະ ๒๓)

กาพย์สุรางคนางค์ จำนวน ๒๘ บท พบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค
จำนวน ๓ บท (ร้อยลະ ๑๑)

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. การเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคมากที่สุด
ทุกชั้นทลักษณ์ ได้แก่ สัททูลวิกกีพีตฉันท์ (ร้อยลະ ๓๔) กาพย์ฉบัง (ร้อยลະ ๒๗) วสันตดิลกฉันท์
(ร้อยลະ ๒๕) อินทรวีเชียรฉันท์ (ร้อยลະ ๒๓) และกาพย์สุรางคนางค์ (ร้อยลະ ๑๑) มากที่สุด
ตามลำดับ พบการเล่นเสียงสัมผัสสระ ๒ คำในตำแหน่งกลางวรรค ตั้งแต่บทละ ๑ – ๓ วรรค และ
พบการเล่นต่อเนื่องกัน ๑ – ๒ บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๑ สัททูลวิกกีพีตฉันท์

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในสัททูลวิกกีพีตฉันท์พบ ๒ ลักษณะ
ได้แก่

๑.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

- ๐ ดาษเดียรอัมพรดูสรหลอนนิกรพล

เร็วอนรมบน

นกะ

- ๐ ช้างม้าวิฬานาศักกลาดศพบระทะ

เลือดเพียงตั้งสระทั่ว

ธรา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๖)

ตัวอย่างที่ ๒

- สารเสื่อสีหมฤคิมฤคการประกะเคียง

คู่เคล้ำประอรเอียง

ภินนท

- คุ่มบวรเขจรสนุกนิสุขนิรันด

บาปใดมาจ้ดล

นิราส

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๖)

๑.๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- เทพีพินทุมดิอันมิมุขคือจันทร

จาบัลย์ครันตื่น

ตระอาล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๒)

ตัวอย่างที่ ๒

- ประปรารณรันทตกำสรตพิลิตตม

ทรวงสมดังคมไฟ

ในกลาง

- ผันฤจริงและทันซิงรำพึงบรูู้ก็ปาง

รางซางขนางตื่น

ตระบัด

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๒)

๑.๒ กาพย์ฉบัง

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในกาพย์ฉบัง พบ ๗ ลักษณะ ได้แก่

๑.๒.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

- นวยยอดทอดก้านไบบาง พฤษชาสรรพาง- คสร้อยสรภูพรายขจี
- ดาษเดียรเมียมฤคบักษี มีสระแลคิริ ชรลงคุดหาห้วยธาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- คู่เคียงเรียงคาบเกสร เกสรไซซจร แลอบลของอรชม
- ร่อนร้องก้องเสียงสวนสม ดุจดุริยรมม สรรเสริญสระศรีบมิคลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

๑.๒.๒ การเล่นเกมเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- พลมากมวณญวมณฑล บด**หล้าฟ้า**บน แลดูอึกทุกพาย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๙)

ตัวอย่างที่ ๒

- อุดรเสนา นำพลชั้นันท์ เข้า**รบ**ทบทัน ประทะอรินทรนิกร
- พลพระฆ่าขาดพลบร ตาย**ดับช้บ**ชอน รั้งบ่ในกลางพสุธา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๙)

๑.๒.๓ การเล่นเกมเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- ปางพระไพพาพระภู- ธรรม**พระ**พภู แล**สอง**ตระกองกรีธา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๓)

ตัวอย่างที่ ๒

- บมิรู้เห็น้อยเน่งปางไกล พระเทพย์ทายไคล ตรัน**ต้น**ตระบัดประปราดน
- หาน้องในพนสบสถาน บมิพบเลยลาญ **ทั้ง**แดแลดาลถึงโฉม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๐)

๑.๒.๔ การเล่นเกมเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- หัวล้านชาว**ไร่**ไร่ปาม เข้า**ขวิด**ติดตาม กันแทกหัวไถดิน
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕)

ตัวอย่างที่ ๒

- ปลาแป้นปลา**แปบ**แพบทราย ชิง**เหยื่อ**เผื่อผาย ย้งฟองในหนองแขวงชม
- ปลา**จวด**ชวดเหยื่อและอุลม ปลา**หลด**ชดตม ตระบัดแลปลาตื่นตอม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๗)

๑.๒.๕ การเล่นเกมเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- อาจไฉข้างสารจรัลจราย เสื่อ**สีห์**หมิวาย กระจาย**กระ**ลอกชอกชอน
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ปางนั้นพนจรใจพราย **คั่นคว่ำป้าหมาย** **สนุกนิในไพรสณฑ์**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๒)

๑.๒.๖ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พายแอนด์เอา**ไชย**ไปมา พลพวงซ่ายชวา **ประเบียดแลเสียด**ตาดอม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๑)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **ธงฉัตร**ตัดแทงทินกร **เขนดั่ง**โตมร **แลแพนพรณรายพราย**ทอง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๕)

๑.๒.๗ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ **ภูรโดกโคก**ม้าน้ำแดง **กตเพลิง**เริงแรง **แลบินว่วนร้อน**เรียง
◦ **นกรอดลอด**ตັบคาเคียง **ช่างเหล็ก**เต็กเสียง **กระวานกระแวน**แกลนกลัว
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๕)

๑.๓ วสันตติลกชั้นท์

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในวสันตติลกชั้นท์พบ ๗ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ **ป่าดงยรรยง**ด้วยคณภูติ **พฤกษ**ในนุพงไพร
เสียงสางสรรโสงสรรพและไกร **สร้อง**ลำเทินสาร
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

๑.๓.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ **เจ้านั้น**มีโถมคือจะประโลม **ทั้งแหล่ง**หล้าและฟ้าดิน
ทรงนามกรบวรพิน- **ทุมดี**อันโถมเฉลา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ราชธานีราชมหิษี	ระดับสรรพิกษา
แสนสนมระดับบตีคือดา-	รกดาศษระดับจันทร
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๑)

๑.๓.๓ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ อ้าทำวผู้มีมุขคือบรู-	ณศศิอันเรืองรอง
โหมฟ่อและพระสนมสมพอง	กลกามแกล้งเกลา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ขุนนั้คือกรุงพิชชชาญ	ชยเดชเข้มแขง
เช่นหม่ามหาอสุรแรง	ฤทธิทำวบห่อนเอ
◦ ทำวไดอันชีพิชชรถ	และเทียมคชสำแดงเด-
ไชชชญชำนานญฤทธิมห	อำนางแกล้งกระลึงขรรค์
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๓)

๑.๓.๔ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ เพื่อจักดำรงพิภพมณ-	ทลถ้ำจะข่มเข็ญ
รักษาผุ่งสาธุและบำเพ็ญ	ยศไไว้ในพรหมาน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ คิ้วค้อมคือกงกลกัทธ-	ทอันก่งและแกล้งเกลา
พระเนตรพรายพิมลเพรา	และพพริ้งยั้งตายอง
◦ ริมโอษฐพรายคือมณีไพ-	ฑูรยรัตนเรืองรอง
ยิ้มแย้มและค่าใครและบปอง	แก่อนงคสงคม
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

๑.๓.๕ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๐ เร่งเรียบระเบียบบรมหา
คชาอัศวสรรพสม
เสนาพลาพลคืออม-
ภทินกรลีลา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๑)

ตัวอย่างที่ ๒

๐ จามรีและพจนินัตร
อันแซรงชรอุ้มอา-
ภาคกลุ่มก็บังทั้งพระทิพา-
กรบดณหนหา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๓)

๑.๓.๖ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๐ เสาวภาคพาลพินดา
คือสุธามาโกศเกลา
เนื้อเกลี้ยงสมบุรณ์บวรเยา-
วอย่าว่าจะมีสอง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

๑.๓.๗ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๐ เมื่อพิศดูพักตรคือจะแย้ม
ลิมดูแก้มสรแล่มศรี
พิศไพโรจิตพิศมฤดี
ดูไรเกศอันงามกัน
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๑)

ตัวอย่างที่ ๒

๐ ทำวทายนครก็ยิง
ยังนิกรมภจุมพล
ขาดขจัดอัสวทุกขทน
ก็ทำรูตราถาดงค์
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๖)

๑.๔ อินทวิเชียรฉันท

การเล่นเสียงสัมพันธ์สระตำแหน่งกลางวรรคในอินทวิเชียรฉันทพบ ๑๐ ลักษณะ

ได้แก่

๑.๔.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๐ ใช้เข้ามาตัดราช
หยุดยออย่าไหลหลง
ไซ้ชอบประสงค์จง
ธอย่าคิดเปนพิโรธ
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๒)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ จรที่กจันทันไผยง	มณีโพรงพิรามมา
กรงกาญจนนวนนา-	คอรแ่งคือแกล้งกล
๑ ฟ้าทองแห่งไพฑู-	ระประกิตดูชิตชน
น้ำแก้วกระดอกลด	คือลดาสุธานอง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

๑.๔.๕ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

๑ สุริย์แสงครแลงจรัส	จรัสรัศมีโอภาส
พริ้มพรายทั้งอากาศ	-ตระคักดีคือแสงไฟ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

๑.๔.๖ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ รูปราชสีห์จับ	คชสารสำแดงเด-
ไชยาปราเม	ธรรณีทรุดทำรุดแสดง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๕)

๑.๔.๗ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ แถวถนนอญจลจร	ยุพดียุพาพล
ธงเทียวสำเรียวกล	และสรกอเมื่อสายัณห์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๘)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ แท้ทวยทำนวนน้อย	ทำนองนาคนมเฝ้า
เฝ้าทองวังรองนา-	นตวรัตนรัศมี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

๑.๔.๘ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ พลับเพ็ญเพ็ชพันลอก	ดวงดอกแกมตระขบขนุน
ทั้งขานางลูกชามขุน	ชรนุกสุกรโยงยาง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๖)

๑.๔.๙ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๐ นกหกต่างรวงรัง	และประนังบังเหียรโหย
หากันกระสันโอย	บัตร์เรียกมารังเรียง
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

๑.๔.๑๐ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๐ จิบจาบชรชาบชิบ	เยี่ยจจิบด้วยจอกแจ
กางเขนเล่นหางแปร	อิลุ่มคุ่มแลเขาขนาง
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

๑.๕ กาพย์สุรางคนางค์

การเล่นเสียงสัมพันธ์สระตำแหน่งกลางวรรคในกาพย์สุรางคนางค์พบ ๓ ลักษณะ

ได้แก่

๑.๕.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๐ ปราณีมีนายนาย	จักเกียงห้วยหาย
แลมากล้ำช้าง	จะให้หัวมิ่ง
จงแต่กระแหง	ว่ามิ่งทราชมแรง
แลมาทระนง	
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕)

๑.๕.๒ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๐ จะเล่นหลายลบบอง	ชวาทั้งสอง
พิภุกไไทยภญา	กุมไม้ท่ายทับ
จรีกับมือ	รวิบคมถือ
ครวีวางมา	
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๒)

๑.๕.๓ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๕

ตัวอย่างที่ ๑

๐ ฎนี้ไทยแท้	ท่านภาณุแล
ในสุโขไทย	ไปลาดไปลอง
ทุกที่มีไชย	หาญจริงเจ้าไท
ธให้อ اسا	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๖)

จากตัวอย่างการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคพบว่า สมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นเสียงสัมผัสสระจำนวนน้อยมาก โดยพบการเล่นในตำแหน่งกลางวรรคมากที่สุด

๑.๖ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

การสร้างความงาม นอกจากจะพบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ และสัมผัสสระแล้ว ยังพบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ด้วย คือเล่นทั้งเสียงพยัญชนะหรือเสียงสระเกี่ยวเนื่องกันไป ยกตัวอย่างเช่น

๐ **ดับตายก่ายกองกลากลาด พลพระประติฟาด**

แลขาดศีรษะเรียราย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๒)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าภายในวรรคมีทั้งการเล่นเสียงพยัญชนะ และเสียงสระเกี่ยวเนื่องกันไป คือ ในวรรคที่ ๑ มีการเล่นเสียงพยัญชนะ ๒ ชุด คือ ดับ – ตาย และ ก่าย – กอง – กลา – กลาด ทั้งนี้ก็ยิ่งเชื่อมเสียงสัมผัสสระระหว่างสัมผัสพยัญชนะทั้งสองชุด โดยการเล่นเสียงสัมผัสสระคำว่า ตาย – ก่าย เพื่อทำให้เกิดความไพเราะกลมกลืนกันทั้งเสียงพยัญชนะ และเสียงสระ เช่นเดียวกับในวรรคที่ ๒ มีการเล่นเสียงพยัญชนะ ๑ ชุด คือ พล – พระ แต่ใช้คำว่า พระ ส่งสัมผัสสระกับคำถัดไป คือ ประติฟาด

จากการศึกษาการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในสมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบการใช้ ดังนี้

ตารางที่ ๒-๔ จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่อง
เป็นลูกโซ่ในชั้นลักษณะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

ชั้นลักษณะ	สมัยอยุธยา		
	จำนวนบท	ร้อยละ	ลำดับที่
ภาพย์ฉับ	๑๕๓	๑๕	๑
ภาพย์สุรางคนางค์	๒	๗	๔
อินทวิเชียรฉันท	๑๘	๗	๔
วสันตติลกฉันท	๑๓	๑๑	๒
สัททูลวิกกีฬิตฉันท	๖	๙	๓

จากตารางที่ ๒-๔ แสดงจำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ในชั้นลักษณะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบว่า

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในภาพย์ฉับมากที่สุด จำนวน ๑๕๓ บท คิดเป็นร้อยละ ๑๕ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภทภาพย์ฉับ จำนวน ๙๙๐ บท รองลงมาเป็น วสันตติลกฉันท สัททูลวิกกีฬิตฉันท อินทวิเชียรฉันท และภาพย์สุรางคนางค์ตามลำดับ

ส่วนมากในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจะพบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ บทละ ๑ – ๒ วรรค และพบการเล่นต่อเนื่องกันตั้งแต่ ๑ – ๒ บท

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. ภาพย์ฉับ

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในภาพย์ฉับ พบ ๕ ลักษณะ ได้แก่

๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑
ตัวอย่างที่ ๑

๐ ผันแผดแวดเวียงทบทอ รื้อนบัดคอ ตระบัดก็แตกแบกเพลิง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๙)

ตัวอย่างที่ ๒

- นกเปล้าเกล้าเกล้าคู่ควร โกกิลแก้งสรวล ด้วยสาธิตากันเอา
- นกพริกจิกจอกกินเครา เอี้ยงแอ่นออกเอา แลดูสรอาดางนาง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๔)

๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- พระพิศโฉมนางสาวสนม กายกอนงนอม และนมประกิตนิทรา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๒)

ตัวอย่างที่ ๒

- อุครเสนานำพลขันธ์ เข้ารบทบทัน ประทะอรินทรนิกร
- พลพระฆ่าขาดพลบร ตายดับชีพชอน รนับในกลางพสุธา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๙)

๑.๓ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- เวียนร่อนร้องว่อนเวหา เหิรจับพฤกษา บรรสานสำเนียงเสียงสม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๖)

ตัวอย่างที่ ๒

- เสรีจสองประติมุขกลางรณ รุกรถรีพล แลประปะทะปะบัว
- ข้างม้าประติรพทมชัว พลตื่นต่อตัว ก็ตายระนับชีพชอน
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๗)

๑.๔ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- ปลาแป้นปลาแปบแทรกทราย ชิงเหยื่อเผื่อผาย ยังฟองในหนองแซงชม
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๗)

ตัวอย่างที่ ๒

- ดับตายกายกองกลากลาด พลพระประติฟาต แลขาดศิรัษะเรียราย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๒)

๑.๕ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- **ตรวจตราโยธาชญาไชย** จับศัสตราไสว **สร่างด้วยด่างโตมร**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๐)

ตัวอย่างที่ ๒

- **ต่อทางแรงรบสหัสสา** พลแสนสังขยา **ประหลีกประหลบทยทอน**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๕)

๒. วสันตดิถีกฉันท

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในวสันตดิถีกฉันท พบ

๓ ลักษณะ ได้แก่

๒.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- ถ้าทำวธเสด็จพนประพาส **ในไพรพฤกษ์พนาลี**
ข้าให้บัวบวงสรณศรี ขอเพื่อนท้าวพนเนจร
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

๒.๒ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- เสรีเจ้าท้าวธชฌพิพิธราช -อริและรื้อพล
เรียบเทียบ**พลาพลพล** และหัสดินทรดาษดา
◦ เปนอาทิทำวมฤธราช -อันอาจด้วยฤทธา
ผเดิมนำ**พลาพลมหา** ประดิฤณทเริงแรง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๔)

๒.๓ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- ออกมา**ประทะด้วยพลพระ** พลพฤษทเข้มแขง
รณรบประทยพลสำแดง อานุภาพชมชาญ
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๔)

ตัวอย่างที่ ๒

- **เร่งเรียบระเบียบบวรมหา** คชาอัศวสรรพสม
เสนาพลาพลคืออม- ภิทินกรลีลา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๑)

๓. สัททูลวิกกีฬิตฉันท

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในสัททูลวิกกีฬิตฉันท

พบ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๓.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **จรัลจบสบนสระศรีสโรชรสสรหลอน**

สุคนธารำจรร

ทั้งดง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **นกนกเหิรสำเร็จสำราญสุขรมยะ**

ยุงพ่อนฟพายสระ

ประไพ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

๓.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **กรกรายคือวงคเชนทรและบรรจง**

คิดทรงอรองค์

ลำพา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

๔. กาพย์สุรางคนางค์

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในกาพย์สุรางคนางค์

พบ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๔.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **จะเล่นหลายลบบอง**

ชวาทั้งสอง

พันทุกไท่ภญา

กุมไม้ท่ายทับ

จรีกับมือ

รริบคมถือ

ครวีว่างมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๒)

๔.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒
ตัวอย่างที่ ๑

◦ จะให้บรรหาร	ยศภาพตระการ
ตระกลชาญชม	ทำนุกทำนอง
ทำนวยนิยม	<u>นินายสายสม</u>
สรรเสริญราชา	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๑)

๕. อินทวิเชียรฉันท

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในอินทวิเชียรฉันท

พบ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๕.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑
ตัวอย่างที่ ๑

◦ <u>แท้ทวยทำนวยน้อย</u>	ทำนองนาคนมเฝ้า
เฝ้าทองรังรองนา-	นตวรรตวันวิศมี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ <u>จิบจาบชราชาบชิบ</u>	เยี่ยจิบด้วยจอกแจ
กางเขนเล่นหางแปร	อิคุ้มคุ้มแลเขาขนาง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

๕.๒ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓
ตัวอย่างที่ ๑

◦ ป่านนี้รูปรอยให้	อกอรไหม้ตนเดียวดอม
<u>หนาค่าใครถนอม</u>	นุชน้องและโลมลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๒)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ วรรณเว็จบรรเลจดวง	บุษปโตมชรรนุชุม
<u>บัวบานพุดตาลตุม</u>	ตระการกลจำหลักลาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

จากตัวอย่างการเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่พบว่า
การเล่นเสียงในลักษณะนี้ทำให้เสียงของคำประพันธ์มีความเชื่อมโยงสอดคล้องต่อเนื่องกัน ทั้งเสียง
สัมผัสพยางค์และสัมผัสสระ

๒. ความงามที่เกิดจากคำ

การใช้คำเป็นกลวิธีสำคัญชนิดหนึ่งในการสร้างเสียงเสนาะให้แก่งานประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการสร้าง ความงามที่เกิดจากคำ ๖ วิธี ดังนี้

ตารางที่ ๒-๕ จำนวนและร้อยละของการสร้าง ความงามที่เกิดจากคำในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

การสร้าง ความงามที่เกิดจากคำ	อยุธยา		
	จำนวน (บท)	ร้อยละ	ลำดับที่
๑. การเล่นคำในลักษณะกลบท	๔๑๗	๒๙'	๑
๒. การเล่นคำซ้อน	๓๒๒	๒๒	๒
๓. การเล่นคำซ้ำ	๖๗	๕	๓
๔. การเล่นคำอุปมา	๔๐	๓	๔
๕. การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติ	๑๔	๑	๕
๖. การเล่นคำพ้องเสียง	๑๓	๑	๖

จากตารางที่ ๒-๕ แสดงจำนวนและร้อยละของการสร้าง ความงามที่เกิดจากคำในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบว่า

จากจำนวนคำประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑,๔๔๘ บท กวีสร้าง ความงามที่เกิดจากคำด้วยวิธีการเล่นคำในลักษณะกลบทมากที่สุด จำนวน ๔๑๗ บท (ร้อยละ ๒๙) รองลงมาเป็นการเล่นคำซ้อน การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำอุปมา การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติ และการเล่นคำพ้องเสียง

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. การเล่นคำในลักษณะกลบท

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๑, หน้า ๗๓) ให้ความหมายของคำว่า กลบท ว่า “คำประพันธ์ที่บัญญัติให้เลือกใช้คำหรือสัมผัสเป็นชั้นเชิงยิ่งกว่าธรรมดา” สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นคำในลักษณะกลบท ๗ วิธี ดังนี้

ตารางที่ ๒-๖ จำนวนและร้อยละของการเล่นคำในลักษณะกลบทในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

ความงามที่เกิดจากการเล่นคำ ในลักษณะกลบท	อยุธยา		
	จำนวน (บท)	ร้อยละ	ลำดับที่
๑. การซ้ำคำที่ ๑ และ ๓ ส่วนคำที่ ๒ และ ๔ สัมผัสอักษรกัน (เทียบได้กับกลบทสลับสระบึง)	๑๒๘	๙	๒
๒. การซ้ำคำแรกทศวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบุษบงแย้มผกา)	๑๕๖	๑๑	๑
๓. การซ้ำคำ ๒ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบัวบานกลีบขยาย หรือบัวบานกลีบ)	๗๖	๕	๓
๔. การใช้คำซ้ำในตำแหน่งต้นวรรค (เทียบได้กับกลบททงนำริ้ว)	๓๒	๒	๔
๕. การซ้ำคำ ๓ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบททศประวัติน)	๑๕	๑	๕
๖. การนำคำในวรรคแรกไปแต่งซ้ำตลอดทั้งบท โดยไม่กำหนดจำนวนคำ และตำแหน่ง (เทียบได้กับกลบทพวงแก้วกุดั่น)	๑๗	๑	๕
๗. การซ้ำคำ ๓ แห่งใน ๑ วรรค (เทียบได้กับกลบทตรีพิศพรณ)	๕	๐.๓๕	๗

จากตารางที่ ๒-๖ แสดงจำนวนและร้อยละของการเล่นคำในลักษณะกลบทในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบว่า มีการสร้างความงามที่เกิดจากการเล่นคำในลักษณะกลบท ๗ ลักษณะ เรียงลำดับได้ดังนี้

การซ้ำคำแรกทศวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบุษบงแย้มผกา) จากจำนวนคำประพันธ์ ๑,๔๔๘ บท พบการเล่นคำชนิดนี้ จำนวน ๑๕๖ บท (ร้อยละ ๑๑)

การซ้ำคำที่ ๑ และ ๓ ส่วนคำที่ ๒ และ ๔ สัมผัสอักษรกัน (เทียบได้กับกลบทสลับสระบึง) จากจำนวนคำประพันธ์ ๑,๔๔๘ บท พบการเล่นคำชนิดนี้ จำนวน ๑๒๘ บท (ร้อยละ ๙)

การซ้ำคำ ๒ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบัวบานกลีบ หรือ บัวบานกลีบขยาย) จากจำนวนคำประพันธ์ ๑,๔๔๘ บท พบการเล่นคำชนิดนี้ จำนวน ๗๖ บท (ร้อยละ ๕)

การใช้คำซ้ำในตำแหน่งต้นวรรค (เทียบได้กับกลบททงนำริ้ว) จากจำนวนคำประพันธ์ ๑,๔๔๘ บท พบการเล่นคำชนิดนี้ จำนวน ๓๒ บท (ร้อยละ ๒)

การนำคำในวรรคแรกไปแต่งซ้ำตลอดทั้งบท โดยไม่กำหนดจำนวนคำ และตำแหน่ง (เทียบได้กับกลบทพวงแก้วกุดั่น) จากจำนวนคำประพันธ์ ๑,๔๔๘ บท พบการเล่นคำชนิดนี้จำนวน ๑๗ บท (ร้อยละ ๑)

การซ้ำคำ ๓ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบททศประวัติ) จากจำนวนคำประพันธ์ ๑,๔๔๘ บท พบการเล่นคำชนิดนี้ จำนวน ๑๕ บท (ร้อยละ ๑)

การซ้ำคำ ๓ แห่งใน ๑ วรรค (เทียบได้กับกลบทตรีพิศพรรณ) จากจำนวนคำประพันธ์ ๑,๔๔๘ บท พบการเล่นคำชนิดนี้ จำนวน ๕ บท (ร้อยละ ๐.๓๕)

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. การซ้ำคำแรกทุกวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบุษบงแย้มผกา)

วันเนาวิ ยู่เดิน (๒๕๔๔, หน้า ๕๙) กล่าวว่า “กลบทบุษบงแย้มผกา บัญญัติให้ใช้คำต้นวรรค ๑ คำ เป็นคำบังคับใช้นำหน้าทุกวรรค” แต่พบว่า กวีสมัยอยุธยาซ้ำคำแรกไม่สม่ำเสมอทุกวรรค บางครั้งอาจจะไปปรากฏเป็นคำที่ ๒ หรือ ๓ ของวรรคด้วย

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๑๕๖ บท คิดเป็นจำนวน ร้อยละ ๑๑ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนสังเขปเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เช่น

◦ มีท้าวหนึ่งในราชตรี เปนปิ่นภูมี

ชื่อพิณฑุทัตฤทธ

◦ เสวยราชย์ในราชนคร พรหมบุรีขจร

ด้วยราชเกียรติประกาศ

◦ ปางพระเสด็จเสวยสุวรรณ พิภพสุคชาติ

แลพระกัเมื้อเมืองดิน

◦ เปนเอารสราชอจินต์ สมเด็จพระพิน-

ทุทัตทรงพสุธา

◦ พระเสด็จทรงพระสมญา สมุทรโฆษา-

อิราชเรื่องภุชพล

- ปางพระเสด็จสู่พระมน- ทิรแก้วแกมมกล
 ปรระดับด้วยราชพิภพ
- ปางนายพนจรจรัลจบ ไพรไศลประสบ
 คเชนทรแข่งหนึ่นหนา
- ทูลสารทำวท่าวทูลลา พระราชบิดา
 บันโดยนเรนทรหฤไทย
- ปางพระภูธรเสด็จไคล คล้องคชในไพร
 แลชมสนุกพนสนมภ์
- ปางเสด็จหยุดจรจรดพล ไกลไม่ไพรสนมภ์
 พิศาลล้าัดตรุ
- ปางพระโพพาพระภู- ธรสมพระพญ
 แลสองตระกองกริธา
- ปางพระโพพาพระมา ยังไพรไสยา
 พิมานแก้วเวียนไกว
- ปางทำวตื่นตกใจไฉน แสนโศกาไลาย
 แลย้งนครคั่นคง
- ปางพินทุมดีดาลหลง เปนพิศวงจง
 แก่กามใจจาบัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๓)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนาขบวนเสด็จประพาสป่าของพระสมุทรมโฆษ เช่น

- เสียงดุริยสำเนียงอีกถคิ่ง ช้องไชยอ้ออิ่ง
 แลสังฆกาหลไชย
- สารถีบอบาไนย อาชาไนยไว
 แลวิ้งค็อยนตร์บังเวียน
- เสียงรถคชสารสำเทียร หัยคัพพ์หันเหียน
 แลเสียงทหารโหรรษ
- เสียงอักษฎาภูษพันกัน ดาลประเปนควัน
 แลเวียนละเวงเวหาส

- | | |
|---|---------------------------|
| ◦ เสียงเทพอวยอาศิรพาท
ภฏเลวงไชยไชย | กำธรรอากาศ |
| ◦ เสียงสินธพก้องเกวียนไถว
ธรราลองภฏคิง | เสียงคชย้ายโย |
| ◦ บรัศว์บรรพสำเนียงพลอิ่ง
หนาทเต็มธรรณี | เอาไชย เสียง สิ่ง- |
| ◦ ดุจฟ้าฟาดเพชรคีรี
รลอกกระฉอกผกาแจรง | ดุจ เสียง ชลธิ |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๖)

ตัวอย่างที่ ๓ การพรรณนาตรະกູລຂ້າງ เช่น

- | | |
|--|------------------|
| ◦ ย้อมข้างขอบลักษณะตระการ
คืออัษฎมวงคคคีรี | ไซ่ข้างสามาญ |
| ◦ लगล้งนเผือกผ่องคือคีรี
แลพรายคือจันทรกลา | ไถลาสุรจี |
| ◦ लगข้างชลพโสภา
คคว่างแลคอบรอรัน | หุปรบไปมา |
| ◦ लगคือโคบุตรพรายพรรณ
คือสีหขงฆมาควร | लगสารสำคัญ |
| ◦ लगงางอนขวาแ่งนวล
แลควรข่านิพระองค์ | लगเล็บบริบวร- |
| ◦ लगก้าวเท้าทำวไทผจง
แลตรุตระหมันเมามัน | लगทอกโทนคง |
| ◦ มีอัษฎคข่านวยพรรณ
แลบุญทริกโคมุท | ไออราพตสวรรค |
| ◦ มีอัษฎัญญภามณีบุษบี
สารวโภมมหา | จัททันต์บริสุทธี |
| ◦ สุประดิษฐ์สมเด็จจราชา
ประเสริฐในไพรสณท์ | ชมคชรัक्षा |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๗)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระโพธิ์เทพารักษ์รำพึงถึงพระสมุทรมโฆษ เช่น

- พระโพธิ์ดูศาลพิสมัย ตรองตรึงเต็มใจ
- ว่าท่านนี้ทำวไคมา
- ฤาเทพยนิกรยักษา ฤาพระกามา
- ธิดาฤาจักรี
- ผู้ทางคทาธวัชตรี ฤาพระศูลี
- และเอกอุมาแมนผจง
- ฤาพระไพสพณ์เสด็จคง เหนือบุษบกหงส์
- พาหนพิมานมาศผยอง
- ฤาราชาครุฑลึงลง ฤาขนาดตระกอง
- ขีรแปรรูปา
- ฤาษีฤาสัททิตพิทยา- ธรคนธรรพา-
- ธิดาฤาธธิสกล
- แก่ดั่งนฤมิตรเทศพิมล มาด้วยฤาพิพล
- และพลประดับดาษดา
- ฤาแทตยนิกรยักษา ธิปอินทรา-
- ธิดาแปรกฤษฏี
- พิศเพี้ยนแต่เกล้ากษัตริย์ เท่าบาทาศรี
- แลโฉมบมีอุปมา
- คิดควรสรรวรสุดสงกา อ้าพระราชา
- สมุทรมโฆษบวร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๐)

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพิทยาธรรณานิมุขคร่ำครวญถึงชายา เช่น

- คิดพระพักตรลำนักศศิสุทรพิมล
- คิดเศคือกมลราช- ตรีวาร
- คิดพระเนตรคือนิลนิลบุลอันบาน
- กรรณาคือกลีบกาญจ- นปัทม์
- คิดพญพวรรณอันงามคืออัญชนบรค์วี
- คิ้วค้อมชรดัดอัษ- ฎกาม

◦ **คิดกลืนแก้มรสคนรกกลบขุปนอันขาม**

ปรางทองอันงามงาม ฤษุน

◦ **คิดนาสาคือตั้งขอฤดีคือคืออุลย**

คิดศรีสมบูรณักรร- ณิกา

◦ **คิดพระโอบุชฐอันตรูและตรูจิตรบคลา**

ยืมแย้มและคลาไคล บชม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๕ พบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นคำในลักษณะกลบทบทวนขบแง้มผกาในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อจำแนกเนื้อหาเป็นสัดส่วน เช่น ในตอนที่กล่าวถึงสังเขปเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ พบการใช้คำว่า ปาง ในการจำแนกเนื้อหาออกเป็นตอนตามลำดับ หรือในตอนพรรณนาถึงช้างตระกูลต่าง ๆ พบการใช้คำว่า ลาง เพื่อจำแนกช้างออกเป็นตระกูล และในตอนพระโพธิ์รำพึงถึงพระสมุทรโฆษ พบการเล่นคำว่า ฤๆ เป็นการจำแนกการกล่าวถึงเทพเจ้าแต่ละองค์ตามลำดับ

๒. เพื่อช่วยเน้นย้ำความหมายของคำประพันธ์ เช่น ตอนที่กล่าวถึง ขบวนเสด็จของพระสมุทรโฆษว่ามีเสียงดังกึกก้อง พบการใช้คำว่า เสียง ในแต่ละวรรคเป็นการขบเน้นความดังความกึกก้องของเสียงให้ทวีขึ้นในโสตประสาทของผู้ฟังหรือผู้อ่านตามลำดับ

๓. เพื่อตอกย้ำอารมณ์ความรู้สึกโศกเศร้าโดยการซ้ำคำว่า คิด เพื่อตอกย้ำอารมณ์ความรู้สึกคิดถึงนางให้เข้มข้นมากขึ้น

๒. การซ้ำคำที่ ๑ และ ๓ และสัมผัสอักษรในคำที่ ๒ และ ๔ (เทียบได้กับกลบทสะบัดสะบั้ง)

วันเนา ยูเด็น (๒๕๔๔, หน้า ๖๖) กล่าวว่า “กลบทสะบัดสะบั้ง บัญญัติให้ช่วงหลังของกลอนแต่ละวรรคมี ๔ คำ และมีลักษณะสะบัดสะบั้ง กล่าวคือ คำที่หนึ่งกับคำที่สามเป็นคำซ้ำ (นิยมเป็นคำลหุ) ส่วนคำที่สองกับคำที่สี่ปลายวรรคจะเล่นสัมผัสอักษรกัน ทำนองเดียวกับคำว่า สะบัดสะบั้ง” แต่พบว่ากวีสมัยอยุธยาไม่มีตำแหน่งที่ชัดเจนในการเล่นคำลักษณะกลบทสะบัดสะบั้งว่าต้องเป็นตำแหน่งปลายวรรคเท่านั้น กวีสมัยอยุธยานิยมเล่นคำในลักษณะกลบทสะบัดสะบั้งในฉันทลักษณ์ประเภทกาพย์ฉบัง โดยนิยมเล่นในตำแหน่งต้นวรรคของวรรคที่ ๓ มากที่สุด

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๑๒๘ บท คิดเป็นจำนวนร้อยละ ๙ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษรบกับท้าวจิตตเสนคนธรรพ์ เช่น

- พลคืนยืนยุทธหาวาดไหว เสียงพลชิงไชย

ละเวงละวาดสับสนาม

- เข้าต่อภูบาลบมิขาม ตีพลดับตาม

ชรอ้อชรอ้าหนหา

- มุขพลพลพาหต่อดาว ประดิรพดาวฉาว

สำแรงสำเรึงรุกราญ

- ท้าวต่อท้าวเทียรห้าวหาญ สารถิตต่อสาร

-ถิตทั้งสองชิงไชย

- พลตื่นต่อต่างตายไป แต่ยังมีน้ใหม่

ช้านะช้านาญบมิเหงา

- ลุยเลือดดล้มลงซอนเซรา เพียงล้าเอวเอา

ทลาวทลมเดี่ยวดาษ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๒)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนเอกจักรรบกับศัสตราชีวิต เช่น

- จึ่งพระใช้โยธาศรี ศัสตราชีวิตมี

อำนาจแลล้าเสนา

- ต่อแทงแรงรบสหัสสา พลแสนสังขยา

ประหลีกประหลบทบทอน

- อุกคลูกพลบุกกรรอก ไพรินทรนิกร

รณับรรนาดในรณ

- พลพระรุกรันทันพล ไพรี่จรายจรล

จึ่งเอกจักรฟู้นไฟ

- รongรับขับหัยเห็จไป ประดิรพชิงชัย

คัารณคัารามรบแรง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๕)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรโฆษเสด็จไปวังข้าง เช่น

- ไม้ให้ลู่เหล็กหินผา แผ่นดินดาลคลา

รหุยมแหกเหล็กหลาย

- สารไพรเห็นข้างผตหลาย ตัวเตรียมเรียบราย

ระยีนระยั้งพิงขาม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๖)

ตัวอย่างที่ ๔ พระสมุทโรฆมชรบกับทำวพิชเยนทร เช่น

- พระแผงศรศักดิ์สำแดง ดุจฟ้าฟาดแสง

จังหวัดจังหวัดเวหา

- ศรต้องพิชเยนทรบคลา ล้มในพสุธา

สรเทื่อนสรท้านทุกแดน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๐)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ จะเห็นว่ากวีสมัยอยุธยาเล่นคำในลักษณะกลบท

สะบัดสะบั้งด้วยวัตถุประสงค์ ๑ ประการ คือ

เพื่อช่วยสร้างจังหวะสมดุลในการประพันธ์ทั้งการซ้ำคำและซ้ำเสียง เช่น ละเวงละวาด
ชรอ้อชรอ้า สำแรงสำเริง ชำนะชำนานู ทลาวทลม ประหลีกประหลบ รั้นบรนาต จรายจรล คำรณ
คำราม ระหุยมระแหก ระยีนระยั้ง จังหวัดจังหวัด และสรเทื่อนสรท้าน เป็นต้น

๓. การซ้ำคำ ๒ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบัวบานกลีบขยาย
หรือบัวบานกลีบ)

วันเนาวิ ยูเด็น (๒๕๔๔, หน้า ๖๐) กล่าวว่า “กลบทบัวบานกลีบขยายหรือกลบทบัวบาน
กลีบ บัญญัติให้ใช้คำต้นวรรค ๒ คำเป็นคำบังคับ นำหน้าทุกวรรค” แต่พบว่า ในสมุทโรฆมคำฉันท
ตอนต้นซ้ำคำต้นวรรคไม่สม่ำเสมอทุกวรรค ส่วนมากนิยมซ้ำคำต้นวรรคในวรรคที่ ๑ ของบท ทั้งยัง
ปรากฏไม่สม่ำเสมอทุกบทจนจบกระแสความ นอกจากนี้ยังปรากฏการเล่นคำในลักษณะการถาม
ตอบเป็นคู่ ๆ คราวละ ๒ บทต่อเนื่องกันจนจบกระแสความ

สมุทโรฆมคำฉันทตอนต้นพบการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๗๖ บท

คิดเป็นจำนวนร้อยละ ๕ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนเบิกโรงเล่นหนึ่ง เช่น

- | | |
|-----------------|----------------|
| ◦ จะเล่นหัวล้าน | ทั้งสองหัวบ้าน |
| คือหน้าผากผา | จะจำชนกัน |
| คในสวภา | จะดูหัวซ้ำ |

ทั้งสองใครแขง

◦ จะเล่นเถลิงลาว

ชสนกันพันแพง

จักรู้จักแรง

จะเห็นฝีมือ

◦ จะเล่นหลายลบบอง

พันทุกไทภา

จรีกับมือ

ครวีวางมา

◦ จะเล่นเถลิงแรด

รริบนอกผลา

ระเบียนชานา

แลเล่นลเวง

◦ จะเล่นจรเข้

อันเขาภาเพลง

แลอ้ายนักเลง

บันสมส์ารวล

◦ จะเล่นเรือผจง

เขาพายคูควร

แลพลพ่วงพรวน

เทียมหัวตระการ

◦ จะเล่นจงสูด

ไปวังคชสาร

คในพนานต์

ไปสมกัลยา

ทั้งสองสามหา

ผู้ใดดีจริง

ใครดีคำแหง

ชาวทั้งสอง

กุมไม้ทายทับ

รริบคมถือ

ระเริงผันแผด

จะเล่นวัวเกวียน

ประกวดกันมา

พันทุกจริงเอ

เรียกท้าวพันวัง

จะเปนลเบง

แลพลประมง

คูเมื่อกัตพลัด

ประนั่งชมชวณ

ปางพระสมุทร์

ปางพระไปนอน

พระเอาภูบาล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๑)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทร์โฆษเสด็จไปวังข้าง เช่น

◦ ลางตัวสามารถคือสิ่งนี้

ข้ามหัวยธารบึง

แลเล็มสบงบงชาง

- **กลางสาร**แสร้างเสียดเบียดนาง- ช้างแขวงตนกลาง
พนานตนาวรรวกราฎ
- **กลางสาร**ตื่นพลพพาน รี้วังขังขาน
แลพลเอาส้าวสอยถอย
- **กลางสาร**เมามันสวนรอย สารสบห้วยคอย
แลโดยแม่ช้างชมชาฎ
- **กลางตัว**ลงในท้องธาร โยนน้ำใสจรจสาร
แลสารดไนยแกมกลาง
- **กลางตัว**เมามันจรจวาง นางข้างวางขาง
ก็ขายจรจวางไปมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๓)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนสิบกษัตริย์อาสาชกโลหะธนู เช่น

- **เปนอาทิมถุราชา** เทียมรถอัศวา
แลมือจําทวยโตมร
- **ถัดนั้น**เกาศึกฎุธร รถเทียมด้วยมกร
แลทรงธนูยืนยัน
- **ถัดนั้น**จึงเทพนิกรร กรกุมเกาทัณฑ์
รถเทียมด้วยเสือแสดง
- **ถัดนั้น**มัทราชคําแหง ชีรถเรื่องแสง
แลเสียงสำเรื่องดาวไว
- **ถัดนั้น**พระเทพพิไชย ชีรถกรไกว
คทาทองแลครวี
- **ถัดนั้น**พระพิฑุตศรี ชีรถคชสีห์
สมรรถพลดาษดา
- **ถัดนั้น**คือมคธราชา ชีรถรจนา
แลเทียมด้วยโตตัวคะนอง
- **ถัดนั้น**จิตตรัตน์รถทอง เทียมสีห์ทั้งสอง
สมรรถเดโชไชย
- **ถัดนั้น**จิตตเสนคือไก่อ- สรรรถแก้วงไกว

แลเทียบด้วยตัวจามรี

◦ **ถัดนั้น** ชุมภาสุรลี-

ลารธราศี

แลแสนอสูรแซรงชุม

◦ **ถัดนั้น** เทตย์กุ่มภินิกุมภ

คือกุ่มภกรรฐ์จุม-

พลาอสูรเสนา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๒)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระสมุทรวโฆษชมกองทัพพิลบกษัตริย์ เช่น

◦ พระเสด็จดูเสนาองค์

พลท้าวอันเทียมทัง

จึงถามสุสังกัล-

ปประเสวีฐมนตรี ฯ

◦ **ขุนไ** อันขี่กนกรถ

-และเทียบด้วยม้ามี

โตมรธำรงพิชัยศรี

สำเร็จฤทธิวงมา

◦ จามรีและพชนินัตร

อันแซรงชรอุมอา-

กาศกลุ้มก็บังทั้งพระทิพา-

กรบดณหนหา

◦ หัวหน้านรานิกรกร

ทั้งซ้ายขวากะลิ่งดาว

ต่างร้องสำเร็จพลฉนวน

ฉลุ้งล้อมอยู่ห้อมแหน

◦ **ขุนนั้น** ชื่อท้าวมฤรราช

อำนาจล้ำทั้งเมืองแมน

แผ่นดินสท้านภพทุกแดน

บมีผู้จะชันธา

◦ **ขุนไ** อันเอามกรราช

-อันเทียมรธามา

โพรงพรายกุกัณฑศรสา-

หสแกลั้วกระลิ่งศร

◦ เสนาสมรรตพลขันธุ์

เข้าเข่นแกลั้วบย่อหยอน

หยาบหยันปครรหิตแก่ศร

อำนาจกล้าบกลัวตาย

◦ **ขุนนั้น** ทรงนามกรเกา-

คือกราชภุสสาย

อาจผจญเทพธพาย-

ยุพันภุกดูเจษฏา

◦ **ขุนไ** อันอยู่ณรตอฐ-

ฐองอาจและอาจผลา

เงื่อเงือดคทา คือพระคทา

ธรรราชภุสแสดง

◦ **ขุนนั้น** คือกรุงพิชัยชาญ

ชยเดชเข้มแข็ง

เช่นฆ่ามหาอสูรแรง

ฤทธิห้าวบห่อนเอ

◦ **ท้าวไ** อันขี่พิชัยรถ

และเทียมคชลำแดงเด-

โชชาญชำนานฤทธิมห

อาจแกลั้วกระลิ่งขรรค์

- **ขุนนั้น**ทรงนามกรพิท-
ปราบท้าวทั้งภูวดลทัน
- **ขุนใด**อันคูอริทวง
ยืนยันกันดาลรถมหา
- **ขุนนั้น**กระลิ่งภูชกะโร
เดโชนุภาพพลพระ
- **ขุนใด**อันชีสุวรรณรถ
ทวยทรงธนูบวรศร
- **ขุนนั้น**ชื่อท้าวมคธราช
หาญไพบรีนรินและทรง
- **ท้าวใด**อันทรงเพชรเสด็จ
อัมพรพรรณรายรตนในกลาง
- **ขุนนั้น**คือจิตตธราช
ปราบเทพทานพล้ำแดง
- **ขุนใด**อันทรงมกุฎกร
เห็จขึ้นในเหมรถทยาน
- **ท้าว**นั้นทรงนามชื่อสมเด็จ
มีมนตออาจจะกรลับ
- **ขุนใด**อันชีในรถทอง
เอาธรรทวงศ์กดีพรรณราย
- **ขุนนั้น**มหาอสุรราช
สุรอาจประหารพลสุรา-
- **ขุนใด**ชีรถเคื้อ
ยกค้อนกระห้อยอนดูบริวาร
- **ขุนนั้น**ทรงนามกรกุม-
ฤทธานุภาพยศแขง
- **เสร์จ**ท้าวธชฌพิพิธราช
เรียบเทียบปลาพลพหล
- ยุตราชอาจปรีน
จักรพาฬสีมา
วรจักรใจผลา
ภูชเคนทราญระ
ฤทธิอาจด้วยเดชะ
พิริย์อันประกอบพร
แลเทียมโตอันองค์อร
ล่ำแดงแกลัวในกลางรงค์
-อำนาจอันอาจสง-
คนศัตร์กูกับบาง
รธราชสีห์ฉวาง
รณรงคดูแสดง
อำนาจแกลัวและเข้มแข็ง
อานุภาพชมชาญ
กุมกระบะของกระบี่ญหาญ
จมรีอันเทียมสรรพ
จิตตเสนคนธรรพ
กรลายรูปหลากหลาย
แลเทียมลาอันองอาย
เมลือมือกระลิ่งมา
-คือนามชุมภา-
ธิปเหียนตระนงหาญ
และเทียมเสื่อทั้งสองทยาน
พลยักษ์เห็นแสง
ภัพันภุกนิเรจแรง
ยิงท้าวไททั้งภูวดล
-อริและร้พล
และหัสดินทรดาษดา

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ พบว่า กวีสมัยอยุธยาเล่นคำในลักษณะกลบทบัวบาน กลีบ หรือบัวบานกลีบขยายในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อจำแนกเนื้อหาเป็นสัดส่วน เช่น ตอนเบิกโรงเล่นหนัง พบการใช้คำว่า จะเล่น ขึ้นต้นบทเพื่อแบ่งประเภทการแสดงออกเป็นแต่ละชนิด หรือตอนพระสมุทโฆษเสด็จไปวังข้าง พบการใช้คำว่า ลางสาร พรรณนาภิรยาอาการต่าง ๆ ของข้างแต่ละตัว ตอนสิบกษัตริย์ยก โลหะธนู พบการใช้คำว่า ถัดนั้น ในการแบ่งเนื้อหาในการกล่าวถึงกษัตริย์ทั้งสิบตามลำดับ

๒. เพื่อแสดงลักษณะการถามตอบของตัวละคร เพื่อสร้างจุดเด่นให้เกิดแก่ตัวละครที่ละตัวโดยเฉพาะเจาะจงตามลำดับ โดยใช้คำว่า ขุนใด และท้าวใด ในการถามและใช้คำว่า ขุนนั้น และท้าว นั้น ในการตอบ

๔. การใช้คำซ้ำในตำแหน่งต้นวรรค (เทียบได้กับกลบททงนำริ้ว)

วันเนาว์ ยูเด็น (๒๕๔๔, หน้า ๘๓) กล่าวว่า “กลบททงนำริ้ว หรือกลบททงนำริ้ว บัญญัติให้ใช้คำซ้ำในลักษณะค้ำยก (หรือซ้ำเสียง) นำหน้าในแต่ละวรรค การซ้ำคำนี้จะเปลี่ยนไปแต่ละวรรคตามที่ต้องการ” ในสมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า มีการเล่นคำซ้ำเสียงต่อเนื่องกันไม่ยาวมากนัก โดยพบการเล่นต่อเนื่องกันมากที่สุด ๖ บท ส่วนมากจะเล่นในวรรคที่ ๑ ของบท

สมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๓๒ บท คิดเป็นจำนวนร้อยละ ๒ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาขบวนเสด็จประพาสป่าของพระสมุทโฆษ

เช่น

◦ พระสมุทษ์ยกพลยาตรา สมุทเคลื่อนคลาฟอง	คือรลอกในมหา-
◦ คล้ายคล้ายพลมายเนื่องนอง แลตรูด้วยแสงดาษดาว	เลื่อมเลื่อมหมวกทอง
◦ เคลือบเคลือบคชสารทรนาว แลหางพะฟาดแกว่งไกว	งางอนงายหา
◦ คล้ำคล้ำคชคลาดไฟ แลพลประทะพะพง	เพรียกเพรียกเสียงไอ
◦ แคว้งแคว้งแสงหางยุงยง แลแพนพรรณรายรองรอง	ยาบยาบแดนดง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๗)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรรโฆษาอำนวยการให้แก่เหล่าทหาร เช่น

◦ พระจึงประสิทธิ์พระพร แก่แสนยากร

ประกอบด้วยไชยศรีแสดง

◦ สิทธิสิทธิพลพิริยคำแหง ชัยชัยรบแรง

สัมฤทธิสัมฤทธิเดชะ

◦ ชัยชัยสามนต์สระตะ ชัยชัยอาจชนะ

อรินทรพลาณปาน

◦ ชัยชัยศีลตราชิตชาญ ชัยอาจสังหาร

แสนอสูรเสนา

◦ ชัยชัยรุทราทิตยทา- รุณฤทธิเฉษฎา

นุภาพพิริยอำนาจ

◦ ชัยชัยสรจักรอาจสาด ศรพรระพิฆาญ

เพ็ญนภาดาษเดี่ยว

◦ ชัยชัยรณมุขโจษเจียร ชัยชัยไกรเกียรติ์

ภิตเสลคือนาม

◦ ชัยชัยทศรณพิงขาม ชัยพรรรตสงคราม

พิพรรรพิริยอันแขวง

◦ ชัยชัยพิเรนทรคำแหง รณสิ่งห้ำแดง

ประภาพไจเฉษฎา

◦ เสรีจพระอวยพรเสนา เรียบเทียบพลพา-

หเพียบทั้งห้องธาศตรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๙)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนการเล่นเบ็กรองหัวล้านชนกัน เช่น

◦ แคว้งแคว้งแสงหัวสองไล สองเห็นเงาใน

ก็เล่นกระทบทบทาน

◦ บมิลีนบมิลอกบมิลาน สองคือข้างสาร

แลชนกันปลักปลางแปลง

◦ ฉาดฉาดเสียงสองหัวแขง เลือดไหลลามแดง

ทั้งหน้าทั้งตาดูยัง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๔)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนการเล่นแข่งเรือพระที่นั่งเสด็จทวยในเดือน ๑๑ เช่น

◦ **ไชยไชย**สรรมุขมิหิษี

ไชยไชยจักรี

สมรรถไชยราชา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๑)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ พบว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นคำในลักษณะกลบทรงนำไว้ในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อสร้างจินตภาพด้านการมองเห็น เช่น การใช้คำว่า คล้ายคล้าย เลื่อมเลื่อม เคลือบเคลือบ แคว้งแคว้ง
๒. เพื่อสร้างจินตภาพด้านปริมาณ เช่น การใช้คำว่า คล้ำคล้ำ
๓. เพื่อสร้างจินตภาพด้านการเคลื่อนไหว เช่น การใช้คำว่า ยาบยาบ
๔. เพื่อสร้างจินตภาพด้านเสียง เช่น การใช้คำว่า ฉาดฉาด
๕. แสดงลักษณะของความต่อเนื่องด้วย เช่น คล้ำคล้ำ ยาบยาบ
๖. เพื่อเน้นย้ำความหมายให้มีความหนักแน่นเพื่อก่อให้เกิดพลังในการสื่อความหมาย เช่น การคำคำว่า ชัยชัย หรือ ไชยไชย เป็นการเน้นย้ำความหมายของควมมีชัยชนะเหนือศัตรู
๕. การนำคำในวรรคแรกไปแต่งซ้ำตลอดทั้งบท โดยไม่กำหนดจำนวนคำ และตำแหน่ง (เทียบได้กับกลบทพวงแก้วกุดั่น)

วันเนาว์ ยูเด็น (๒๕๔๔, หน้า ๕๗) กล่าวว่า “กลบทพวงแก้วกุดั่น บัญญัติให้เล่นคำซ้ำเดียวกันทุกวรรค โดยไม่กำหนดตำแหน่ง” ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเล่นคำในลักษณะกลบทพวงแก้วกุดั่น โดยเล่นต่อเนื่องกันมากที่สุดจำนวน ๓ บท ส่วนมากพบจำนวน ๑ บท สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๑๗ บท คิดเป็นจำนวนร้อยละ ๑ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนเบิกโรงเล่นหัวล้านชนกัน เช่น

◦ **ภูนี้**ชาวไร่

ภูกัมหัวไว้

หัวล้านทั้งหลาย

ครั้น**ภู**ชวนชน

เล่นชรอกทุกพาย

เขาเรียก**ภู**นาย

ชื่ออ้ายหัวตัน

◦ **ภู**ออกนอกบ้าน

วันหนึ่งหัวล้าน

สี่คนคบกัน

มาพอบ**ภู**

ภูชวนชนพนัน
เล่นแร่ไร้แดง

ตกใจยะยรร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนเบิกโรงเล่นลาวกับไทยพื้นดาบ เช่น

◦ สองสู้ฟันกันไปมา

ดูสองสหัส

สรแสกรสรเสื่องกลางแปลง

◦ สองฟันสองกันสองแทง

สองที่यरพองแรง

แลใจมิคลายสักอัน

◦ ฉาดฉาดเสียงดาวฝืนฟัน

สองสู้ต่อกัน

ทั้งเขนก็แหลกบินบน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๗)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพิทยาธรรณานิมุขกำสรวล เช่น

◦ ชมเฉมชมชลชมแลชมพนพนม

ช้ชมแลชมสระ

สโรช

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๓ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นคำในลักษณะกลบทพวงแก้วกุดันในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อเน้นย้ำความหมายของคำให้หนักแน่นขึ้น โดยใช้คำคำเดียวกันซ้ำกัน เช่น การซ้ำ คำว่า ภู เป็นการย้ำการกระทำของอ้ายหัวตัน การซ้ำคำว่า สอง เป็นการย้ำการกระทำของบุคคล ทั้งสองที่กำลังต่อสู้กัน คือกาไตและไกรหาญ

๒. เพื่อจำแนกเหตุการณ์ และกิริยาที่ตัวละครแต่ละตัวแสดงออกเป็นส่วน ๆ เช่น ตอน พิทยาธรรณานิมุขกำสรวล พบการซ้ำคำว่า ชม เป็นการจำแนกเหตุการณ์ว่าพิทยาธรได้ไปเที่ยวชม สถานที่ต่าง ๆ ทั้ง ชมไม้ ชมน้ำ ชมภูเขา ชมสระบัว หรือตอนลาวไทพื้นดาบ พบการซ้ำคำว่า สอง เป็นการจำแนกกิริยาของตัวละครว่า ทั้งสองแสดงกิริยาป้องกัน ฟัน และแทง เป็นต้น

๖. การซ้ำคำ ๓ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบททศประวัติ)

วันเนา ฐูเด็น (๒๕๔๔, หน้า ๖๕) กล่าวว่า “กลบททศประวัติ บัญญัติให้มีคำบังคับ หน้าวรรค ๓ คำ คำที่ ๓ คือคำว่า เอย สนวนสองคำหน้าคำว่า เอย นั้น บังคับให้นำหน้ากลอนไป ๑๐ วรรค จึงจะเปลี่ยนไปใช้คำอื่นนำหน้า เอย อีก ๑๐ วรรค ไปจนจบกลอนที่จะเขียน” แต่ใน

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นคำต่อเนื่องกันไม่ถึง ๑๐ บท และการเล่นไม่สม่ำเสมอต่อเนื่องกัน
ทุกวรรคอีกทั้งก็เล่นคำจำนวน ๓ – ๕ คำ โดยไม่มีการใช้คำว่า เอย ในคำที่ ๓ อีกด้วย

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๑๕ บท คิดเป็นจำนวน
ร้อยละ ๑ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษคัดเลือกไพร่พลเพื่อรบกับสิบกษัตริย์ เช่น

◦ **หาผู้รู้ร่วมแ** **ท้าวไทบมิแป**

ประโยชน์เจ้าจงปอง

◦ **หาผู้รู้**กลตริตรอง **สงครามลบอง**

แลชาญแกร่งนครถึ

◦ **เลือกหาผู้**แก้ลวกว่าสีห์ **กำลังภูษี-**

รียอาจประหารหัสดิน

◦ **เลือกหาผู้**รู้ศรศิลป์ **แก้วนมล้างไพรินทร์**

กระหน้จกระแห่นรณรงค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๙)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนกษัตริย์ทั้งสิบตรวจไพร่พลเตรียมรบกับพระสมุทรโฆษ เช่น

◦ **लगखुनखी**ข้างซั่มมัน **วงงาผาดผัน**

กระลอกกระลั้ปไปมา

◦ **लगखुनखी**ม้าลองลา **หวัดเขวียนเสนา**

แลกรกระหย่อนโตมร

◦ **लगखुन**ซั้บพามกร **มือถ้อธนูศร**

สมรรถกลางรณรงค์

◦ **लगखुनखी**อุสุยรรง **โยนศัสดรจ่าง**

พิเศษศิลป์ปะลอง

◦ **लगखुनखी**เฉียงผาผยอง **ซี้โตตัวคนอง**

ค่านับครวีตาดาว

◦ **लगखुनखी**นาคทรนาว **เมลืองเมลืองเขี้ยวขาว**

แลเลิกพพานดูแสง

◦ **लगखुनखी**เสือดัวแรง **ซี้สิงห์สำแดง**

มหาศัสดรหลากหลาย

◦ **लगुणसामर्रथीकवाय** **ไตรषद्वोंक़ाय**
 महामहिथिप्वंगद

◦ **लगुणथीजामरीयात्र** **पल्लोमदैयरदाष**
 प्ररुडुडलैडुडदवल

(ग्रमसुलपากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๑)

ดัวอย่างที่ ๓ ตอนสังเขปเรื่องสมุทรโฆษ

◦ **ป่างพระโพพาพระภู-** **ธรรสมพระพภู**
 แลสองตระกองกรึทา

◦ **ป่างพระโพพาพระมา** **ยังไพไรไสยา**
 พิมานแก้วเวียนไกว

(ग्रมसुलปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๓)

จากดัวอย่างที่ ๑ ถึง ดัวอย่างที่ ๓ พบว่าในสมุทรโฆษคำฉุั้นที่มีการเล่นคำในลักษณะ
 กลทศประวัติในวตุประสงคฺต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อแสดงประเด็นที่แตกต่าง เช่น การจำแนกกรึยาอาการของทหารที่ต่างคนต่าง
 แสดงกรึยาอาการที่ต่างกันไปในเวลาเดียวกัน

๒. เพื่อจำแนกลักษณะของแม่ทัพคนต่าง ๆ ของกษัทรึยทั้งสิบ โดยทหารกล้าของ
 กษัทรึยทั้งสิบมีพาหนะศึกที่แตกต่างกัน และมีกรึยาที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบท

๓. เพื่อจำแนกเหตุการณ์ในทอ้งเรื่องในส่วนของสังเขปเรื่องสมุทรโฆษ
 คำฉุั้นเป็นตอน ๆ

๗. การซ้ำคำ ๓ แห่งใน ๑ วรรค (เทียบได้กับกลบทตรีพิธพวรรณ)

วันเนาวิ ยูเด็น (๒๕๔๔, หน้า ๙๓) กล่าววว่า “กลบทตรีพิธพวรรณ บัญญัติ
 ให้มีคำซ้ำ อาจซ้ำรูปหรือเสียงกันวรรคละ ๓ คำ โดยให้คำที่กำหนดนี้อยู่ช่วงละ ๑ คำ ส่วนมาก
 กำหนดให้เป็นคำสุดท้ายของช่วงแรกกับช่วงกลาง ส่วนช่วงหลังนั้นไม่กำหนดตำแหน่ง”

ในสมุทรโฆษคำฉุั้นที่ตอนต้น พบการเล่นคำในลักษณะกลบทตรีพิธพวรรณ โดยไม่มีการกำหนด
 ตำแหน่งที่ชัดเจน อาจจะมีช่วงละ ๑ - ๒ คำ หรือใช้ติดกัน โดยพบการใช้ตอเนื่องกันมากที่สุด
 เพียงแค่ ๓ บท

สมุทรโฆษคำฉุั้นที่ตอนต้นพบการเล่นคำในลักษณะนี้อย่างน้อย ๕ บท คิดเป็นจำนวน
 ร้อยละ ๐.๓๕ เช่น

ดัวอย่างที่ ๑ ตอนพิทยารวรรณากิมุขคร้าครวญถึงชายา เช่น

- พี่หวัง**พบ**มี**พบ**และ**พบ**ทุกขคือไฟ

ตัวตายดีกว่าไกล

อนุช

- จะตายแลบมีตายฤมาโคกเสมอสมรสสมุทร

สุดแรงก็**สุด**สุด

รำพึง

- ห้าม**ใจ**ใจ**บ**ยินและ**ใจ**นิตยค่านึง

อรอันเสมอถึงอาต-

มอล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

จากตัวอย่างข้างต้น พบว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นคำในลักษณะกลบทตรีพิธพวรรณ เพื่อเน้นย้ำความหมายของคำว่า พบ สุด และใจ เพื่อก่อให้เกิดความรู้สึกที่เข้มข้นและเกิดความสะเทือนใจในชะตากรรมของตัวละคร จากการศึกษาการเล่นคำในลักษณะกลบทในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า การเล่นคำในลักษณะกลบทนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการสร้างความไพเราะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น และยังเป็นต้นแบบให้แก่กวีในยุคหลังในสร้างความงามในลักษณะกลบทต่อไป

๒. การเล่นคำซ้อน

การซ้อนคำเป็นการสร้างความงามชนิดหนึ่งที่กวีนิยมใช้เพื่อสร้างความไพเราะให้แก่คำประพันธ์ วินัย ภู่วะหงษ์ (๒๕๕๒, หน้า ๘๑) กล่าวถึงคำซ้อนไว้ว่า

คำซ้อน เป็นคำที่เกิดจากการนำหน่วยคำตั้งแต่ ๒ หน่วยคำมาประกอบกัน อาจเป็นคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรืออาจเป็นหน่วยคำที่มีความหมายต่างกัน ในลักษณะตรงข้ามกันก็ได้ คำซ้อนมีทั้งชนิดซ้อน ๒ คำ ๔ คำ และ ๖ คำ ส่วนความหมายของคำซ้อนนั้นมีทั้งความหมายคงเดิมและเปลี่ยนไป

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการสร้างความงามที่เกิดจากการเล่นคำซ้อนจำนวน ๓๒๒ บท (ร้อยละ ๒๒) โดยนิยมเล่นคำซ้อน ๒ คำ ที่มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะร่วมด้วย พบการใช้ในตำแหน่งท้ายวรรคมากที่สุด เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนนางพิมทุมดีครวญหาพระสมุทรโฆษ

- โศก**คั่ง**แค้น**คำ**ใคร เห็นแห่งทรวงใน

ที่ห้องลั่น**ลุง**ครวญ**คราง**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๓)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรโฆษยกโลหะธนูและแสดงศิลปะ

๐ ปืนเล่มเดียวทำวธประลอง ยิงปืนปืนทอง
ในท้องธราหนัสนา

๐ ร้อยเรียงดาษดาโสภา เหลือคิดคณนา
อเนกศรจรโรจษ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๔)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรวโรษรกับจิตตเสนคนธรรพ์ เช่น

๐ ลุยเลือดล้มลงชรอนเซา เพียงลำเอวเอา
ทลาวทลมเดียรดาษ

๐ ตับตายกำยกองกลากลาด พลพระประดิฟาด
แลชาดศีร์ษะเรียราย

๐ บ้างบาดท้องได้หลักทลาย พุงเพราะขจัดขจาย
ก็ตายรนับทับกัน

๐ บ้างบาดแขนขาแขงขัน ขบฟันเข้าฟัน
ประทบประทะไพรี

๐ ดาวลู่ยจากมือจับจรี ฉวยฉกบมิหนี
อำนาจรู้กลัวกลน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๒)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระสมุทรวโรษประทบแรมไพโร เช่น

๐ พระแลคณานก อันอเนกอาเกียรณ์
รังเรียงดูดาษเดียร พรรณพฤกษ์พนาลี

๐ ร่อนร้องรงมสม และบรรสานสำเนียงลี
สวณศัพทเปรมปรี- ดิประดุจตั้งดุริยางค์

๐ เรียงเรียงทิพากร ทวิษกรสรกอกกลาง
ปากกว้างยังรังไลย และคู่คล้ายก็บินโบย

๐ นกหกต่างรวงรัง และประนังบังเหียรโหย
หากันกระสันโบย บัตรเรียกมารังเรียง

๐ ดูรูปนানা ดูบักษาประอรเสียง
ฟังสารสำเนียงเสียง นุประเภทนানা

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการใช้ คำซ้อนที่มีจำนวน ๒ - ๔ คำ โดยเลือกใช้คำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกันมา ประกอบกัน ทำให้น้ำหนักของคำที่หนักแน่นชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๓. การเล่นคำซ้ำ

การซ้ำคำเป็นการใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันความหมายเหมือนกันมาใช้ในตำแหน่ง ติดกัน เพื่อก่อให้เกิดความไพเราะแก่บทประพันธ์ นอกจากนี้การใช้คำซ้ำในงานประพันธ์ยังเป็นการสร้างจินตภาพแก่ผู้อ่านและผู้ฟังได้เป็นอย่างดี การเล่นคำซ้ำในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีทั้ง การเล่นคำซ้ำแบบธรรมดา และการเล่นคำซ้ำในลักษณะกลบท

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสร้างความงามที่เกิดจากการเล่นคำซ้ำจำนวน ๖๗ บท คิด เป็นร้อยละ ๕ โดยพบการเล่นคำซ้ำในตำแหน่งต้นวรรคและท้ายวรรคเท่านั้น การเล่นคำใน ตำแหน่งต้นวรรคตรงกับการเล่นคำในลักษณะกลบททงนำไว้ดังที่เคยกล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนากะบวนเสด็จประพาสป่าของพระสมุทรโฆษ เช่น

◦ พระสมุทรยกพลยาตรา คี้อรลอกในมหา-
สมุทรเคลื่อนคลาฟอง

◦ คล้ายคล้ายพลผายเนืองนอง เลื่อมเลื่อมหมวกทอง
แลตรูด้วยแสงดาษดาว

◦ เคลือบเคลือบคชสารทรนาว GANGONNGYHAU
แลหางพะพาดแก้วงไกว

◦ คล้าคล้าคชคลาดาไพร เปรียกเพรียกเสียดไ
แลพลประทะพะพง

◦ แคว้งแคว้งแสงหางชูงยง ยาบยาบแดนดง
แลแพนพรรณรายรองรอง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๗)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระโพธิ์เทพารักษ์อุ้มสมพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดี เช่น

◦ แล้วเคลิ้มหลับในแท่นทอง ขวาลารองรอง
แลแสงจำรัสส่องศรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๕)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรโฆษรบกับสิบกษัตริย์ เช่น

◦ เสียงโห่ซึ่งชัยฉาวฉาว	ฉาดฉาดเสียงดาว
อันฟาดก็ขาดดับตาย	...
◦ मुखพลพลาหต่อดาว	ประดิวพฉาวฉาว
สำแรงสำเร้งรุกราญ	...
◦ ฐลีฟุ้งฟ้าเหิรหา	พลหาญฉาวฉาว
สำเร้งสำเร้งเสียงหาญ	...
◦ ต่อแทงแรงรบฉาวฉาว	อสุเรนทรสำหา
บอ้าวบอดโกรธา	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๗)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๓ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นคำซ้ำ ตำแหน่งต้นวรรคซึ่งเป็นการเล่นคำในลักษณะกลบทงนำเร็ว ส่วนการเล่นคำซ้ำแบบธรรมดาใน ตำแหน่งท้ายวรรคมีจำนวนน้อยมาก และไม่หลากหลาย ทั้งนี้พบการใช้คำซ้ำเพียง ๒ คำ คือ รong รong และฉาวฉาว

๔. การเล่นคำอักษาส

คำอักษาสเป็นกลวิธีหนึ่งที่กวีไทยใช้สร้างความงามในงานประพันธ์ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒, หน้า ๑๓๕๖) ได้กล่าวถึงความหมายของคำอักษาสไว้ว่า “ในไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต หมายถึง การซ้อนหรือซ้ำอักษรลงหน้าศัพท์ เช่น ซวาล (เรื่อง) เป็น ซัซวาล (รุ่งเรื่อง), ในภาษาไทยก็ใช้ เช่น ครึ้น ครึก ยิ้ม แยม ใช้ อักษาส เป็น คะครึ้น คะครึก ยะยิ้ม ยะแยม”

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสร้างความงามที่เกิดจากการเล่นคำอักษาสจำนวน ๔๐ บท คิดเป็นร้อยละ ๓ โดยนิยมเล่นคำอักษาสในคำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉบัง ส่วนมากพบ การเล่นคำอักษาสในวรรคที่ ๓ ของบท ส่วนคำประพันธ์ชนิดอื่นพบไม่พบความนิยมในการเล่นคำ อักษาสตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งเป็นพิเศษ

การเล่นคำอักษาสในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นไม่พบการเล่นต่อเนื่องกันครั้งละหลาย บท ส่วนมากพบการเล่นในบทใดบทหนึ่งเท่านั้น เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษเสด็จวังข้าง เช่น

◦ นพครูยาคาดเอวตราตรัง หมอปรวอดก็ประนัง
ก็แล่นลลาวฉลบัพล

...

◦ ราชาเสด็จคชผายผัน ความญแหงบังคัล
แลแล่นคคาลัยคือภมร

...

◦ เลือดไหลสองงาฉายฉัน สองสารสู้กัน
กเกริกทั้งห้องพสุธา

...

◦ ชนพลั้งเพรียกข้างต่อตาม เทียมหมอทอดทาม
จ่านองคคอลลค้องคง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๕)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโษษมข้างอัษฎมมงคล เช่น

◦ ลางข้างชลพโสภา หูปรบไปมา
คคว้างแลคอบรรอบคัน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๗)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรมโษษยกโลหะธนูและแสดงศิลปะ

◦ แล้วแผลงศรหนึ่งในอา- กาศกลนาคา
คคิกก็หาญแลประหาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๕)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระสมุทรมโษษมทัพสิบกษัตริย์

◦ หัวหน้านรานุกรกร ทังซ้ายขวากะลิ่งดาว
ต่างร้องสำเรึงพลฉฉาว ฉฉองล้อมอยู่ห้อมแหน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๓)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ พบว่า การเล่นคำอัปภาษในสมุทรมโษษ

คำฉันท์ตอนต้นก่อให้เกิดจ้งหวะเสียงเบาและเสียงหนัก โดยใช้เสียงพยัญชนะเสียงเดียวกัน

นอกจากนี้การเล่นคำอัปภาษยังทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านมองเห็นภาพการเคลื่อนไหว เช่นคำว่า ลล้าฉ
คคอลล คคว้าง และคคิก หรือทำให้ได้ยินเสียง เช่นคำว่า กเกริก ฉฉาว และฉฉอง ส่วนคำว่า คคาลัย
เป็นคำอัปภาษที่มีความหมายเปรียบเทียบ

๕. การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติ

การเล่นเสียงธรรมชาติเป็นการใช้คำเพื่อเลียนเสียงต่าง ๆ เป็นกลวิธีหนึ่งในการสร้างความงามความไพเราะให้แก่คำประพันธ์ และสร้างจินตภาพจากการได้ยินให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ฟัง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการสร้างความงามที่เกิดจากการเลียนเสียงธรรมชาติ จำนวน ๑๔ บท คิดเป็นร้อยละ ๑ โดยใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ๒ ลักษณะ คือ เสียงที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ เช่น เสียงกระทบกันของอาวุธ เสียงโห่ร้อง และเสียงที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติ เช่น เสียงสัตว์ เสียงน้ำไหล เป็นต้น โดยใช้วิธีการซ้ำคำต้นวรรค ซึ่งเป็นการเล่นคำในลักษณะกลบทตรงนำไว้ด้วย เช่น

ตัวอย่างการเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนเบิกโรง ๑ เล่นหัวล้านชนกัน เช่น

◦ **ฉาดฉาด**เสียงหัวสองแขง เลือดไหลลามแดง

ทั้งหน้าทั้งตาดูยัง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนเบิกโรง ๒ เล่นลาวกับไทยพันดาบ เช่น

◦ **ฉาดฉาด**เสียงดาวพีนพิน สองสู้ต่อกัน

ทั้งเขนก็แหลกบินบน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๗)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนรุทรชาติศรกับจักรจร เช่น

◦ เสียงโห่ซึ่งชัย**จาวจาว** **ฉาดฉาด**เสียงดาว

อันฟาดก็ขาดดับตาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๗)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพิทยาธรแย่งนางกลางหาว เช่น

◦ **ฉาดฉาดฉานฉาน**เสียงพิน ลิ่นสุดพลอัน

จะรบจะพุ่งทบทน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๓)

ตัวอย่างการเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติที่เกิดจากธรรมชาติ เช่น

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพระสมุทรโฆษเสด็จประพาสไพร เช่น

๐ พบแม่น้ำหนึ่งมहिมา ชลไสโสภา
แลไหลคคักเทียมทาง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๗)

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนพระสมุทรโฆษาพักพล เช่น

๐ หึ่งหึ่งเสียงมธุรรอิ่ง คู่เคี้ยเคียงคลิ่ง
บคลากุสมุสสาร
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนพระสมุทรโฆษาและนางพินทุมดีไ้ขับน เช่น

๐ จิบจาบชรชาบชิบ เยี่ยจะจิบด้วยจอกแจ
กางเขนเล่นหางแปร อิลุ้มคุ่มแลเขาขนาง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๗ พบว่า การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติในสมุทรโฆษาคำฉันท์ตอนต้นใช้คำไม่หลากหลาย โดยนิยมใช้คำว่า ฉาดฉาด ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้ยินเสียงที่พบในเนื้อเรื่อง เสียงที่ปรากฏในสมุทรโฆษาคำฉันท์นั้นปรากฏ ๒ ลักษณะ ได้แก่ เสียงที่มีความดังกึกก้อง ได้แก่ คำว่า ฉาดฉาด ฉาวฉาว และฉานฉาน และเสียงที่เป็นเสียงเบา ได้แก่ คำว่า คคัก หึ่งหึ่ง ชรชาบชิบ จะจิบ และจอกแจ เป็นต้น

๖. การเล่นคำพ้องเสียง

การเล่นคำพ้องเสียงในที่นี้ หมายถึง การเล่นคำที่มีเสียงเหมือนกัน มีรูปคำที่เหมือนกันหรือต่างกันก็ได้ แต่มีความหมายต่างกัน ซึ่งการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียงนี้เป็นกลวิธีในการสร้างความงามที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของกวีไทย

สมุทรโฆษาคำฉันท์ตอนต้นพบการสร้างความงามที่เกิดจากการเล่นคำพ้องเสียงจำนวน ๑๓ บท คิดเป็นร้อยละ ๑ เป็นการพ้องเสียงระหว่างชื่อสัตว์ ชื่อนก ชื่อไม้ และนางในบทพรรณนาธรรมชาติ และพบการเล่นคำพ้องเสียงเป็นช่วงช่วงละ ๑-๒ บทเท่านั้น ไม่พบการเล่นต่อเนื่องกันเป็นช่วงยาว ๆ ยกตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ ๑ การพรรณนาธรรมชาติตอนพระสมุทรโฆษาประทับแรมไพร เช่น
๐ การเกศและเกดแก้ว มลิมาลูดีแซม
บุณนาคเนืองนม มลิวัดย์และวรรณวาร
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๒)

ตัวอย่างที่ ๒ การพรรณนาพันธุ์นกตอนพระสมุทรโฆษาประทับแรมไพร เช่น

◦ **นกกวัก** ลักแลเพื่อนพลาาง **กวัก** ปีกกวักหาง

ก็ร้องกวะกวักทักทาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๕)

ตัวอย่างที่ ๓ การพรรณนาพันธุ์ปลาตอนพระสมุทโฆษประทัพบรามไพโร เช่น

◦ **ปลาม้า** แล่นล้า **ม้าคลี** ปลาคลังตื่นดี

ในแปลงก็ปลักไปมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๖)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระสมุทโฆษและนางพินทุมดีไปใช้บน เช่น

◦ **เดื่อ** ดอกบมีดู ผลตฐูตระการล้า

ขานาง คือ **นางรำ**

รัตนททวยก็ผันผาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพระสมุทโฆษและนางพินทุมดีไปใช้บน เช่น

◦ **ลูก** ลิงคณาลิง สรอกกิน **ลูก** ลางลึง

ลาง ลิงโลดลงชิง

แลลล้าวลลนคะนอง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๘)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๕ พบว่า การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติในสมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีลักษณะที่หลากหลาย ได้แก่

การเล่นคำพ้องเสียงระหว่างธรรมชาติกับธรรมชาติ เช่น การเกศ และเกศ ซึ่งเป็นชื่อต้นการเกศ และต้นเกศ ปลาม้า กับม้า ซึ่งเป็นชื่อปลาชนิดหนึ่ง กับม้าที่เป็นสัตว์พาหนะ และลูกลิง และลูกของต้นลางลึง

การเล่นคำพ้องเสียงระหว่างธรรมชาติกับกริยาอาการ เช่น นกกวัก กวักปีกกวัก หาง ร้องกวะกวัก ซึ่งเป็นการพ้องเสียงระหว่างนกกวัก ซึ่งเป็นนกชนิดหนึ่ง กับอาการกวักปีกกวักหาง หรือซุกไซร์ปีกหางของตน กับการส่งเสียงร้องกวะกวัก

การเล่นคำพ้องเสียงระหว่างธรรมชาติกับอวัยวะของมนุษย์ เช่น ขานาง กับ นางรำ เป็นการพ้องเสียงระหว่างต้นไม้ชนิดหนึ่งชื่อต้นขานาง กับนางรำ เป็นต้น

ความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบ

การใช้ความเปรียบเทียบ เป็นกลวิธีในการสร้างความงามที่ก่อให้เกิดความไพเราะและเปี่ยมไปด้วยความหมายอันลึกซึ้ง อันจะช่วยให้เกิดจินตภาพที่แจ่มชัด เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภาพพจน์

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๔๘, หน้า ๓๗) กล่าวถึงความหมายของคำว่า ภาพพจน์ ไว้ว่า “ภาพพจน์ (Figures of speech) คือ คำ หรือกลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำ เพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ฟัง...”

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการใช้ความเปรียบ ๖ ชนิด ได้แก่ อุปมา อุปลักษณะ อติพจน์ การอ้างถึง อนุนามนัย และบุคคลวัตเป็นอุปกรณ์ในการประพันธ์ เพื่อสร้างจินตภาพ และอารมณ์ความรู้สึกที่ลึกซึ้ง ดังนี้

ตารางที่ ๒-๗ จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

การสร้างความงามที่เกิดจาก ความเปรียบ	อรรถยา		
	จำนวน	ร้อยละ	ลำดับที่
๑. อุปมา	๕๘	๔	๒
๒. อุปลักษณะ	๘๕	๖	๑
๓. อติพจน์	๖	๐.๔	๔
๔. การอ้างถึง	๒๑	๑	๓
๕. อนุนามนัย	๒	๐.๑	๕
๖. บุคคลวัต	๒	๐.๑	๖

จากตารางที่ ๒-๗ แสดงจำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบว่า มีการใช้ภาพพจน์ ๖ ชนิด เรียงลำดับจากมากไปน้อย ได้แก่ อุปลักษณะ อุปมา การอ้างถึง อติพจน์ บุคคลวัต และอนุนามนัย

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. อุปมา

อุปมา (Simile) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีคำเชื่อมโยง เช่น คำว่า เหมือน ดุจ ดัง เช่น ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม ฯลฯ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๗) เช่น

๐ พักตราเตรียมจันทร์พิมล คิ้วค้อมงักกล

กฤษณ์ทตาต่างศร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๖)

กวีเปรียบใบหน้าของพระสมุทรมโหฆว่างามผุดผ่องเปรียบดังดวงจันทร์อัน
ปราศจากมลทิน คิ้วโก่งค้อมดั่งคันธนู ดวงตาคมราวกับลูกศร

๒. อุปลักษณ์

อุปลักษณ์ (Metaphor) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบที่นำลักษณะเด่นของ
สิ่งที่ต้องการเปรียบมากกว่าทันที โดยไม่มีคำเชื่อมโยง หรือบางครั้งอาจมีคำว่า เป็น (สุจิตรา
จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๘) เช่น

๐ อุทยานตระการมี มฤคมาศดูดาษเดียร

พฤษชาคือลำเทียน และลำลัดพันลอกเลื่อน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๗)

กวีเปรียบต้นไม้ในอุทยาน ว่ามีลำต้นสูงและตรงเป็นลำเทียน

๓. อติพจน์

อติพจน์ (Metonymy) คือ ภาพพจน์ที่เปรียบเทียบเกินความจริง (สุจิตรา
จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๙) เช่น

๐ มนเทียรพิมานรัต- นอันทัดตระวันเดือน

ดาษแก้วตระการเดือน จิตโลกยเมิลเมียง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๗)

กวีเปรียบพระราชมนเทียรอันประดับด้วยอัญมณีนั่นสูงเทียมตะวันและดวงเดือน

๔. การอ้างถึง

การอ้างถึง (Allusion) คือ การกล่าวถึงเรื่องอื่นนอกเรื่องที่เกี่ยวข้องเช่น กล่าวถึงบุคคล
เหตุการณ์ นิทาน หรือวรรณกรรมอื่น ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕, หน้า ๑๓) เช่น

๐ โอบอุ้มเอาพระภูธร เห็นขึ้นเขจร

เพ็ริ้วในห้องหาวผยอง

๐ ดูศรีพรหมรักษย์กษตระกูล อนิรุทธเปรียบปอง

ไปสมอุษาเทพี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๑)

กวีเปรียบพระสมุทรโสมกับนางพินทุมดีว่าเป็นพระอนิรุทธิ์และนางอุษาตัวละครในวรรณคดีเรื่องอนิรุทธิ์คำฉันท์

๕. อนุนามนัย

อนุนามนัย (Synecdoche) คือ ภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คุณสมบัติเด่นส่วนหนึ่งเพื่อแทนความหมายทั้งหมด (สุจิตรา จงสถิตยวิวัฒนา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๙) เช่น

◦ พระศรีศรีสรรศาสดา มีพระมहिมา

นภาพพันตยาดี

◦ เนื่องนาคอสุรกษัตริย์ โอนมณีโมดี

บำบวงในบาทกมล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๑)

กวีใช้คำว่า บาทกมล มีความหมายถึงเท้าอันตมุงดงามราวกับดอกบัวเป็นคำเรียกแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๖. บุคคลวัต

บุคคลวัต (Personification) คือ การสมมติสิ่งไม่มีชีวิต ความคิด นามธรรม หรือสัตว์ให้มีปัญญา อารมณ์ หรือ กิริยาอาการเยี่ยงมนุษย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕, หน้า ๓๒๔) เช่น

◦ รักซ้อนบมลายจาก เพื่อรักราครักห้ามคลาย

เล็บนางนแ่งกราย

กลร่อนก็โบกโบย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๖)

กวีเปรียบต้นเล็บนางที่มีรูปร่างบอบบางขยับเขยื้อนเยื้องกรายเหมือนดังจะร่อนและโบยบิน ซึ่งการเยื้องกราย การร่อน และการโบยบิน เป็นกิริยาอาการของสิ่งมีชีวิตจากตัวอย่างข้างต้นพบว่า ในสมุทรโสมคำฉันท์ตอนต้นมีการการใช้ความเปรียบเพื่อเป็นอุปการณ์สร้างความงาม โดยการสร้างความเปรียบขึ้นอย่างละเมียดละไม เพียบพร้อมไปด้วยความไพเราะ มีความหมายลึกซึ้งคมคาย นอกจากนี้ความเปรียบยังมีพันธกิจในการการสร้างจินตภาพให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านด้วยการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพ

กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๓๙, หน้า ๒๓๕) กล่าวว่า “จินตภาพเกิดจากจินตนาการหรือความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ โดยสร้างขึ้นจากความจำหรือการระลึกได้จากสิ่งที่เคยพบเห็นในชีวิต แล้วใช้ความคิดคำนึง สร้างให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น” การสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบในสมุทรโสมคำฉันท์ตอนต้น จึงเป็นการสร้างสรรค์ความงามเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพที่หลากหลาย

ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส และ จินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว ดังนี้

๑. จินตภาพแสดงการมองเห็น

จินตภาพด้านการมองเห็น คือ การทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านมองเห็นภาพที่กวีสร้างขึ้นโดยการให้ความเปรียบ เกิดจากการที่กวีใช้ประสาทสัมผัสทางสายตามนวกกับจินตนาการของตน สร้างสรรค์ความเปรียบที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพที่งดงามและชัดเจนขึ้นในใจราวกับเห็นภาพนั้นด้วยตาของตนเอง

การให้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพด้านการมองเห็นในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีลักษณะ ดังนี้

๑. การมองเห็นแสงและสี

๑.๑ ความมีสีสันทัน

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการนำอัญมณี อวัยวะอันงดงามของสัตว์ พืช และ ท้องฟ้ายามราตรี มาเปรียบเทียบเพื่อทำให้เกิดจินตภาพมองเห็นความมีสีสันทัน โดยพบการใช้สีสันทันของอัญมณีในการเปรียบเทียบมากที่สุด เนื่องจากอัญมณีเป็นสิ่งที่มีความสวยงาม และมีสีสันทันที่หลากหลาย แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่กวีเปรียบเทียบเป็นสิ่งที่มีความงาม นอกจากนี้ อัญมณีเป็นสิ่งที่ผู้อ่านผู้ฟังเคยได้พบเห็นมาก่อน จึงนำไปสู่การเห็นภาพที่ชัดเจนมากที่สุด เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพิทยาธรรณาภิมุขกำสรวล

◦ **แมลงภูพรณคือนิลนฤมลโกมล**

แดงดั่งปัทมกล

เรียกราย

◦ **ใบเขียวฉลับคือประดับมรกตพพราย**

น้ำใสคือแสงสาย

พิฑูรย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาอุปไมย และอุปมาเปรียบเทียบแมลงภู่ว่ามีสีดั่งราวกับนิลที่ปราศจากตำหนิ ดอกบัวมีสีแดงดั่งแก้วปัทมราช หรือทับทิม ใบของดอกบัวมีสีเขียวเข้มดั่งสีของมรกต น้ำใสเขียวใสมีประกายเรืองรองดั่งสีพิฑูรย์

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรโฆษประทับแรมไพร

◦ **น้ำคือมรกตแลกมล**

เกิดแกมใจมกล

ปัทมราชมณี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปมา และอุปไมย เปรียบเทียบสีของสระน้ำว่าเป็นสีเขียวราวกับมรกต ซึ่งเป็นสีเขียวเข้มใสมีประกาย มีดอกบัวเกิดแซมอยู่ในสระมีสีแดงสดดั่งสีของปัทมาหรือทับทิม

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรโสมขได้ข่าวนางพินทุมดี

◦ **ริมโอษฐ์พรายคือมณีไพ-** **ทูลุรรัตนเรืองรอง**
 ยิ้มแย้มและคำไครบปอง แก่อนงคสงคม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความงดงามของริมฝีปากของนางพินทุมดีว่าเป็นประกายราวกับสีของไพฑูรย์ซึ่งมีสีน้ำผึ้ง นอกจากนี้แก้วไพฑูรย์ยังมีลักษณะพิเศษ คือมีเส้นเงาเป็นประกายตรงพาดกลางหน้าพลอย เสมือนกับริมฝีปากที่อิมเอิบมีเงาสะท้อนอยู่ที่ริมฝีปาก

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระสมุทรโสมขได้ข่าวนางพินทุมดี

◦ **คิ้วค้อมคือกงกลกัทธ-** **ทออันกังและแก้งเงลา**
พระเนตรพรายพิมลเพรา **และพพริ้งยิ่งตายอง**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความงามของดวงตาของนางพินทุมดีว่ากลมโตดำขลับมีประกายระยิบระยับยิ่งกว่าดวงตาของเนื้อทราย

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพิทยาธรรณานิมุขกำศรวล

◦ **คิดพระเนตรคือนิลนิลบลอันบาน**
 กรรณาคือกลีบกาญจ-

นปัทม์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

ตัวอย่างที่ ๕ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความงามของดวงตาของชายาของพิทยาธรรณานิมุขว่ากลมโตและมีสีน้ำเงิน หรือสีเข้มขาบ เหมือนสีของดอกบัวนิลบลอันแบ่งบาน

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนพิทยาธรรณานิมุขกำศรวล

◦ **คิดพระพักตร์ลำนักศศิสุทรพิมล**

คิดเกศคือกลราช-

ตรีวาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

ตัวอย่างที่ ๖ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความงามของเส้นผมของชายาของพิทยาธรรณานิมุขว่ามีสีดำสนิทราวกับท้องฟ้ายามราตรี

๑.๒ ความขาวเป็นประกาย

สมุทรโสมขำฉันทอนต้นใช้สายฟ้าที่เปล่งประกาย

ราวอัญมณี หรือสายฟ้าของพระอินทร์เปรียบเทียบแสดงจินตภาพการมองเห็นความขาวเป็นประกาย เนื่องจากสายฟ้ามีคุณสมบัติพิเศษ คือ ความขาว มีแสงสว่างแปลบปลาบเป็นประกาย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษได้ข่าวนางพินทุมดี

◦ **พระทนต์เพียงวชิรรัตน์** และระเบียบระเบียบมสม

ทรวงวราบคือฐานรัตนบรรทม

ทิพยกามกรีธา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความงามของพินนางพินทุมดีว่าขาวเป็นประกายราวกับสายฟ้าที่เปล่งประกายคล้ายสีอัญมณีซึ่งสายไฟ้านั้นถือเป็นอาวุธของพระอินทร์

๑.๓ ความเงางาม

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ขนหางนกยูงเปรียบเทียบแสดงจินตภาพการมองเห็นความเงางาม เพราะลักษณะเด่นของหางนกยูง คือ นกยูงมีขนหางที่เงางาม และแวววาว เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษได้ข่าวนางพินทุมดี

◦ **เกศาระรวยระทดระทวย** **ประหลังหวมยุรทอง**

ไรเกศพพรายรัศมีรอง

คือโรมอัษฎกามา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบเส้นผมของนางพินทุมดีว่าเหมือนดังหางนกยูงที่มีความเงางามและมีความแวววาว

๑.๔ ความใสบริสุทธิ์และความเกลี้ยงเกลา

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบแสดงจินตภาพการมองเห็นความใสบริสุทธิ์ ด้วยสิ่งที่มีคุณสมบัติแสดงความใส ได้แก่ แม่น้ำสัดตตอนที่ ที่ล้อมรอบเขาสัดตตบริภันท์ ซึ่งมีความใสบริสุทธิ์ปราศจากฝุ่นละออง ทั้งยังเปรียบเทียบความใสของแม่น้ำสัดตตตอนที่ใสบริสุทธิ์เปรียบเสมือนพระทัยของพระพุทธรเจ้า เป็นการใช้ความเปรียบซ้อนกันสองชั้น เพื่อเน้นย้ำให้เกิดจินตภาพว่าน้ำในคูเมืองรมยบุรีที่มีความใสบริสุทธิ์มากและปราศจากมลทินฝุ่นละอองใด ๆ

นอกจากนี้ยังพบว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ แวนทอง และแวนแก้ว เปรียบเทียบแสดงความเกลี้ยงเกลาด้วย เนื่องจากคำว่า แวน แสดงคุณสมบัติความเป็นวงเป็นแผ่น เปรียบได้กับท้องสนาม ลาน และเทียบได้กับใบหน้าของบุคคล เมื่อผนวกกับคำบอกคุณสมบัติว่า ทอง หรือ แก้ว ซึ่งแสดงลักษณะความเกลี้ยงเกลาางาม จึงเป็นการแสดงลักษณะ

ของลานความเป็นรู้งวงที่สะอาดเกลี้ยงเกลาและกระจ่างปราศจากมลทิน เช่น ฝุ่นละออง หรือเมื่อเปรียบเทียบกับใบหน้าจะแสดงภาพให้เห็นว่าใบหน้านั้นสะอาดเกลี้ยงเกลาปราศจากสิ่วฝ้า เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาเมืองรมยบุรี

◦ เจ็ดชั้นพระไชยสิน-	ธูจินตเรื่องเวียน
ชลชระลวะเนียร-	มลสุทศบสถาน
◦ ดุจสัตตนที	ตรัสคือใจอารย
บัวเบญจแกมกาญ-	จนกมทุษษา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๗)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบคูเมืองรมยบุรีว่าสวยงามเรืองรอง สายน้ำใสบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน รวากับแม่น้ำสัตตนทีที่มีความใสประดุจพระทัยของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนาเมืองพรหมนคร

◦ พระพลานคือแวนทอง	ทิพยงามราบรัน
ไทเทศอันเที่ยวจรัล	คือจะคับทั้งรัถยา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๘)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทโรฆฆและนางพินทุมดีใช้บน

◦ หน้าวัดคือแวนแก้ว	บริสุทธิ์โสภา
แสงแก้วคือแสงสา-	ครแลรลอกพราย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

ตัวอย่างที่ ๔ พรรณนาเมืองพรหมนคร

◦ ประดับด้วยพระสนม	อันนุ่มหน้าคือแวนทอง
ร้ายรำลของลง	คณคีตดนตรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปมาลักษณะเปรียบเทียบว่าพระลาน และลานหน้าวัดว่ามีความสะอาดใสเกลี้ยงเกลา คือแวนทอง และแวนแก้ว ทั้งยังเปรียบใบหน้าของพระสนมว่ามีความใสและเกลี้ยงเกลา คือแวนทอง

๑.๕ ความขุ่นข้น

สมุทโรฆฆคำฉันท์ตอนต้นใช้สีของน้ำครามเปรียบเทียบแสดงจินตภาพการมองเห็นความขุ่นข้น เพราะน้ำครามมีคุณลักษณะเป็นสีน้ำเงินเกือบดำ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนเบิกโรง ๖ เล่นจรเข้กัดกัน

๐ ปลาเชื้อจุ๋เปื้อตายตาม **น้ำคือน้ำคราม**

แลควันตระหลบเวียนวน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๐)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบสีของน้ำว่ามีสีเข้มขุ่นขึ้นเกิดจากโคลนตมที่ ถูกตีขึ้นมา รวากับสีของน้ำคราม

การศึกษาการใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นแสงและสี พบว่า ใน สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบแสดงการมองเห็นแสงและสี ๕ ลักษณะคือ ความมีสีสัน ความขาวเป็นประกาย ความเงางาม ความใสบริสุทธิ์และความเกลี้ยงเกลา และความขุ่นขี้ ซึ่ง เป็นลักษณะของแสงและสีที่พบเห็นได้โดยทั่วไป โดยกวีสร้างความเปรียบแสดงจินตภาพด้านแสง และสีเหล่านั้นโดยการเปรียบเทียบกับธรรมชาติรายรอบตัว เช่น อัญมณี แร่โลหะ สัตว์ พืช และ ธรรมชาติที่ไร้ชีวิตมาใช้เป็นอุปกรณ์ในการสร้างจินตภาพด้านแสงและสี

๒. การมองเห็นลักษณะ

๒.๑ ความอิมสมบูรณ์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ดอกบัวตูมเปรียบเทียบแสดงจินตภาพการมองเห็น ลักษณะความอิมสมบูรณ์ โดยกวีใช้ดอกบัวตูมเปรียบเทียบกับทรงอก และเท้า เพราะดอกบัวมี ลักษณะตูมเต่ง เป็นรูปหยดน้ำ ทั้งดอกบัวยังเป็นดอกไม้ที่มีความสวยงาม นอกจะสร้างจินตภาพ ด้านรูปทรงแล้ว ยังแสดงคุณค่าด้านความอ่อนเยาว์ ทำให้เกิดจินตภาพว่าทรงอกของนาง และ เท้า ว่าจะมีความตูมเต่งทั้งยังเปี่ยมไปด้วยความงดงาม และความอ่อนเยาว์

นอกจากนี้ยังพบการใช้ หยดน้ำ เปรียบเทียบกับพระบาทของพระพุทธเจ้า เนื่องจาก หยดน้ำมีรูปทรงงดงาม และมีคุณสมบัติด้านความสะอาดบริสุทธิ์ การที่กวีใช้หยดน้ำในการ เปรียบเทียบกับพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นการแสดงถึงความสูงส่งและความเป็นผู้บริสุทธิ์ผุด ผ่องของพระพุทธเจ้าอีกด้วย

ทั้งนี้ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นยังใช้พระจันทร์แสดงลักษณะความอิมสมบูรณ์ของ ไบหน้า ซึ่งนอกจากความอิมสมบูรณ์แล้วยังแสดงถึงความผุดผ่องของไบหน้าด้วย

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษประทับแรมไพร

๐ พระพิศกรรภูมมาล- **ยสโรชเจียรจันต์**

ดุจถันพญิน

ทุกขท้าวธกนิใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๘)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรโฆษรำพึงถึงนางพินทุมดี

- ๐ คิดเขวลำเภาเยา- พติพาลพันลี
คิตนมกรรพุมณี- **รชรัตนเรียมผจง**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๘)
- ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรมโหษได้ข่าวนางพินทุมดี
- ๐ เมื่อพิศราไพเรนพโร- มนะเน่งอนงค์ยง
ลีมแลดูพระพฤษุบง- **กชแก้วอันโสภา**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)
- ตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปมาและอุปลักษณะเปรียบเทียบทรวงอกของนางสุรสุดาและนางพินทุมดีว่ามีความอิมสมบูรณ์เหมือนดอกบัวตูม
- ตัวอย่างที่ ๔ ตอนค่านมัสการ
- ๐ เนืองนาคอสุรกษัตริย์ โอนมณีโมลี
บำบวงในบาทกมล **โอนมณีโมลี**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๑)
- ตัวอย่างที่ ๕ ตอนค่านมัสการ
- ๐ **พระบาทกมลนฤมล** **ท้าวท้าวสากด**
มาถวายบังคมเคารพ
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๒)
- ตัวอย่างที่ ๖ ตอนพิทยาธรรณานิมุขกำศรวล
- ๐ **คิตอุรุขงษ์และบาทบงกชคืออัป-**
สรสรวรคางมสรพร **สะอาด**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)
- ตัวอย่างที่ ๔ ถึง ตัวอย่างที่ ๖ กวีใช้อนุนามนัยและอุปลักษณะเปรียบเทียบเท้าของพระพุทธรเจ้า พระมหากษัตริย์ และชายาของพิทยาธรรณานิมุขว่ามีลักษณะอิมสมบูรณ์สวยงามเหมือนกับดอกบัว
- ตัวอย่างที่ ๗ ตอนค่านมัสการ
- ๐ **ข้านบ้น้อมด้วยใจสา-** **ทรทูลบาทา**
รพินทุพระมูเนีว
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๑)

ตัวอย่างที่ ๗ กวีใช้อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบพระบาทของพระพุทธเจ้าว่าสมบุรณ์แต่งตั้งงามราวกับหยดน้ำ

ตัวอย่างที่ ๘ ตอนพรรณนาเมืองพหมนคร

◦ มีราชเทพี

ผู้หนึ่งหน้าสมบุรณ์จันทร์

โฉมผจญพญสุวรรณ-

คือเทพยธิดา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๙ ตอนพระสมุทรโสมพะนิลพระมเหสี

◦ อ้าท้าวผู้มีมุขคือบุร-

ณศศิอันเรืองรอง

โฉมพ่อและพระสนมสมพอง

กลกามแก้งเกล้า

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๓)

ตัวอย่างที่ ๘ ถึง ตัวอย่างที่ ๙ กวีใช้อุปมาอุปไมย และอุปมาเปรียบเทียบใบหน้าของนางว่ามีความอิมสมบุรณ์ผุดผ่องราวกับรัศมีของดวงจันทร์

๒.๒ ความใหญ่หรือกว้างใหญ่

สมุทรโสมคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบเทียบแสดงจินตภาพการมองเห็นลักษณะความกว้างใหญ่ของสถานที่ในเมืองมนุษย์ โดยใช้ สถานที่บนสวรรค์ เช่น เขาสัตตบริภัณฑ์ และกำแพงจักรวาล เปรียบเทียบให้เห็นภาพความใหญ่โต นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบข้างที่มีขนาดใหญ่กับ ข้างเอราวัณ ซึ่งเป็นเทพพาหนะของพระอินทร์และยังเปรียบเทียบความใหญ่กับสถานที่ทางธรรมชาติ ได้แก่ ลำธารและภูเขา จะเห็นว่าสมุทรโสมคำฉันท์ตอนต้นมีการใช้การเปรียบเทียบที่หลากหลาย ทั้งสิ่งที่อยู่ในเทวนิยาย ซึ่งเป็นความเชื่อที่ผูกพันอยู่ในสังคมไทยมานาน และสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ ผนวกกับจินตนาการของกวี เพื่อสร้างสรรค์จินตภาพของความใหญ่โตให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นภาพได้อย่างชัดเจน เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาเมืองรมยบุรี

◦ เจ็ดชั้นกำแพงไชย

คิริรัตนเลขา

อ้อมล้อมคือภูผา

บริภัณฑ์กรรกง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๗)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนาเมืองพหมนคร

◦ ปราการกำแพงรัต-

นอันรอบบุรีศรี

หัตพายุพิถิ

คือกำแพงฉกรพาท

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๘)

ตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปุทธลักษณะเปรียบเทียบความกว้างใหญ่ของ
กำแพงเมืองรมยบุรี และกำแพงเมืองพรหมนครว่ากว้างใหญ่ราวกับภูเขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมรอบ
เขาพระสุเมรุ และกำแพงจักรวาลตามลำดับ

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนหม่อมเฒ่าให้กราบทูลเสด็จวังข้าง

๐ ข้าเข้าดูแจ้จวบจรัด คชนานาพร-

ณสมสทกกันกิน

๐ ใหญ่สูงสามารถโฉมฉิน ไอรापตอิน-
ทรดูประดุกคชคง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๓)

ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบข้างว่ามีขนาดสูงใหญ่ราวกับข้างเอราวัณเทพ
พาหนะของพระอินทร์

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนนายพรานกราบทูลข่าวเรื่องข้างป่าต่อพระสมุทรมโฆษ

๐ พังพลายเพรียวโคตรคชสาร แม่เนียมเทียมธาร

แลเลมลบัดไบหนา

๐ แสนสารสูงใหญ่เสมอผา สล้างสองงา

แลลองค์รีเพริดพัง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๒)

ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุทธพจน์เปรียบเทียบข้างพังว่ามีขนาดใหญ่โตเท่ากับลำธาร และ
ข้างจำนวนมากมีขนาดใหญ่เท่ากับภูผา

๒.๓ ความโก้งอนหรือความโด่ง

สมุทรมโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้สิ่งของที่มีคุณสมบัติโค้งงอ เช่น ธนู และขอของพระ
กามเทพ มาเปรียบกับคิ้ว และจมูก ของตัวละคร เพื่อแสดงจินตภาพการมองเห็นลักษณะความ
โก้งอน และความโด่ง เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรมโฆษรำพึงถึงนางพินทุมดี

๐ คิดคิ้วค่านวนนวย คือธนูอันก่งยง

ทรูตาตระบอกบง

บมิแล้วและติดใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๘)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโฆษได้ข่าวนางพินทุมดี

๐ **คิ้วค้อมคือกนกกัทธ-**

พระเนตรพรายพิมลเพรา

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนนางรัตนธำรีวาดรูป

๐ **พักตราเตรียมจันทรพิมล**

กัทธทตาต่างศร

ทอหนักและแกล้งเกลา

และพพริ้งยั้งตายอง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

คิ้วค้อมกังกกล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๖)

ตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปลักษณ์และอุปมาเปรียบเทียบคิ้วของนางสุรสุดา นางพินทุมดี และพระสมุทรรโฆษาว่ามีความโค้งงอขนราวกับคันศร

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระสมุทรรโฆษาได้ข่าวนางพินทุมดี

๐ **นาสาลัยองคือขอค่านวณ**

แก้มปรางประโลมรสย่ำยาม

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพิทยาธรรณานิมุขกำศรวล

๐ **คิตนาสาคือตั้งขอ**

คิตศรีสมบุรณ์กรร-

กลควรคือขอกรม

คนใดต้องก็ติดใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ฤดีอดิอดุลย์

ณิกา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

ตัวอย่างที่ ๔ และ ตัวอย่างที่ ๕ กวีใช้อุปลักษณ์และอุปมาเปรียบเทียบจมูกของนางพินทุมดี และชยาของพิทยาธรรณานิมุขว่ามีความโค้ง งดงาม ราวกับขอของพระกามเทพ

๒.๔ ความแหลมคม

สมุทรรโฆษาคำฉันท์ตอนต้นใช้ของที่มีคุณสมบัติเป็นสิ่งมีคม ได้แก่ มีด และลูกศร เปรียบเทียบเพื่อแสดงจินตภาพการมองเห็นลักษณะแหลมคม ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถจินตนาการเห็นภาพนอแรด ว่ามีความคมเหมือนมีด และสายตานั้นคมกริบราวกับลูกศรที่พร้อมจะยิงทะลุหัวใจของผู้ที่ได้พบเห็น เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนเบิกโรง ๔ เล่นชนแรด

๐ **รุกรานพานพะนอรี**

จريبคั้นพานพะนอ

จักจวนคือจรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๙)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบความคมของนอแรดว่ามีความคมกริบราวกับมีด

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระโพธิ์เทพารักษ์อุ้มสม

◦ **ตาสมรคือศรยิงยรร** ทรวงสองโหยหรรษ์

และกามกวนกลางใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๓)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรมุขได้ข่าวนางพินทุมดี

◦ **พิศเนตรนฤมลคือศร** สมรราชยิงยรร

แสดงกามกมลหยุดยั้ง

ปและลี้มดูกรรมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนนางรัตนธำมณีรูป

◦ **พักตราเตรียมจันทร์พิมล** คิมค้อมก่งกล

ภูทันทตาต่างศร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๖)

ตัวอย่างที่ ๒ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปมาอุปไมย และอุปมาเปรียบเทียบความคมของสายตางานางพินทุมดี และพระสมุทรมุข ว่ามีสายตาอันคมกริบราวกับลูกศรที่พร้อมจะทิ่มแทงไปที่หัวใจของผู้ได้พบเห็น

๒.๕ ความอ่อนช้อย

สมุทรมุขคำฉันท์ตอนต้นใช้ งวงช้าง และ แขนที่กำลังพ้อนรำ เปรียบเทียบเพื่อแสดงจินตภาพการมองเห็นลักษณะความอ่อนช้อย โดยมีการเลือกอุปมาอุปไมยสร้างจินตภาพของความอ่อนช้อยเป็นลำดับขั้น ขึ้นอยู่กับว่าสิ่งที่จะเปรียบมีคุณสมบัติเดิมอย่างไร ได้แก่ เมื่อสิ่งที่จะเปรียบเป็นไม้ คุณสมบัติเดิม คือ ความแข็ง กวีจึงเลือกใช้ แขนที่กำลังพ้อนรำเป็นสิ่งที่นำมาเปรียบ แต่เมื่อสิ่งที่จะเปรียบเป็นแขนของนาง ซึ่งมีคุณสมบัติของความอ่อนช้อยอยู่แล้ว กวีจึงต้องใช้สิ่งเปรียบที่มีความอ่อนช้อยยิ่งกว่า นั่นคือ งวงช้าง แสดงให้เห็นถึงจินตนาการอันกว้างไกล ลึกซึ้งของกวีในการแสวงหาสิ่งเปรียบให้ผู้ฟังและผู้อ่านสามารถเกิดจินตภาพได้อย่างชัดเจน เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรมุขได้ข่าวนางพินทุมดี

◦ **กรแก้วอันงามประดุจดัง** คชวงพระไอยรา

นิ้วสวยแสด่มนชนิภา

และพรรณเรียบเรียวยวี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพิทยาธรรณานิมุขกำศรวล

◦ **กรกรายคืองวงคเชนทรและบรรจง**

คิดทรงอรองค์

ลำพา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

ตัวอย่างที่ ๑ และ ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปมา และอุปลักษณะ เปรียบเทียบว่าแขนของ
ของนางพินทุมดี และชายาของพิทยาธรรณานิมุขว่ามีความอ่อนช้อย รวากับวงข้าง

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรมโหฆและนางพินทุมดีใช้บน

◦ **ลมไกวกิ่งกลพ็อน**

ก็กระหย่อนนยานโยน

ยอดท้าวล้านโทอิน

อภิลาสไปมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๕)

ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปมา เปรียบเทียบว่ากิ่งไม้เมื่อต้องลมนั้นมีความอ่อนช้อยราวกับ
แขนที่กำลังพ็อนรำ

๒.๖ ความเปรียบ

สมุทรมโหฆคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบแสดงจินตภาพการมองเห็นลักษณะความ
เปรียบของสองสิ่ง คือ พระจันทร์เสี้ยว และกลีบของดอกบัว ซึ่งของทั้งสองสิ่งนี้มีลักษณะร่วมกัน
คือ ลักษณะความเรียว นอกจากนี้พระจันทร์เสี้ยวยังให้ลักษณะความขาวนวลเนียน และกลีบ
ดอกบัวยังให้ลักษณะของความบอบบางน่าทะนุถนอมด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาขบวนเสด็จประพาส

◦ **หัยรถคชแสนเสนา**

กฤษกรอนงา

คือพาลจันทร์อันฉาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๕)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปลักษณะเปรียบเทียบงาช้างว่าเป็นพระจันทร์อันอ่อนเยาว์ มีสี
นวล ซึ่งพระจันทร์อันอ่อนเยาว์นั้น หมายถึง พระจันทร์เสี้ยว

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโหฆได้ข่าวนางพินทุมดี

◦ **พักตราภฤติอันบริสุทธิ์-**

ธิพบุและโสภา

ดุจจันทร์โสฬสกลา

และเน่งเน้งนนวนลองค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบใบหน้าของนางพินทุมดีว่าบริสุทธิ์ถึงดงามดัง
 กล้วยที่ ๑๖ ของดวงจันทร์ ซึ่งหมายถึง พระจันทร์เสี้ยว เป็นการแสดงลักษณะของใบหน้าอันเรียวยาว
 และขาวนวลกระจ่าง

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรโหมะได้ช้าวนางพินทุมดี

◦ **กรรมาคือกลีบมกลโก-** **มลกามแกดั่งผจง**

ทรงกาญจนกฤษณทลยรรยง

มณีพรายพิรากรม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๐)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพิทยาธรรณานิมุขกำศรวล

◦ **คิดพระเนตรคือนิลนิลบลอันบาน**

กรรมาคือกลีบกาญจ-

นบัทม์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

ตัวอย่างที่ ๓ และ ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบใบหูของนางพินทุมดี
 และชายาของพิทยาธรรณานิมุขว่ามีลักษณะเป็นกลีบดอกบัว ซึ่งกลีบดอกบัว มีลักษณะเรียวยาวและ
 บอบบางน่าทะนุถนอม

๒.๗ ความสูง

สมุทรโหมะคำฉันท์ตอนต้นใช้ข้อติพจน์เพื่อแสดงจินตภาพการมองเห็นลักษณะความ
 สูงของพระราชมนเทียร ว่ามีความสูงเทียบเท่ากับดวงตะวันและดวงเดือน ซึ่งเป็นวัตถุที่ลอยอยู่บน
 ฟ้า แสดงจินตภาพของความสูงตระหง่านของพระราชมนเทียรที่มีความสูงเสียดฟ้า นอกจากนี้
 พบการใช้ลำเทียนในการสร้างจินตภาพความสูงของต้นไม้ในพระราชอุทยานว่ามีความสูงเหมือน
 ลำเทียน ที่นอกจากมีลักษณะที่สูงแล้ว ยังมีลักษณะที่ตรง กลมกลึง งดงามอีกด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาเมืองรมยบุรี

◦ **มนเทียรพิมานรัต-**

นอันทัดตะวันเดือน

ดาษแก้วตระการเดือน

จิตโลกยเมิลเมียง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๗)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนาเมืองพรหมนคร

◦ **มนเทียรคือแว่นทอง**

ธรมีบัวศวิโธม

ดูสูงตระดวดโตม

คือจะเทิดทิพากร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๙)

ตัวอย่างที่ ๑ และ ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้ข้อติพจน์เปรียบเทียบความสูงของพระราช
 มนเทียรของเมืองรมยบุรี และเมืองพรหมนคร ว่ามีความสูงเทียบเท่ากับดวงตะวันและดวงเดือน

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพรรณนาเมืองรมยบุรี

◦ อุทยานตระการมี

มฤคมาศดูดาษเดียว

พฤษาคือลำเทียน

และลำลัดพันลอกเลื่อน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๗)

ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบความสูงของต้นไม้ว่ามีความสูงเหมือนกับ
ลำเทียน

๒.๘ ความเป็นเส้นสาย

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้สร้อยสังวาลเปรียบเทียบแสดงจินตภาพการมองเห็น
ลักษณะความเป็นเส้นสายซึ่งมีลักษณะเส้นที่ไม่ใหญ่นัก นอกจากความเป็นเส้นสายแล้ว สังวาลยัง
มีลักษณะของการถักร้อยอย่างงดงาม ประณีต เป็นลวดลาย หรือเป็นดอกด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีใช้บน

◦ **วรวรเว็จวิไลยล้ำ**

แลรโยงรยรยวราตร

ดุจสร้อยสังวาลมาศ

ประดับพฤษโสภา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๖)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบลักษณะของเถาว์ดัดที่ห้อยระยงระยงคำว่า
ดั่งเส้นสังวาลทองคำอันประดับต้นไม้อย่างงดงาม

๒.๙ ความกลมกลิ้ง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการใช้ลำต้นของต้นไม้เปรียบเทียบ เพื่อแสดง
จินตภาพการมองเห็นลักษณะความกลมกลิ้งงดงาม เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษประทับแรมไพร

◦ **เอวไม้อันกลมงาม**

คือดั่งเอวยุพาพาล

วัลย์ทองกระหวัดปาน

กรนางอันโอบองค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบลำต้นของต้นไม้ว่าลำต้นอันกลมงดงาม
เหมือนกับเอวของนางสุรสุดา

๒.๑๐ ความเป็นแผ่นหรือวงที่ราบเรียบ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้แวนทอง และแวนแก้ว เปรียบเทียบเพื่อแสดง
จินตภาพการมองเห็นลักษณะเป็นแผ่น หรือเป็นวงที่มีความราบเรียบ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาเมืองพรหมนคร

๑ พระพลาญคือแวนทอง ทิพยกามราพวัน
ไทเทศอันเที่ยงจรัส คือจะคับทั้งรัถยา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๑๘)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทโรฆฆและนางพินทุมดีใช้บน

๑ หน้าวัดคือแวนแก้ว บริสุทโธสภา
แสงแก้วคือแสงสา- ครแลรลอกพราย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๔)

ตัวอย่างที่ ๓ พรรณนาเมืองพรหมนคร

๑ ประดับด้วยพระสนม อันหนุ่มหน้าคือแวนทอง
ร่ายรำลของลอง คณคีตดนตรี
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบว่าพระพลาญ และลานหน้า
วัดว่ามีลักษณะเป็นรู้งวง เป็นผืนแผ่นดินที่ราบเรียบส่วนการที่กวีใช้คำว่า ทอง และแก้ว เป็นการ
แสดงลักษณะของลานความเป็นรู้งวงที่สะอาดเกลี้ยงเกลาและกระจ่างปราศจากมลทิน

การศึกษาการใช้ความเปรียบเทียบในการสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นลักษณะ พบว่า
ในสมุทโรฆฆคำฉันทตอนต้นมีการเปรียบเทียบให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นลักษณะ ๑๐ ประการ คือ
ความสมบูรณ์เต่งตึง ความใหญ่หรือกว้างใหญ่ ความโค้งหรือโค้งงอน ความแหลมคม ความ
อ่อนช้อย ความเรียว ความสูง ความเป็นเส้นสาย ความกลมกลึง และความเป็นแผ่นหรือวงที่
ราบเรียบ ซึ่งเป็นลักษณะที่พบเห็นได้โดยทั่วไป โดยเปรียบเทียบลักษณะเหล่านั้นกับธรรมชาติที่อยู่
รายรอบตัว เช่น พืช สัตว์ อาวุธ ธรรมชาติอันไร้ชีวิต รวมถึงสถานที่บนสวรรค์มาใช้ในการ
เปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นลักษณะ

๓. การมองเห็นปริมาณ

๓.๑ ความเนืองแน่นอย่างต่อเนื่องเป็นสาย

สมุทโรฆฆคำฉันทตอนต้นพบการใช้สายน้ำ และสายฝนเปรียบเทียบเพื่อแสดง
จินตภาพการมองเห็นปริมาณที่เนืองแน่น เนื่องจากคุณสมบัติของสายน้ำ และสายฝนเป็น
คุณสมบัติที่แสดงความหนาแน่นหลังไหลต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสาย การแสดงลักษณะของกองทัพ
ที่เคลื่อนมาอย่างเนืองแน่นต่อเนื่องเป็นสาย หรือลูกธนูที่หลังไหลลงมาจากฟ้าเนืองแน่นเป็น
สายฝน เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระโพธิ์เทพารักษ์อุ้มสม

- เสด็จออกนอกทิพยพิมาน มุ่งเมิลสบสถาน

ดูพลคือสายชลธี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๐)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนนางรัตนธารีไปทูลข่าวแก่พระสมุทรมโหฆ

- มนตรีเริ่มเรียบรื้อพล **เสนาสามน-**

ตชุมคือสายชลสินธุ์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๑)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอน ๑๐ กษัตริย์รบกับพระสมุทรมโหฆ

- พลดาตาศเดียรภูมณ- **ทลเรียบในรณ**

ภูมิเพียงสายสินธุ์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๙)

ตัวอย่างที่ ๑ ถึงตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปลักษณ์และอุปมาเปรียบเทียบจำนวนของไพร่พลทหารของพระสมุทรมโหฆ ว่ามีจำนวนมากมายเนื่องแน่นราวกับสายน้ำ

ตัวอย่างที่ ๔ ตอน ๑๐ กษัตริย์รบกับพระสมุทรมโหฆ

- เข้าต่อภูธรด้วยพลัน **สาตศรคือพร-**

ษพรายทั้งภูมณทล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๘)

ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบปริมาณของลูกศรที่ท้าวเกาศึกยิงเข้าไป พระสมุทรมโหฆว่าเนื่องแน่นไปทั่วทั้งสนามรบ

๓.๒ ความมีจำนวนมาก

สมุทรมโหฆคำฉันท์ตอนต้นใช้ภูเขาและสระน้ำเปรียบเทียบเพื่อแสดงจินตภาพการมองเห็นปริมาณที่มีจำนวนมาก เนื่องจากภูเขาเป็นสถานที่ทางธรรมชาติที่มีความสูงใหญ่และสระน้ำ ซึ่งมีลักษณะของความลึกเป็นที่กักเก็บน้ำจำนวนมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอน ๑๐ กษัตริย์รบกับพระสมุทรมโหฆ

- ตับตายหลายเหลือสังขยา **ศพสูงเพียงผา**

แลดูพันภูกนิเห็นแสง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๔)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอน ๑๐ กษัตริย์รบกับพระสมุทรมโหฆ

- พลพระพิฆาฏพลอริน- **ทรนับและทับตาย**

กลากลาดจักษศพอันราย คือฎมาอันดาษตา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๖)

ตัวอย่างที่ ๑ และ ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปมาและอุปลักษณะ เปรียบเทียบศพของไพร่พลที่ล้มตายจากการรบว่ามีจำนวนมากมายก่ายกองเท่าภูเขา

ตัวอย่างที่ ๓ ตอน ๑๐ กษัตริย์รบกับพระสมุทรมโฆษ

๐ ช้างม้ารีพลนาศกักลาดศพประทะ

เลือดเพียงดั่งสระทั่ว

ธรา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๖)

ตัวอย่างที่ ๓ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบเลือดที่หลังไหลออกมาจากศพว่าท่วมนองไปทั่วพื้นดินราวกับสระน้ำ

การศึกษากาใช้ความเปรียบเทียบในการสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นปริมาณพบว่าในสมุทรมโฆษคำฉันทตอนต้นมีการเปรียบเทียบให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นปริมาณ ๒ ลักษณะ คือ ความเนืองแน่นอย่างต่อเนื่องเป็นสาย และ ความมีจำนวนมาก โดยเปรียบเทียบลักษณะเหล่านี้กับสถานที่ทางธรรมชาติ และวัตถุสิ่งของ ได้แก่ สายน้ำ ภูเขา สระน้ำ และลูกศรที่พุ่งมาเป็นสาย

๔. การมองเห็นคุณลักษณะของตัวละคร

๔.๑ ความยิ่งใหญ่ งามสง่า

สมุทรมโฆษคำฉันทตอนต้นใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพการมองเห็นคุณลักษณะความยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของตัวละคร โดยการเปรียบเทียบกับเทพเจ้า ได้แก่ พระอินทร์ พระนารายณ์ และเปรียบเทียบกับอวตารของเทพเจ้า ได้แก่ พระราม ซึ่งเป็นอวตารของพระนารายณ์

การเปรียบเทียบพระสมุทรมโฆษกับเทพเจ้านี้เป็นสิ่งแสดงลักษณะของพระสมุทรมโฆษว่ามีความงามสง่า มีความยิ่งใหญ่ราวกับเทพเจ้า ซึ่งอันที่จริงแล้วในตอนปวารณาเรื่องได้กล่าวว่าพระสมุทรมโฆษเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ความเปรียบที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงจินตภาพที่แสดงความยิ่งใหญ่เป็นการเปรียบเทียบตัวละครกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดูเท่านั้น

นอกจากนี้ยังพบจินตภาพการมองเห็นคุณลักษณะที่แสดงความยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของตัวละครโดยเปรียบเทียบกับธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ และถือเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ได้แก่ พระอาทิตย์ และพระจันทร์ ซึ่งพระอาทิตย์นั้นเป็นความงามสง่าที่แผ่ไปด้วยความยิ่งใหญ่ ความมีอำนาจ ความน่าเกรงขาม ส่วนพระจันทร์นั้นเป็นความงามสง่าที่แผ่ไปด้วยความงดงาม ความอ่อนหวาน และความมีเสน่ห์ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรวณณาเมืองพรหมนคร

๐ สิบองค์ที่ยี่รวมราชาต ดีคือราชาโยธา
พระองค์คือพระอมรา- **ธิปองคลงเปน**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโหษเสด็จประพาสไพร

๐ พระเสด็จเหนื่อจรจนา โถมเจกอินทรา
อิราชเจ้าไตรตรึงส์
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๖)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรมโหษกับนางพินทุมดีเสด็จประพาสอุทยาน

๐ วันหนึ่งไซ้พระภูธร กับมหิษีสมร
 ประพาสในอุทยาน

๐ เสด็จเหนื่อจรจนา แสนสาวบริวาร
 ประดับด้วยคณะมนตรี

๐ ดุจอินททรวงเวษยันต์ศรี **ทวยเทพกษัตริย์**
ประดับแลโดยเสด็จดล
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๙)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนสองพิทยาธรแย่งนางกลางหาว

๐ มนตรีมุขคนาอเนกบริวาร
 เทพีแลภูบาล ลิลาส

๐ เด็ดเสาคณหิณีบุษปพิพาส
 บุษบาคือดัดดาษ พิดาน

๐ **ดุจพระอินทร์และอินทรอัศจรรย์**
นันทิพิโยทยาน ภิรมย์

๐ เสด็จเสวยรมยจำเรญราชาสุขสม
 สนวนบุษปโดรฉม กำจร ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๐)

ตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปลักษณ์และอุปมา เปรียบเทียบแสดงความ
 ยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของพระสมุทรมโหษว่ามีความงามสง่าราวกับพระอินทร์

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพระสมุทรมโหษยกไลทนต์และแสดงศิลปะ

◦ **ดุจรามขมพทรงศรยู****ยกไลหะธนู****แลดูดำเกิงมहिมา**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๔)

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนนางนสุมพพรพระสมุทรมุขและนางพินทุมดี

◦ **ลูกทำวสมเด็จเจนนฤบดี-****ศวรพระสมุทรมุข****คือรามราชมไหด-****ดมพริยพิงขาม**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๐)

ตัวอย่างที่ ๕ และ ตัวอย่างที่ ๖ กวีใช้อุปมาและอุปลักษณะ เปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของพระสมุทรมุขว่ามีความงามสง่าราวกับพระราม

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนพระสมุทรมุขประทับแรมไพร

◦ **น้ำใสสมบุรณ์ศรี****บริสุทธิโฉมฉาย****แจกโฉมพระนารายณ์****เสด็จทรงขีรสินธุ์**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๘)

ตัวอย่างที่ ๗ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของพระสมุทรมุขยามเสด็จลงสรงน้ำในสระว่ามีความงามราวกับพระนารายณ์เสด็จลงสรงในเกษียรสมุทร

ตัวอย่างที่ ๘ ตอนพระสมุทรมุขกับนางพินทุมดีเสด็จประพาสอุทยาน

◦ **ราชาธิราชมหิษี****ประดับสรรพพิภษา****แสนสนมประดับบัตติคือดา-****รกดาศประดับจันทร์**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๑)

ตัวอย่างที่ ๘ กวีใช้อุปลักษณะเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของท้าวพินทุทัตและนางเทพยธิดาว่าเป็นดั่งดวงจันทร์ และหมู่พระสนมที่ห้อมล้อมนั้นเปรียบเสมือนดวงดาวประดับพระจันทร์ให้โดดเด่น

ตัวอย่างที่ ๙ ตอนพระสมุทรมุขและนางพินทุมดีเสด็จประพาสอุทยาน

◦ **ลาพระแล้วลีลาลง****รถรัตนยรรยง****คือสุริยสมศศิธร**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๙)

ตัวอย่างที่ ๙ กวีใช้อุปลักษณะเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของพระสมุทรมุข และนางพินทุมดีเมื่อยามเสด็จขึ้นประทับบนราชรถว่ายิ่งใหญ่ และงามสง่าราวกับพระอาทิตย์เคียงคู่กับพระจันทร์

๔.๒ ความมองอาจสามารถ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้สิ่งหรือราชสีห์ และเสือเปรียบเทียบแสดงจินตภาพ การมองเห็นคุณลักษณะความมองอาจสามารถ ความมีพลังอำนาจ ความแข็งแกร่ง และเปรียบเทียบ แสดงความมองอาจสามารถของตัวละครกับช้าง ซึ่งเป็นสัตว์รูปร่างใหญ่โต โดยกล่าวว่า ช้างนั้น สามารถสู้กับราชสีห์ได้ ส่งเสียงดังสนั่นผืนแผ่นดิน ย่อมแสดงว่าช้างนั้นไม่ใช่ช้างธรรมดาซึ่งอาจ เป็นช้างพิเศษในตระกูลต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์ จึงจะมีพลังกำลังสามารถสู้กับพญาราชสีห์ได้ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอน ๑๐ กษัตริย์รบกับพระสมุทรโฆษ

◦ **รณสิงห์คือสิงห์ตระนอง** **เพลงศรผลาญผลง**

มหาอสุรเหลือหลาม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๕)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอน ๑๐ กษัตริย์รบกับพระสมุทรโฆษ

◦ **รณสิงห์คือสิงห์ประหาร** **ทुरพุทคือสาร**

สนั่นทั้งท้องธาตตรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๕)

ตัวอย่างที่ ๑ และ ตัวอย่างที่ ๒ เป็นการใช้อุปลักษณะเปรียบเทียบความมองอาจ สามารถของรณสิงห์ ว่าเป็นสิงห์ หรือราชสีห์ และเสือที่ตระนองอาจ ส่วนทुरพุทนั้นมีความ มองอาจสามารถเปรียบได้กับช้างสาร

๔.๓ ความสูงส่ง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ดอกบัวเปรียบเทียบเพื่อแสดงจินตภาพการมองเห็น คุณลักษณะอันสูงส่งของตัวละคร เพราะดอกบัวเป็นดอกไม้ที่ใช้ในการบูชาพระ ดังนั้นการ เปรียบเทียบตัวละครกับดอกบัวจึงเป็นการแสดงลักษณะอันสูงส่งของตัวละครได้อย่างชัดเจน เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษลาพระมเหสี

◦ **พระบาทคือกมลมาล-** **ยและทำวทั้งหลายเอา**

ทูลเทิดในกลางมกุฎเคา-

รพรักและภักดี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๔)

ตัวอย่างที่ ๑ เป็นการใช้อุปลักษณะเปรียบเทียบว่าพระราชสมุทรโฆษนั้นเป็นดอกบัว ที่กษัตริย์ทั้งหลายนำมาเทิดทูนไว้กลางศิระด้วยความเคารพและภักดี

๔.๔ ความดูร้าย

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้แรดที่เป็นพาหนะทรงของพระเพลิง เปรียบเทียบเพื่อ แสดงจินตภาพการมองเห็นคุณลักษณะที่ดูร้ายน่าหวาดกลัว เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนเบิกโรง ๔ เล่นชนแตร

๐ แตรร้ายแตรร้ายวางเรียง

เพียงแตรพระเพลิง

ก็ตีก็ดาดอ้อบาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๘)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความดุร้ายของแตรว่ามีความดุร้ายเสมือนแตรที่เป็นเทพพาหนะของพระเพลิง ซึ่งพระเพลิงเป็นเทพแห่งไฟและความร้อน แตรทรงของพระเพลิงจึงมีลักษณะร้อน และดุร้ายน่าหวาดกลัว

การศึกษาการใช้ความเปรียบในการสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นคุณลักษณะของตัวละครพบว่า สมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบแสดงจินตภาพแสดงการมองเห็นคุณลักษณะของตัวละคร ๔ ลักษณะ คือ ความยิ่งใหญ่งามสง่า ความมองอาจสามารถ ความสูงส่ง และความดุร้าย โดยเปรียบเทียบลักษณะเหล่านี้กับเทพเจ้าธรรมชาติอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล สัตว์ในนิยาย และดอกไม้ ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านมองเห็นภาพ และเข้าใจคุณสมบัติของสิ่งที่เปรียบเทียบได้อย่างชัดเจน

การศึกษาการใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นพบว่า สมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็น ๔ ลักษณะ ได้แก่ การมองเห็นแสงและสี การมองเห็นลักษณะ การมองเห็นปริมาณ และการมองเห็นคุณลักษณะของตัวละคร อุปกรณ์ที่กวีนำมาใช้ในการสร้างจินตภาพด้านการมองเห็นนั้นเป็นสิ่งเล็ก ๆ ที่อยู่ในธรรมชาติรายรอบตัว เป็นเรื่องเล่า ตำนาน นิทาน ที่ฝังรากลึกอยู่ในความคิดความเชื่อในสังคมไทย

๒. จินตภาพแสดงการได้ยิน

จินตภาพด้านการได้ยิน คือ การทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านมองเห็นได้ยินเสียงที่กวีสร้างขึ้นโดยการใช้ความเปรียบ เกิดจากการที่กวีใช้ประสาทสัมผัสทางการได้ยินเสียงผ่านทางหู สร้างสรรค์ความเปรียบที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพถึงเสียงต่าง ๆ ซึ่งเป็นเสียงที่ไพเราะ รื่นรมย์ หรือเป็นเสียงอื่น ๆ ที่กวีเปรียบเทียบขึ้นเพื่อทำให้ผู้ฟัง หรือผู้อ่านได้สัมผัสกับบรรยากาศที่กวีกล่าวถึง หรือทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตามไปกับบรรยากาศตามท้องเรื่อง การใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพด้านการได้ยินในสมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีลักษณะ ดังนี้

๑. การได้ยินเสียงอันไพเราะ

สมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้เสียงของเครื่องดนตรี และเสียงของนกนานาชนิดสร้างจินตภาพด้านการได้ยินเสียงอันไพเราะ เนื่องจากเสียงเหล่านี้เป็นเสียงที่อยู่รายรอบตัวที่ได้ยินอยู่เสมอ ดังนั้นเสียงดนตรีและเสียงนกนานาชนิด จึงเป็นอุปกรณ์ที่ทรงคุณภาพของกวี ที่ใช้สร้าง

จินตภาพด้านการได้ยินเสียงอันไพเราะให้ดังขึ้นในโสตประสาทของผู้ฟังและผู้อ่านอย่างชัดเจน
เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรรโฆษประทับแรมไพร

◦ ร่อนร้องรมสม

และบรรสานสำเนียงสี

สวนศัพทเปรมปริ-

ดิประดุจดั่งดุริยางค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรรโฆษประทับแรมไพร

◦ ร่อนร้องก้องเสียงสวนสม **ดุจดุริยรม**

สรรเสริญสระศรีบมิลดา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระโพธิ์เทพารักษ์พรากพระสมุทรรโฆษจากนางพินทุมดี

◦ เนื้อเบื้อจากเหล่าแหล่งจรัล **นกดคแข่งขัน**

สำเนียงสูงโนคทยา

◦ เวียนร่อนร้องว่อนเวหา

เหิรจับพฤกษา

บรรสานสำเนียงเสียงสม

◦ **ดุจดนตรีเดือนดัดผทม**

สรรลศัพท์ระงม

จักรจันเรไรขยของเหียร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๖)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพิทยาธรรณวามิมุขกำศรวล

◦ **เรไร้องดังดุริยดนตรีสครใด**

ผสานศัพทเกรียงไกร

จำเรียง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

ตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบเสียงนกและเรไร้องระงม ว่า
มีความไพเราะดุจเสียงของเครื่องดนตรีบรรเลง

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพระโพธิ์เทพารักษ์อุ้มสม

◦ **ฟังพระเสาวนินิฎบาล**

พระสรรลเปรมปาน

สุรามฤตย์เอมอร

◦ **ไกรหงส์สำเนียงเสียงกร-**

วิกบรรสานสมร

แลเทพยฟังลิตการ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๗)

ตัวอย่างที่ ๕ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบเสียงสวดมนต์ที่พระสมุทโรโฆษทรวงสวด
สรรเสริญพระโพธิ์เทพารักษ์ เมื่อพระโพธิ์เทพารักษ์ได้ฟังเสียงสรรเสริญของพระสมุทโรโฆษก็มี
ความชื่นชมยินดี เพราะเสียงของพระสมุทโรโฆษมีความไพเราะยิ่งกว่าเสียงหงส์ และเสียงของ
นกกางเขนประสานเสียงกัน

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนพิทยาธรรณานิมุขำศรวล

◦ **คิดสุรเสียงคือสำเนียงกุนาณนิตยอันไพ-**

เราะเหตุไกลกร-

ณเรียม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๗)

ตัวอย่างที่ ๖ กวีใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบเสียงของชายาของพิทยาธรรณานิมุขว่ามี
เสียงอันไพเราะเปรียบได้กับเสียงของนกกางเขน

๒. การได้ยินเสียงดัง

สมุทโรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้เสียงจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ ได้แก่ เสียงสายฟ้าที่ฟาด
ลงมา และเสียงมหาสมุทรส่งเสียงครืนโครม เพื่อสร้างจินตภาพด้านเสียงที่ดังกึกก้องครึกโครม เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนเบิกโรง ๗ เล่นแข่งเรือพระที่นั่งเสียงทลายในเดือน ๑๑

◦ เสียงซ้องไชยศัพท์รลวง

จึงวางเรือหลวง

ทั้งคู่แลควรรคนชม

◦ พลพายทองพายสระสม

เสียงดุริยระงม

แลสังข์ก้องกาหล

◦ ดุจเสียงฟ้าฟาดภูวดล

เสียงชลก้องกล

สมุทรดาลดำบรรพ์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๑)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทโรโฆษเสด็จประพาสไพร

◦ บรัศว์บรรพสาเนียงพลอิง

เอาไชยเสียงสิง-

หนาทเต็มธรณี

◦ ดุจฟ้าฟาดเพชรศิริ

ดุจเสียงชลธิ

รลอกกระฉอกผกาแจรง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๖)

ตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบเสียงดนตรี และเสียงของไพร่พล
ที่ส่งเสียงดังอื้ออึง ว่าประดุจเสียงสายฟ้าฟาด และเสียงมหาสมุทรที่ส่งเสียงครืนโครม

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพแสดงการได้ยินพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการได้ยิน ๒ ลักษณะ ได้แก่ การได้ยินเสียงอันไพเราะ และการได้ยินเสียงดัง อุปกรณ์ที่กวีนำมาใช้สร้างจินตภาพด้านการได้ยินนั้น เป็นเสียงที่ผู้ฟังและผู้อ่านเคยได้ยินในชีวิตประจำวัน เช่น เสียงดนตรี เสียงฟ้าร้อง เสียงคลื่นน้ำ และเสียงของสัตว์ในนิยายที่เป็นที่รู้จัก ได้แก่ เสียงนกการเวก การใช้ความเปรียบของกวี จึงทำให้เกิดจินตภาพด้านเสียงที่ตั้งอยู่ในโสตประสาทของผู้ฟังและผู้อ่าน ส่งผลให้ผู้ฟังและผู้อ่านดื่มด่ำอารมณ์ไปกับเสียงอันไพเราะ หรือตื่นใจไปกับเสียงอันกึกก้องอย่างชัดเจน

๓. จินตภาพแสดงการสัมผัส

จินตภาพด้านการสัมผัส คือ การทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้รับรู้ความรู้สึกทางร่างกายที่กวีสร้างขึ้นโดยการใช้ความเปรียบ เกิดขึ้นจากการที่กวีใช้ประสาทสัมผัสทางด้านร่างกาย สัมผัสได้ถึง ความร้อน ความอุ่น ความเย็น ความหนาว ความเจ็บปวด นำมาสร้างสรรคความเปรียบที่ทำให้ผู้อ่านเกิดการรับรู้สภาพบรรยากาศต่าง ๆ ซึ่งเป็นภาวะที่เกิดขึ้นกับตัวละคร การใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพด้านการสัมผัสในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีลักษณะ ดังนี้

๑. การสัมผัสความร้อนรุ่ม

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ไฟ เปรียบเทียบเพื่อแสดงจินตภาพด้านการสัมผัสความร้อนรุ่ม เนื่องจากไฟมีคุณสมบัติที่มีความร้อนพร้อมที่จะแผดเผาสิ่งต่าง ๆ ให้หมดไหม้ การใช้ไฟเปรียบเทียบความรู้สึกที่รุ่มร้อนจึงเป็นความเปรียบที่สร้างความรู้สึกได้อย่างชัดเจนและรุนแรง เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษเสด็จวังข้าง

○ อย่างนี้หนักคำอำเสียง

อย่าสฤษดิ์ถือเถียง

พิโรธใจไฟฟุน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๔)

ตัวอย่างที่ ๒ นางพินทุมดีครวญหาพระสมุทรโฆษ

○ ประปรานรันทศก่าสรดพิลดดม

ทรวงสมตั้งไฟคม

ในกลาง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๒)

ตัวอย่างที่ ๑ และ ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปลักษณ์ และอุปมาเปรียบเทียบความร้อนรุ่มใจของตัวละครว่าเป็นดังไฟที่สุ่มอยู่ในหัวใจ

๒. การสัมผัสความชุ่มเย็น

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้น้ำทิพย์ที่โรยด้วยดอกไม้ เปรียบเทียบเพื่อแสดงจินตภาพด้านการสัมผัสความชุ่มเย็น ซึ่งคุณสมบัติของดอกไม้ คือความหอมหวาน เมื่อนำดอกไม้ไปลอยในน้ำที่มีคุณสมบัติเป็นทิพย์ ผู้สัมผัสย่อมบังเกิดความชุ่มเย็นและชื่นใจอย่างพิเศษ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนงานงานสยมพรพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดี

๐ ครั้นทำวณพิงอมฤตยมาตย์ ธรรมชาติสายสาร

ดุจโสรจสุธามฤตยมาลย์ มนะนาถชื่นชม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๑)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบว่าเมื่อทำวณพินทุมดีได้รับพระราชสาส์นเรื่องการสยมพรระหว่างพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีแล้ว ทำวณพินทุมดีก็ชื่นชมยินดี ดุจอาบน้ำทิพย์ที่โรยด้วยดอกไม้

การศึกษาการใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพแสดงการสัมผัสพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการสัมผัส ๒ ลักษณะ ได้แก่ การสัมผัสความร้อน และการสัมผัสความชุ่มเย็น สิ่งที่กวีนำมาเปรียบเทียบนั้นมาจากธรรมชาติ ได้แก่ ไฟ ดอกไม้ และน้ำ ซึ่งของทั้งสามสิ่งเป็นสิ่งที่ล้วนแล้วแต่มีคุณสมบัติเฉพาะตนที่ชัดเจน คือ ไฟ มีคุณสมบัติ คือ ความร้อน และน้ำที่ลอยด้วยดอกไม้ มีคุณสมบัติที่แสดงความชุ่มชื่นเย็นใจ ถือว่าเป็นสิ่งที่กวีนำมาเปรียบเทียบเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพด้านการสัมผัสอย่างชัดเจน

๔. จินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว

จินตภาพด้านการเคลื่อนไหว คือ การทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านรับรู้ได้ถึงการเคลื่อนไหวที่กวีสร้างขึ้นโดยการใช้ความเปรียบ เป็นจินตภาพที่เข้าประสานสัมผัสทั้งหมดในการทำให้เกิด จินตภาพของการเคลื่อนไหว นิตยา แก้วคัลนา (๒๕๕๑, หน้า ๑๒๘) กล่าวถึงจินตภาพด้านการแสดงการเคลื่อนไหวไว้ว่า

การสร้างจินตภาพการเคลื่อนไหวเกิดขึ้น จากการนำประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสทั้งทางตา ลิ่น จมูก หู และกายมาประสมประสาน เป็นภาพการเคลื่อนไหวที่มีชีวิตชีวา ซึ่งนอกจากผู้อ่านจะได้เห็นรูปอันเป็นที่ปรากฏแก่ตาแล้ว ยังรับรู้ได้ถึงการเคลื่อนไหว ในลักษณะต่าง ๆ กัน

การใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพด้านการเคลื่อนไหวในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีลักษณะ ดังนี้

๑. ความรวดเร็ว

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้การเคลื่อนไหวของธรรมชาติ ได้แก่ ผี้ง ลม สายฟ้า

ตัวอย่างที่ ๕ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความเร็วของศรพระสมุทรมุขที่แผลงออกไปว่ารวดเร็วกับสายฟ้าฟาด

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหวพบว่า ในสมุทรมุขคำฉันทอนต้นใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหวเพียงแค่ ๑ ลักษณะ ได้แก่ ความรวดเร็ว ซึ่งสิ่งที่กวีนำมาใช้ในการเปรียบเทียบนั้นเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติรายรอบตัว และเป็นวัตถุที่เห็นได้ในชีวิตประจำวัน

การสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพในสมุทรมุขคำฉันทอนต้นพบว่า มีการสร้างความเปรียบขึ้นมาเพื่อสร้างจินตภาพ ๔ ลักษณะ ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส และจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว โดยพบการใช้ความเปรียบในการสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นเป็นจำนวนมากที่สุด และมีกลวิธีในการเปรียบเทียบเพื่อแสดงจินตภาพการมองเห็นที่หลากหลายมากที่สุด

การสร้างความเปรียบในสมุทรมุขคำฉันทอนต้นเป็นการเปรียบเทียบกับสิ่งที่อยู่รายรอบตัวกวี เช่น ธรรมชาติ วัตถุสิ่งของ ความคิดความเชื่อ นิทาน มาสร้างสรรคเป็นความเปรียบที่ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดจินตภาพ โดยมักจะสร้างตัวเปรียบที่มาจากธรรมชาติมากที่สุด แสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างกวีกับธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นลึกซึ้ง

การสร้างความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพนี้กวีมุ่งหมายสร้างขึ้น เพื่อต้องการแสดงภาพและบรรยากาศที่แจ่มชัดให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เพื่อให้ผู้อ่านได้ซาบซึ้ง เกิดอารมณ์คล้อยตามร่วมไปกับกวี อุปกรณ์สำคัญที่ใช้ในการสร้างจินตภาพที่แจ่มชัด คือ การสร้างจินตภาพโดยใช้ความเปรียบชนิดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น อุปมา อุปลักษณะ อติพจน์ การอ้างถึง และอนุนามนัย โดยในสมุทรมุขคำฉันทอนต้นใช้ความเปรียบประเภทอุปลักษณะในการสร้างความเปรียบเพื่อแสดงจินตภาพมากที่สุด อาจจะเป็นความนิยมของกวีที่สังเกตเห็นว่าการใช้ความเปรียบแบบอุปลักษณะเป็นความเปรียบที่สามารถแสดงภาพได้อย่างหนักแน่น ลึกซึ้ง และชัดเจนมากที่สุด ดังนั้น การศึกษาการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพในสมุทรมุขคำฉันทอนต้น ทำให้เห็นถึงการสร้างความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพได้อย่างแจ่มชัด ลึกซึ้ง คมคาย และมีความหลากหลาย ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพด้านารสร้างควมเปรียบอย่างชัดเจน

ลีลาในการประพันธ์

วรรณคดีจะมีความไพเราะจับใจผู้อ่านหรือไม่ขึ้นอยู่กับลีลาในการประพันธ์ ซึ่งเกิดจากการเลือกเฟ้นถ้อยคำของกวี ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๙, หน้า ๑๑๙) ได้กล่าวถึงคำว่า

ลีลาไว้ว่า “ลีลาคือกระบวนการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติของนักเขียนแต่ละคน และกระบวนการแสดงออก คือ การเลือกเฟ้นถ้อยคำมาใช้แสดงความหมาย” ลีลาจึงเป็นผลของการเลือกใช้ เสียง คำ และโวหารของกวีผนวกกัน เพื่อให้เกิดการสื่อความหมายตามที่กวีแต่ละคนต้องการ

ทั้งนี้ ในการศึกษาลีลาในการประพันธ์ผู้ศึกษาได้ศึกษาลีลาของบทพรรณนาที่พบตรงกันทั้งในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นและสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายจำนวน ๒ เนื้อหา ได้แก่ บทพรรณนาธรรมชาติ และบทพรรณนาอารมณ์โศก เพื่อให้สามารถนำไปไปศึกษาในประเด็น การสืบสานและการสร้างสรรค์ลีลาการประพันธ์ต่อไป ส่วนบทพรรณนาอื่น ๆ ที่ผู้ศึกษาจะไม่ศึกษาลีลาในการประพันธ์ เนื่องจากเป็นบทพรรณนาที่พบเฉพาะสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเท่านั้น ได้แก่ บทพรรณนากองทัพ บทพรรณนาความรัก บทพรรณนาการต่อสู้ บทพรรณนาบ้านเมืองและสถานที่ บทพรรณนางานพระราชพิธี บทพรรณนาความงามของตัวละคร

ผลการศึกษามีดังนี้

๑. ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ

การศึกษาการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบว่าส่วนใหญ่มีลีลาที่เรียบง่าย อันเกิดจากการใช้คำที่มีความหมายกระจ่างชัด การใช้เสียงที่ไพเราะนุ่มนวล และการพรรณนาเนื้อเรื่องที่มีชีวิตชีวา ดังรายละเอียด ดังนี้

๑.๑ การใช้ถ้อยคำที่มีความกระจ่างชัด

จากการศึกษาลีลาการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบว่า มีการใช้ภาษาไทยในการประพันธ์เป็นส่วนมาก ทำให้ถ้อยคำในการประพันธ์กระจ่างชัด เข้าใจความหมายได้อย่างชัดเจน โดยไม่ต้องตีความ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาความรื่นรมย์ของป่าเขา

- มีไม้ไผ่หลายบริวาร ยอดแยมไบบาน ปัทมละเลื่อมเหลืองงาม
- บ้างเพ็ดช่อช้อยคือขาม- พุณฺพรุ่นราม แลเรียงประดับนิสรบสร้าง
- นวยยอดทอดก้านไบบาง พฤษชาสรรพาง- คสร้อยสรภูพรายขจี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๗)

- พอกาลนิกรพุกษา คลี่สร้อยผายผกา กำจรรุกุมเสารภ
- บุษบาพรรณรายละอบ รสคนธตระหลบ ลวงในราโชทยาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๙)

- เนื้อเปื้อจากเหล่าแหล่งจรัล นกหคแข้งขัน สำเนียงสุโนคทยา

- เวียนร่อนร้องว่อนเวหา เหิรจับพฤกษา บรรสานสำเนียงเสียงสม
- ดุจดนตรีเดือนดัดผทม สรวลศัพทระงม จักจั่นเรไรชยของเหียร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๖)

จากตัวอย่างที่ ๑ พบว่ามีการใช้คำภาษาไทยจำนวนมาก เช่น ยอดเยี่ยม

เลื่อมเหลือง ซ่อซ้อย นวยยอดทอดก้านบบาง แข่งขัน เวียนร่อนร้องว่อน เป็นต้น การใช้ภาษาไทยจำนวนมากทำให้ถ้อยคำในการประพันธ์มีความกระฉ่างชัด ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นภาพที่กวีพรรณนาอย่างชัดเจน ทั้งความงดงามที่เห็นได้ด้วยตา กลิ่นอันหอมหวานที่สัมผัสได้ด้วยการใช้ประสาทสัมผัสทางจมูก และการได้ยินเสียงที่ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดความเรจรมย์ไปกับธรรมชาติยามเช้า

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนากริยาอาการของสัตว์ป่า

- พวกพรรคพิทคเหลือหลาย เหิรจับเรียงราย บรรสานสำเนียงเอียงอร
- มีกูโงกุงานแลกุงอน นกจิบจาบซอน ซเซียบในบัวใบบัง
- คลิ่งโคลงคล้อแคล์ในรัง นกเจ้าเหงาฟัง แลสารกระสาสรวลต่าง
- รังนานร้างร้างครวญคราง นางนวลคือนาง อันงามด้วยเนื่อนวลผจง
- กาน้ำดำน้ำคือปมง เปิดน้ำลอลยลง ในน้ำและดำตามกัน
- นกจิ้งว้างโดยเขาซัน นกเตนตามทัน กระไนและจับบัวบาน

...

- นานาปลาทองท่องใน น้ำสระสุทธิใส และแปลนทั้งตัวตื่นแปลง
- มีกระให้แลกระแหหางแดง ปลาวักลัวแฝง ในฝั่งแลเลียบเลมไคล
- กริมกรายว่ายเวียนสวายไหว หวันบั้นปวนไพโร ะยับในแปลงและประดิ่ง
- คางเบือนเบือนเคียดค้ำวคลิ่ง สลิดโพพานลิ่ง และพรรณสพรั่งตวงตาม
- เขมาโกรยว่ายโดยปลาหนาม- หลั่งไหลหลาดหลาม แลเหิรไปหาหัวหลวง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

จากตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้ถ้อยคำที่มีความกระฉ่างชัดพรรณนาถึงการส่งเสียง แสดง

นาฏการที่หลากหลาย เต็มไปด้วยชีวิตชีวา ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้ยินเสียง และเห็นความเคลื่อนไหวที่ร่าเริงและหลากหลายของสัตว์ต่าง ๆ ถ้อยคำที่กวีเลือกสรรมาใช้ในส่วนมากเป็นคำภาษาไทย เช่น เหิรจับ ซเซียบ ดำน้ำ ตามทัน จับบัวบาน กลัวแฝง ในฝั่งแลเลียบเลมไคล ว่ายเวียนตวงตาม ว่ายโดย เป็นต้น ความกระฉ่างชัดของถ้อยคำที่ปราศจากคำที่ต้องตีความเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นภาพที่ชัดเจน

นอกจากนี้ยังพบการสร้างคำสมาสขึ้นใช้จำนวนน้อยมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพรรณนากริยาอาการของช้างป่า

- ลางสารแสรังเสียดเบียดนาง- ช้างแซรงตนกลาง **พนานตนาวรรกธาณ**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๓)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพรรณนาตระกูลช้าง

- ย่อมช้างชอบลักษณะตระการ ใช้ช้างสามาญ คือ**อัมภุมงคลศรี**
...
- มีอัมภูคช้านวยพรรณ **ไอราพตสวรรค์** แลบุญทริกโคมูท
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๖)

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนพรรณนาความรื่นรมย์ของป่าเขา

- เสด็จเห็นอรธรัตน์บวร **ล้ำแสนยาก** แลโดยสมเด็จเจ้าเสด็จพล
- พบโพหนึ่งไนไพรสณฑ์ **สาขานฤมล** แลลำทรวาสาวสาร
...
- นวยยอดทอดก้านใบบาง **พฤษชาสรรพาง-** **คสร้อยสรภูพรายขจี**
...
- พระ**สุริยสายันต์**สำราญ **สัตว์ไพรสบสถาน** สมสรกอกลอยเกลี้ยง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๗)
- พระ**ราโชทยาน**ดำบัล **พนสนทนุสน-** **ธิตระการแก้งรงจนา**
...
- บุชบาพรรณรายละอบ **รสคนธระหลบ** **ลวงในราโชทยาน**
- สบไศลคีรีห้วยธาร **พนพฤษตระการ** **กำจรระหลบบรม**
- นางหมื่นสีพันพระสนม **เพื่อนทำวอภิรม-** **ยร่วมพระราชหฤทัย**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๙)
- พอจักสวาง**สุริโยไทย** **สัตว์พงไพรไศล** **และเสียงตระเวนหากัน**
...
- สบสัตว์ทั้งพัน**พพานต์** **ตีนตาดันดาล** **กระเกริกทั้งห้องธรณี**
...
- **อรุณดมรัศมี**แสง **สุริยศักดิ์**สำแดง **ในยอดยุคนธรศรี**
- ทินกรกระกระจามี- **กรกรรัศมี** **ดุรงค์รัตน์**พรรณราย

- **บุรพภาสกรจรฉาย** **ฉลุปรุพพราย** **ตระศักรดีสุริยประภา**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๖)

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนพรรณนาภิรยาอาการของสัตว์ป่า

- **ปลากทิงตึงตนชลจร** **ปลาอ้าววงศ์อร** **แลเห็นสระตะชลธิ**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนชมสัตว์ป่า

- **พระเสด็จจรเมียงชม** **มฤคมาศทั้งคู่เคียง** **ประอรประเอียงเมียง** **มฤคเนตร**

เพราะพราย

...

- **ฟานแพวครันฟังเสียง** **พลพฤษทลีลา** **เนื้อเปื้อระเห็จหา** **พลคล้อยมาอยู่แกม**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

...

- **ช้างพลายตระเดิรพาย** **พรวลสบพนาราม** **เรียงรายสรกองาม** **กรินีจรวดหา**
- **หัสตินทรโบายุด** **บุษปฐูทั้งช่อมา** **คลึงเคล้าละอองผกา** **หัสตินทรหวนหรรษ์**

...

- **กวางฟานสันโสงสัต-** **วคณาประอรเอียง** **เมียงชายลมั่งเมียง**

มฤคเตรียมดำรูตา

- **เพราะไพรกทิงเทียว** **พนเดียวในเถื่อนผา** **เยียงผาคณากา-** **ชรโตระเดิรดง**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

ตัวอย่างที่ ๘ ตอนชมนก

- **พระดูดำเนินหง-** **สพฐอันรางซาง** **ย่างเยื้องรบ้านาง** **และประเอียงประอรองค์**

...

- **พระแลค่านึงนาง** **อันหนุ่มหน้า** **สมบุรณ์จันทร์** **จ่านำบำเรอคัล** **ประติทินที่**

มณเทียร

- **พระแลคนานก** **อันอเนกอาเกียรณ์** **รังเรียงดูตาชเดียร** **พรรณพฤษพนาลี**

...

- **เรียงเรียงทิพากร** **ทวิชกรสรกอลาง** **ปากว่างยังรังลาง** **และคู่คล้ายก็บินโบย**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

...

- ยางโทนกระสาสา- ริกาโคกก็เซาซอน คลอนคลอน**ทิพากร** กำสดสาวกระสาศัลย์
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

ตัวอย่างที่ ๙ ตอนชมไม้

- ไม้ให้ล้าลากหลายพรรณ คนใน**พนาไลย** เกสรกำจระไซ **รสคนธควรรช**

...

- เหวไม้อันกลมงาม คือ**ดั่งเอวยุพาพาล** วัลย์ทองหวัดปาน กรนางอันโอบองค์
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

...

- ลมไกวกิ่งกลฟ่อน ก็กระห้อยนยยานโยน ยอดทำวลิ้นโทโอน **อภิลาส**ไปมา
- ปลายปรกมาร่มระ ฅนฎีบรรโดรผกา ลูก**ลำสุธามา-** **ธรรส**เอมอร

...

- ล้มพันสุพรรณกา มธุกาและเพกา คาครองคะนองนา- **นตวเนก**ทุกแดน
- รั้งรัศคร้อคู่ จรลึงตุกกดอมแหน นางแย้มบแย้มแคลน **สุขรมย์**รำไยไพ

...

- ผกาจำผกาชาติ **บุษปสุท**เมื่อลมโชย ชวยลมกำจระโรย **รสเจ้าพนาลี**

...

- รสสร้อย**สุคนธา** **ทิพรสล**เวงวร ใจจงบันเจดสมร **สุขสาพิลา**ลาส

...

- พริ้วดาดตระการรส คือ**สุธามพุธารา** เอมโอชโอชา **รสใด**จะเปรียบปูน
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๓)

จากตัวอย่างข้างต้น พบว่า สมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้คำที่กระจ่างชัดในการ
ประพันธ์ โดยนิยมใช้คำภาษาไทย ภาษาเขมร เป็นส่วนมาก โดยมีคำภาษาบาลีและสันสกฤต
จำนวนน้อย ทำให้พบการสร้างคำสมาสจำนวนน้อย ทำให้เห็นวิธีการประพันธ์บทพรรณนา
ธรรมชาติของกวีสมัยอยุธยา ว่ามุ่งเน้นการเรียงร้อยคำเดี่ยวภาษาไทยและภาษาเขมรเข้าด้วยกัน
เพื่อให้เกิดความไพเราะมากกว่าการมุ่งเน้นการสร้างคำสมาสที่มีความซับซ้อนเพื่อถ่ายทอดเนื้อหา
ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาได้ง่าย ไม่ต้องอาศัยการตีความ สามารถสร้างจินตภาพของ
ธรรมชาติขึ้นในใจได้อย่างชัดเจนจับใจ การใช้ภาษาที่เรียบง่าย ไม่ผ่านการประดับประดา ตกแต่ง
รูปคำที่ฟุ่มเฟือย ทำให้สามารถเข้าใจเนื้อหาในการประพันธ์ได้ง่ายและชัดเจน

๑.๒ การใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวล

จากการศึกษาลีลาการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า มีการใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวล โดยการเล่นเสียงสัมผัสในจำนวนมาก ทั้งการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะและสระเนื่องกันเป็นลูกโซ่ โดยมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะโดดเด่นที่สุด เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนชมนก

- นานานกพรรณอันมี มาสมรสระศรี แลจับสโรชสรลอน
- คู่เคียงเรียงคาบเกสร เกสรไขขจร แลอบลของอรชม
- ร่อนร่อนก้องเสียงสวนสม ดุจดุริยรม สรรเสริญสระศรีบีมีคลา
- โพิททองทรล่องสาขา ร่มรกปรกมา ในริมสระศรีทรสาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนชมสัตว์ป่า

- พระเสด็จจรเมียงชม มฤคมาศทั้งคู่เคียง ประอรประเอียงเมียง มฤคเนตร

เพราะพราย

- ตาพรายลอลเอา จิตรใจเยี่ยตาพราย ตรูใจเพื่อใครช้าย แลลลานทั้งแลดู
 - ส่งไสงคณาสาร และสกอดด้วยสารพฐ ไกรสรมาแกมสุ- กรเคลื่อนก็กราบกราน
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

...

- จุ่นจวนจหยอกกรอก ก็กระลอกกระลับผัน เล่นแอนด์สรกอกัน ะร่ายเร้น

ในโพรงพรอน

- กแต่ก็ตื่นต้อน กต่ายจรมาจวนจร เหี้ยเห็นฝูงพังพอน มีชมรมดชรมินตาม
 - ช้างพลายตระเดิรพาย พรลบบสบพนาราม เรียงรายสรกองาม กรินีจรววดหา
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนชมนก

- พระคู่ดำเนินหง- สพฐอันวางข้าง ย่างเอื้องรบ้านาง และประเอียงประอรองค์
- ขุนหงสเหิรสู่ คในสระบรรจงตรง สาวหงสเหิรดง และประดับดูเรียงรัน
- พระแลคำนึ่งนาง อันหนุ่มหน้าสมบุรณ์จันทร์ จำนำบ่าเรอคัล ประดิทิน

ที่มณฑิย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

...

- โหยหงสร้องก้อง กรวิเกษแถมกัน สมสรวลชรวงัน วิกาโกรญจนโกกิล
- กาศัพทพิงศัพ- ทสำเนียงสำนวนยิน ไพเราะหฤทัยถวิล รสรรมยไคปาน
- หัวใจฤทธิสา- ธรพิงตระดกตาล ลิมกรรมลิมฉาน และจอดใจจรูญแด

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่ากีมีการเล่นเสียงสัมผัสจำนวนมาก ทำให้คำประพันธ์มีเสียงสัมผัสในกระทบทระทั้งกันอย่างไพเราะ ทั้งนี้การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระที่เนื่องกันเป็นลูกโซ่ ยังทำให้การส่งสัมผัสภายในวรรคมีเสียงที่ราบรื่นสอดรับกันอย่างนุ่มนวลด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่ากียังสร้างความนุ่มนวลของเสียงโดยการใช้สระเสียงยาวในการประพันธ์เป็นจำนวนมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนชมสัตว์ป่า

- ยองทองอันท่องท่อง ธรณิดูสระสม เยื้องย่องมาชายชม สมเด็จทำว

เสด็จคลาย

- ตายองอันดูยง และมาจจรเมียงมาย พระเนตรเพราพราย ยิงตายอง

ก็กายตา

- ฟานแพวครั้นฟังเสียง พลพณฑลิลลา เนื้อเปื้อระเห็จหา พลคล้อยมาอยู่แถม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

...

- บ่างรอกลมั้งมาศ มฤคตาชมฤคีครอง คู่เคียงประเอียงสอง

สุขเลมลบัดเกลียง

- กวางฟานสันโสงสัต- วคณาประอรเอียง เมียงชายลมั้งเมียง มฤค

เตรียมดำรูตา

- เพราะไพรงทิงเที้ยว พนเดียวในเถื่อนผา เยียงผาคณาภา-

ษรโตรษเดรดง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๘)

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนชมนก

- เอียงแอนแลออกคลูก รริกปลุกกเรียนคราง ฎรโดกกันโหยกลาง

พนเสียงบวรสารสมร

◦ ยางโทนกระสาสา- ริกาโตกก็เซาซอน คลอนคลอนทิพากร
กำสรดสาวกระสาคล้าย

◦ นกใส่พริ้นใส่ ดลไถลเมื่อสายันต์ ผัวเมียม่ายกัน
นกตระในตระหวนสรवल

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

...

◦ นกเปล้าบเปลี่ยนใจ และรวไควหาหัว แหกเด้ามาชายชั่ว เทาว่าเปล้า
ก็แปลกโดย

◦ นกหุดต่างรวงรัง ก็ประนังทรเหิรโหย หากันกระสันโบาย บัตรเรียกมาจ้งเรียง

◦ ดูรูปนานา ต่างคณาปะอรเอียง พังสารสำเนียงเสียง ก็ประเภทหลายพรรณ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า กวีมีการใช้สระเสียงยาวเป็นจำนวนมาก ทั้งใน
ตำแหน่งคำครุ หรือกระทั่งในตำแหน่งคำลหุในบางตำแหน่ง ซึ่งลีลาจังหวะเสียงในคำประพันธ์เนิบ
ช้า ทำให้เสียงของคำประพันธ์มีความนุ่มนวลอ่อนโยน

๑.๓ การพรรณนาเนื้อหาที่รื่นรมย์มีชีวิตชีวา

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนต้นพบว่า มีการใช้คำที่แสดงความมีชีวิตชีวาของธรรมชาติได้อย่างแจ่มชัด เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาภิรยาอาการของข้างป่า

◦ ลางตัวสามารถคือสิ่งห์ ข้ามห้วยธารบึง แลเล็มสบงบงซาง

◦ ลางสารแสรังเสียดเปียดนาง- ข้างแซรงตนกลาง พนานตนารรวกรากู

...

◦ ลางตัวลงในท้องธาร โบายน้ำใสจรจสาร แลสารดไนยแกมกลาง

◦ ลางตัวเมามันจรจราง นางข้างรางซาง ก็ชายจรจรวนไปมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๓)

จากตัวอย่างที่ ๑ พบว่า กวีพรรณนาภิรยาอาการของข้างป่าไว้อย่างหลากหลาย และ
สมจริง ทั้งการเดินข้ามลำธาร การเล็มหญ้า การเกี่ยวพาราสีนางข้าง การเล่นน้ำ อาการตกมัน
อาการกระวนกระวายของนางข้าง เป็นต้น

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนาภิรยาอาการของสัตว์ป่า

◦ กาน้ำดำน้ำคือปม เบ็ดน้ำลอยลง ในน้ำและดำตามกัน

- นกจิ้งจอกโดยเขาขัน นกเตนตามทัน กระไนและจับบัวบาน
- นกกดตาแดงดูหาญ ไล่หาหัวขวาน และกึ่งตระเนงแข่งชวน
- ...
- นานาปลาทองท่องใน น้ำสระสุทธิไส และแปลนทั้งตัวตื่นแปลง
- มีกระให้แลกระแหหางแดง ปลาวักลัวแฝง ในฝั่งแลเลียบเลมโคล
- กริมกรายว่ายเวียนสวายไหว หวันปั่นปวนไพร ยะยับในแปลงและประดิง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๓)

จากตัวอย่างที่ ๒ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้คำที่แสดงกิริยาการเคลื่อนไหว ของสัตว์อย่างหลากหลาย เต็มไปด้วยชีวิตชีวาทั้งการดำน้ำ การลอยน้ำดำผุดดำว่าย ไล่ตามกัน การส่งเสียงร้องขัน การบินไล่ตามกันไป การบินไปเกาะบนดอกบัวบาน การบินไล่หากัน หมู่กึ่งที่ว่ายแข่งกันไป การว่ายน้ำ การตีตัวของปลา การว่ายหลบเงินแฝงไป การว่ายน้ำวนเวียนไป มาทำให้น้ำปั่นปวน เป็นต้น ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นภาพการเคลื่อนไหวที่ราเริงและหลากหลาย ของบรรดาสัตว์น้ำ

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพรรณนาความรื่นรมย์ของป่าเขา

- มีไม้ไผ่หลายบริวาร ยอดแยมใบปาน บัทมละเลื่อมเหลืองงาม
- บ้างเพ็ล็ดช่อช้อยคือขาม- พุ่มท่อนราม แลเรียงประดับนิลรับสว่าง
- นวยยอดทอดก้านใบบาง พฤษชาสรรพาง- คสร้อยสรภูพรายขจี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๗)

- พอกาลนิกรพฤษชา คลี่สร้อยผายผกา กำจรกุสุมเสารภ
- บุษบาพรรณรายละอบ รสคนธระหลบ ลวงในราโชทยาน
- สบไศลคีรีห้วยธาร พนพฤษ์ตระการ กำจรระหลบบรม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๙)

- เนื้อเปื้อจกเหล่าแหล่งจรัล นกหคแข่งขัน สำเนียงสุโนคทยา
- เวียนร่อนร้องว่อนเวหา เหิรจับพฤษชา บรรสานสำเนียงเสียงสม
- ดุจดนตรีเตือนดัดมทม สรวลศัพทระงม จักจั่นเรไรของเหียร
- เสียงซ่างก้องโกณจนสำเทียร เสียงม้าแก้วเกวียน เสียงสรพลไชขจร
- เสียงมฤคคชสีหไกรสร สีนาทกำทร กำทวนทั้งป่าหิมพานต์
- สบสัตว์ทั้งพื้นพงพนานต์ ตีนตาดีนดาล กระเกริกทั้งท้องธรณี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๖)

จากตัวอย่างที่ ๓ พบว่า ช่วงแรกเป็นการพรรณนาความรื่นรมย์ของป่าที่ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นภาพการเคลื่อนไหวของใบไม้ที่กำลังแย้มผลิใบอ่อน ดอกไม้ที่กำลังผลิซ้อห้อยลงมาอย่างอ่อนช้อย ยอดของต้นไม้ที่กำลังเหยียดยอดทอดก้านออกไปอย่างนวนายนาด

ในช่วงที่ ๒ กวีพรรณนาภาพของดอกไม้ที่กำลังคลี่ขยายผายกลีบ นาฏการ ของธรรมชาติเล็ก ๆ เหล่านี้กำลังเคลื่อนไหวอยู่อย่างเงียบเงียบแต่มีชีวิตชีวาอย่างยิ่ง แสดงให้เห็นว่าถึงแม้กวีจะพรรณนาธรรมชาติที่เป็นต้นไม้ใบหญ้าที่ดูเหมือนปราศจากชีวิตไม่สามารรถเคลื่อนไหวได้ แต่กวีสามารถสรรคำแสดงการเคลื่อนไหวที่เรียบง่าย เพื่อแสดงความมีชีวิตชีวาของต้นไม้เหล่านั้น ความรื่นรมย์ของธรรมชาตินี้ก่อให้เกิดความจรรโลงใจ ความเบิกบานใจให้แก่ผู้ฟังและผู้อ่าน

นอกจากนี้กวียังใช้คำที่แสดงกลิ่นที่หลากหลาย เช่น กำจร ละอบ ตระหลบ ลวง และดม เป็นต้น ทำให้เกิดความรื่นรมย์ สดชื่น หอมหวานไปด้วยหม่อมวลดอกไม้ที่รายล้อม ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดความรู้สึกเบิกบาน ร่าเริง ในบรรยากาศที่มีชีวิตชีวา

ในช่วงที่ ๓ กวีแสดงภาพการเคลื่อนไหว การส่งสรรพสำเนียงของสิ่งมีชีวิตใหญ่น้อยในป่า เป็นเหมือนเสียงเพลงของธรรมชาติที่ปลุกเร้าให้ผู้ฟังและผู้อ่านตระการตาไปด้วยนาฏการที่มีชีวิตชีวา เช่น แข่งขัน เวียนร่อน ว่อนเวหา และเหิรจับพฤษษา เป็นต้น ทั้งกวียังเลือกใช้คำที่แสดงความดังของเสียงที่หลากหลาย อาทิ บรรสานระงม ก้อง กำจร กำทวน กระเกริก เป็นต้น ทั้งการใช้คำแสดงการเคลื่อนไหว และการใช้คำแสดงความดังของเสียง ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดความเรีงร้อนไปกับธรรมชาติยามเช้าที่มีชีวิตชีวา ความเรีงร้อน ตื่นเต้น ในช่วงเวลาเริ่มต้นของเช้าวันใหม่อันยิ่งใหญ่อตระการตา

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนชมสัตว์ป่า

◦ **ยงทองอันท่องท่อง** ธรณีคู่สระสม **เยื้องย่องมาชายชม** สมเด็จท้าว
เสด็จคลาย

◦ ตายองอันดูยง และมาจง**จรเมียงมาย** พระเนตรเพราพราย **ยั้งตายองก็**
อายตา

◦ ฟานแพวครั้นฟังเสียง พลพณฑลิลลา **เนื้อเปื้อระเห็จหา** **พลคล้อยมา**
อยู่แกม

◦ **ควายไตรดตระเดิตรง** ตระนงว่าเขาแหลม **ล่อเล่นในลำแวม** **ขวิดก็ต้อง**
ตลอดกลาง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๘)

๐ จุ่นจวนจหยอกกรอก ก็ระลอกกระลับผัน แล่นแอ่นสรกอกัน ระบายเร้นใน
โพรงพรอน

- ๐ กแต่กตี้นต้อน กต่ายจรมาจวนจร เห็นเห็นฝูงฟังพอน มีชมรมดชโรมนตาม
 - ๐ ช้างพลายตระเดิรพาย พรลบสบพนาราม เรียงรายสรกอกาม กรินิจรวดหา
 - ๐ หัสตินทรโบายยุค บุษปชู้ทั้งช่อมา คลึงเคล้าลของผกา หัสตินทรหวนหรรษ์
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

จากตัวอย่างที่ ๔ พบว่า กวีพรรณนาโดยการบอกชนิดของสัตว์ป่า พร้อมทั้งบอก
กิริยาอาการของสัตว์ป่าที่หลากหลาย เช่น คู่เคียง ประอรประเอียงเมียง ยองทองอันท่องท่อง
เยื้องย่องมาชายชม เนื้อเปื้อระเห็จหา ควายโตรดตระเดิรดง ระลอกกระลับผัน แอ่นแล่นสรกอกัน
ระบายเร้นในโพรงพรอน กแต่กตี้นต้อน และแลลล้าวลนคะนอง เป็นต้น จากตัวอย่างข้างต้น
พบว่ามีทั้งการเคลื่อนไหวที่รวดเร็ว ว่องไว และการเคลื่อนไหวที่เชื่องช้า แสดงให้เห็นถึงกิริยา
อาการที่หลากหลาย มีชีวิตชีวา

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนชมนก

- ๐ ร่อนร้องรมสม และบรรสานสำเนียงสี สวนศัพทเปรมปรี- ดิประดุจดัง
- ดูริยางค์
- (อุษุทยา, หน้า ๑๕๑)

...

- ๐ โหยหงสร้องก้อง กรวิเกษแกมกัน สมสรवलชร์้องนั้น วิกาโกรญจนโกกิล
- ๐ กาคัพทพังคัพ- ทสำเนียงสำนายนิน ไพเราะระหฤทัยถวิล รสรรมยใดปาน
- ๐ ห้วนใจฤาษีสา- ธรพังตระดกคดล ลืมกรรมลืมนาน และจอดใจจรลงแด
- ๐ จิบจาบชรชาบชิบ เยี่ยจะจิบด้วยจอกแจ กางเขนเล่นหางแปร อิลุ้มคุ้มแด

เขาชนาง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

จากตัวอย่างที่ ๕ พบว่า กวีใช้คำแสดงการส่งเสียงต่าง ๆ ของนกเป็นจำนวนมาก
เช่น ร้องรมม บรรสานสำเนียง ร้องก้อง สมสรवलชร์้อง สำเนียงสำนายนิน ชรชาบชิบ จะจิบด้วยจอก
แจ เป็นต้น ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดจินตภาพด้านการได้ยินเสียงอันไพเราะ บรรยายากามี
ชีวิตชีวา ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดความรู้สึกรื่นใจไปกับการส่งเสียงอันไพเราะของสรรพสัตว์

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนชมไม้

- ๐ คู่ปรูประยงค์ยม สรภีพิกุลกาญ- จนม่วงและมณฑารพ บุษปแกมกำยาน

วัลย์

◦ เพล็ดโพลพุ่มรังเรียง สุขรมยจวงจันทร์ จำบกตระการกรร- ฌิกาแก้ว
ก็อยู่แกม

◦ การเทศและเกดแก้ว มลิมาลูตีแซม บุนนาคเนืองแนม มลิวัดย์
และวรรณวาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

...

◦ จิกแจงทรแมงจันทร์ และสกรรฌิกากร การเทศกำจรสมร สุรมาลุดีศรี
◦ พิกุลแลบุนนาค แลอโศกสุรภิ ไพโตรรัตวนมี มลิวัดย์วิไลวรรณ

◦ ฤษณากระวานการ- บุรภูรกระเหนียดกรร- บุรแกมกำคุณคันธ์
รสจวงกำจรมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๓)

จากตัวอย่างที่ ๖ พบว่า กวีนำชื่อพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มาเรียงร้อยต่อกัน โดยชื่อพันธุ์ไม้
ส่งสัมผัสเรียงร้อยกันทั้งเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระอย่างไร้เพราะ เช่น คู่ประยงค์ยม
มลิมาลูตีแซม จกแจงทรแมงจันทร์ เป็นต้น ภาพของธรรมชาติที่ปรากฏเป็นภาพธรรมชาติตาม
จินตนาการ มีพันธุ์ไม้อีกหลายชนิด ทั้งไม้ยืนต้น ไม้ดอก ไม้พุ่ม ไม้ผล และไม้เลื้อย ซึ่งเป็นภาพ
ธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ยังพบเลือกสรรคำที่แสดงลักษณะต่าง ๆ ของพันธุ์ไม้ อาทิ ความเป็นพุ่ม
ความดก การห้อยย้อย การคละเคล้าปะปน ความกลมกลึง เช่น เพล็ดโพลพุ่มรังเรียง มลิมาลูตี
แซม บุนนาคเนืองแนม เอวไม้อันกลมงาม เป็นต้น

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า กวีกล่าวถึงความดกของต้นมะเดื่อมือออกผลงดงาม
จำนวนมากเต็มลำต้น ต้นขานางมีความบอบบางอ่อนช้อยงดงามราวกับขาของนางรำ หรือดอก
เล็บมือนางที่ต้องลมโบกไหวไปมา เช่น

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนชมไม้

◦ เตือดอกบมีดู ผลตรูตระการลำ ขานางคือนางรำ รันทดทวยก็ผันผาย
◦ รักช่อนบมลายจาก เพื่อรักราครักห้ามคลาย เล็บนางนแย้งกราย

กลร่อนก็โบกโบย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๖)

กวีกล่าวถึงต้นไม้ที่ออกกอเรียงรายรกลงมาปกคลุมบ่อน้ำ ยามเมื่อต้องสายลมที่พัดผ่านมา ทำให้เกิดเสียงใบไม้เสียดสีกัน รวากับเสียงซอ เสียงปี่พาทย์ที่บรรเลงอย่างไพเราะ เช่น ตัวอย่างที่ ๘ ตอนชมไม้

- ไม้ไผ่ไล่เรียงรก แลมาปรกทั้งบ่อบง ช้างยางสบงคง สรดกล้ำแลเสียดสน
- **ลมพัดระบัดคือ บันลือศัพทเกรียงกล เสียงทรอทรไบบน ทรพพาทย์**

พิณพันธ์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๗)

กวีกล่าวถึงกลิ่นอันหอมหวานของเกสรดอกไม้ที่ต้องลม ทำให้กลิ่นนั้นหอมกรุ่นอบอวนกระจายไปทั่วทั้งผืนป่า ทำให้เกิดความรื่นรมย์ใจ เช่น

ตัวอย่างที่ ๙ ตอนชมไม้

- ไม้ให้หล้าหลากหลายพรรณ คนในพนาไฉย **เกสรกำจรไซ รสคนธควรรชม**

...

- **เสารภยรสสร้อยสุขพายุพัดเลวง** สวายสอกำจรเชวง มนนาจากบัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๑)

- **ผกาจำผกาชาติ บุษปสุทเมือลมโซย** ชวยลมกำจรโรย **รสเจ้าพนาลี**

...

- **รสสร้อยสุคนธา ทิพรสลเวงวร** ใจจงบันเจ็ดสมร สุขสาพิลาลาส

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๓)

กวีกล่าวถึงผลไม้อันมีรสชาติอันหอมหวานของน้ำมะพร้าว ทั้งลูกมังกุดและลูกมะมุดที่มีรสชาติหวานอร่อย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑๐ ตอนชมไม้

- **พร้าวตาลตระการรส คือสุทถามพุธารา** เอมไอชไอชา **รสใดจะเปรียบบุณ**

...

- **ขวิดขวาดดดวงดก** ดังจะพกทั้งลำลาน **มังกุดลมุดหวาน** พุเรียนำดูดาษแดน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๑๖)

จะเห็นว่ากวีเลือกสรรคำแสดงจินตภาพทั้งทางด้านการมองเห็น การได้กลิ่น การได้ยิน และการรับรู้รส ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดจินตภาพของผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้ที่มีลักษณะหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งลักษณะทรวดทรง สำเนียงของธรรมชาติที่ส่งเสียงไพเราะรื่นรมย์ ความดกดาดำชื่นของผลไม้ กลิ่นหอมกรุ่นของไม้ดอกไม้ รสชาติที่เป็นเลิศของผลไม้ชนิดต่าง ๆ

จากการศึกษาลีลาของการนำเสนอบทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้นจึงเป็นลีลาแห่งความมีชีวิตชีวา ความรื่นเริง การเคลื่อนไหว ด้วยนาฏการ และการสลับสำเนียงของธรรมชาติ ที่ก่อให้เกิดความเบิกบาน รื่นรมย์ใจในธรรมชาติยิ่งใหญ่อ

ผลการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีใช้ภาษาที่เรียบง่ายในการประพันธ์ โดยการใช้คำเดี่ยว ที่สามารถเข้าใจได้โดยตรง พบคำสมาสน้อย โดยคำสมาสที่พบจะเป็นคำสมาสที่เรียบง่าย ทำให้ถ้อยคำที่ใช้มีความกระชับชัดเจน สามารถเข้าใจความหมายได้ง่าย ไม่ต้องอาศัยการตีความ นอกจากนี้บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นยังมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ และสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระเนื่องกันเป็นลูกโซ่ ทำให้เสียงในการประพันธ์มีความไพเราะนุ่มนวลด้วย กวีประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่แสดงความรื่นเริงมีชีวิตชีวา ด้วยการมองเห็นแสง สี การเคลื่อนไหวที่หลากหลาย การได้ยินเสียงที่ไพเราะจากบรรดาสรรพสัตว์ การได้กลิ่นดอกไม้อันหอมฟุ้งขจรขจาย และการลิ้มรสอันหอมหวานของผลไม้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาให้แก่งานประพันธ์ราวกับจะทำให้ภาพธรรมชาติเหล่านั้นมาเคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวาปรากฏให้เห็นแก่ตาของผู้ฟังและผู้อ่าน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เป็นลีลาที่เรียบง่าย ด้วยการใช้ลีลาที่รื่นเริงมีชีวิตชีวา ใช้คำที่มีความกระชับชัดเจน และการใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวลเป็นหลัก

๒. ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศก

ผลการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบ ๒ ลีลา ได้แก่ลีลาที่เรียบง่าย และลีลาที่อลังการ ดังนี้

๒.๑ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกที่เรียบง่าย

จากการศึกษาบทพรรณนาอารมณโศกที่เรียบง่ายพบว่าปรากฏในตอนพระสมุทรโฆษคร่ำครวญถึงนางสุรสุดาและนางพินทุมดี และตอนนางพินทุมดีคร่ำครวญต่อนางรัตนธารี ซึ่งเป็นตอนที่ตัวละครพลัดพรากจากกันเพียงชั่วคราว การพรรณนาอารมณโศกจึงเป็นลีลาที่เรียบง่าย ด้วยการใช้ถ้อยคำที่มีความกระชับชัดเจน และการใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวล ดังนี้

๒.๑.๑ การใช้ถ้อยคำที่มีความกระชับชัดเจน

จากการศึกษาลีลาการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีใช้คำสมาสจำนวนน้อยมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษคร่ำครวญถึงนางสุรสุดา

◦ เบื้องบูรพพระสามชายไซ แสงส่องช่องไพร แลพรายทั้งพื้น**พนสนธิ์**

...

◦ พระเสด็จเลอเร็วบรรจสุวรรณ์ **รรัตน**ระรอน แลกามตื่นเตือนใจ

◦ **ศศิธร**จรัสสว่างไส คล้ายเห็นท้าวไท ว่าพักตรสุรสุดา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๙)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโฆษคร่ำครวญถึงนางสุรสุดาและคร่ำครวญถึงนาง

พินทุมดี

◦ กูผิดมาคิดพลั้ง รอยบาปกั้งฤกลไค บเออรมาใน พนเพื่อน**พเนจร**

◦ มาเจ็บจรเทินเดียว และมาเดิน**พนาตร** นิราศพงาสมร และมาคิดคำนึงเนื่อง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๒)

...

◦ คิดเอวลำเพาเยา- **พติพาล**พันลี คิดนมกรรพุ่มนี- **รรัตน**เรียมผจง

...

◦ คิดท้องสรแทบปาง **นพโรม**เรื่องไร คิดแก้มสรแหล้มไส และตระศักดี

สมบูรณปราง

...

◦ สุดท้าวรเที่ยวหา ทุกด้าบล**พนาราม** บพบพฐุทราม รักษาท้าวนิราสา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๘)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนนางพินทุมดีคร่ำครวญต่อนางรัตนธารี

◦ กลิ่นแก้มอันแปมปน **รสคน**ยังหอม ไปหายในอกออม รสรักอยู่ภายใน

...

◦ แต่เล็กพี่เลี้ยงน้อง คุณนั้้นยากเย็นสนอง คาบนี้ไสดเปนสอง คุณพี่เลี้ยง

ยิ่ง**ธษตรี**

◦ มาแม่อุบายกล ยุบลซึ่งสิ่งใดดี ที่น้องจะสมศรี **ยุพราช**ราชา

◦ รักน้องอย่าหน่วงนาน มาจะวานวาดรูปา ท้าวไทและเทพา

สุรนาคและกนินร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๔)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า กวีใช้คำสมาสแบบเรียบง่าย ใช้คำจำนวนไม่เกิน ๒ คำ

และมีจำนวนน้อยมาก ถือเป็นการใช้คำง่าย ไม่ประดับตกแต่งคำอย่างฟุ่มเฟือย ผู้ฟังและผู้อ่านไม่

ต้องตีความหมายของถ้อยคำที่มีความซับซ้อนมาก เป็นการใช้ถ้อยคำที่มีความกระจ่างชัด ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเข้าใจความหมายได้อย่างชัดเจน

๒.๑.๒ การใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวล

จากการศึกษาลีลาการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้นพบว่า มีเสียงของคำประพันธ์ที่มีความไพเราะพริ้งพราย ด้วยการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะสัมผัสสระ และเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระเนื่องกันเป็นลูกโซ่ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษคร่ำครวญถึงนางสุรสุตา

- **เป็องบุรพ**พระสามแซไซ **แสงส่อง**ช่องไพร แลพรายทั้งพื้นพนสนท
- **กลืนคน**ธกมทุบล **บัวบาน**ตุ้มกล คือนางประนมถวายกร
- พระเสด็จเลอเร็วบรรจฐรณ์ **รถัตน**ระรอน แลกามตื่นเตือนใจ
- ศศิธรจรจรสสว่างใส **คล้าย**เห็นท้าวไท ว่าพักตรสุรสุตา
- พระค่านิ่งน้องแก้วกัลยา **เสวย**แสนโศกา แลใจจำนงเทพี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๙)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรโฆษคร่ำครวญถึงนางพินทุมดี

- **ค้นคว่ำ**ปาดงพงพนานต์ **เทิน**เขาถ้ำธาร **ซ้ำ**เราะชลลงของไพร
- **พลพลาด**ป่าหลวงปวงไศล **ฉวัดเฉวียน**เวียนไกล ทุกห้องคูหาหาจบ
- **ไพรสด**สัตว์พนสนทสับ **นกก**คเหิรสงบ บรื่องสำเนียงขานกัน
- **ลมกับ**พัดพฤกษาพรรณ **กิบ**ตึงสักอัน **และ**สร้อยบไซรสขจร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๗)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรโฆษคร่ำครวญถึงนางสุรสุตาและคร่ำครวญถึงนางพินทุมดี

- **พระสุริย**คล้อยลับ **สุรสุตา**พะงาญ **ปาน**นี้จะด้อมดู **และ**บเห็นก็เห็นตรอม
- **ปาน**นี้รูปรอยให้ **อก**อรไหม้ตนเดียวดอม **หน**หาค่าใครถนอม

นุชน้องและโลมลา

- **อ่ำ**สุรแกใจเจ้า **ผู้**พรำพร้องจะวอนมา **อ่ำ**สุรอาจใจสา- **หัส**ห้ามบโดยใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๒)

...

- **คิด**คิ้วค่านวนนวย **คือ**ธนูอันก่งยง **ตรู**ตาตระบอบกบง **บมิ**แล้วและติดใจ

◦ **คิดห้องสรแทบปาง นพโรมเรือไร คิดแก้มสรแหล่มีใส และตระศักดิ์**
สมบุญปรอง

◦ **บุญได้นี้โททำ และมานำไปสมนาง บาบได้นี้หนอปาง มาบาราสพางาม**
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๘)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนนางพินทุมดีคร่ำครวญต่อนางรัตนธารี

◦ **มาแม่อุบายกล ยุบลซึ่งสิ่งใดดี ที่น้องจะสมศรี ยุพราชราชา**

◦ **รักน้องอย่าหน่วงนาน มาจะวานวาดรูปา ท้าวไทและเทพา สุรนาคและ**

กนิทร

◦ **จึงรู้ผู้ใดใคร่ และอันอาจลอบโลมอร ล่อลวงเลบงสมร สุขแล้วแลลอบ**

คลา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๗๔)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่ากวีมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ และเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระเนืองกันเป็นลูกโซ่อย่างแพรวพราว ทำให้เสียงในการประพันธ์กระทบกระทังกันอย่างไร้พริ้ว โดยเฉพาะการใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระเนืองกันเป็นลูกโซ่ทำให้เสียงของคำประพันธ์ที่มีความนุ่มนวลมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาที่เรียบง่ายโดยการใช้คำเดียว ไม่พบการใช้คำสมาสที่ซับซ้อน ทำให้ถ้อยคำที่ใช้มีความกระชับ สามารถเข้าใจความหมายได้ง่าย ไม่ต้องตีความ นอกจากนี้บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นยังเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ และสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระเนืองกันเป็นลูกโซ่ ทำให้เสียงในการประพันธ์มีความไพเราะนุ่มนวล จึงกล่าวได้ว่า ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เป็นลีลาที่เรียบง่าย ด้วยการใช้น้ำคำที่มีความกระชับ และการใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวล

๒.๒ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกที่อลังการ

จากการศึกษาบทพรรณนาอารมณ์โศกที่อลังการพบว่าปรากฏในตอนพิทยาธรรณาภิมุขกำสรวล ซึ่งเป็นตอนที่ตัวละครพลัดพรากจากกันโดยไม่มีวันได้พบกันอีก การพรรณนาอารมณ์โศกจึงเป็นลีลาที่อลังการ พิจารณาจากการใช้คำสมาสจำนวนมาก การใช้โวหารเป็นนัย และการใช้พลังในการสื่อความหมายที่เข้มข้น ดังนี้

๒.๒.๑ การใช้คำสมาสจำนวนมาก

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนต้นพบว่า กวีใช้คำสมาสจำนวนมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ พระสมุทรโฆษนางสุรสุดา

◦ อ้าท้าวผู้มีมุขคือบุร-	ณศศิอันเรืองรอง
โคมพ้อแลพระสนมสมพอง	กลกามแกล้งเกล้า
◦ พระบาทคือกมลมาล-	ยและท้าวทั้งหลายเอา
ทูนเทิดในกลางมกุฎไค-	รพรั้งและภักดี
◦ ถ้ำท้าวธเสด็จพนประพาส	ไนไพรพฤกษ์พนาลี
ซ้ำไหว้บ่าบวงสรณศรี	ขอเพื่อนท้าว พเนจร
◦ ไตดีแก่ชีวิตอันเปน	และบาราสพระภูธร
เคยคัลบังคมบทบังอร	อภิรมย์เสนาหา

...

◦ อ้าแม่ผู้มีมุขคืออิน-	รชรัตนรัศมิ
อาจผจญอนงคมหิษี	ผู้ประเสริฐโฉมไกร
◦ ป่าดงยรรยงด้วยคนภูต	พฤกษ์ในนุพงไพร
เสื่อสางสรรโสงสรรพและไกร	สร้องสำเทินสาร
◦ แรตควายคณานิกรสู-	กรมฤคสิงคาล
ร้องก้องกำธพพนพาน-	ตรदानตระดกใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒ พินยารรรณานิมุขกำสรวล

◦ ปางนั้นรณานิมุขทุก-	ขประดาชแดลาญ
ตกแต่ที่ขัมพรบนาน	ก็มานานใน ธาษตรี
◦ พอพ่างด่าบลวิมลพฤก-	ษพิศาลสวนศรี
อุทยานสมเด็จจนฤบดี-	ศรพระสมุทรโฆษ
◦ ล้มลงก็ประลักด้วยชลรัก	ทรวงู่หฤทัยไตรษ
ตรอมตายบววยภยพิโรธ	รันทดก็โคกา
◦ กินใจก็คิดแก้คุณพระมน-	ตประสิทธิพิทยา
อยู่ศัลยคิดฤทธิคุณา	กลตบเปนการ

○ แสนไศกาสาสก่าสรด	ดิเสนาะทั้งแดลาญ
เดือดร้อนรำพึงอนุชพาล	-ทุกเมื่อนิรันดร
○ โอโถมาทนทุกขท่างล	เพราะว่าพราก พฐสมร
เสมอหายเหตุภัยทุกขทร-	มนัสก็พิลาป
○ อ้าแม่คือบงกชอันงาม	และภมรมาชมชราบ
ซีพิตพีนึกมาทราบ	นุษกาม แกลิ่งผจง
○ อ้ากูอันเดิรและประสบ	ศัตรูแกลิ่งมาอาจอง
เอาน้องสำนักนิตยอนง-	คพฐ แลพาไป
○ ปางพีตระโบมอนุชอุ้ม	แลตระกองเจ้าคลาไคล
เล่นแหล่ง อรัญพนไศล	สรนุกนิสบสถาน
○ โอบอุ้มบปลงบวรอง-	คแลพีก็พาทยาน
ยังเมรุราชหิมพาน	ตศิรีภิรมยา
○ ปางไปประพาสพนและชม	มณีนุชป แบะผกา
เกศกาญจนโกมุทและพา	ก็ได้ตดวงเอาสาโรช
○ ปางพีตระโบมอนุชนาฏ	-ตระกองยบมโษษปี
สำอาง วรางคมนไอช	- ฤดี อนงค์ยง
○ ปางสองไปเล่นพนสนุก	นินเห็นสระก็ลงสรง
ในเดียรถรัตนอำรง	วรัตนกัลยา
○ เคยสองสำราญสุขสำฤท-	ธิบอาจไคลคลา
บาปใดอันทันตั้งฤแลมา	นินราศน้อง บุรณศรี
○ ปางนั้น รณานิมุขมี	มุขพรรณอัปรีย์
ปรวน ศัลยไศก ทุกขพี	นินเสนาะนินราสา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๔)

จากตัวอย่างที่ ๑ และ ตัวอย่างที่ ๒ พบว่า กวีสมาคำที่มีจำนวน ๒ คำ ไปจนถึง ๕ คำ ซึ่งการใช้คำสมาสจำนวนมากและมีการผูกคำศัพท์ให้มีขนาดยาวนี้ทำให้เกิด ความเข้มข้น ในการสื่อความหมายอันเกิดจากการใช้คำสมาสอย่างแพรวพราว และทำให้นิพนธ์มีความสูงส่ง และมีพลังในการสื่อความที่เข้มข้นจากการแสดงความหมายที่ต้องอาศัยการตีความ

๒.๒.๒ การใช้โวหารเป็นนัย

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนต้นพบว่า กวีสร้างโวหารที่เป็นนัยด้วยวิธีการใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งคมคาย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษลานางสุรสุดา

◦ อ้าท้าวผู้มีมุขคือบุร-	ณศศิอันเรืองรอง
โคมพ้อแลพระสนมสมพอง	กลกามแกล้งเกลา
◦ พระบาทคือกมลมาล-	ยและท้าวทั้งหลายเอา
ทูนเทิดในกลางมกุฎเคา-	รพรักและภักดี

...

◦ ขอท้าวบันโดยจิตตูข้า	ที่บเคยบคลาศคลา
พระบาทท้าวอันมहिมา	นิจแท้เท่าธูลี
◦ อ้าแม่ผู้มีมุขคือนี้-	รชรัตนรัศมี
อาจผจญอนงคมหิษี	ผู้ประเสริฐโฉมไกร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพิพยารรณากิมุขกำสรวด

◦ อ้าแม่คือบงชอันงาม	และภมรมาชมชราบ
ซีพิตพินิกัมาทราบ	นุชกามแกล้งผจง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๔)

จากตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ พบว่า กวีใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งคมคาย โดยเปรียบเทียบความงดงามของนางอันเป็นที่รักว่างดงามราวกับพระจันทร์เต็มดวง งามดังพระกามเทพมาเสกสรรปั้นแต่งไว้ งามดังดอกบัวประดับด้วยอัญมณีที่ส่องแสงเรืองรอง งามดังดอกบัวอันงดงามที่มีหม่อมมารมารุมตอม และได้เปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ของพระสมุทรโฆษว่าเป็นดังดอกบัวที่เหล่ากษัตริย์ทั้งหลายนำมาเทิดทูนกลางศิระชะด้วยความเคารพรักและภักดี เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่กษัตริย์ทั้งหลายนั้นเป็นดังละอองธูลี

ผู้ฟังและผู้อ่านต้องตีความความหมายของความเปรียบจึงจะเกิดจินตภาพด้านความงดงามและความยิ่งใหญ่ของตัวละคร ซึ่งความงดงามของนางอันเป็นที่รักนั้นยิ่งมีความงดงามมากเพียงใด เมื่อยามพรากจากกันยิ่งทำให้ตัวละครเกิดความรู้สึกโศกเศร้าและโหยหามากขึ้นเพียงนั้น ถือเป็นกลวิธีในการใช้ความหมายอันเคลือบคลุมเพื่อสร้างพลังในการสื่อความที่กระแทบใจของผู้ฟังและผู้อ่าน

การศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกที่อลังการในสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีประพันธ์บทดังกล่าวด้วยการใช้คำสมาสเป็นจำนวนมาก คำสมาสเหล่านี้ เกิดจากการผูกศัพท์จำนวนมากอย่างซับซ้อนอลังการ อีกทั้งยังพบการใช้โวหารเป็นนัยด้วย วิธีการใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งซึ่งคมคายของกวี ทั้งการใช้คำสมาส และการใช้โวหารเป็นนัยนี้ทำให้เกิดความหมายเคลือบคลุมที่ต้องอาศัยการตีความหมายของความคำศัพท์ และความหมายของโวหารเป็นนัยนั้น ผู้ฟังและผู้อ่านจึงจะสามารถเข้าใจคำประพันธ์ได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งการใช้คำสมาสจำนวนมาก และการใช้โวหารเป็นนัยนี้ทำให้เกิดพลังในการสื่อสาร แสดงความทุกข์อันสูงส่ง และยิ่งใหญ่ของตัวละคร ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนต้นจึงเป็นลีลาที่อลังการไปด้วยการผูกศัพท์คำสมาสที่มีความซับซ้อน และการใช้โวหารเป็นนัยที่ต้องอาศัยการตีความในการประพันธ์เป็นหลัก

การศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ และบทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า ในบทพรรณนาธรรมชาติกวีใช้ลีลาที่เรียบง่ายในการประพันธ์ส่วนในบทพรรณนาอารมณ์โศกพบการใช้ทั้งลีลาที่เรียบง่ายและลีลาที่อลังการในการประพันธ์

การศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งด้านการใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ พบว่า กวีประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นขึ้นด้วยศิลปะการใช้ภาษาที่มีความไพเราะ ทั้งการใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ ทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าออกไปด้วยความไพเราะ ซึ่งกวีสมัยหลังได้เล็งเห็นความไพเราะเปี่ยมไปด้วยศิลปะการประพันธ์ชั้นครูของสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น จนกระทั่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ต่อจนจบ ซึ่งผู้ศึกษาจะกล่าวถึงศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายในบทต่อไป

บทที่ ๓

ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กวีเอกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเริ่มตั้งแต่ตอนพิชิตยารรณานิคมคร่ำครวญในพระราชอุทยานของพระสมุทรโฆษจนกระทั่งจบเรื่อง

การศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายผู้ศึกษาจะดำเนินการวิเคราะห์ตามแนวทางในการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ได้แก่ การใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ ดังนี้

การใช้ภาษา

จากการศึกษาการใช้ภาษาในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีมีวิธีการใช้ภาษาในการประพันธ์ที่หลากหลาย ทั้งการใช้อักษรศัพท์ การใช้คำไวพจน์ การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง และการสร้างคำ ผลการศึกษามีดังนี้

๑. การใช้อักษรศัพท์

จากการศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการใช้อักษรศัพท์ที่มาจาก ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ภาษาเขมร และภาษาไทย ผลการศึกษาด้านการใช้อักษรศัพท์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเป็นกรณีศึกษาเฉพาะอักษรศัพท์ที่ใช้ในการสร้างคำเท่านั้น ได้ผลดังนี้

ตารางที่ ๓-๑ จำนวนอักษรศัพท์ที่มาจากภาษาต่าง ๆ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

ภาษา	คำศัพท์	จำนวน คำ
บาลีและ สันสกฤต	กัทธิ(กทล), กนก(กนง), กมล(กมล), กร(กร), กัลยา(กฤษยาณี), กาม(กาม), กาย(กาย), การ(การ), กาล(กาล), กุมาร(กุมาร), กมุท(กมุท), กุฎ(กุฎ), ไกวัล(เกวล), ชันช(ชณช), คัคณ, คัคณ(คคณ), คองคา(คองคา), คช(คช), คณ(คณ), คนธ, คันธ(คณธ), คมน(คมน), คิริ, คิริ(คิริ), คุณ(คุณ), คุณา(คุณา), ษณะ(ษณ), จันช(จณช),	๒๑๗

ตารางที่ ๓-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวน คำ
บาลีและ สันสกฤต	<p>จร(จร), จารุ(จารุ), จิตร(จิตร), ชน(ชน), ชนก(ชนก), ชเนติ(ชเนติ), ชล(ชล), ชาติ(ชาติ), ชายา(ชายา), ชิน(ชิน), ชิวา(ชิวา), ชีพิต, ชีวิต (ชีวิต), ชฎา(ชฎา), ชฎิล(ชฎิล), ดนัย(दनय), ดรุณ(द्रुण), ดล(ดล), ดิเรก (ดิเรก), ดิลก(दिलक), ทัณฐ(तणु), ทวี(ทวี), ทาน(ทาน), ทานพ(ทานพ), ทารุณ(ทารุณ), ทิช(ทิช), ทิพ(ทิว), ทวา(ทวา), ทวิช(ทวิช), เทพ, เทว (เทว), ธาณี(ธานี), ธาร(ธาร), ธารา(ธารา), ธิดา(ธิดา), นคร(นคร), นคร (นคร), นนท(นนท), นภ(นภ), นร(นร), นาฏ(นาฏ), นาฏก(นาฏก), นาถ(นาถ), นาภี(นาภี), นายก(นายก), นารี(นารี), นิกาย(นิกาย), นิล(นिल), บดี(บดี), บรม(บรม), ปริจา, ปริจาริก(ปริจาริกา), ปริบาล (ปริบาล), บาท(บาท), บาล(บาล), บุร, บุรี(บุรี), บุรา, บุราณ(บุราณ), บุโรหิต(บุโรหิต), ผล, ผลา(ผล), พันธุ(พนุ), พล(พล), พหล(พหล), พาล(พาล), พินธุ(พินธุ), พรหม(พรหม), โโพธ(โพธ), โพธิ(โพธิ), ภคินี(ภคินี), ภัย(ภัย), ภาคย(ภาคย), ภาพ(ภาพ), ภีรุ(ภีรุ), ภูษ(ภูษ), ภู(ภู), โภคี(โภคี), โภชน(โภชน), มกฏ(มกฏ), มณี(มณี), มดี(มดี), มธุ(มธุ), ทิร, มนทีร์, มนทิว, ทิวา, มนเทียร (มนทิว), มัย, ไมย(มัย), มล(มล), มหิ(มหิ), มาลย์, มาลย(มาลย), มาส(มาส), มุข(มุข), เมขลา(เมขลา), ยাত্র(ยাত্র), ยุค(ยุค), ยุพ, ยุพา, เยว(ยุว), โยชน(โยชน), รงค์(รงค์), รณ(รณ), ฤดี(ฤดี), ฤยา(ฤยา), ฤวิ(ฤวิ), รส(รส), ราก(ราก), ราช(ราช), ราชี(ราชี), เรณู(เรณู), ลาลด(ลาลด), ลีลา(ลีลา), โลหิต(โลหิต), พจน์, วัจน(วัจน), พฐ(พฐ), ้วย(้วย), วร(วร), พิรุณ(พิรุณ), พสุ(พสุ), วาตะ, วาตา(วาตา), พายุ(พายุ), วาร(วาร), วารี(วารี), วิ(วิ), วิก(วิก), พี(พี), วิบัติ(วิบัติ), วิบุลย(วิบุลย), พิภพ(พิภพ), วิมล(วิมล), วิมาน(วิมาน), วิโยค(วิโยค), วิโรจน(วิโรจน), วิวิธ(วิวิธ), พิศ(พิศ), เวท(เวท), เวลา(เวลา), สัจจ(สัจจ), สมญา(สมญา), ไสมย(สมย), สมบัติ(สมบัติ),</p>	

ตารางที่ ๓-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวน คำ
บาลีและ สันสกฤต	<p>สร(สร), สลิล(สลิล), สห(สห), สาคร(สาคร), สาทร(สาทร), สาธุ(สาธุ), สาหัส(สาหัส), สิทฺธิ(สิทฺธิ), สิ้นธุ(สิ้นธุ), สู(สู), สุข(สุข), สุตา(สุตา), เสาว(สูว), สมฺร(สมฺร), เสวก(เสวก), เหตุ(เหตุ), อังกร(อังกูร), องค์(อังก), อัญชลี(อัญชลี), อติ(อติ), อติเรก(อติเรก), อตุล, อตุลย, (อตุล, อตุลย), อธิ(อธิ), อธิก, อธิก(อธิก), อธิป(อธิป), อนาถ(อนาถ), อนิล(อนิล), อนุกุล(อนุกุล), นุช, อนุช(อนุช), อันต(อนุต), เอก(เอก), อาลย(อาลย), อาวาส(อาวาส), อาสน(อาสน), อาหาร(อาหาร), อินทรีย์(อินทรียา), อุดม(อุดม), อุดร(อุดร), อุก(อุก), อุกัย(อุกัย), อุกัย(อุกัย), อาตุร, อตุร, ตูร(อาตุร), อันตราย (อนตราย), อันธ(อนธ), อเนก(อเนก), อมร(อมร), อัมพร(อัมพร), อัมพู (อัมพู), อโยธยา(อโยทฺย), อริ(อริ), อรุณ(อรุณ), อลงกรณ(อลงกรณ), อวัยว(อวัยว), อสุร(อสุร), อาการ(อาการ), อากร(อากร), อาคม(อาคม), อาภา(อาภา), อนนท(อนนท), อาราม(อาราม), อนุภาพ(อนุภาพ), อภารณ, (อภารณ)</p>	
บาลี	<p>กถา(กถา), กัณดาร(กนฺดาร), กัปปนา(กปณ), กร(กร), กริ(กริ), กรุณา(กรุณา), กภาพ(กภาพ), กภาพว(กภาพว), กิณนร, กิณ(กิณนร), กุญชร(กุญชร), กุมภณ(กมุภณ), กุสม(กุสม), เกสร(เกสร), โภมฺท (โภมฺท), ชัคค, ขรรคา, ขรรค(ขค), ชตฺตย(ชตฺตย), เขต(เขต), เขม(เขม), คังคย(คกฺย), คนธ, คณ(คณ), คมน(คมน), คัมภีร์(คัมภีร์), คาม(คาม), จตุ(จตุ), จตฺตถ(จตฺตถ), จุล(จุล), จุไร(จุฬ), โจร(โจร), จัทนต์(จทนต์), เขษฺฐ(เขษฺฐ), เขตฺพน(เขตฺพน), ไชย(ไชย), ฌาปิต (ฌาปิต), ญาณ(ญาณ), ตามพ(ตมพ), เตช(เตช), ถาม(ถาม), โถมน(โถ มน), ทต(ทต), ทลิต(ทลิต), ทสา(ทสา), ที่ม(ที่ม), ทู, ทวิ(ทู หรือทวิ), ทุกซ์(ทุกซ์), ทุม(ทุม), ทูร(ทูร), ไทย(เทย), ฐน(ฐน), ฐร(ฐร), ฐาตุ(ฐาตุ), นที(นที), นยน, นัยน, ไนยน(นยน), นว(นว), นาค(นาค), นาม(นาม),</p>	๑๘๙

ตารางที่ ๓-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวน คำ
บาลี	<p>นาวา(นาวา), นิกร(นิกร), นิคม(นิคม), นิล(นิล), นิวาส(นิवास), นิสาท (นิสาท), บรรจฐรรณ(ปัจจุตถรรณ), ปัจจุส(ปัจจุส), ปัจเจก(ปัจเจก), เบ็ญจ, เบญจ(เบญจ), เบ็ญญาส(เบญญาส), บท(บท), ปโทส(ปโทส), บริวาร (บริวาร), บวร(บวร), ปิย(ปิย), ปิลันทน(ปิลันทน), บุร, บุรี(บุรี), ผรุส(ผรุส), ผลึก(ผลึก), ผาสุก(ผาสุก), พิสัย(พิสัย), พิฬาระ(พิฬาร, วิฬาร), พุทธ (พุทธ), พยุห(พยุห), พรหมวิหาร(พรหมวิหาร), ภพ(ภพ), ภาค(ภาค), ภุชชน, ภุช(ภุช), ภูตา(ภูต), โภชา(โภช), มัชฌันติก(มชฺฌนติก), มัชฌิม(มชฺฌิม), มน(มน), มัย(มัย), มร(มร), มห(มห), มหันต(มหันต), มทิสี(มทิสี), มาตงค(มาตงค), มาลี(มาลี), มิสก(มิสส), มุฑู(มุฑู), มุททิก(มุฑทิก), มุล(มูล), เมรุ(เมรุ), โมลี(โมลี), ยพ, เยว(เยว), รัช(รัช), รัฐ(รัฐ), รัตน(รัตน), รัต(รัต), รัตติ(รัตติ), รต, รธา(รธา), ราม(ราม), รุกข(รุกข), โลก(โลก), พจน, วัจน(วัจน), วชิร(วชิร), วัตถุ(วัตถุ), วน, พน (พน), พินา, วิชา(วิชา), วิธ(วิธ), วิภา(วิภา), วิมุติ(วิมุติ), พิริย(พิริย), พิพัฒน์(พิพฒน), วิสุทฺธิ(วิสุทฺธิ), วิหาส(วิหาส), พิถี(พิถี), สก(สก), สากย(สากย), สงฆ์(สงฆ์), สัจจ(สัจจ), สันตติ(สันทติ), สัณญา(สณญา), สณห์, สัณห์(สณห์), สัตต(สत्ต), สันต์(สนันต), สยมภุ(สยมภุ), สริร, สริรา(สริร), สหัส(สหส), สววก(สววก), สาวิกา(สาวิกา), สาสน (สาสน), สีข(สีข), สินทพ(สินทพ), สุธา(สุธา), สิริ(สิริ), สีห(สีห), สุขุม(สุขุม), สุณิสสา(สุณิสสา), สุร(สุร), สุรภี(สุรภี), สุริย, สุริย(สุริย), สุสาน(สุสาน), สุสิร(สุสิร), สุร(สุร), ไสย(ไสย), ทัตธา(ทัตถ), หิมวันต, หิมพานต, หิมวา(หิมวันต), หิริญ(หิริญ), เหม(เหม), หนไทย (หนไทย), อดม(อดม), อนันต(อนันต), อนิจ(อนิจ), อนุสนธิ(อนุสนธิ), อนุสาสน(อนุสาสน), อนุสร(อนุสร), อภิ(อภิ), อรัญ(อรญญ), อริย(อริย), อลงกต(อลงกต), อวัยว(อวัยว), สุ, อสุ(อสุ), อสุร(อสุร), อาการ(อาการ), อนุภาพ(อนุภาพ), อารัญญ(อารญญ), อารุช(อารุช), อิทฺธิ(อิทฺธิ), อูทิจ</p>	

ตารางที่ ๓-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวน คำ
บาลี	(อุทิจจ), อุบัติว(อุปัทว), อุบล(อุปปล), อุโบสถ(อุโปสถ), อุมา(อุมา), อุยาน, อุทยาน(อุยยาน), อุฬาร(อุฬาร), เอก(เอก), โองการ(โองการ), โอส(โอส), โอบาส(โอบาส), โอบาท(โอบาท), โอรส (โอรส)	
สันสกฤต	กณิษฐ(กณิษฐ), กระบี่(กปี), กาญจน(กาญจน), กษัตริย์, กษัตริย์ (กษัตริย์), กษิร(กษิร), เกศ(เกศ), เกษม, เขษม(เขษม), ไกรลาส, ไกลาส, ไกลาส(ไกลาส), คนธรรพ(คนธรรพ), คฤห(คฤห), คุปต(คุปต), คฤหาสน (คฤหาสน), โฆษ(โฆษ), จักษุ(จักษุ), จตุร(จตุร), จันทร(จันทร), จรรยา (จรรยา), จุฑา(จุฑา), ฉัตร(ฉัตร), ชนม(ชนม), ชี(ชี), ชวาล(ชวาล), เชษฐ(เชษฐ), เจษฎา(เจษฎา), ตรี(ตริ), ทักษิณ(ทักษิณ), ทศ(ทศ), ทิพย (ทิพย), ทิศ(ทิศ), ทูร(ทูร), ทูษฐ(ทูษฐ), เทพย(เทวย), เทศ(เทศ), เทศนา (เทศนา), โทษ(โทษ), ตรีศตรี(ตรีศตรี), ธรรม(ธรรม), นฤ(นฤ), นฤป, นฤป (นฤป), นารายณ(นารายณ), นาศ(นาศ), นิตย(นิตย), นิทร, นิทรา(นิทร), นิร(นิร), นิเวศน, นิเวศ(นิเวศน), นฤ(นฤ), นีรช(นีรช), เนตร(เนตร), ปักษา (ปักษา), ปักษี(ปักษี), ปัทม, ปัทม(ปัทม), ปักษ(ปักษา), ประชา(ประชา), ประเทศ(ประเทศ), ประภา(ประภา), บรรยงก์(บรรยงก์), บพิตร(บพิตร), บัณฑ(บัณฑ), ปรศ(ปรศ), ปรศ(ปรศ), บิดร(บิดร), บุตร(บุตร), บุษ(บุษ), บุษป, บุษบ(บุษป), ประโยชน(ประโยชน์), ปราไส(ปราไส), ภักดี(ภักดี), ภักษ, ภักษ(ภักษ), ภรรดา(ภรรดา), ภิกษุณี(ภิกษุณี), ภูษิต (ภูษิต), ภูว(ภูว), ภูมี(ภูมี), มัตสยา(มัตสยา), มนุษย์(มนุษย์), มรุ(มรุ), มฤค(มฤค), มหรรณพ(มหรรณพ), มารดร(มารดร), มาทน์(มาทน์), มารุต (มารุต), มารค(มารค), มิตร(มิตร), มูตร(มูตร), ยศ(ยศ), รัช(รัช), รดยา(รดยา), รมาย(รมาย), รัศมี(รัศมี), ราชย์(ราชย์), รุท(รุท), ฤทธิ (ฤทธิ), รัษมี(รัษมี), รัษณ(รัษณ), ลาวรรณ(ลาวรรณ), โลกย (โลกย), วัชริ, วัชริ(วัชริ), วนัส(วนัส), พนาลี(พนาลี), พนิต(พนิต), พนิตา	๑๗๘

ตารางที่ ๓-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวน คำ
	<p>(วนิตา), วรณ(วรณ), พรรณนา(พรรณนา), วงศ์(วงศ์), พิทย, พิทยา (วิทยา), พิทยาธร(วิทยาธร), พิศาล(พิศาล), วิษณุ(วิษณุ), วิหา, วิหาส, เวหา(วิห, วิหา), พฤษ(พฤษ), พฤษมา, พฤษมิ(พฤษมิ), พฤษท(พฤษท), เพศ(वेश), พิฑูริย, ไพฑูริย, เวฑูริย(เวฑูริย), ศักดิ์(ศกดิ์), ศัพท(ศพท), ศรร(ศรร), ศศิ(ศศิ), ศัสตรา(ศสตรา), ศาลา(ศาลา), ศิขร(ศิขร), ศิร(ศิร), ศีล(ศีล), ศุภ(ศุภ), ศุลี(ศุลี), สราพค(ศราวค), ศรร(ศรร), ศรี(ศรี), ศฤคาร (ศฤคาร),เศวต(เศวต), โศก(โศก), ไศล(ไศล), สกนธ(สกนธ), สกฺล, ตระกุล(สกฺล), สัตว์(สตุ), สัตย์(สตุย), สดล(สดล), สมุท(สมุท), สมบูรณ(สมบูรณ), สรรพ(สรพ),</p>	
สันสกฤต	<p>สรรเพชญ์(สรพชญ), สุกส์, สุกส์น(สุทฺสน), สุมรุ(สมรุ), สุรางค์ (สุรางคณา), สุวรรณ(สุวรรณ), สถาน(สถาน), สนาน(สนาน), สมร(สมร), สวรรค(สวรค), สวัสดิ(สวัสดิ), สวามี(สวามี, สวามิน), หัสดี(หสด), หิมวาส (หิมวัต), ไหรณ(หิรณ), หุทัย(หุทย), อัคร(อคร), อนงค์(อนค), อนคฆ (อนฆ), อนล(อนล), อนุกรม(อนุกรม), อภิปราย(อภิปราย), อภิรมย (อภิรมย), อภิวาท(อภิวาท), อภิเชก(อภิเชก), อมฤตย(อมฤต), อมาตย์, มาตย์(อมาตย), อมิตร(อมิตร), อรรณพ(อรณพ), อศว(อศว), อษฏ(อษฏ), อาจารย์(อาจรย), อารย(อารย), อินทร(อินท), อีศ(อีศ), อีศร(อีศร), อีศวร(อีศวร), อุทยาน(อุทยาน), ไศวรรย, ไศศรย(ไอศวรย)</p>	
ไทย	<p>แก้ว, ข้า, คารม, ไคล, งาม, จอม, แจ่ม, ดร, ดวง, ดอย, ทราม, ทวย, ท้อง , ท่าน, ท้าว, ไท, ไท้, นวล, นอง, น้อง, นิม, เนิน, แนว, ไน, ประดัก, ปีน, ผา, ผู้, แผ่น, พง, พารา, ฟัน, มั่ง, มาก, มิ่ง, เมล็ด, เมื่อง, แม่, แมน, ยง, ยอด, รสาย, ระวัง, ระวัง, ระวัง, เวียง, สาย, เสมอ, หึง, หน่อ, หลาย, ห้อง, อดัก, อดน</p>	๕๔

ตารางที่ ๓-๑ (ต่อ)

ภาษา	คำศัพท์	จำนวน คำ
เขมร	กระยา(กฺรยา, กฺรอยา), กฺรุง(กฺรุง), ไกร(ไกร), กนโลง(จรรโลง), จรัส(จฺราส), จรัส(จฺราส), ชำนาญ(ชฺนาญ), ชไม, ชมย(ชฺมย), ชวลอง(ชฺรลอง), เฉมอ(เฉมี), ดำรี(ดํไร), ตระพัง(ตฺรพัง), ทรวง(ทฺรวง), นาง(นาง), บันดาล(บณฺฑาล), บันหาร(บณฺหาร), บ้ำเพ็ญ(บํเพญ), บำเรอ(บํเร), บังอร, อร(บงฺอร), ประยูร(ปฺรยูร), ผดูล(ปฺอิน, บุณฺ, ผวน), ประกล(ปฺรกล), ประกิต(ปฺรกิต), ประดาษ (ผฺฐาส), ผดุง(ผฺดุง), ไผท(ไผท), พูน(ภฺล), ไพร(ไพร), พงา(พมฺงา), มาศ (มาศ), รำบาล(รฺบาล, ราน), ล้าเนา(ลํเนา, เนา), ล้าเนา, เพา(เพา), ลหาร (รฺหาล), พนม(พฺนํ), สมเด็จ(สมฺเดจ), สำนัก(สมฺนาก), สำราญ(สมฺราล), สาร(สาร), สนุกนึ(สฺรณฺก)	๔๐

จากตารางที่ ๓-๑ แสดงจำนวนอักษรศัพท์ที่มาจากภาษาต่าง ๆ ในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลาย พบว่ามีการใช้อักษรศัพท์ภาษาต่าง ๆ ดังนี้

ภาษาบาลีและสันสกฤต จำนวน ๒๑๗ คำ

ภาษาบาลี จำนวน ๑๘๙ คำ

ภาษาสันสกฤต จำนวน ๑๗๘ คำ

ภาษาไทยจำนวน ๕๔ คำ

ภาษาเขมร จำนวน ๔๐ คำ

๒. การใช้คำไวพจน์

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย เป็นกรณีศึกษาเฉพาะ
คำไวพจน์ที่มาจากคำสมาส คำประสม คำซ้อน เท่านั้น โดยพบคำไวพจน์จำนวน ๑๐ ความหมาย
ดังนี้

๑. คำไวพจน์ที่หมายถึงเทวดาและอสูร

๒. คำไวพจน์ที่หมายถึงมนุษย์

๓. คำไวพจน์ที่หมายถึงธรรมชาติ

๔. คำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่อาศัย

๕. คำไวพจน์ที่หมายถึงวัตถุสิ่งของ
 ๖. คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะ
 ๗. คำไวพจน์ที่หมายถึงอวัยวะ
 ๘. คำไวพจน์ที่หมายถึงกิริยาอาการ
 ๙. คำไวพจน์ที่หมายถึงอารมณ์ความรู้สึก
 ๑๐. คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกจำนวน
- สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการใช้คำไวพจน์ ดังนี้
๑. คำไวพจน์ที่หมายถึงเทวดาและอสูร

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงเทวดาและอสูร ๕ ความหมาย ได้แก่

๑.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงเทพเจ้า จำนวน ๘ คำ ได้แก่

- | | |
|----------------------------|---------------------------|
| ๑.๑.๑ จอมจตุรภุช | ๑.๑.๒ ท้าวทศจันทร์ |
| ๑.๑.๓ นารายณ์นเรนทร | ๑.๑.๔ วรอรชคอุมา |
| ๑.๑.๕ วิษณุเทพย์ | ๑.๑.๖ อัศวินเศรเทพตรีศูลี |
| ๑.๑.๗ เทวภคินีชুমิงอุมาสมร | ๑.๑.๘ นฤมลศุภลักษณ์ลักษมี |

๑.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงพระอินทร์ จำนวน ๔ คำ ได้แก่

- | | |
|----------------------|----------------------|
| ๑.๒.๑ จอมเมรุแมนมกฏ | ๑.๒.๒ สมเด็จพระอินทร |
| ๑.๒.๓ องค์อมรสุรเชษฐ | ๑.๒.๔ อมเรนทร |

๑.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงพิชยาศรและคนธรรพ์ จำนวน ๗ คำ ได้แก่

- | | |
|--------------------|------------------|
| ๑.๓.๑ เนกคณาวิชาธร | ๑.๓.๒ พิชยาศร |
| ๑.๓.๓ พิชยาศร | ๑.๓.๔ พิชยาศรราช |
| ๑.๓.๕ พิชยาศร | ๑.๓.๖ พิชยาศร |
| ๑.๓.๗ วิชาธร | |

๑.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงเทวดาอื่น ๆ จำนวน ๑๑ คำ ได้แก่

- | | |
|--------------------------------|----------------------------|
| ๑.๔.๑ เทเวศร์ | ๑.๔.๒ ไททิพสุธา |
| ๑.๔.๓ ทวยเทพอัปสรสุดาสุรามรุคณ | ๑.๔.๔ สุรคามอมร |
| ๑.๔.๕ สุรชาติ | ๑.๔.๖ สุรานิก |
| ๑.๔.๗ สุวารักษ์ | ๑.๔.๘ นางมณีเมขลาเทวนางพาล |
| ๑.๔.๙ วิมลมาलयเมขลา | ๑.๔.๑๐ อมรนุชนฤมล |

๑.๔.๑๑ นาฏพนิตมहितิมเหตศคักดีมีณิเมชลาสมเยศเทวกัลยา

๑.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงอสูร จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ทานพกุมภัตถคันธพอสูร
จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงเทวดาและอสูรในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลายพบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงเทวดาอื่น ๆ มากที่สุด จำนวน ๑๑ คำ

๒. คำไวพจน์ที่หมายถึงมนุษย์

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงมนุษย์

๑๑ ความหมาย ได้แก่

๒.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงกษัตริย์ จำนวน ๘๐ คำ ได้แก่

๒.๑.๑ เกศกษัตริย์	๒.๑.๒ ชัตติยปดินทรป็นประชากร
๒.๑.๓ ชัตติยเพศ	๒.๑.๔ ชัตติยราช
๒.๑.๕ ชัตติเยศ	๒.๑.๖ จอมจรรโลงภพดิลก
๒.๑.๗ ชนินทร	๒.๑.๘ ดรุทธยุพกษัตริย์สอง
๒.๑.๙ ทศพสุธารัทธิราชธำรงธวัชตรี	๒.๑.๑๐ ท่านไท
๒.๑.๑๑ ให้อูไภย	๒.๑.๑๒ ธิปดินทร์
๒.๑.๑๓ ธิเบศร์	๒.๑.๑๔ ธิเบศร์วโรไท
๒.๑.๑๕ นราธิปดินทร์	๒.๑.๑๖ นราธิปจอมจุฬาไท
๒.๑.๑๗ นราบาล	๒.๑.๑๘ นรินทรราช
๒.๑.๑๙ นเรนทร	๒.๑.๒๐ นเรนทร
๒.๑.๒๑ นเรศร์	๒.๑.๒๒ นฤนาถ
๒.๑.๒๓ นฤปดินทร์	๒.๑.๒๔ นฤปดี
๒.๑.๒๕ นฤปดี	๒.๑.๒๖ นฤปดีไท
๒.๑.๒๗ นฤปดีศวร	๒.๑.๒๘ นฤเบนทร์
๒.๑.๒๙ นฤเบศร์	๒.๑.๓๐ นฤเบศร์ปดินทร์สุร
๒.๑.๓๑ นฤปราช	๒.๑.๓๒ นฤราช
๒.๑.๓๓ บดีศวร	๒.๑.๓๔ บดีสุร
๒.๑.๓๕ บพัรช	๒.๑.๓๖ บทเวศนเรนทร
๒.๑.๓๗ บพิตรท้าว	๒.๑.๓๘ บรมนาถ
๒.๑.๓๙ บาทกษัตริย์	๒.๑.๔๐ บาทยุคลราช
๒.๑.๔๑ ปีนธเวศ	๒.๑.๔๒ ปีนสุธภาพพิน

- ๒.๑.๔๓ ฎวนาถ
๒.๑.๔๕. มเหศวร
๒.๑.๔๗ ราชนราธิป
๒.๑.๔๙ วรบาทนฤปดินทร์
๒.๑.๕๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณนารถ
๒.๑.๕๓ องค์นฤปดินทร์
๒.๑.๕๕ อติศรสุริยวงศ์
๒.๑.๕๗ นฤปดินทร์ชนนินทรชนก
๒.๑.๕๙ พระบาทสีหนครูปต์ชนกนุชขององค์ใน
๒.๑.๖๑ ยุพราช
๒.๑.๖๓ ไทธราดลมงกุฏวรวบุตร
๒.๑.๖๕ ปิโยรสไทม
๒.๑.๖๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าปิณฑร
๒.๑.๖๙ วรรณราชสวามี
๒.๑.๗๑ องค์อติศรราชสวามี
๒.๑.๗๓ พระผู้บำเพ็ญโพธิ์สมุทรมุขมิชชิตเบศร
๒.๑.๗๕ บพิตรพินทุทัตปิ่นธเรศตรี
๒.๑.๗๗ พระผู้บำเพ็ญโพธิ์สมุทรมุขมิชชิตเบศร
๒.๑.๗๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าปิณฑร
๒.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงนางกษัตริย์ จำนวน ๒๙ คำ ได้แก่
๒.๒.๑ ชัฎยกณิษฐนงคราญ
๒.๒.๓ นวลนุชเทวี
๒.๒.๕ ฅลลวิบุลลักษณวรรคินีสมร
๒.๒.๗ ยุพินทร
๒.๒.๙ ยุพินทรมิชชิตอรเอกองค์พะงา
๒.๑.๔๔ มหิณฑร
๒.๑.๔๖ ยุคัลบาทนราบาล
๒.๑.๔๘ วรธิเบศร์
๒.๑.๕๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณนารถ
๒.๑.๕๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าปิณฑร
๒.๑.๕๔ องค์อติศรราชสวามี
๒.๑.๕๖ ธิปดินทรพิตรวงศ์
๒.๑.๕๘ พระบาทพิตรพิตรวงศ์
๒.๑.๖๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าปิณฑร
๒.๑.๖๒ ดินัยเทวมลลสาธนี
๒.๑.๖๔ ปิณฑร
๒.๑.๖๖ พระอัครปิยเอวารสหน่อ
นเรนทร์สุร
๒.๑.๖๘ ท่านไทธิราชผู้ภรรยา
๒.๑.๗๐ บาทพิตรราชสวามีมงกุฏ
กรุงศรีอยุธยา
๒.๑.๗๒ จอมพงศ์พุทธานุกรกษัตริ
๒.๑.๗๔. กรุงมรยมุขมิชชิตนระคุป
ตราชา
๒.๑.๗๖ พระบาทสีหนครูปต์ชนกนุช
ขององค์ใน
๒.๑.๗๘ ฎมินทรปิ่นพิณฑร
๒.๑.๘๐ องค์สมุทรมุขมิชชิตมารชาญ

๒.๒.๑๑ อิงค์สุดาพะงา	๒.๒.๑๒ อนงค์น่านู
๒.๒.๑๓ อีร์อีครเทพี	๒.๒.๑๔ อีร์พญู
๒.๒.๑๕ อีร์อีครอนไทย	๒.๒.๑๖ เอกอีครอนงค์นงนุช
๒.๒.๑๗ เอกอีครอรนุช	๒.๒.๑๘ อิงค์พุทธมวารดร
๒.๒.๑๙ อนงค์ชนนีมีหิสี	๒.๒.๒๐ พฤตมิชชายา
๒.๒.๒๑ เยาวยศแจ่มจันทร์จุฑาคณนางใน	๒.๒.๒๒. สุรางค์ราช
๒.๒.๒๓ อนงค์ชนนีมีหิสี	๒.๒.๒๔ อีร์ชชายา
๒.๒.๒๕ อีร์ชชายายุพเศศยโคธรร	๒.๒.๒๖ เอกอีร์ชชายา
๒.๒.๒๗ สัมรราชบุตรี	๒.๒.๒๘ ยอดยุพินทร์พินทุมดี

สุดามาลัย

๒.๒.๒๙ เยาวยอดยุพินทร์พินทุมดีสุดาพงา

๒.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงกษัตริย์และนางกษัตริย์ จำนวน ๒๑ คำ ได้แก่

๒.๓.๑ ชติยาอุพเรศนราธิปไตย	๒.๓.๒ ดรุรรยุพกษัตริย์สอง
๒.๓.๓ ใ้ชไมยมานุชย	๒.๓.๔ ใ้ชอุภัย
๒.๓.๕ ใ้ชอุภัยภวนายก	๒.๓.๖ บดีสุริย์สมเด็จสอง
๒.๓.๗ ปิ่นประชาชาติ	๒.๓.๘ ปิ่นประชาชาติยุพราช

กษัตริ์สอง

๒.๓.๙ ยุพภาคอุภย	๒.๓.๑๐ ล้าภาพาลदनัยอุภัย
๒.๓.๑๑ วรอีร์อุภยนรชาติ	๒.๓.๑๒ สองสุริยชาติชติยนาถ

ดไ้ชไทย

๒.๓.๑๓ อุภัยชติย	๒.๓.๑๔ อุภัยนราธิปไตย
๒.๓.๑๕ ชนนิบตีศรีบิตร	๒.๓.๑๖ ใ้ชชนกชเนติชนินทร์
๒.๓.๑๕ สใ้ชใ้ชเบศรีวรรดิลกชนกแลนนทลี	๒.๓.๑๘ อิงค์ภูวไ้ชชนกชเนนทร
๒.๓.๑๙ ยุพาคูภยบุตร	๒.๓.๒๐ สองสุริยชาติวราชดไ้ช
๒.๓.๒๑ อีร์อุภัยदनัยนริศร	

๒.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงนาง จำนวน ๓๔ คำ ได้แก่

๒.๔.๑ แก้วกัลยา	๒.๔.๒ นงนุชพญู
๒.๔.๓ นวลจันทร์	๒.๔.๔ นวลนุช
๒.๔.๕ นวลนุชอนงค	๒.๔.๖ นองนาง

- ๒.๔.๗ นิ่มอนงค์นวล
๒.๔.๘ นุชทราวมไวย
๒.๔.๙ นุชนงคราญ
๒.๔.๑๐ ฝุฉุลวณิดา
๒.๔.๑๑ พงางาม
๒.๔.๑๒ พนิตนาง
๒.๔.๑๓ พฤตมินารี
๒.๔.๑๔ ยอดเยาวมาลย์
๒.๔.๑๕ ยุพยง
๒.๔.๑๖ ยุพยงลำภาพงา
๒.๔.๑๗ ยุพยศ
๒.๔.๑๘ ยุพลักษณ์ลำภาพาล
๒.๔.๑๙ ยุพาพะงา
๒.๔.๒๐ เยาวยศ
๒.๔.๒๑ เยาวยศนงพาล
๒.๔.๒๒ เยาวยอดยุพา
๒.๔.๒๓ วิมลมาลย์
๒.๔.๒๔ วิมลมิ่งแม่
๒.๔.๒๕ วิลาวรรณ
๒.๔.๒๖ สมรเสมอดวงหฤทัย
๒.๔.๒๗ สายสมร
๒.๔.๒๘ สูดาสสมรมิตร
๒.๔.๒๙ เสาวภาคพิมลลงกฎลักษณ์วิไลวรรณ
๒.๔.๓๐ อนนงคองพาลพฐ
๒.๔.๓๑ อนนงค์อนุชพนิดา
๒.๔.๓๒ อนุชนงคราญ
๒.๔.๓๓ อรนุช
๒.๔.๓๔ อ่อนไท
- ๒.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงนักบวชและครู จำนวน ๗ คำ ได้แก่
- ๒.๕.๑ ชฎิลธารชฎา
๒.๕.๒ ชาตติชากกร
๒.๕.๓ ทวีชชาติ
๒.๕.๔ ทิชคณา
๒.๕.๕ ทิชาจารย์
๒.๕.๖ ทิชาชาติ
๒.๕.๗ หัตถาจารย์
- ๒.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ จำนวน ๑๒ คำ ได้แก่
- ๒.๖.๑ ชนาธิปโพธาภิเชกส์ตว์
๒.๖.๒ ชินพงศ
๒.๖.๓ เชษฐชินบุตร
๒.๖.๔ ทัพุทธางกูรอดุลโลกยโมลี
๒.๖.๕ พุทธชินวรวิสุทธิเทพเจษฎา
๒.๖.๖ พุทธปัจเจกสรภาพ
๒.๖.๗ พุทธังกูร
๒.๖.๘ มหาบุรุษ
๒.๖.๙ มิ่งมไหสุริยวงคพุทธางกูรพิพงค์
๒.๖.๑๐ สรรเพ็ชฌัญพุทธดิลก
๒.๖.๑๑ หน่อชินเนนทรบดีศร
๒.๖.๑๒ อติศรพุทธพงศ
- ๒.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงทหาร จำนวน ๒๒ คำ ได้แก่
- ๒.๗.๑ จตุรพลารถาภุญชรสินธพบทจรพฤษท์
๒.๗.๒ ชมยมาตย์
๒.๗.๓ ชไมมาตย์ทิวชาติบุตรา
๒.๗.๔ ทศปท

- | | |
|---------------------|--------------------|
| ๒.๗.๕ ปุโรหิตบุตตรา | ๒.๗.๖ พยุหบาตร |
| ๒.๗.๗ พยุหพหล | ๒.๗.๘ พลคชคณ |
| ๒.๗.๙ พลบทจร | ๒.๗.๑๐ พลพณฑ |
| ๒.๗.๑๑ พลภาพ | ๒.๗.๑๒ พลรคคณ |
| ๒.๗.๑๓ พลอศคคณ | ๒.๗.๑๔ พิริยพล |
| ๒.๗.๑๕ ภิมุขมาตย์ | ๒.๗.๑๖ ภิมุขเสวก |
| ๒.๗.๑๗ มาตยากร | ๒.๗.๑๘ มิตรมาตยากร |
| ๒.๗.๑๙ ฤทธิพล | ๒.๗.๒๐ สกนิก |
| ๒.๗.๒๑ สุรพณฑ | ๒.๗.๒๒ เสวกานายก |
- ๒.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงราษฎร จำนวน ๕ คำ ได้แก่
- | | |
|------------------|-----------------|
| ๒.๘.๑ ทลัทกับปนา | ๒.๘.๒ นรชน |
| ๒.๘.๓ นรชาติ | ๒.๘.๔ พฤตมาหญิง |
| ๒.๘.๕ ยุพมนุชย | |
- ๒.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงศัตรู จำนวน ๖ คำ ได้แก่
- | | |
|-------------------|----------------|
| ๒.๙.๑ ชาติทุชนพาล | ๒.๙.๒ ทุษฐุโจร |
| ๒.๙.๓ ปัญจามิตร | ๒.๙.๔ ไพริน |
| ๒.๙.๕ อมิตร | ๒.๙.๖ อเรนทร |
- ๒.๑๐ คำไวพจน์ที่หมายถึงพระสงฆ์สาวก จำนวน ๗ คำ ได้แก่
- | | |
|-------------------------------|----------------------------|
| ๒.๑๐.๑ ตรุณสี | ๒.๑๐.๒ ทักษินสาวก |
| ๒.๑๐.๓ ภิกษุณีสงฆสาวิก | ๒.๑๐.๔ ราชูลตรุณสงฆ์ |
| ๒.๑๐.๕ อังคิณอุลอารยอุบลวรรณา | ๒.๑๐.๖ อนุชาอนนทังคอุปลฐาก |
| | สากยวงศ์ |
| ๒.๑๐.๗ อัครสาวก | |
- ๒.๑๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงข้าราชการ จำนวน ๖ คำ ได้แก่
- | | |
|--------------------------|--------------------------|
| ๒.๑๑.๑ ข้าบาทบริจา | ๒.๑๑.๒ นาฎกคณา |
| ๒.๑๑.๓ บริจาริกราชบริพาร | ๒.๑๑.๔ บริพารทาสทั้งทาสี |
| ๒.๑๑.๕ บาทเรณูบริจา | ๒.๑๑.๖ อุทยาบาล |

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงมนุษย์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงกษัตริย์มากที่สุด จำนวน ๘๐ คำ

๓. คำไวพจน์ที่หมายถึงธรรมชาติ

ในสมุทโฆษะคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงธรรมชาติ

๒๔ ความหมาย ได้แก่

๓.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงพระจันทร์ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ศศิประภา

๓.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงไฟ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ สีขานล

๓.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงแผ่นดิน จำนวน ๔ คำ ได้แก่

๓.๓.๑ แผ่นภพพิไสย

๓.๓.๒ ภพสุธาว

๓.๓.๓ ภูวดล

๓.๓.๔ มหิดล

๓.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงภูเขา จำนวน ๒๒ คำ ได้แก่

๓.๔.๑ กาฬภูฏา

๓.๔.๒ ไกรลาสภูฏ

๓.๔.๓ ไกลาสภูฏ

๓.๔.๔ ไกลาสคีรี

๓.๔.๕ คีรีนท

๓.๔.๖ คีรีนทนิลอธิก

๓.๔.๗ จันทรบรห์

๓.๔.๘ จิตรภูฏ

๓.๔.๙ บรห์วัตตมณี

๓.๔.๑๐ พนมเนินไศล

๓.๔.๑๑ มหาภาพบรห์

๓.๔.๑๒ มัชฌิมากูฏา

๓.๔.๑๓ ศิวเขต

๓.๔.๑๔ ไศลวิบูลยเบญจภูฏ

๓.๔.๑๕ สีนรุคีรี

๓.๔.๑๖ สุทัศนภูฏา

๓.๔.๑๗ สุพรรณบรห์

๓.๔.๑๘ สุริยบรห์

๓.๔.๑๙ นิมวาลยะดอย

๓.๔.๒๐ หิริญราชคีรีภิรมย์

๓.๔.๒๑ อุทกบรห์

๓.๔.๒๒ นคินทคันธมาทน์

๓.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงแหล่งน้ำ จำนวน ๒๕ คำ ได้แก่

๓.๕.๑ ชรลองลหาร

๓.๕.๒ ชลธาร

๓.๕.๓ ชลาธาร

๓.๕.๔ ชลามพู

๓.๕.๕ ชลาลยลหารชลธาร

๓.๕.๖ ชลาสินธุธาร

๓.๕.๗ ชโลทก

๓.๕.๘ ชโลธร

๓.๕.๙ ชโลธรมหรรณพ

๓.๕.๑๐ เบ็ญจมหานทีธาร

๓.๕.๑๑ พิสุทชล

๓.๕.๑๒ มหรรณพ

๓.๕.๑๓. มหานทีพิศาล

๓.๕.๑๔ มหาสาคร

๓.๕.๑๕ มัชฌิมประเทศคงคา

๓.๕.๑๖ สมุทธารา

- ๓.๕.๑๗ สรพั้งชิล
 ๓.๕.๑๘ สระสีนุกู
 ๓.๕.๑๙ สโรทก
 ๓.๕.๒๐ สลิลสมุทรว
 ๓.๕.๒๑ สายสมุทรวไท
 ๓.๕.๒๒ สายสีนุกูวาร
 ๓.๕.๒๓ สีนุกูวาร
 ๓.๕.๒๔ อโนดัตชลา
 ๓.๕.๒๕ อุกทกเทศ
- ๓.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงป่า จำนวน ๑๘ คำ ได้แก่
 ๓.๖.๑ กัณดารพนานต์
 ๓.๖.๒ ทูมาคณ
 ๓.๖.๓ พงพนาราม
 ๓.๖.๔ พนพง
 ๓.๖.๕ พนสนธ์
 ๓.๖.๖ พนानต์
 ๓.๖.๗ พนารญ
 ๓.๖.๘ ไพรวัน
 ๓.๖.๙ ไพรสัณท์
 ๓.๖.๑๐ มีสกมหวานา
 ๓.๖.๑๑ มีสกะวัน
 ๓.๖.๑๒ รุกขอรัญ
 ๓.๖.๑๓ วนราชมาศ
 ๓.๖.๑๔ วนสนธ์
 ๓.๖.๑๕ วนาดร
 ๓.๖.๑๖ วนานุ
 ๓.๖.๑๗ วนานุกรม
 ๓.๖.๑๘ อรัญเขต
 ๓.๖.๑๙ พนมวัน
 ๓.๖.๒๐ พนมสนม
 ๓.๖.๒๑ ไพรพฤษหิมหวานาแนวลำเนาพนม ๓.๖.๒๒ วนเขตสาคร
 ๓.๖.๒๓ วนเวศหิมพานตคีรีอภิมย์
- ๓.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงดอกบัว จำนวน ๒ คำ ได้แก่
 ๓.๗.๑ กนกนীরชรัตนไมย
 ๓.๗.๒ โกมุทสุคนธ์อุบลพมบาน
- ๓.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงดอกไม้อื่น ๆ จำนวน ๓ คำ ได้แก่
 ๓.๘.๑ บุษปมาลี
 ๓.๘.๒ รณูเกสรสุมาลี
 ๓.๘.๓ สุมาลี
- ๓.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงกัณทร จำนวน ๑๑ คำ ได้แก่
 ๓.๙.๑ กัณทราคณา
 ๓.๙.๒ กัณทรินทร
 ๓.๙.๓ กัณทรนาถ
 ๓.๙.๔ กัณทรินทรราชา
 ๓.๙.๕ กัณทรศนฤบดี
 ๓.๙.๖ คณาณกัณทรเนกกัณรี
 ๓.๙.๗ นรบาลบดิศรกัณทร
 ๓.๙.๘ นฤบดินทรกัณทรนาถ
 ๓.๙.๙ ปีนกัณทรเทพย์
 ๓.๙.๑๐ ภูธรกัณทรนาถทุมราช

- ๓.๙.๑๑ ภูธรกนิรนาถทุมราชชนรบาล
- ๓.๑๐ คำไวพจน์ที่หมายถึงช้าง จำนวน ๑๐ คำ ได้แก่
- | | |
|--------------------------|----------------------|
| ๓.๑๐.๑ คเชนทร์ชัณฑ์ | ๓.๑๐.๒ คังไคยคช |
| ๓.๑๐.๓ คันธคช | ๓.๑๐.๔ ฉัททันต์คชสาร |
| ๓.๑๐.๕ ตามพดำวี | ๓.๑๐.๖ มงคลไอยรา |
| ๓.๑๐.๗ กเรนทรปักษ์ | ๓.๑๐.๘ คเชนทร |
| ๓.๑๐.๙ ศุภลักษณ์นาคินทร์ | ๓.๑๐.๑๐ หัสคินทร์ |
- ๓.๑๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงนก จำนวน ๕ คำ ได้แก่
- | | |
|----------------------|-----------------|
| ๓.๑๑.๑ ทิชากร | ๓.๑๑.๒ ทิชาชาติ |
| ๓.๑๑.๓ ทิชาชาติปักษ์ | ๓.๑๑.๔ พิหคชาติ |
| ๓.๑๑.๕ อติเรกปักษา | |
- ๓.๑๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงผึ้ง จำนวน ๑ คำ ได้แก่ มธุกร
- ๓.๑๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงเนื้อทราย จำนวน ๑ คำ ได้แก่ มฤคชาติ
- ๓.๑๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงเมฆ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ อัปภษณษนภดล
- ๓.๑๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงฝน จำนวน ๑ คำ ได้แก่ สายพิรุณธรา
- ๓.๑๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงลม จำนวน ๓ คำ ได้แก่
- | | |
|-----------------|------------------|
| ๓.๑๖.๑ จัณทวาตา | ๓.๑๖.๒ ฝรุสมารุต |
| ๓.๑๖.๓ มหาวาตะ | |
- ๓.๑๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงป่าหิมพานต์ จำนวน ๑๑ คำ ได้แก่
- | | |
|---------------------|------------------------|
| ๓.๑๗.๑ หิมพานตพนาลี | ๓.๑๗.๒ หิมวันตนิवास |
| ๓.๑๗.๓ หิมวันตภูผา | ๓.๑๗.๔ หิมวาไลย |
| ๓.๑๗.๕ หิมवास | ๓.๑๗.๖ หิมवासวนา |
| ๓.๑๗.๗ หิมเวศ | ๓.๑๗.๘ หิมเวศวนา |
| ๓.๑๗.๙ หิมเวศวนาดร | ๓.๑๗.๑๐ หิมเวศวนาสัณท์ |
| ๓.๑๗.๑๑ หิมวาลัย | |
- ๓.๑๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงสวนดอกไม้ จำนวน ๕ คำ ได้แก่
- | | |
|-------------------|---------------------------|
| ๓.๑๘.๑ กุสุมนันต์ | ๓.๑๘.๒ เจ็ดบุษปอารัญ |
| ๓.๑๘.๓ บุษบวัน | ๓.๑๘.๔ ปัทมเศวตรัตกุมทวัน |
| ๓.๑๘.๕ วนัสอุบล | |

๓.๑๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงถ้ำ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ คูหาสน์

๓.๒๐ คำไวพจน์ที่หมายถึงต้นไม้ยืนต้น จำนวน ๕ คำ ได้แก่

๓.๒๐.๑ เมฆอชาติ

๓.๒๐.๒ พุมาผลธราผกา

๓.๒๐.๓ พฤกษาสุสิริ

๓.๒๐.๔ รุกขชาติ

๓.๒๐.๕ สุสิริระรุกข์

๓.๒๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงผลไม้ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ผลาผลไพโร

๓.๒๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงปลา จำนวน ๑ คำ ได้แก่ มัตสยาชลาจร

๓.๒๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงลิง จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ฌาปิตะกระปี่

๓.๒๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงสัตว์ที่ไม่ระบุชนิด จำนวน ๑ คำ ได้แก่ จตุบาท

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงแหล่งน้ำมากที่สุด จำนวน ๒๕ คำ

๔. คำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่อาศัย

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่อาศัย ๙ ความหมาย ได้แก่

๔.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่ตามหลักจักรวาลวิทยาจำนวน ๑ คำ ได้แก่

ภพโลก

๔.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงเมืองและสถานที่บนสวรรค์ จำนวน ๑๐ คำ ได้แก่

๔.๒.๑ นภมณฑิรทิพย์ไกววัล

๔.๒.๒ วิชยนตวิมาน

๔.๒.๓ อัมพรพิมาน

๔.๒.๔ เทพสุทัศน์กรุงอมร

๔.๒.๕ ภพแมนสุเมรุเมือง

๔.๒.๖ ภพสุรालยโลก

๔.๒.๗ สวรรยงค์

๔.๒.๘ สวรรยศ

๔.๒.๙ สุทัศน์เทพธานี

๔.๒.๑๐ สุรालยสุทัศน์ธานีนทร์สุรินทร

๔.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงเมืองมนุษย์ จำนวน ๒๕ คำ ได้แก่

๔.๓.๑ กนกนัคราสถาน

๔.๓.๒ นครมัทราชสถาน

๔.๓.๓ พรหมบุรีรัฐ

๔.๓.๔ พิภพอโยธยาศรี

๔.๓.๕ รมยบุรินทร

๔.๓.๖ รมย์ราชธานี

๔.๓.๗ รมยศบุรี

๔.๓.๘ กรุงไกรชไม

๔.๓.๙ กรุงไกรอุภัยภพ

๔.๓.๑๐ นครเวศ

๔.๓.๑๑ นรากรนคร

๔.๓.๑๒ นฤนาถสถาน

๔.๓.๑๓ นิเวศน์เวียง	๔.๓.๑๔ นิเวศน์वासสถาน
๔.๓.๑๕ บุรินทร์	๔.๓.๑๖ บุรินทร์สถาน
๔.๓.๑๗ บุรีรัตนนิवास	๔.๓.๑๘ บุเรศกาญจนาลัย
๔.๓.๑๙ แผ่นไม้ทไทยเรศ	๔.๓.๒๐ ภิรมย์ราชธานี
๔.๓.๒๑ ภูวภารา	๔.๓.๒๒ ราชนครเรศ
๔.๓.๒๓ วรรณิเวศนครเศเขตขันธุ์	๔.๓.๒๔ วรรณบูรพา
๔.๓.๒๕ อดงกรณ์นคร	

๔.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อาศัย จำนวน ๑๔ คำ ได้แก่

๔.๔.๑ คฤหาสน์สถาน	๔.๔.๒ คฤหาสน์หมพิมานพิมลมนทีร์
๔.๔.๓ ทานศาลา	๔.๔.๓ ทิพยมนทีร์
๔.๔.๕ นุชสำนักนี้	๔.๔.๖ พิมานพิมลทิวแก้ว
๔.๔.๗ พิศาลสถาน	๔.๔.๘ มนทีราไลย
๔.๔.๙ มนทีयरสถาน	๔.๔.๑๐ วรรณชุกรานศาล
๔.๔.๑๑ วมลมนทีรา	๔.๔.๑๒ สำนักนิคฤหา
๔.๔.๑๓ หนีวันตนิवास	๔.๔.๑๔ หนีคฤหาสนนิเวศน์

๔.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงอุทยาน จำนวน ๕ คำ ได้แก่

๔.๕.๑ หนีทวไนทยานสถาน	๔.๕.๒ รัตน์ราชอุทยานสถาน
๔.๕.๓ ราชูทเยศ	๔.๕.๔ วนอุทยาน
๔.๕.๕ วนอุทยาน	

๔.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงถนน จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๔.๖.๑ รัชยาทุราคม	๔.๖.๒ รัชเยศทุเรศสถาน
๔.๖.๓ รัชราชี	

๔.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงวัด จำนวน ๑ คำ ได้แก่ เขตุนนาราม

๔.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงสุสาน จำนวน ๑ คำ ได้แก่ สุสานสถาน

๔.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงหมู่บ้าน จำนวน ๑ คำ ได้แก่ คามนิคมเขต

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่อาศัยในสมุทรโฆษคำฉันท์

ตอนปลาย พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงเมืองมนุษย์มากที่สุด จำนวน ๒๕ คำ

๕. คำไวพจน์ที่หมายถึงวัดตุลิ่งของ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงวัดตุลิ่ง

สิ่งของ ๙ ความหมาย ได้แก่

๕.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงเครื่องใช้ จำนวน ๕ คำ ได้แก่

๕.๑.๑ กาญจนบรขรยงก์อลงกรณ์ ๕.๑.๒ บรขจสุวรรณ์สถาน

๕.๑.๓ พิฑูริยอาสน ๕.๑.๔ รัตนบรขรยงก์

๕.๑.๕ รัตนอาสนบรขจสุวรรณ์

๕.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงเสื้อผ้า จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๕.๒.๑ บรขรอาภรณ์รัตนามัย ๕.๒.๒ สรรพพาพิภษา

๕.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงอัญมณีและเครื่องประดับ จำนวน ๑๐ คำ ได้แก่

๕.๓.๑ กาฬมณี ๕.๓.๒ ผลึกรัตน

๕.๓.๓ พิฑูริยมณี ๕.๓.๔ พิฑุทสรพปิลันทนาการ

๕.๓.๕ ไพฑูริย์รัตน ๕.๓.๖ มุกทิกมณี

๕.๓.๗ วรวิฑูริย ๕.๓.๘ เวฑูริยมณี

๕.๓.๙ สัตตรัตน ๕.๓.๑๐ อนัคฆมหามณี

๕.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงเครื่องหอมจำนวน ๒ คำ ได้แก่

๕.๔.๑ สุวคนธ์ ๕.๔.๒ อุกทกุปะ

๕.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงอาวุธ จำนวน ๑๕ คำ ได้แก่

๕.๕.๑ ขรรคาวราฤทธิ์พรลាយ ๕.๕.๒ มหิทธิขรรค์

๕.๕.๓ รัตนขัคค ๕.๕.๔ รัตนคัสตรา

๕.๕.๕ วชิราธิกาอาวุธ ๕.๕.๖ วรขรรค

๕.๕.๗ วรขรรค์มหิทธิฤทธิพรลាយ ๕.๕.๘ วราวุธ

๕.๕.๙ วัชชิริหัตถ์สหัสไนย ๕.๕.๑๐ วัชสิเรนทร์

๕.๕.๑๑ คัสตราอาวุธ ๕.๕.๑๒ สหัสถามณู

๕.๕.๑๓ สุรขัคคอนันตานุภาพ ๕.๕.๑๔ อคฺลยเดชขรรค์ไชย

๕.๕.๑๕ อัครขรรค์

๕.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงทรัพย์สมบัติ จำนวน ๖ คำ ได้แก่

๕.๖.๑ มไหศวรรย์สรรพศฤงคารขัตติยคัคคิสมบูรณ์ ๕.๖.๒ มไหศุรย

๕.๖.๓ สหัสติสมบัติ ๕.๖.๔ สิวิสมบัติ

๕.๖.๕ สุโขสวรรค ๕.๖.๖ เหรัญญโสพรรณพัตตา

๕.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงพระราชสาส์น จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ราชสาสนส์ัญญา

๕.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงสิ่งของอันเป็นทิพย์ จำนวน ๕ คำ ได้แก่

- | | |
|-----------------|-------------------|
| ๕.๘.๑ ทิพมฤตย์ | ๕.๘.๒ ทิพยโมคิ |
| ๕.๘.๓ ทิพยธธา | ๕.๘.๔ ทิพยโศชาหาร |
| ๕.๘.๕ สุรามฤตย์ | |

๕.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงอาหาร จำนวน ๘ คำ ได้แก่

- | | |
|---------------------|---------------------|
| ๕.๙.๑ กระจายหาร | ๕.๙.๒ ทิพโศชาหาร |
| ๕.๙.๓ โภชนนิกรภักษ์ | ๕.๙.๔ โภชนาภุกดาหาร |
| ๕.๙.๕ ภูณชนประโยชน์ | ๕.๙.๖ ภักษภุณษา |
| ๕.๙.๗ ภักษโภษา | ๕.๙.๘ ภักษโภชน |

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงวัตถุสิ่งของในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงอาหารมากที่สุด จำนวน ๑๕ คำ

๖. คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะ ๑๕ ความหมาย ได้แก่

๖.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงความสวยงาม จำนวน ๒ คำ ได้แก่

- | | |
|-------------------------|-----------------------|
| ๖.๑.๑ ศุภลักษณ์นาคินทร์ | ๖.๑.๒ สิริลักษณ์วิไลย |
|-------------------------|-----------------------|

๖.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงความหอม จำนวน ๔ คำ ได้แก่

- | | |
|----------------|-------------------|
| ๖.๒.๑ คนธสูรกี | ๖.๒.๒ ระรวยระรื่น |
| ๖.๒.๓ สุนธธา | ๖.๒.๔ สุกันธรส |

๖.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงความสว่างเรืองรอง จำนวน ๑๔ คำ ได้แก่

- | | |
|--------------------------|-------------------------|
| ๖.๓.๑ จรัสจรรุญ | ๖.๓.๒ จารุรัศมี |
| ๖.๓.๓ บุเรศกาญญาไมย | ๖.๓.๔ พิโรจน์จรัสชัชวาล |
| ๖.๓.๕ เพชรรัศมี | ๖.๓.๖ มลิ่งเมลิอง |
| ๖.๓.๗ รัษฎจรรุญ | ๖.๓.๘ รัตนภา |
| ๖.๓.๙ รัตโนภาส | ๖.๓.๑๐ วิโรจน์รัตนรัศมี |
| ๖.๓.๑๑ วิโรจนสุวรรณรัศมี | ๖.๓.๑๒ สุริยอาภา |
| ๖.๓.๑๓ ไหรัษฎรัศมี | ๖.๓.๑๔ โยภาสอาภา |

๖.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงการประดับตกแต่ง จำนวน ๒ คำ ได้แก่

- | | |
|--------------------|------------------------------|
| ๖.๔.๑ ประกอบประกิต | ๖.๔.๒ ประกิตแก้วประกลกกาญจน์ |
|--------------------|------------------------------|

- ๖.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงความวุ่นวาย จำนวน ๑ คำ ได้แก่ รสยาระส่ำ
- ๖.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงความพิกลพิการ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ วิกตสภนธอินทรีย
- ๖.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงความรุนแรงเลวทราม จำนวน ๒๒ คำ ได้แก่
- | | |
|----------------------|----------------------|
| ๖.๗.๑ ก็นดารพนานต์ | ๖.๗.๒ เขตทุเรศอรณ |
| ๖.๗.๓ คามภรินที | ๖.๗.๔ จัณทวาตา |
| ๖.๗.๕ ซาติทุชนพาล | ๖.๗.๖ ทารุณไภย |
| ๖.๗.๗ ทุกขจรัล | ๖.๗.๘ ทุรเทศ |
| ๖.๗.๙ ทุรพล | ๖.๗.๑๐ ทุรัถยา |
| ๖.๗.๑๑ ทุรัศสถาน | ๖.๗.๑๒ ทุราคม |
| ๖.๗.๑๓ ทุราจร | ๖.๗.๑๔ ทุราจรัล |
| ๖.๗.๑๕ ทุราสถาน | ๖.๗.๑๖ ทุเรศวนา |
| ๖.๗.๑๗ ฆรุสทัณท์โทษา | ๖.๗.๑๘ พาลพิทยธร |
| ๖.๗.๑๙ ฤทยาทุราคม | ๖.๗.๒๐ ฤเยศทุเรศสถาน |
| ๖.๗.๒๑ สริรุทร | ๖.๗.๒๒ อดุลสาหัสเหตุ |
- ๖.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงความเป็นชั้น จำนวน ๑ คำ ได้แก่ รัตบรรดา
- ๖.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงความหวาน จำนวน ๑ คำ ได้แก่ มธุรส
- ๖.๑๐ คำไวพจน์ที่หมายถึงสีส้น จำนวน ๘ คำ ได้แก่
- | | |
|------------------|-----------------------|
| ๖.๑๐.๑ กาทักฎา | ๖.๑๐.๒ จุลกาฬ |
| ๖.๑๐.๓ ซลครัง | ๖.๑๐.๔ ตามพดำรี |
| ๖.๑๐.๕ นิลกาฬ | ๖.๑๐.๖ นิลโลหิตโตธาตุ |
| ๖.๑๐.๗ บัณทรพงศ์ | ๖.๑๐.๘ มหากาฬปรัศวี |
- ๖.๑๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงความใหญ่โต จำนวน ๒ คำ ได้แก่
- | | |
|--------------------|----------------|
| ๖.๑๑.๑ มหานทีพิศาล | ๖.๑๑.๒ มมหาฬาร |
|--------------------|----------------|
- ๖.๑๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงความดก จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ตระการผลตระกลมกา
- ๖.๑๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงความอันตราย จำนวน ๔ คำ ได้แก่
- | | |
|------------------|--------------------|
| ๖.๑๓.๑ กลัมพรไภย | ๖.๑๓.๒ ชิวิตันตราย |
| ๖.๑๓.๓ ภัยอุบัตว | ๖.๑๓.๔ ภัยอันตราย |
- ๖.๑๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงความมีชีวิต จำนวน ๒ คำ ได้แก่
- | | |
|----------------|-----------------|
| ๖.๑๔.๑ ชนมชีวา | ๖.๑๔.๒ ชนมชีพิต |
|----------------|-----------------|

๖.๑๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงการปราศจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๖.๑๕.๑ นฤทุกข์

๖.๑๕.๒ นฤโทษ

๖.๑๕.๓ นฤไภย

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลาย พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงความรุนแรงเลวทรามมากที่สุด จำนวน ๒๒ คำ

๗. คำไวพจน์ที่หมายถึงอวัยวะ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงอวัยวะ ๙
ความหมาย ได้แก่

๗.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงศีรษะ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ศิโรดมเกศ

๗.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงตา จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๗.๒.๑ ทิพนัยนานุภาพ

๗.๒.๒ ทิพนัยนานุสนธิ

๗.๒.๓ พิพัระจักษุศรี

๗.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงน้ำตา จำนวน ๑๑ คำ ได้แก่

๗.๓.๑ ชลนา

๗.๓.๒ ชลเนตร

๗.๓.๓ นยนามพุ

๗.๓.๔ นยนามพุธारा

๗.๓.๕ ไนยนามพุ

๗.๓.๖ พาษปธारा

๗.๓.๗ สุชช

๗.๓.๘ อสุชช

๗.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงเท้า จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๗.๔.๑ บทมูล

๗.๔.๒ บาทางค์

๗.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงร่างกาย จำนวน ๕ คำ ได้แก่

๗.๕.๑ มาตังคอินทรีย์

๗.๕.๒ ศรีราพยพ

๗.๕.๓ สรรพวงค์

๗.๕.๔ ศรีรภาพ

๗.๕.๕ อวัยวสริรา

๗.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงผม จำนวน ๑ คำ ได้แก่ จุไรเกศ

๗.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงมือ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ ทวิกกร

๗.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงหน้าท้อง จำนวน ๑ คำ ได้แก่ นุชนาภี

๗.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงน่านม จำนวน ๑ คำ ได้แก่ กษิรามพุ

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงอวัยวะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย
พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงน้ำตามากที่สุดจำนวน ๘ คำ

๘. คำไวพจน์ที่หมายถึงกิริยาอาการ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยา
อาการ ๙ ความหมาย ได้แก่

๘.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงการพูดสรรเสริญ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ คำรัสสาธุสาส์น

๘.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงการร้องไห้คร่ำครวญ จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๘.๒.๑ กำสรวลครวญ

๘.๒.๒ ทุกข์ภิปราย

๘.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงการแสดงความเคารพ จำนวน ๑ คำ ได้แก่ อภิวาทชลีกร

๘.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงการประกอบพิธีกรรม จำนวน ๑ คำ ได้แก่ สุรัสรวง

๘.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงการพูดโอวาทและข้อคิด จำนวน ๘ คำ ได้แก่

๘.๕.๑ มุทกถาปราไสย

๘.๕.๒ สุขุมคัมภีรพจน์

๘.๕.๓ อภิปรายสิทธิธรรมกถา

๘.๕.๔ โอวาทนุสาสน

๘.๕.๕ บุราณคารม

๘.๕.๖ พุทธพจน์

๘.๕.๗ ธรรมเทศนา

๘.๕.๘ พุทธบรรหาร

๘.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึงการพูดออกคำสั่ง จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๘.๖.๑ เทวโองการ

๘.๖.๒ ราชโองการ

๘.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึงการนอน จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๘.๗.๑ นิตริภิมย์

๘.๗.๒ นิตราภิมย์

๘.๗.๓ ไสเยศ

๘.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึงการปรนนิบัติดูแล จำนวน ๒ คำ ได้แก่

๘.๘.๑ บำเรอบริบาล

๘.๘.๒ ภิบาล

๘.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึงการเดินทาง จำนวน ๙ คำ ได้แก่

๘.๙.๑ คมนาส

๘.๙.๒ นกครະไล

๘.๙.๓ นภยาตร

๘.๙.๔ บทลีลา

๘.๙.๕ พันัสส์ญจร

๘.๙.๖ พยุหยาตร

๘.๙.๗ ยาตรยุบาท

๘.๙.๘ ยุพยาตร

๘.๙.๙ ฤทธิยาตร

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงกิริยาอาการในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลาย พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงการเดินทางมากที่สุดจำนวน ๙ คำ

๙. คำไวพจน์ที่หมายถึงอารมณ์ความรู้สึก

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
อารมณ์ความรู้สึก ๓ ความหมาย ได้แก่

๙.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงความทุกข์โศก จำนวน ๑๑ คำ ได้แก่

๙.๑.๑ กำสรวลครวญ	๙.๑.๒ ทุกขภิปราย
๙.๑.๓ ทุกขหนไทย	๙.๑.๔ ทุกขอนันตอเนก
๙.๑.๕ ทุกขาดูร	๙.๑.๖ ประดักประดาษ
๙.๑.๗ ลาลดรันทตทุกข	๙.๑.๘ โศกวิโยคทุกข
๙.๑.๙ โศกอาโลย	๙.๑.๑๐ โศกาโลย
๙.๑.๑๑ อัดักอคูร	

๙.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงความรื่นรมย์ใจ จำนวน ๑๙ คำ ได้แก่

๙.๒.๑ เกษมสนุกนีสุขรมย์	๙.๒.๒ เขษมสำราญ
๙.๒.๓ นิทรรรมย์	๙.๒.๔ นิทรรรมย์
๙.๒.๕ ฝาสุกเกษมสาทร	๙.๒.๖ มินนท์
๙.๒.๗ ภิรมย์	๙.๒.๘ ภิรมย
๙.๒.๙ ภิรมย์กาม	๙.๒.๑๐ ภิรมย์จร
๙.๒.๑๑ ภิรมยยา	๙.๒.๑๒ ภิรมยเยศ
๙.๒.๑๓ มนัสภิมติสาทรสุขเขษมไส	๙.๒.๑๔ สวัสดิสุขีปรีดีเปรม
๙.๒.๑๕ สำราญสำเร็จ	๙.๒.๑๖ สำเร็จจิตรสำราญกาย
๙.๒.๑๗ สุขเกษมสันต์	๙.๒.๑๘ สุขมหุติ
๙.๒.๑๙ สุขสาทร	

๙.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงความเมตตากรุณา จำนวน ๑ คำ ได้แก่ นุกูลกรุณา

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงอารมณ์ความรู้สึกในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลาย พบว่า กวีใช้คำไวพจน์ที่หมายถึงความรื่นรมย์มากที่สุด จำนวน ๑๙ คำ

๑๐. คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกจำนวน

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงการบอก
จำนวน ๑๒ ความหมาย ได้แก่

๑๐.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึงจำนวนหนึ่ง จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๑๐.๑.๑ วารกาล	๑๐.๑.๒ เอกากาย
---------------	----------------

๑๐.๑.๓ เขียงคี่

๑๐.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึงถึงจำนวนสอง จำนวน ๓๔ คำ ได้แก่

๑๐.๒.๑ กรุงไกรชไม

๑๐.๒.๒ กรุงไกรอุภัยภาพ

๑๐.๒.๓ ชมยมาตย์

๑๐.๒.๔ ชไมมาตย์ทวิชาติบุตรา

๑๐.๒.๕ ชไมยชนม์

๑๐.๒.๖ ตรุทธรรูปกษัตริย์สอง

๑๐.๒.๗ ทวิกร

๑๐.๒.๘ ทูราทวา

๑๐.๒.๙ โทกร

๑๐.๒.๑๐ โททำว

๑๐.๒.๑๑ โทเทศ

๑๐.๒.๑๒ โทไท

๑๐.๒.๑๓ โทให้ชนกชเนติชนินทร์

๑๐.๒.๑๔ โทมาตย

๑๐.๒.๑๕ โทมาศ

๑๐.๒.๑๖ ให้ชไมยมานุษย

๑๐.๒.๑๗ ให้อุภัย

๑๐.๒.๑๘ ให้อุภัยภวนายก

๑๐.๒.๑๙ ให้อุไภย

๑๐.๒.๒๐ บดีสูรสมเด็จพระสอง

๑๐.๒.๒๑ ปิโยรสไสม

๑๐.๒.๒๒ ปีนประชาชาติยุพราช

กษัตริย์สอง

๑๐.๒.๒๓ ยุพาอุภยบุตร

๑๐.๒.๒๔ โยชนทวาทสา

๑๐.๒.๒๕ ลำภาพาลคณียอุภัย

๑๐.๒.๒๖ วรจักรอุภยนรชาติ

๑๐.๒.๒๗ สองราช

๑๐.๒.๒๘ สองศรีวีพีพงศ์

๑๐.๒.๒๙ สองสุริยชาติขัตติยนาคดิโนยไท

๑๐.๒.๓๐ สองสุริยชาติวรวราชดิโนย

๑๐.๒.๓๑ สองสุริยวงศ์

๑๐.๒.๓๒ จักรอุภยคณียนริศร

๑๐.๒.๓๓ อุภยขัตติย

๑๐.๒.๓๔ อุภยนราธิป

๑๐.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึงถึงจำนวนสี่ จำนวน ๖ คำ ได้แก่

๑๐.๓.๑ จตุตถญาณ

๑๐.๓.๒ จตุบาท

๑๐.๓.๓ จตุรพลารถาภุญชรสินธพทจรรพณฑ์๑๐.๓.๔ จตุรภาพรหมิหาร

๑๐.๓.๕ สี่ให้ทิเบศวรวิดิลกชนกแลนนทลี

๑๐.๓.๖ อริยสังจัตุรา

๑๐.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึงถึงจำนวนห้า จำนวน ๓ คำ ได้แก่

๑๐.๔.๑ เบ็ญจมหานทีธาร

๑๐.๔.๒ เบ็ญจวารกาล

๑๐.๔.๓ ไศลวิบุลยเบญจภูมิ

๑๐.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึงถึงจำนวนเจ็ด จำนวน ๕ คำ ได้แก่

๑๐.๕.๑ เจ็ดบุษปอาวัญ

๑๐.๕.๒ สัตตวรรตน์

คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะ คำไวพจน์ที่หมายถึงอวัยวะ คำไวพจน์ที่หมายถึงกิริยา
อาการ คำไวพจน์ที่หมายถึงอารมณ์ความรู้สึก และคำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกจำนวน โดย
คำไวพจน์ ทั้ง ๑๐ ความหมาย มีความหมายย่อยอีก ๑๐๖ ความหมาย

๓. การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง

จากการศึกษาการใช้ภาษาในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเปลี่ยนแปลงรูปและ
เสียงของศัพท์ภาษาเดิม เพื่อนำมาใช้ในการประพันธ์อย่างหลากหลาย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูป
พยัญชนะ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ การตัดเสียง และการเพิ่มเสียง ดังนี้

๓.๑ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ

การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๑.๑ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษา

สันสกฤต

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ต เป็น ด เช่น กนุตาร-กันดาร, ตมฺพ-ตามพ,
เตช-เดช, ฤตุต-ฤตา, หตุถ-หัตถา, ปิตฺฤ-ปิตร, ภกฺติ-ภักดี, ภรฺตุถ-ภรรดา, มาตุถ-มารดร,
วณิต-พนิด, วณิตา-พนิดา, ศกฺติ-ศักดิ์, สุวสุติ-สวัสดี, หสุต-หัสดี, ตนย-दनัย, ตรฺณ-ตรุณ, ตล-ดล,
ติเรก-ดิเรก, ติลก-ดิลก, ธิตา-ธิดา, มตี-มดี, รติ-ฤดี, สฺตา-สุตา, อติ-อดี, อติเรก-อดีเรก,
อดุล, อดุลย-อดุล, อดุล, อดุม-อดม, อดฺตร-อดร, อาตุร-อาตุร, อดร, อด

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ป เป็น บ เช่น ปญฺจ-เบญจ, เบญจ, ปท-บท,
ปริวาร-บริวาร, ปวร-บวร, ปฺร-บุร, บุรี, คุปทฺทว-คุบฺทว, คุปฺปล-คุบล, คุโปสฺถ-คุโบสฺถ, กปิ-กระบี่,
ปรฺยงก-บรฺยงก, ปวิตุร-บพิตร, ปาณฺชฺร-บันชฺร, ปารฺศว-บรัชว, ปิตฺฤ-ปิตร, ปฺตร-บุตร,
ปฺรุษ-บุรุษ, ปฺรุษ-บุรุษ, บุษบ, ปติ-บดี, ปรม-บรม, ปริจาริกา-บริจา, บริจาริก, บริपाल-บริบาล,
ปาท-บาท, ปาล-บาล, ปฺร-บุร, บุรี, ปฺราณ-บุรา, บุราณ, วิปฺตติ-วิบัติ, วิปฺล-วิบูลย,
สมฺปตฺติ-สมบัติ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ว เป็น พ เช่น เชตฺวน-เชตฺพน, ภว-ภพ, ญว-ญพ,
วจน-พจน, วน-พน, วิชฺชา-พิชา, วิริย-พิริย, วิวฺฒน-พิพฺฒน, วิถิ-พิถิ, สินฺธุว-สินธพ,
หิมวฺนต-หิมพานต, อานฺุภาว-อนฺุภาพ, คนฺุรฺว-คนฺุรรพ, ทิวฺย-ทิพย, เทวฺย-เทพย,
มหรฺณว-มหรณพ, วนาลี-พนาลี, วณิต-พนิด, วณิตา-พนิดา, วรฺณนา-พวรรณา,
วิทฺยา-พิทย, พิตฺยา, วิทฺยาธ-พิทยาธ, วิศาล-พิศาล, วุฏฺษ-พฤษ, วุฏฺฐ-พฤษ,

พฤตมิ, วฤนุท-พฤนท, เวษ-เพศ, ไวยุรย-พิฑูริย, ไผฑูริย์, ศุรวาก-สรวาก, สรวชณฺ-สรวเพ็ชณฺ,
 อรุณว-อรุณพ, ชีวิต-ชีพิต, ทิว-ทิพ, เทว-เทพ, ภาว-ภาพ, ยว-ยุพ, ยุพา, วจน-พจน, วรุณ-พิรุณ,
 วสุ-พสุ, วายุ-พายู, วิธิ-พิธิ, วิภว-พิภพ, วินค-พิทค, อานุภาว-อนุภาพ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ น เป็น ณ เช่น คนน-คัคน, ฆน-ฆณะ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ร เป็น ฤ เช่น รติ-ฤดี

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฤ เป็น ร เช่น ปิตฤ-ปิตร, มาตุฤ-มารดร

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฤ เป็น ศ เช่น เทศนา-เทศนา, ไกลาส-ไกลาศ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฬ เป็น ฬ เช่น จูฬ-จูไร

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ก เป็น ข เช่น เกษม-เขษม

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฎ เป็น ษ เช่น ษฏฐ-ษษฐ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ช เป็น จ เช่น ษยษฐ-เจษฎา

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฐ เป็น ฎ เช่น ษยษฐ-เจษฎา

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ฤ เช่น นิส-นฤ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ศ เป็น ส เช่น ปุรศุรย-ปราไส, ศุรวาก-สรวาก

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฑ เป็น ฒ เช่น วฤฑฐ-พฤฒา, พฤตมิ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ษ เป็น ศ เช่น เวษ-เพศ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ณ เป็น ญ เช่น หิรณฺย-ไหรณฺย

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ร เป็น ค เช่น อนรฺช-อนคช

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ด เช่น ลาลส-ลาลด

๓.๑.๒ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฎ เป็น ด เช่น บณฺฎาล-บันดาล, ฝณฺฎาส-ประดาศ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ณ เป็น น เช่น บณฺณาล-บันดาล, สรณฺก-สนฺกน

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ล เป็น น เช่น ญล-พูน

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ล เป็น ญ เช่น สมฺราล-สำราญ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ก เป็น จ เช่น กนฺโลง-จรรโลง

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ บ เป็น ผ เช่น บณฺน-ผณ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ป เป็น ผ เช่น ปณฺน-ผณ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ผ เป็น ป เช่น ฝณฺฎาส-ประดาศ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ษ เช่น ฝณฺฎาส-ประดาศ

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ภา เป็น พ เช่น ภูล-พูน

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ พ เป็น ภา เช่น เพา-ลำภา, เพา

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ร เป็น ล เช่น รหาล-ลหาร

การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ว เป็น พ เช่น วุ่น-พนม

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ๑๙ ลักษณะ และพบการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร ๑๓ ลักษณะ

๓.๒ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ

การเปลี่ยนแปลงเสียงสระในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๒.๑ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอา เช่น ตมฺพ-ตามพ, ภูตฺต-ภูตา, โภชฺช-โภชา, รถ-รธา, สกฺย-สากย, หตฺถ-หัตถา, หิมวฺนฺต-หิมพานต, หิมวา, นิทฺร-นิทรา, ปกฺษ-ปักษา, ปุรฺศฺรย-ปราไส, มตฺสฺย-มัตสยา, วุฏฺทฺธ-พฤตฺมา, ศฺสฺตร-ศัสตรา, ผล-ผลา, วาต-วาตา,

การเปลี่ยนเสียง สระอา เป็น สระอะ เช่น มุฑฺธิกา-มุฑฺธิก, สฺริร-สฺริรา, อาณฺฎฺวาร-อนฺฎฺภาพ, อาณฺฎฺท-อนฺฎฺท, อาณฺฎฺวาร-อนฺฎฺภาพ, จฺรฺล-จฺรฺล, จฺรฺล-จฺรฺล, ตฺรฺฟฺาง-ตฺรฺฟฺาง, การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระอี เช่น โมลฺ-โมลี, วิถฺ-วิทฺ, กปฺ-กฺระปฺ, กุชฺตฺริย-กษฺตฺริย, ตฺริ-ตฺรี, รศฺมิ-รศฺมี, สฺวสฺตฺ-สฺวสฺตี, คฺริ-คฺรี, ปตฺ-ปตี, มณฺ-มณี, มนฺทฺริ-มนฺทฺรี, รติ-ฤตี, อณฺชฺลฺ-อณฺชฺลี, อินฺทฺริยา-อินฺทฺริย

การเปลี่ยนเสียง สระอี เป็น สระอิ เช่น ศฺรฺร-ศฺริร, ชเนตฺตี-ชเนติ, ถิตฺา-ธิตา, นิล-นิล

การเปลี่ยนเสียง สระอุ เป็น สระอู เช่น ญ-ญู, สฺริย-สฺริย, ภูว-ภูว, มฺตฺร-มฺตร, อาตฺร-อาตฺร

การเปลี่ยนเสียง สระอู เป็น สระอุ เช่น พฺยฺห-พฺยฺห, สยฺมฺญ-สยฺมฺญ

๓.๒.๒ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียงกัน

การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระเอีย มนฺทฺริ-มนฺเทีย

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระเอ เช่น ปญฺจ-เบญฺจ

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระไอ เช่น นยฺน-ไนยฺน, หุทฺย-หุไทย, ปุรฺศฺรย-ปราไส, สมยฺ-ไสมย

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระเอะ เช่น ปณฺจ-เบ็ญจ, ปณฺญาส-เบ็ญญาส,
สรวชฌ-สรวเพ็ชฌ

การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระอะ เช่น อนุสาสนี-อนุสาสน

การเปลี่ยนเสียง สระไอ เป็น สระเอ เช่น ไวยุฑูรย-เวฑูรีย

การเปลี่ยนเสียง สระเอ เป็น สระไอ เช่น เกวล-ไกวัล

การเปลี่ยนเสียง สระไอ เป็น สระอิ เช่น ไวยุฑูรย-พิฑูรีย

การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระไอ เช่น หิรณฺยุ-ไหรณฺยู

การเปลี่ยนเสียง สระไอ เป็น สระอี เช่น ดํไร-ดํารี

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอี เช่น ปุร-บุรี

การเปลี่ยนเสียง สระเออ เป็น สระไอ เช่น คงฺเคยฺย-คังโคย, เขยฺย-ไชย,
เทยฺย-ไทย

การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระอี เช่น ผลิก-ผลีก, อธิก-อธิก

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระโอะ เช่น สณฺฑ-สณฺฑิ

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอิ เช่น วชร-วัชร, วัชชริ, วุฑฺฒ-พุดฺฒา, พุดฺฒิ

การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอุ เช่น ไอศฺวรฺย-ไอศฺวรย

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงเสียงสระในสมุทรรโฆษคำชั้นที่ตอนปลายพบการ
เปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว ๖ ลักษณะ และพบการเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียงกัน ๑๖
ลักษณะ

๓.๓ การตัดเสียง

การตัดเสียงในสมุทรรโฆษคำชั้นที่ตอนปลายมี ๕ ลักษณะ ดังนี้

๓.๓.๑ การตัดเสียงพยางค์ท้าย เช่น เขตฺต-เขต, คงฺเคยฺย-คังโคย,
คมฺภีร-คัมภีร์, จุลฺล-จุล, ฉทฺทนต์-ฉัททนต์, ทตฺต-ทัต, ทลิตฺท-ทลิต, ทุกฺข-ทุกข์, ภูตฺต-ภูตา,
โกชฺช-โกชา, รชฺช-รัช, รตฺต-รัต, วจน-พจน, สุรีย-สุริย, เสยฺยา-ไสย, หิมวณฺต-หิมวา,
หิรณฺญ-หิรัญ, องฺค-องค์, อนิจฺจ-อนิจ, อนุสนฺธิ-อนุสนธิ, อรณฺญ-อรัญ, อารณฺญ-อารัญ,
อุทิจฺจ-อุทิจ, จนฺทฺร-จันทร, ชนฺม-ชนม, นิเวศน-นิเวศ, ปรปฺกษ-ปັกข์, ปฺรยงฺก-บรฺรยงก์,
ปารุศฺว-ปรัศว์, บรัศว์, ปฺรโยชน-ปฺรโยชนิ, ภกฺติ-ภักดี, ภกฺษ-ภักข์, ภรฺตฺต-ภรรตา,
มนฺษย-มนฺษย, มรฺต-มร, มาทฺน-มาทน์, ราชย-ราชย์, ลาวณฺย-ลาวรรณ, ไวยุฑูรย-ไพฑูรีย,
ศกฺติ-ศักดี, ศพฺท-ศัพท์, ศิรฺส-ศिर, สกนฺธ-สกนธ์, สกฺลย-สกฺล, สตฺตฺว-สัตว์, สตฺย-สัตย์,
สมฺบฺรณ-สมฺบฺรณิ, สฺทฺรฺศน-สฺทฺศน์, สฺรฺวงคฺนา-สฺรฺวงค์, สฺวฺรค-สฺวฺรค, หิรณฺยุ-ไหรณฺยู,

อนงค-อนงค์, อมฤต-อมฤตย, อมาตย์, อมาตย-มาตย์, ไศศวรรษ-ไศศวรรษย์, กลุยาณี-กัลยา,
ปริจาริกา-ปริจา, มนุทริ-มนทรี, มาลย-มาลย์, รงค-รงค์, วจน-พจน์, อินุทริยา-อินทรี

๓.๓.๒ การตัดเสียงพยางค์หน้า เช่น อนุสูตร-นุสร, อสุสุ-สุ, ปรปฤษ-ปฤษ,
อมาตย-มาตย์, มนุทริ-ทริ, ทิรา, อนุช-นุช, อาตุร-ตุร, บงอร-อร

๓.๓.๓ การตัดเสียงพยัญชนะระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง เช่น
มิสสก-มิสก, รมุฐ-รัฐ, วิชชา-พิชา, วิชา, วิมุตติ-วิมุตติ, วิพฒน-พิพฒน, อพฒ-อฒ, อนุสูตร-นุส,
อสุสุ-อสุ, อุตทว-อุทว, อูปปล-อุปล, อุกยาน-อุยาน, เชยษฐ-เจษฐา, ธริตรี-ธริตรี,
สตตว-สัตว, สทฤษ-สัทฤษ, สัทฤษ, ชเนตตี-ชเนติ, วิปตติ-วิปติ, สมณญา-สมญา,
สมปตติ-สมปติ, อุตตร-อูตร, พมงา-พะงา

๓.๓.๔ การตัดเสียงสระ เช่น กุมุท-กมุท, ปริจาริกา-ปริจาริก

๓.๓.๕ การตัดเสียงตัวสะกด เช่น ปรุศุรย-ปราไส

จากการศึกษาการตัดเสียงในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบ ๕ ลักษณะ ได้แก่
การตัดเสียงพยางค์ท้าย การตัดเสียงพยางค์หน้า การตัดเสียงพยางค์ระหว่างพยางค์หน้าและ
พยางค์หลัง การตัดเสียงสระ และการตัดเสียงตัวสะกด

๓.๔ การเพิ่มเสียง

การเพิ่มเสียงในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมี ๔ ลักษณะ ดังนี้

๓.๔.๑ การเพิ่มพยางค์หน้าของคำ เช่น เพา-ลำภา

๓.๔.๒ การเพิ่มเสียงพยัญชนะควบกล้ำ เช่น กปี-กระบี่, ไกลาส-ไกรลาส,
ผฏาส-ประดาษ

๓.๔.๓ การเพิ่มเสียงพยางค์ระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง
เช่น เขม-เขษม, ภูษ-ภูษน, วชร-วชิร, วัชชिर, วิปล-วิบลย, สตติ-สันตติ

๓.๔.๔ การเพิ่มเสียงสระ ได้แก่ ไวฑุรย-พิฑุริย, ไพฑุริย, เวฑุริย

จากการศึกษาการเพิ่มเสียงในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบ ๔ ลักษณะ ได้แก่
การเพิ่มเสียงพยางค์หน้าของคำ การเพิ่มเสียงพยางค์เพื่อให้เป็นคำควบกล้ำ การเพิ่มเสียงพยางค์
ระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง และการเพิ่มเสียงสระ

๔. การสร้างคำ

จากการศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่าวิได้นำอักษรศัพท์ภาษาต่าง ๆ
มาสร้างคำใหม่ โดยใช้วิธีการสร้างคำ ๒ วิธี ได้แก่ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและ
ภาษาสันสกฤต และการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทย ดังนี้

๔.๑ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต

การสร้างคำที่ปรากฏในสมุทโฆษะคำฉันท์ตอนปลาย เป็นการสร้างโดยวิธีการสมาส
คำระหว่างภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต ตั้งแต่ ๒ - ๑๓ คำ เช่น

การสมาสคำ ๒ คำ

ทลิต (ป.ทลิตฺท)	+	กัปปนา (ป.กปฺน)	= ทลิตกัปปนา
วิหาส (ป.วิหาส)	+	พิถี (ป.วีถิ)	= วิหาสพิถี
สุสิริ (ป.สุสิริ)	+	รุกข์ (รุกฺข)	= สุสิริรุกข์
คฤหาสน์ (ส.คฤหาสน)	+	สถาน (ส.สุสถาน)	= คฤหาสน์สถาน
ทฺร (ส.ทฺร)	+	เทศ (ส.เทศ)	= ทฺรเทศ
จันช (ป.,ส.จณฺช)	+	วาทา (ป.,ส.วาท)	= จันชวาทา
ทวิช (ป.,ส.ทฺวิช)	+	ชาติ (ป.,ส.ชาติ)	= ทวิชชาติ
นภ (ป.,ส.นภ)	+	ยาตร (ป.,ส.ยาตร)	= นภยาตร
กุสุม (ป.กุสุม)	+	วันส์ (ส.วันสุ)	= กุสุมวันส์
ผรุส (ป.ผรุส)	+	มารุต (ส.มารุต)	= ผรุสมารุต
สุร (ป.สุร)	+	พฺนท (ส.วฺนท)	= สุรพฺนท
บุษป (ส.บุษป)	+	อารัญ (ป.อารญ)	= บุษปอารัญ
ศิขร (ส.ศิขร)	+	เขต (ป.เขต)	= ศิขรเขต
กัถลี (ป.,ส.กถลี)	+	วน (ป.วน)	= กัถลีวน
ดรุณ (ป.,ส.ดรุณ)	+	สงฆ์ (ป.สงฺฆ)	= ดรุณสงฆ์
ชิน (ป.,ส.ชิน)	+	พงส์ (ส.วงศ์)	= ชินพงส์
ทฺ (ป.,ส.ทฺ)	+	รฺถยา (ส.รฺถยา)	= ทฺรฺถยา
ทฺมา (ป.ทฺมา)	+	คณ (ป.,ส.คณ)	= ทฺมาคณ
ปโทส (ป.ปโทส)	+	กาล (ป.,ส.กาล)	= ปโทสกาล
พนส์ (ส.วันสุ)	+	สฺญจ (ป.,ส.สญจ)	= พนส์สฺญจ
ฤทธิ (ฤทธิ)	+	ยาตร (ป.,ส.ยาตร)	= ฤทธิยาตร

การสมาสคำ ๓ คำ

ชฺฎิล (ป.,ส.ชฺฎิล)	+	ธาร (ป.,ส.ธาร)	+	ชฺฎา (ป.,ส.ชฺฎา)	= ชฺฎิลธารชฺฎา
ยฺพา (ป.,ส.ยฺว)	+	อฺภย (ป.,ส.อฺภย)	+	นฺตร (ส.นฺตร)	= ยฺพาอฺภยนฺตร
เบญจ (ป.เบญจ)	+	วาร (ป.,ส.วาร)	+	กาล (ป.,ส.กาล)	= เบญจวารกาล

สห (ป.,ส.สห) + สหัท (สหส) + อัษฎา (อษฏ)	= สหสัทอัษฎา
พล (ป.,ส.พล) + อัศว (อศว) + คน (คน)	= พลอัศวคน
รมย์ (ส.รมย) + ราช (ป.,ส.ราช) + ธานี (ป.,ส.ธานี)	= รมย์ราชธานี
รถยา (ป.,ส.รถยา) + ทูรา (ป.ทูร) + คม (คมน)	= รถยาทูราคมน
สรรพ (ส.สรพ) + พิ (ป.,ส.วิ) + ญชิต (ส.ญชิต)	= สรรพพิญชิต
ชาติ (ป.,ส.ชาติ) + สร (ป.,ส.สร) + ญาณ (ญาณ)	= ชาติสรญาณ
ผรุส (ป.ผรุส) + ทัณฑ (ป.,ส.ทณฑ) + โทษา (ส.โทษ)	= ผรุสทัณฑโทษา
สิทธิ (ป.,ส.สิทธิ) + ธรรม (ส.ธรม) + กถา (ป.กถา)	= สิทธิธรรมกถา
อนงค (ส.อนงค) + ชนนี้ (ชนนี้) + มหิสี (ป.มหิสี)	= อนงคชนนี้มหิสี
สุดา (ป.,ส.สุดา) + สมร (ส.สมร) + มิตร (ส.มิตร)	= สุดาสมรมิตร
มุกุ (ป.มุกุ) + กถา (ป.กถา) + ปราไส (ส.ปรุศุรย)	= มุกุทุกถาปราไส
อดุลย (อดุลย) + เดช (ป.เดช) + เจษฎา (ส.เจษฐ)	= อดุลยเดชเจษฎา
นิล (ป.นิล) + โลहितโต (ป.,ส.โลหิต) + ชาติ (ป.ชาติ)	= นิลโลหิตโตชาติ
อัฒ (ป.อฑฒ) + รัตติ ((รตติ) + เวลา (ป.,ส.เวลา)	= อัฒรัตติเวลา
สรรพเพชฌ (ส.สรพชญ) + พุท (ป.พุท) + ดิลก (ป.,ส.ดิลก)	= สรรพเพชฌพุทดิลก
มัทมิ (ป.มฑมิ) + ประเทศ (ส.ปรุเทศ) + คงคา (ป.,ส.คงคา)	= มัทมิประเทศ

คงคา

กาญจน (ส.กาญจน) + บรรยงก์ (ส.ปรุยงก) + อดงกรณ์ (ป.,ส.อดงกรณ)	
= กาญจนบรรยงก์อดงกรณ์	
การสมาสคำ ๔ คำ	
อมร (ป.,ส.อมร) + นุช (ป.,ส.อนุช) + นฤ (ส.นฤ) + มล (ป.,ส.มล)	= อมรานุชนฤมล
สุร (ป.,ส.สุร) + ษัคค (ป.ชคค) + อนันต (ป.อนนต) + อนุภาพ (ป.,ส.อนุภาพ)	
= สุรษัคคอนันตอนุภาพ	
วร (ป.,ส.วร) + ราช (ป.,ส.ราช) + อูทยาน (ป.อูทยาน) + ศาล (ส.ศาลา)	
= วรราชูทยานศาล	
อดิ (ป.,ส.อดิ) + ศร (ป.อิศร) + พุท (ป.พุท) + พงศ์ (ส.วงศ์) = อดิศรพุทพงศ์	
องศ์ (ป.,ส.องค) + นฤ (ส.นฤ) + บดี (ป.,ส.ปติ) + อินทร์ (ส.อินท)	
= องศ์นฤปดีอินทร์	
กนก (ป.,ส.กนก) + นีรช (ส.นีรช) + รัตน (ป.รตน) + ไมย (ป.มย) = กนกนีรช	

รัตนไมย

คิริ (ป.,ส.คิริ) + อินทร (ส.อินฺทร) + นิล (ป.,ส.นิล) + อธิก (ป.,ส.อธิก)

= คิริอินทรนิลอธิก

ชาติ (ป.,ส.ชาติ) + ฑู (ป.,ส.ฑู) + ชน (ป.,ส.ชน) + พาล (ป.,ส.พาล)

= ชาติฑูชนพาล

ทิพ (ป.,ส.ทิพ) + ทัณฐ (ป.,ส.ทณฺฐ) + มหันต (มหนฺต) + อนุภว (ป.อนุภว)

= ทิพทัณฐมหันตอนุภว

บวร (ป.ปวร) + อภรรณ (อภรรณ) + รัตน (ป.รัตน) + มัย (ป.,ส.มย)

= บวรอภรรณรัตนมัย

เบ็ญจ (ป.เบญจ) + มหา (มห) + นที (นที) + ธาร (ป.,ส.ธาร) = เบ็ญจมหานทีธาร

ภพ (ป.ภพ) + สุร (ป.,ส.สุร) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) + โลก (ป.โลก)

= ภพสุรอาลัยโลก

ภิ (ป.อภิ) + รมย์ (ส.รมย) + ราช (ป.,ส.ราช) + ธานี (ป.,ส.ธานี) = ภิรมย์ราชธานี

วร (ป.,ส.วร) + วัจน (ป.,ส.วจน) + สัตย (ส.สัตย) + สัจญา (ป.สัจญา)

= วรวัจนสัตยสัจญา

อัภก (ป.อภก) + ฆณะ (ฆน) + นภ (ป.,ส.นภ) + ดล (ป.,ส.ดล) = อัภกฆณะนภดล

การสมาสคำ ๕ คำ

อัคร (ส.อคร) + อุกัย (ป.,ส.อุกย) + ดนัย (ป.,ส.दनย) + นร (ป.,ส.นร) +

อีศร (ส.อีศร) = อัครอุกัยदनัยนริศร

อภิเชก (ส.อภิเชก) + ติเรก (ติเรก) + ราช (ป.,ส.ราช) + พีธี (ป.,ส.พีธี) +

การ (ป.,ส.การ) = อภิเชกติเรกราชพีธีการ

วร (ป.,ส.วร) + อัคร (ส.อคร) + อุกัย (ป.,ส.อุกย) + นร (นร) + ชาติ (ป.,ส.ชาติ)

= วรอัครอุกัยนรชาติ

ชน (ป.,ส.ชน) + อธิป (ป.,ส.อธิป) + โพร (ป.,ส.โพธิ) + อภิเชก (ส.อภิเชก) +

สัตวี (ส.สัตตว) = ชนาธิปโพธาภิเชกสัตวี

การสมาสคำ ๖ คำ

อัคร (ส.อคร) + มห (ป.มห) + อีศร (ส.อีศร) + เทพ (ป.,ส.เทว) + ตรี (ส.ตริ) +

ศูลี (ส.ศูลี) = อัक्रमเหศรเทพตรีศูลี

พุท (ป.พุท) + ชิน (ป.,ส.ชิน) + วร (ป.,ส.วร) + วิสุทติ (ป.วิสุทติ) +

เทพ (ป.,ส.เทพ) + เจษฏา (ส.เขยษฐ) = พุทธชินนวรรวิสุทธิเทพเจษฏา

การสมาสคำ ๗ คำ

สุร (ป.,ส.สุร) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) + สุทัศน์ (ส.สุทรศน) + ธาณี (ป.,ส.ธานี) +

อินทร์ (ส.อินุท) + สุร (ป.,ส.สุร) + อินทร (ส.อินุท) = สุราลัยสุทัศน์ธานีอินทร์สุรินทรา

การสมาสคำ ๘ คำ

จัตุร (ส.จตุร) + พล (ป.,ส.พล) + รถา (ป.รถ) + กุญชร (ป.กุญชร) +

สินธพ (ป.สินุท) + บท (ป.ปท) + จร (ป.,ส.จร) + พถนัท (ส.วถนุท) = จัตุรพลรถากุญชรสินธพ

บทจรพถนัท

การสมาสคำ ๑๓ คำ

นาฏ (ป.,ส.นาฏ) + พนิต (ส.พนิต) + มห (ป.มห) + อิติ (ป.อิติ) + มห (ป.มห)

+ อิศร (ส.อิศร) + ศักดิ์ (ส.ศกฺติ) + มณี (ป.ส.มณี) + เมขลา (ป.,ส.เมขลา) + สมญา (ป.สมญญา)

+ อิศ (ส.อิส) + เทว (ป.,ส.เทว) + กัญญา (ป.กญญา) = นาฏพนิตมหิทิมเหศรศักดิ์มณีเมขลา

สมยศเทวกัญญา

ทั้งนี้พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการนำคำที่มีความหมายเหมือนกัน มาสมาสกัน เช่น

คำที่มีความหมายว่าจำนวนมาก ได้แก่ คุณานนตอเนก เป็นการสมาสคำว่า

อนนุต กับ อเนก หมายถึง จำนวนมากมาย สมาสกับคำว่า ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์โศกมากมาย เกินจะประมาณได้ การสร้างคำในลักษณะนี้ยังพบอีกหลายคำ เช่น คุณานนตอเนก, อนันต์อเนก นาคี, อเนกวิวิธอนันต์วัตถุ เป็นต้น

คำที่มีความหมายว่าพระราช ได้แก่ นรินทรราช เป็นการสมาสคำว่า

นร + อินุท + ราช หมายถึง กษัตริย์ การสร้างคำในลักษณะนี้ยังพบอีกหลายคำ เช่น

นราธิบดินทร์, ภูธรกนิรนาถ, ธิเบศร์วโร, สุริยชาติวราชดไ নয়, ชาติยาญพเรศนราธิป,

นถเบศร์บดินทร์สุร, นถบดินทร์กนิรนาถ, นรบาลบตีศรกนิร, ภูธรกนิรนาถทุมราชนรบาล เป็นต้น

ทั้งนี้ ยังพบการสร้างคำสมาสอาศัยสนธิ โดยคำที่นำมาใช้สมาสอาศัยสนธิใน สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีดังนี้

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังจากภาษาบาลี

อาวฐ เช่น วร (ป.,ส.วร) + อาวฐ (ป.อาวฐ) = วราวฐ

อาการ เช่น โถมน (ป.โถมน) + อาการ (ป.อาการ) = โถมนการ

พิสุทธิ (ป.วิสุทธิ) + สรรพ (ส.สรพ) + ปิลันธ (ป.ปิลันธ) + อาการ (ป.อาการ)

= พิสุทธิสรรพปิลันธนาการ

อุยยาน เช่น วน (ป.วณ) + อุยยาน (ป.อุยยาน) = วนุยาน

วร (ป.,ส.วร) + ราช (ป.,ส.ราช) + อุยยาน (ป.อุยยาน) + ศาล (ส.ศาลา)

= วรรณชุกรานศาล

อุฬาร เช่น มห (ป.มห) + อุฬาร (ป.อุฬาร) = มโฬาร

โสภาส เช่น รัตน (ป.รัตน) + โสภาส (ป.โสภาส) = รัตนโสภาส

อิทธิ เช่น มห (ป.มห) + อิทธิ (ป.อิทธิ) + ขรรค์ (ป.ขคฺค) = มหิทธิขรรค์

อนุสุสร เช่น บุร (ป.,ส.บุร) + อนุสร (ป.อนุสุสร) = บุรานุสร

อนุสนธิ เช่น ทิพ (ป. ทิพฺพ) + นัยน (ป.,ส.นยณ) + อนุสนธิ (ป.อนุสนธิ)

= ทิพนัยนานุสนธิ

อนนุตเช่น คุณ (ป.,ส.คุณ) + อนนุต (ป.อนนุต) + อเนก (ป.,ส.อเนก)

= คุณานนตอเนก

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากคำภาษาสันสกฤต

อินฺทุร เช่น กิณฺนร (ป.กิณฺนร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = กิณฺนรินฺทร

คิริ (ป.,ส.คิริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = คิรินฺทร

ชน (ป.,ส.ชน) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = ชนินฺทร

นร (ป.,ส.นร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = นรินฺทร

บุร (ป.บุร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = บุรินฺทร

มห (ป.มห) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = มหินฺทร

ยุพ (ป.ยุว) + อินฺทร์ (ส.อินฺทุร) = ยุพินฺทร์

หฺสฺต (ส.หฺสฺต) + อินฺทร์ (ส.อินฺทุร) = หฺสฺตินฺทร์

อริ (ป.,ส.อริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = อรินฺทร

คช (ป.,ส.คช) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = คเชนฺทร

นฤบ (ส.นฤป) + อินฺทร์ (ส.อินฺทุร) = นฤเบนฺทร์

อมร (ป.,ส.อมร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = อมเรนฺทร

นร (ป.,ส.นร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = นเรนฺทร์

นร (ป.,ส.นร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = นเรนฺทรา

นฤ (ส.นฤ) + บตี (ป.,ส.ปตี) + อินฺทร์ (ส.อินฺทุร) = นฤบตีนฺทร์

วร (ป.,ส.วร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) + ธิดา (ป.,ส.ธีตา) = วรรณธิดา

นารายณ (ส.นารายณ) + นร (ป.,ส.นร) + อินทร (ส.อินฺทฺร) = นารายณฺนเรนทรา

วชิร (ป.วชิร) + สุร (ป.,ส.สุร) + อินทร (ส.อินฺทฺร) = วชิรสุเรนทรา

อัศว (ส.อศฺว) + นร (ป.,ส.นร) + อินทร (ส.อินฺทฺร) = อัศวรณเรนทรา

นค (ป.,ส.นค) + อินทร (ส.อินฺทฺร) + คันธ (ป.,ส.คณฺธ) + มาทน์ (มาทฺน)

= นคินทรคันธมาทน์

อีศ เช่น คมน (ป.คมน) + อีศ (ส.อีศ) = คมนาศ

นาวา (ป.นาวา) + อีศ (ส.อีศ) = นาเวศ

พิทย (ส.วิฑฺยา) + อีศ (ส.อีศ) = พิทยเศศ

สวรรรค (ส.สฺวรฺค) + อีศ (ส.อีศ) = สวรรรเศศ

ทฺร (ส.ทฺร) + อีศ (ส.อีศ) + สถาน (ส.สฺถาน) = ทฺรศฺถาน

รถยา (ส.รถฺยา) + อีศ (ส.อีศ) + ทฺร (ส.ทฺร) + อีศ (ส.อีศ) + สถาน (ส.สฺถาน)

= รถเยศทฺเรศสฺถาน

ไสยา (ป.เสยฺย) + อีศ (อีศ) = ไสเยศ

หิมว (ป.หิมวณฺต) + อีศ (อีศ) = หิมเวศ

นคฺร (ป.,ส.นคฺร) + อีศ (อีศ) = นคเรศ

ราช (ป.,ส.ราช) + นคฺร (ป.,ส.นคฺร) + อีศ (อีศ) = ราชนคเรศ

หิมว (หิมวณฺต) + อีศ (ส.อีศ) + วนา (ป.วน) = หิมเวศวนา

ราช (ป.,ส.ราช) + อุกฺทยาน (ส.อฺกฺทยาน) + อีศ (ส.อีศ) = ราชุกฺทเยศ

อมร (ป.,ส.อมร) + อีศ (ส.อีศ) + สุร (ป.,ส.สุร) + เชษฐ (ส.เชษฺฐ) = อมเรศ

สุรเชษฐ

เขต (ป.เขตฺต) + ทฺร (ส.ทฺร) + อีศ (ส.อีศ) + อรณฺ (ป.อรณฺ) = เขตทฺเรศอรณฺ

อีศฺร เช่น นถป (ส.นถป) + อีศฺร (ส.อีศฺร) = นถเบศร์

มห (ป.มห) + อีศฺร (ส.อีศฺร) = มหเศศ

นร (ป.,ส.นร) + อีศฺร (ส.อีศฺร) = นเรศร์

วร (ป.,ส.วร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) + อีศฺร (ส.อีศฺร) = วรธิเบศร์

ชนนี (ป.,ส.ชนนี) + บดี (ป.,ส.ปดี) + อีศฺร (ส.อีศฺร) + บิดร (ส.ปิตฺร) = ชนนีบดีศร์

บิดร

อติ (ป.,ส.อติ) + อีศฺร (ส.อีศฺร) + พุทฺธ (ป.พุทฺธ) + พงศ์ (ส.วงศ์) = อติศฺรพุทฺธพงศ์

อัศว (ส.อศฺว) + มห ((ป.มห) + อีศฺว (ส.อีศฺว) + เทพ (ป.,ส.เทว) + ตรี (ส.ตฺริ) +
ศฺลี (ส.ศฺลี) = อัศวมเหศรเทพตรีศฺลี

ไอศฺวรฺย เช่น มห (ป.มห) + ไอศฺว (ส.ไอศฺว) = มโหศฺว

สุข (ป.,ส.สุข) + ไอศฺว (ส.ไอศฺว) = สุโขศฺว

มห (ป.มห) + ไอศฺว (ส.ไอศฺว) + สรรพ (ส.สรฺพ) +

ศฺกฺต (ส.ศฺกฺต) + ชฺติย (ป.ชฺติย) + ศฺกฺติ (ส.ศฺกฺติ) + สมบุรณ (ส.สมบุรณ)

= มโหศฺวสรฺพศฺกฺตชฺติยศฺกฺติสมบุรณ

อุทฺยาน เช่น ราช (ป.,ส.ราช) + อุทฺย (ส.อุทฺย) + อีศ (ส.อีศ) = ราชอุทฺย

นันท (ป.,ส.นันท) + วัน (ป.วน) + อุทฺย (ส.อุทฺย) + สถาน (ส.สฺถาน)

= นันทวนอุทฺยสถาน

อาจฺย เช่น หัตถ (ส.หัตถ) + อาจฺย (ส.อาจฺย) = หัตถอาจฺย

ทฺช (ป.,ส.ทฺช) + อาจฺย (ส.อาจฺย) = ทฺชอาจฺย

อีศฺว เช่น มห (ป.มห) + อีศฺว (ส.อีศฺว) = มเหศฺว

นฤ (ส.นฤ) + บดี (ป.,ส.บดี) + อีศฺว (ส.อีศฺว) = นฤบดีศฺว

อนล เช่น สฺช (ป.,ส.สฺช) + อนล (ส.อนล) = สฺชอนล

อมิตฺร เช่น ปญฺจ (ปญฺจ) + อมิตฺร (ส.อมิตฺร) = ปญฺจอมิตฺร

อรุณฺว เช่น มห (ป.มห) + อรุณ (ส.อรุณ) = มหอรุณ

อนุกฺรม เช่น วน (ป.วน) + อนุกฺรม (ส.อนุกฺรม) = วนานุกฺรม

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังจากคำภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

อาลัย เช่น นภ (ป.,ส.นภ) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = นภอาลัย

มนทฺริ (ป.,ส.มนทฺริ) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = มนทฺริอาลัย

สวรฺค (ส.สวรฺค) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = สวรฺคอาลัย

ภพ (ป.ภพ) + สุร (ป.,ส.สุร) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) + โลก (ป.โลก) = ภพสุรอาลัยโลก

อธิป เช่น สุร (ป.,ส.สุร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = สุรอธิป

ราช (ป.,ส.ราช) + นร (ป.,ส.นร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = ราชนรอธิป

อุภย (ป.,ส.อุภย) + นร (ป.,ส.นร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = อุภยนรอธิป

ชน (ป.,ส.ชน) + อธิป (ป.,ส.อธิป) + โพร (ป.,ส.โพร) + อภิเชษ (ส.อภิเชษ) +

สฺตฺวี (ส.สฺตฺวี) = ชนอธิปโพรอภิเชษสฺตฺวี

อมฺพุ เช่น นยน (ป.,ส.นยน) + อมฺพุ (อมฺพุ) = นยนอมฺพุ

ไนยน (ป.,ส.นยน) + อัมพู (อมฺพู) = ไนยนามพู
 กษิร (ส.กฺษีร) + อัมพู (อมฺพู) = กษิรามพู
 นยน (ป.,ส.นยน) + อัมพู (อมฺพู) + ธารา (ป.,ส.ธารา) = นยนามพุธารา
 อากร เช่น มาตย (ส.อมตย) + อากร (ป.,ส.อากร) = มาตยากร
 ชาติ (ป.,ส.ชาติ) + ทิช (ป.,ส.ทิช) + อากร = ชาติทึชากร
 นร (ป.,ส.นร) + อากร (ป.,ส.อากร) + นคร (ป.,ส.นคร) = นรากรนคร
 อนุต เช่น คัคณ (ป.,ส.คคณ) + อันต (ป.,ส.อนุต) = คัคณานต์
 พน (ป.,ส.พน) + อันต (ป.,ส.อนุต) = พนนานต์
 องค เช่น บาท (ป.,ส.บาท) + องค์ (องค) = บาทางค์
 สวรรค (ส.สฺวรรค) + องค์ (องค) = สวรรยางค์
 อุตุตม เช่น ศิร (ส.ศิร) + อุตม (ป.,ส.อุตุตม) + เกศ (ส.เกศ) = ศิโรตมเกศ
 อาสน เช่น คูหา (ป.,ส.คูหา) + อาสน (ป.,ส.อาสน) = คูหาสน์
 รัตน (ป.,รตน) + อาสน (ป.,ส.อาสน) + บรจจฺจฺรณ (ป.,ปจจตุถรณ) = รัตนา

สนบรจจฺจฺรณ

อนุตราย เช่น ชีวิต (ป.,ส.ชีวิต) + อันตราย (ป.,ส.อนุตราย) = ชีวิตันตราย
 ภย (ป.,ส.ภย) + อันตราย (ป.,ส.อนุตราย) = ภยันตราย
 อาคม เช่น ทฺร (ส.ทฺร) + อาคม (ป.,ส.อาคม) = ทฺราคม
 โองการ เช่น ราชย (ส.ราชย) + โองการ (โองการ) = ราชโยงการ
 อาราม เช่น เขตฺพน (ป.,เขตฺพน) + อาราม (ป.,ส. อาราม) = เขตฺพนาราม
 อมฺพร เช่น ทิช (ป.,ทิช) + อัมพร (ป.,ส.อมฺพร) = ทิชัมพร
 องฺกฺร เช่น พุทฺธ (ป.,พุทฺธ) + อังฺกฺร (ป.,ส.องฺกฺร) = พุทฺธางฺกฺร
 อาภา เช่น รัตน (ป.,รตน) + อาภา (ป.,ส.อาภา) = รัตนอาภา
 อาหาร เช่น ทิพ (ป.,ทิพ) + โอช (ป.,โอช) + (ป.,ส.อาหาร) = ทิพโอชอาหาร
 อาตุร เช่น ทฺกฺช (ป.,ส.ทฺกฺช) + อาตุล (ป.,ส.อาตุร) = ทฺกฺชอาตุล
 อุทก เช่น ชล (ป.,ส.ชล) + อุทก (ป.,ส.อุทก) = ชโลทก
 จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า คำที่นำมาเป็นส่วนหลังของสมาสอาศัยสนธิใน

สมุทโฆษะคำฉันทอนปลายมีจำนวน ๒๘ คำ ได้แก่

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีจำนวน ๙ คำ ได้แก่ อาวุธ,
 อาการ, อุทยาน, อุฬาร, โภกาส, อิทธิ, อนุสุสร, อนุสนฺธิ และอนนุต

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาสันสกฤตจำนวน ๑๑ คำ ได้แก่ อินฺทุร อีศฺร โยศฺวรฺย อุทฺยาน อาจารย์ อีศฺวร อนล อีศ อมิตร อรุณว และอนุกรม

การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตจำนวน ๑๘ คำ ได้แก่ อาลย อธิป อมฺพุ อากร อนฺต องฺค อุตฺตม อาคม อาสน อนฺตฺราย โองการ อาราม อมฺพร องฺกูร อาภา อาหาร อาตุร และอุทก

จากการศึกษาการสมาสคำในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่าวิธสร้างคำสมาสที่มีจำนวนคำมาก และมีความซับซ้อน ส่วนมากใช้คำ ๓ – ๔ คำ เป็นหลัก และมีการสร้างคำขนาดยาวที่สุดโดยใช้คำจำนวน ๑๓ คำมาประกอบกัน

คำสมาสที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเป็นการใช้ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตปะปนกัน นอกจากนี้ยังพบการสมาสคำในลักษณะการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาสมาสกัน ซึ่งคล้ายคลึงกับการซ้อนคำในภาษาไทย และพบการสร้างคำสมาสแบบอาศัยสนธิด้วย

๔.๒ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทย

การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทยในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ได้แก่ การประสมคำ และการซ้อนคำ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการใช้คำประสมจำนวนไม่มาก และเป็นคำประสมที่เกิดจากการประสมคำระหว่างคำเดี่ยวที่มาจากต่างภาษากัน เช่น

การประสมคำ

เมอ (ข.เม็) + ชาติ (ป.,ส.ชาติ) = เมอชาติ (ต้นไม้)

สรพ้ง (ข.ตฺรพ้ง) + ชล (ป.,ส.ชล) = สรพ้งชล (บ่อน้ำ)

พุทฺธ (ป.พุทฺธ) + บรรหาร (ข.บรฺหาร) = พุทฺธบรรหาร

(การแสดงธรรม)

ท้าว + พฐ (ป.,ส.วฐ) = ท้าวพฐ (นางกษัตริย์)

แก้ว (ท.) + กัลยา (ป.,ส.กฺลฺยาณี) = แก้วกัลยา (นางแก้ว)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า คำประสมที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเป็นการประสมคำระหว่างคำเดี่ยวต่างภาษากัน ส่วนมากใช้คำเดี่ยวภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตเป็นหลัก แล้วนำมาประสมกับคำเดี่ยวภาษาไทย หรือภาษาเขมร

นอกจากนี้ยังพบคำประสมที่เกิดจากการประสมคำระหว่างคำเดียวกับกลุ่มคำซึ่งเป็นการประสมคำโดยใช้คำหน้าเป็นคำเดี่ยว และคำหลังเป็นกลุ่มคำเสมอ เช่น

การประสมคำ

ยอด (ท.) + <u>เขาวมาลย์</u> (ป.,ส.ยว + ป.,ส.มาลย)	= ยอดเขาวมาลย์ (นาง)
สาย (ท.) + <u>พิรุณธारा</u> (ป.,ส.วรุณ + ป.,ส.ธारा)	= สายพิรุณธारा (สายฝน)
จอม (ท.) + <u>จตุรमुख</u> (ส.จตุร + ป.,ส. मुख)	= จอมจตุรमुख (พระนารายณ์)
ห้อง (ท.) + <u>วิหาดล</u> (ส.วิห,วิหา + ป.,ส.ตล)	= ห้องวิหาดล (ห้องฟ้า)
สมเด็จพระ (ข.สมุเดจ) + <u>วัชรินทร์</u> (ส.วชร + ส.อินฺทฺร)	= สมเด็จพระวัชรินทร์ (พระอินทร์)

ด้านการสร้างคำซ้อน พบว่า เป็นคำซ้อนที่มาจากภาษาเดียวกัน ได้แก่ ภาษาไทย และภาษาเขมร และคำซ้อนที่มาจากต่างภาษา โดยพบการใช้คำซ้อนที่มาจากต่างภาษามากที่สุด เช่น

การซ้อนคำภาษาไทย

มล้าง + เมลือง	= มล้างเมลือง (สองสว่าง)
รสาย + ะรำ	= รสายระรำ (ระรำระสาย, ไม่เป็นกระบวนการ)
ระรวย + ะรืน	= ระรวยระรืน (กลืนหอม)
รันทต + รันทวย	= รันทตรันทวย (ระทตระทวย)

การซ้อนคำภาษาเขมร

ชรดอง (ข.ชรดอง) + ลหาร (ข.รหาล)	= ชรดองลหาร (แหล่งน้ำ)
ประกิต (ปฺรกิต) + ประกล (ปฺรกล)	= ประกิตประกล (ประดับ)

การซ้อนคำที่มาจากต่างภาษา

พนม (ข.พน) + วัน (ป.วน)	= พนมวัน (ป่า)	
สมเด็จพระ (ข.สมุเดจ) + ราชา (ป.,ส.ราช)	= สมเด็จพระราชา (กษัตริย์)	
อร (บงฺอร)	+ นุช (ป.,ส.อนุช) = อรนุช (นาง)	
นุช (ป.,ส.อนุช)	+ นง (ท.) = นุชนง (นาง)	
พน (ป.วน)	+ พง (ท.) = พนพง (ป่า)	
ผล (ข. ปโอิน, บฺอุณ, ผวน) + วนิดา (ส.วนิดา)	= ผลวนิดา (นาง)	
ไพร (ข.ไพฺร)	+ วัน (ป.วน) = ไพรวัน (ป่า)	
ไพร (ข.ไพฺร)	+ สันท์ (ป.สณฺฑ)	= ไพรสันท์ (ป่า)
นิเวศน์ (ส.นิเวศน)	+ เวียง (ท.) = นิเวศน์เวียง (เมือง)	
บพิตร (ส.ปวิตร)	+ ท้าว (ท.) = บพิตรท้าว (กษัตริย์)	
พนัส (ส.พนส)	+ พนม (ข.พน)	= พนัสพนม (ป่าเขา)

พนิด (ส.พนิด) + นาง (ท.) = พนิดนาง (นาง)
 ยุพา (ป.ยุว) + พงา (ข.พมุงา) = ยุพาพงา (นาง)
 เขษม (ส.เกษม) + สํารัญญ (ข.สมุจฺจ) = เขษมสํารัญญ (มีความสุข)
 พิโรจน์ (ป.,ส.วิโรจน) + จรัส (ข.จฺจรัส) + ชัชวาล (ส.ชวาล) = พิโรจน์จรัสชัชวาล

(ส่องสว่าง)

พนม (ข.พนํ) + เนิน (ท.) + ไศล (ส.ไสล) = พนมเนินไศล (ภูเขา)
 ผาสุก (ป.ผาสุก) + เกษม (ส.เกษม) + สาทร (ป.ส.สาทร) = ผาสุกเกษมสาทร

(มีความสุข)

อเนก (ป.,ส.อเนก) + มลาก (ท.) + หลาย (ท.) = อเนกมลากหลาย (มาก)
 นวล (ท.) + นุช (ป.,ส.อนุช) + เทพี (ป.,ส.เทว) = นวลนุชเทพี (นาง)
 เทพี (ป.,ส.เทว) + ผูล (ข. ปโณน,บุณฺน,ผวน) + อร (ข.บงฺอร) = เทพีผูลอร (นาง)
 เกษม (ส.เกษม) + สนุกนี้ (ข.สุรณฺก) + สุข (ป.,ส.สุข) + รมย์ (ส.รมย)

= เกษมสนุกนี้สุข (มีความสุข)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า คำซ้อนในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเป็นการซ้อนคำ
 ที่มาจากต่างภาษามากที่สุด ส่วนมากเป็นการซ้อนคำ ๒ – ๓ คำ ส่วนการซ้อนคำที่มาจากภาษา
 เดียวกันพบการใช้จำนวนน้อยมาก

ความงามทางภาษา

ผลการศึกษาสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย พบว่า มีการสร้างความงามทางภาษา ๓ วิธี
 ได้แก่ ความงามที่เกิดจากเสียง ความงามที่เกิดจากคำ และความงามที่เกิดจากความเปรียบ

ผลการศึกษา มีดังนี้

๑. ความงามที่เกิดจากเสียง

ผลการศึกษาความงามที่เกิดจากเสียงในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการสร้าง
 ความงามที่เกิดจากเสียง ๓ วิธี ได้แก่

๑. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

๒. การเล่นเสียงสัมผัสสระ

๓. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

การศึกษาการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า
มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในชั้นทลักษณ์ทุกประเภท โดยปรากฏอยู่ในตำแหน่งต้นวรรค
กลางวรรค ท้ายวรรค ระหว่างวรรค และตลอดทั้งวรรค

ตารางที่ ๓-๒ จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต่าง ๆ ในชั้นทลักษณ์
ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

ตำแหน่งที่ปรากฏ		ชั้นทลักษณ์							
		ภาพยั้ง	ภาพสุรางคนางค์	อินทวิเชียรฉันท	วสันตดิลกฉันท	สัตหุลวิกิพิศฉันท	โตฏฉันท	มาลินีฉันท	สัตตฉันท
ต้นวรรค	จำนวนบท	๗๖	๘	๙๓	๑๐๖	๕๑	๔	๑๐	๙
	ร้อยละ	๔๖	๘๘	๕๗	๕๙	๕๐	๑๒	๑๖	๒๖
	ลำดับที่	๒	๑	๒	๑	๑	๓	๔	๔
กลางวรรค	จำนวนบท	๔๕	๕	๓๘	๖๒	๒๗	๖	-	๑๒
	ร้อยละ	๒๗	๕๖	๒๒	๓๔	๒๗	๑๘	-	๓๔
	ลำดับที่	๔	๓	๔	๓	๔	๒	-	๒
ท้ายวรรค	จำนวนบท	๘๓	๗	๙๖	๙๒	๒๙	๒	๓๙	๑๗
	ร้อยละ	๔๙	๗๘	๕๖	๕๑	๒๙	๖	๖๑	๔๙
	ลำดับที่	๑	๒	๑	๒	๓	๔	๑	๑
ระหว่างวรรค	จำนวนบท	๕๑	๕	๕๖	๖๐	๓๓	๗	๑๘	๑๑
	ร้อยละ	๓๑	๕๖	๓๓	๓๓	๓๓	๒๑	๒๘	๓๑
	ลำดับที่	๓	๓	๓	๔	๒	๑	๒	๓
ตลอดทั้งวรรค	จำนวนบท	๑๗	๒	๗	๔	๗	-	๑๓	๔
	ร้อยละ	๑๐	๒๒	๔	๒	๗	-	๒๐	๑๑
	ลำดับที่	๕	๕	๕	๕	๕	-	๓	๕

จากตารางที่ ๓-๒ แสดงจำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต่าง ๆ ในชั้นทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรคมากที่สุดในชั้นทลักษณ์ ๔ ประเภท ได้แก่

มาลินีฉันท์ จำนวน ๓๙ บท คิดเป็นร้อยละ ๖๑ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
มาลินีฉันท์ จำนวน ๓๓ บท

อินทวิเชียรฉันท์ จำนวน ๙๖ บท คิดเป็นร้อยละ ๕๖ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
อินทวิเชียรฉันท์ จำนวน ๑๗๒ บท

กาพย์ฉบัง จำนวน ๘๓ บท คิดเป็นร้อยละ ๔๙ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
กาพย์ฉบัง จำนวน ๑๖๗ บท

สัทธราฉันท์ จำนวน ๑๗ บท คิดเป็นร้อยละ ๔๙ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
สัทธราฉันท์ จำนวน ๓๕ บท

ทั้งนี้พบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรคมากที่สุดในชั้นทลักษณ์
๓ ประเภท ได้แก่

กาพย์สุรางคนางค์ จำนวน ๘ บท คิดเป็นร้อยละ ๘๘ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
กาพย์สุรางคนางค์ จำนวน ๙ บท

วสันตดิลกฉันท์ จำนวน ๑๐๖ บท คิดเป็นร้อยละ ๕๙ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
กาพย์สุรางคนางค์ จำนวน ๑๘๐ บท

สัททูลวิกิพีตฉันท์ จำนวน ๕๑ บท คิดเป็นร้อยละ ๕๐ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
สัททูลวิกิพีตฉันท์ จำนวน ๑๐๑ บท

นอกจากนี้ยังพบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งระหว่างวรรคมากที่สุดใน
ชั้นทลักษณ์ ๑ ประเภท ได้แก่

ไตรภูกฉันท์ จำนวน ๗ บท คิดเป็นร้อยละ ๒๑ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภท
ไตรภูกฉันท์ จำนวน ๖๔ บท

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรคมากที่สุดใน
มาลินีฉันท์ (ร้อยละ ๖๑) อินทวิเชียรฉันท์ (ร้อยละ ๕๖) กาพย์ฉบัง และสัทธราฉันท์
(ร้อยละ ๔๙) ตามลำดับ พบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรคตั้งแต่ ๒ - ๔ คำ
ปรากฏตั้งแต่บทละ ๑ - ๔ วรรค และพบการใช้ต่อเนื่องกันตั้งแต่ ๑ - ๔ บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๑ มาลีนี้ฉันท์

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งท้ายวรรคในมาลีนี้ฉันท์พบ ๕ ลักษณะ ได้แก่

๑.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

- | | | |
|----------------------------|---------------|--------|
| ◦ ทุกขอตุรุด จิตจาง | ใจตั้งจี้กลาง | ลีขานด |
|----------------------------|---------------|--------|
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๔)

ตัวอย่างที่ ๒

- | | | |
|----------------------------|----------------|-------------|
| ◦ พลอัศวคณ ชาญชิต | ผจญปัจจามิตร | ประลัยหลาย |
| ◦ พลอัศวคณ เรียงราย | พร้อมอาภรณ์กาย | กนกเพริศ |
| ◦ พลอัศวคณ แลเลิศ | อนิกัษฐาเทิด | กุทัณฑ์น้ำว |
| ◦ พลอัศวคณ หาญห้าว | กรกระล็บ้างว | กระลอกไกว |
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๘)

๑.๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- | | | |
|-------------------------|-----------------------|-----------|
| ◦ อัภษณะน นภดลบด | บัง ทั้งทิศทิศ | คูปัติดาล |
|-------------------------|-----------------------|-----------|
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๔)

ตัวอย่างที่ ๒

- | | | |
|------------------------------|----------------------|----------|
| ◦ กรเกาะทุมละ ท่อนทวง | โคกอยู่ เองค์ | อนิจอนาถ |
|------------------------------|----------------------|----------|
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๔)

๑.๑.๓ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- | | | |
|-----------------------|---------------------|-------------------|
| ◦ พลบทจร จำทาย | ทวนธวัช กราย | ทั้งกฤษไกร |
|-----------------------|---------------------|-------------------|
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๙)

๑.๑.๔ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- | | | |
|------------------------------------|-----------------------|------------------|
| ◦ ผรุส มารุต พัต พาน | คลื่น จะฉ่าฉาน | คะนอง ฟอง |
|------------------------------------|-----------------------|------------------|
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๔)

ตัวอย่างที่ ๒

- | | | |
|-----------------------------|--------------------|---------------------|
| ◦ พลอัศวคณ เกรียงไกร | หอก ครวัดไว | ครະวี คระแวง |
|-----------------------------|--------------------|---------------------|

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๘)

๑.๑.๕ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พลรถคน ชาญ ชัย	กุมล่ำแพน ไกว	และแกว่ง กวัด
-------------------------	----------------------	----------------------

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๘)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ พลบ ทจร ทนาย ถือ	ดาว ทั้ง สอง มือ	ก็ เงียด เงื้อ
----------------------------------	--------------------------------	------------------------------

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๘)

๑.๒ อินทรวิชัยรฉันท

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะตำแหน่งท้ายวรรคในอินทรวิชัยรฉันท พบ ๑๕

ลักษณะ ได้แก่

๑.๒.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ โท มาศ ประ มาณ มิ	ทั้ง ราษ ตรี ทิวา ตรา
เนา เน น พระ หิม วา	น ฤ ทุ ก ข ภัย พาล
◦ บัด ไ ท โอบ อง ค์	ยุ พ ย ร เห ็จ ท ยาน
ผ ย อง ยา ตร ย ัง ค ค ณ าน ต์	ด ล พ ืน อ ำ เ อ พ าย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ส า ล ิ กา อ ย ่า พ ล อด พ ร ่า	ช ่วย แ นะ น ำ น เรน ท รา
ย ัง ร ู้ ผู้ ภ ร ร ดา	เส ด ็ จ ด ำ ว ด ำ บ ล ไ ด
◦ ส ัต ว า อ ย ่า พ ร อง พ ร าง	เ า จ ริง อ ำ ง ยุ บ ล ไ ช
ช ำ ว ท ำ ว ส ถิ ต ไ กล	ฤ ไ ล ้ ด อ ก ง บ อ ก ค ว าม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๐)

๑.๒.๒ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ น ฤ บ ดิ น ท ร์ ส ด ับ อ ร ร ถ	ธ ด ำ ร ์ ส อ ย ่า ข ว าย ข ว น
ช ้ำ เ ื่อ เ น ท ำ ง ล	ฐ ร ช ้ำ พ ย า บ าล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๒

- | | |
|----------------------|------------------------|
| ๐ อ้าแม่แต่เรือมว่าย | ในลินธุ์สายกำหนดนาม |
| นับถ้วนถึงสัตว์วาร | เทเวศร์ช่วยไม่ม้วนชนม์ |
| ๐ อ้าพระแต่พันพนานต์ | ยังถิ่นฐานนิคมคน |
| หลายวันสัญจรอรอุย | รำลึกกราชอนาถแด |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๔)

๑.๒.๓ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- | | |
|--------------------|-------------------|
| ๐ นฤปดินทวิภินรนาถ | พระบาททอดทฤศนา |
| ยลให้ชไมยมมา- | นุษยดลมนเทียรสถาน |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- | | |
|----------------------|---------------|
| ๐ อ้าอรออย่าอ่อนรอุต | รอาคิตกมลหมาง |
| บุญมีมิวาววาง | ชีวอดคงรอดคีน |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๑.๒.๔ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- | | |
|------------------|---------------------|
| ๐ บัดสามก็ห้ามชน | ข้าเงือดคฤหาสน์สถาน |
| ยังแพทยชาลาญ | โอสถเขี้ยวมาเยียวยา |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๒

- | | |
|-------------------|--------------|
| ๐ นองเนืองคณาภิน- | นรเนกภินนรี |
| เนาในบุรีมี | อดิเรกแลหลาม |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

๑.๒.๕ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- | | |
|-------------------|-----------------------|
| ๐ แต่ตฤกปริกษาสาร | ก็เนิ่นกาลจักเทียวเทา |
|-------------------|-----------------------|

จุงกรตระอระเยา- วยศยาตรยุบาทคลา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ นับในด่าบลเบ็ญญ- จมทานทีธาร
ใหญ่โยชนวีถารประมาณ ะเม็ยลหมายสุดสายตา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๑.๒.๖ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ หวังจักมลัถนหม์ ฤดมโศคัพพะหา
ขอพักสำนักนี้เนา ประมาณมาศจะคลาดคลา
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ นอนไพรไบพฤษดาษ ะระเลห์ลาดบรจฐรณ์สถาน
รุ่มรุกขเปรียบปาน พิดานกั๊งกำบังบน
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๑.๒.๗ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ เนืองนจักับแมกเมียง ะเซียบเสียงสงสารองค์
สองศรีรพิพงค์ อันดัดตันกันดารพนานต์
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๑.๒.๘ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ฟ่ายแพ้แกร์ณบุตร อนงค์นุชชาดเขา
ตกตนมาดลเนา ฤยานราชประดาษเด็ยว
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ เท็ญเซยเสวยสวัส- ดิสมบัติสรรพ้อมเพ็รียง
ศฤงคารอุฬารเพ็ยง ภพแมนสุเมรุเม็อง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

๑.๒.๙ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

๑ ถวายขรรค์อัน เรืองฤทธิ์	ประสิทธิ์ ไต่ แต่บตีศร
แสดงเดช ดำ เกิงขจร	ภพโลกย เหลือ หลาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ อ้าแม่เมื่อ ยาม ยาก	ลำบากบ ท ลีลา
จำนวนก ม ลมา-	นอ ย ่า ท อ ย ่า ท ั่ว ถ วิล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๑.๒.๑๐ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒ และ ๓
ตัวอย่างที่ ๑

๑ อ้าพระเมื่อ ยาม พลัด	ระ ล อก ข ัด สู ่ ฝ ่า ฝ ืน
ถึง ฝ ิ่ง จ ิ่ง ย ้ง ย ืน	ชี ว า ต ม ท ่าน น ร า บ า ล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๔)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ขอ ไ ้ เ ็น ดู ดู	บ ม าน ผู้ จะ แล เหล ็ ย
คือ ไ คร ห ่วย ยา เ ็ ย ว	ถ ย ล ย าก ล ำ บ าก ส ก น ธ์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

๑.๒.๑๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๒ และ ๓
ตัวอย่างที่ ๑

๑ อ้าแม่เมื่อ จาก จร	ใน ส า ค ร ต ระ โ ห ย ห ว น
ห่อ น รู้ ผ อ ล อ ว ล	นุ ช ว อ ด ถ ร อ ด ค ีน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๔)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ เผื่อ จ ่อ จ ำ บ ัง บ ร	บ น อ ำ พร ม จ ญ เจ ็ ย น
จัก น าศ ก ี่ ห น ่า ย เพ ็ ย ร	พ ล ภ า พ บ อ บ เบ า

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

๑.๒.๑๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๒ และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

๑ ข้าพระแม่บาปเปียน คือเวรเวียนฤฝ่าฝืน
ชีวาตม์จักอาจยีน อยู่ยุดยังบหยั่งยล
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๑.๒.๑๓ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๓ และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

๑ อ้าแม่ลำเค็ญเข็ญ ก็จำเปนจักจำไป
ไซ้เหี่ยวจะเนาใน สำนักนิมิตควรคง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๑.๒.๑๔ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒, ๓ และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

๑ แสรภสารบรรหารเร้า เร่งแสรภเศร้ากำสรวยสง-
สารตนจรดลดง อยู่ว่าเหวเอกกาย
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ อ้าน้องนี้บาปใด จึงจำให้ประจากเจียร
บุญใดบำเพ็ญเพียร จึงคืนพบประสบสอง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๔)

๑.๒.๑๕ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๒, ๓, และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

๑ จากจอมไกลาสเลอ อำเภอแผ่นอัมพรผัน
ผาดฝั่งยังขอบคั่น อโนดาตสระสถาน
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

๑.๓ กาพย์ฉบัง

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งท้ายวรรคในกาพย์ฉบังพบ ๗ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๑ เดกโชลมชลครั้งหลังลบ ทิวศรวิรายพ ปรดักประดาษอาตุร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- ผุดดำ **คล้ำคลาดาดาน** ดาษตื้นหมื่นแสน บรู๊ก็ล้ำสังขยา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๑.๓.๒ การเล่นเกมเสี่ยงส้มผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- บัดชนวนวณูชเทพี เถลิงฝั่ง **สระศรี** ประพาสพนมเนินไศล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒

- ลูเถลิงฝั่งคงคาไหล เล็งหา **ท่านไท** ธิราชผู้ภรรดา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๕)

๑.๓.๓ การเล่นเกมเสี่ยงส้มผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- ไปพานเพื่อนไร่ไครจร เจ็บเจียรเมื่อมรณม์ จักมอดแต่ **เอกกาย**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- กำสรวญรำจวนจิตรลวง เชิญใช้ใหญ่หลวง พิลาปใน **สร้อยสวนศรี**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

๑.๓.๔. การเล่นเกมเสี่ยงส้มผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- ครอบชีพออยู่ **เอกกาย** กี่ปางห่างหาย วิโยคทุกขาดูร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๕)

ตัวอย่างที่ ๒

- จักเลี้ยงชีพ **คร่ำครีครอ** อยู่เท่า **เพียงพอ** ชีพิตก็ยากยังฉนวน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๖)

๑.๓.๕ การเล่นเกมเสี่ยงส้มผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- ลางสารแล่นเล่นตามคนอง เบียดเสียด **พึงผอง** กำเดาะกำดัด **กัลดกาม**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๓)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ เสรีจสองสุริยวงศ์ทรงสนาน **ในสระสำราญ** **สำเริงภิรมย์ฤดี**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

๑.๓.๖ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ เจ็บอายหลายทุกข์**เพิ่มพูล** **เจ็บอาตมไคร่ปุ่น** **แลเจ็บอุระประปราย**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ บาง**คังไคยคชพวกรรณ** **สีสินธุ์เทียมทัน** **ผล็กรัตนจรัสจรัญ**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๓)

๑.๓.๗ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑, ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ จึงต่อขอ**ให้แห่งทอง** **ห้ำร้อยเกวียนกอง** **บรรทุกทุกเล่มเต็มดวง**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๓)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ เยี่ยงผาย่าง**ผาจุใจน** **ลอยไลดโตดโดน** **บชอกบซ้ำซ้ำงือ**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๑)

๑.๔ สัทธาฉันท

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งท้ายวรรคในสัทธาฉันทพบ ๔ ลักษณะ ได้แก่

๑.๔.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ **เหนือแท่นไพฑูริยผ่องพิศ** **วิยมรูนฤมิตร****แสนสำเริงจิตร** **สำราญกาย**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๕)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **เร็วสูสูสมุทรโอบองค์** **อดิศรพุทธพงศ์****พันอุทกอำรง** **พระชนมาน**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

๑.๔.๒ การเล่นเกมเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ทอดทิพย์นัยนานุสนธิยล	ยุพมनुษยตน
นี้ผู้ใดดล	ทุกชีในธาร
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ อิกมารดาบิดาบริบาล	บริบูรณศีลทาน
หนึ่งยุพาพาล	ผู้ศีลทรง
๑ สามพวกผิวพ้องพิบัติลง	สลิลสมุทสรอง
เคราะห์ปล่องปลง	ชีวาวย
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

๑.๔.๓ การเล่นเกมเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ แท่งไพฑูริย์รัตนชัชวาลย์	กลมรกตดาล
สถิตกลางตระการ	ก็ตรูตรา
๑ โดยสูงบัณรวิศสหัสธา	ดิงสหัสถคณา
กว้างแลยาวสมา	นะเทียมทัน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๕)

๑.๔.๔ การเล่นเกมเสียงสัมพันธ์พยัญชนะท้ายวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

๑ พักหายวายเหน้อยจะเลอลี	ลยอัมพรพิถิ
โดยค่านึงมี	มโนประสงคิ
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๕)

จากตัวอย่างการเล่นเกมเสียงสัมพันธ์พยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค พบว่า ใน
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างจังหวะเสียงในตำแหน่งท้ายวรรคด้วยพยัญชนะเสียง
เดียวกันต่อเนื่องกันไป

๒. การเล่นเกมเสียงสัมพันธ์พยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรค

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเล่นเกมเสียงสัมพันธ์พยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรคมากที่สุดใ
กาพย์สุรางคนางค์ (ร้อยละ ๘๘) วสันตติลกฉันท์ (ร้อยละ ๕๙) และสัททฤวิกกีฬิตฉันท์ (ร้อยละ

๕๑) พบการเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะในตำแหน่งท้ายวรรค ตั้งแต่ ๒-๔ คำ ตั้งแต่บทละ ๑-๓ วรรค และพบการเล่นต่อเนื่องกัน ๑-๓ บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๒.๑ กาพย์สุรางคนางค์

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะตำแหน่งต้นวรรคในกาพย์สุรางคนางค์ พบ ๕ ลักษณะ

ดังนี้

๒.๑.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ท้าวทวยยาจก	ทุกพวกพรรณีพก
อรรธกัเดิรหน	ทลัทกับปนา
ประชาทุรพล	พากันเกลื่อนกล่น
สู่ศาลาทาน	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๔)

๒.๑.๒. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ รับทานทั่วตน	เสร็จพาฝูงชน
ไปเพ่งพื้นผนัง	พิศภาพเลขา
ถ้วนหน้าประนัง	คนเฝ้าคอยฟัง
คอยดูอาการ	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๒.๑.๓. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ห่อนได้เลือกหน้า	ตามแต่เจตนา
สังสรรพอันมี	ไปชู่ไปคูก
ไปรุกรุมดี	ไปต้อนตื่นหนี
คำนับรับขวัญ	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๔)

๒.๑.๔. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๓ และ ๖

ตัวอย่างที่ ๑

๑ หญิงชายชนไร่	รับทานทานให้
-----------------------	--------------

ได้โดยสัตยธรรม

ยินดียินลาก

ออกปากนี่นั่น

พร้องพรำรำพรรณ

พรช้องสำน่าน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๒.๑.๕ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑, ๒ และ ๗

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ผองผู้ดูวาด

ห่อนเห็นประหลาด

เจรจาว่าขาน

ไปเศร้าไปศัลย์

เหตุหรรษ์สำราญ

ฤรู้ตำนานาน

ราวเรื่องเบื่องใด

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๒.๒ วสันตติลกฉันท์

การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต้นวรรคในวสันตติลกฉันท์ พบ ๑๐ ลักษณะ

ดังนี้

๒.๒.๑ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ชวนเชิญผอูลวิบุลลักษณ์

วรภคินีสมร

อ้าแม่จรง่วมภิรมยจร

ประพาสไพรพระหาสถาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๑)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ เจกชาติทิชากรทั้งคู่

แลมีผู้จันฑาลมลาญ

มล้างโลมะหล่นดลวิการ

ก็บออาจจะบายบิน

◦ ไศกสารบรรหารชติยราช

นฤนาททั้งแดนดิน

นานาสุรานิกรยนิ

สยบเยือกสยอนสมร

◦ สงสารสังเวชนฤบดี

แลเทพีผอูลอร

ลาลดรันทตทุกขกำทร

ฤทัยทั่วทุกเทวา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

๒.๒.๒ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ดับพิษสารพัดบัญญัติสรร-
ห่อนดับอุราอาตุรเวง

พพัดพิษพิโดยแห่ง

พิษร้อนฤห่อนหาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๘)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ จึงให้ทั้งทศบทจรัล
มธนูจักชูฤทธาจรอา

เข้าค้อนคั่นสหัสธา-

จิตรยั้งพลังตน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๑)

๒.๒.๓ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ปางแสนสุรางคบริจา-
มวณูมาตยากรภิบาล

วิกราชบริพา

บทเวศนเรนทร

๑ ไปยลยุบลชัติยบดิน-
ต่างตกประหม่ากมลรอน

ทรมป็นประชากร

อุระร่ำกำสรวยศัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ คำหาบเห็นมหิทธิขรรค์
ปี่มปานจะลาญชนมมรณ

ก็กระสันสยบสมร

แลรันทธรันทวยองค์

๑ ข้าใครผู้ใดแลมาจำนอง
ลอบลักเอาขรรค์อันธำรง

จิตรปองลึประสงค์

ฤทธิพรากประจាកาย

๑ ฉันทไต่จักโคลนครสู่
แห่งหนตำบลทิศทุกพาย

บมิรู้กำหนดหมาย

ก็บแจ่งตำแหน่งจรัล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๗)

๒.๒.๔ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะต้นวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ หงสาสุวากุกกุญโกญ-
การวิกรวังวนกุนาล

จและสาริกฐาน

พเพรียกพร้อมกระแสงไส

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ พระบาทสมเด็จพระปิตุรงค์ โดยราชศาสนสัญญา	ก็อวยองค์สุดาพะงา อันโษษฐอื่นบคีนคำ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๑)
--	---

๒.๒.๕ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ไม้มะฝ่อ เหมือนฝ่อจิตรรันทด ก็ปางก็ปีสกกก็เท่าใด	แลลาลดสลดใจ จะฟูพื้นที่ฝ่อแด (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๘)
--	--

๒.๒.๖ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ สร้างโศกธสังมิมุขเส- เทาถีนบุรินทรรมยพลัน	วกร่วงดุรงค์จรัญ และจงทราบจงสืบแสวง
๑ เยียวยอดปิโยรสขไมย ถามท้าวผู้เจ้าพิภพแจง	จรโคลกุกิดแคลง ก็จรัญอยู่ไหน (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ปางปิ่นสุภาภพพิน ปรีดีเปรมเกษมสุขสบาย	ธได้คีนพระขรรค์หาย บำบัดทุกขอาวรณ์
๑ แผ้วพินที่ไทยสมัยเข็ญ หิวโหยล่ำโบายสรุจร	อันล่ำเค็ญในสาคร ทำรุคร้างกระยาหาร (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๙)

๒.๒.๗ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ชมเมอและชมศิขรเขต มฤคาทิจากรตระการ	ทูรเทศแถวธาร กลแกล้งพิจิตรมจ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๑)
--	--

๒.๒.๘ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑, ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- | | |
|------------------------------|------------------------------|
| ๐ สบสรรพ์ อนันตจตุบาท | เดียรดาษ ในกลางไพร |
| มากหมู่ ปฐักิพวรรณไพ- | จิตรเพลียเจริญตา |
| | (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒) |

ตัวอย่างที่ ๒

- | | |
|-------------------------------|------------------------------|
| ๐ ต่างตน ประจากจรวิโยค | แต่ต่าง โคกกรรไหยหา |
| สุดสิ้น ตำนานที่รจนา | นรราชทฤษฏี |
| | (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๓) |

๒.๒.๙ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑, ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- | | |
|----------------------------------|------------------------------|
| ๐ ห้าแห่ง มหันต์บรรพตห้อม | ลลอบล้อม สรพรั่งชล |
| อโนดาตพิศาลสลิลยล | กลแก้ว ผลึกแสง |
| | (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๑) |

๒.๒.๑๐ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- | | |
|------------------------------|------------------------------|
| ๐ โดยแดน อัมพรอุดรทิศ | ดุจทวิขบินบน |
| ลอยลับ วลาหภยล | แลละลิว ละลิบโพยม |
| | (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๑) |

ตัวอย่างที่ ๒

- | | |
|-------------------------------|------------------------------|
| ๐ เนืองนอง คณานิกรอนนก | อดิเรกปัภษา |
| แข่งแข่ง เสนอเสนหพา- | จกแจ้ว สำน่านาน |
| | (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒) |

๒.๓ สัททูลวิกกีฬิตฉันท

การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต้นวรรคในสัททูลวิกกีฬิตฉันท พบ ๓ ลักษณะ

ได้แก่

๒.๓.๑ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

- | | |
|--|--------|
| ๐ ลดหลั่น ชั้นแต่ละโยชน์หย่อนศิขรพอ | |
| เพียงฉัตรแลลลออก | อูฟ้าว |

- **อุ้มองคนงนุชพญาลงสู่วิศาล**
เบ็ญญาสโยชนัประมาณ มหันต์
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๐)
- ตัวอย่างที่ ๒
 - **ถัดถึงสถานคนศาลพฤษพนส์ณท์**
บรรณสาพนาวัญ ระยะ
 - **ดกตึนผลแต่ละต้นก็ดูรดับระดะ**
ใหญ่ยิ่งเท่าตุ่มพะ ประมาณ
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)
- ๒.๓.๒ การเล่นเกมเสี่ยงส้มผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๒
ตัวอย่างที่ ๑
 - **เจริญเพิ่มเริ่มปถพีกลินอจิมปรา-**
กฎเกิดอภิญญา วิธี
 - **ทำลายชีพก็เลออำเภอสหบดี**
ฉานชมภิมรย์ปรี ดิแล
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)
- ตัวอย่างที่ ๒
 - **ป่าแก้เณณะชลาวันาลำเนาละเอก**
โยชนัหย่อนดิเรกมวญ ฤมาน
 - **บนรอบขอบชลเตียรเสถียรสถลสถาน**
เกลื่อนกอบุบผตระการ รราย
 - **ดอกเขียวเหลืองแลดำดับกับแดงดำกลหลาย**
ด่อนดาษรตึนหมาย ลดง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๑)
- ๒.๓.๓ การเล่นเกมเสี่ยงส้มผัสพยัญชนะต้นวรรคที่ ๑ และ ๒
ตัวอย่างที่ ๑
 - **สร้อยสร้อยเสื่อและฉวีกระดึกระโดงสรพรั้ง**
ลอยล่องฟฟองหลัง แลหาง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒

- ๑ **เย็นเยือกหยาดชลก็ชุ่มชุ่มสรรพภาพ**

ในนอกสนิททราบ

สกนธ์

- ๑ **ชี้ชวนนวนลนุชองนงคสงวสินธุดำบล**

สรข้าสนานชล

ทวาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๐)

จากตัวอย่างการเล่นเสียงพยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรคพบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลายมีการเล่นเสียงพยัญชนะในตำแหน่งต้นวรรคโดยการสร้างจังหวะเสียงในตำแหน่งต้นวรรคด้วยพยัญชนะเสียงเดียวกันต่อเนื่องกันไป

๓. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งระหว่างวรรค

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะมากที่สุด ใน โद्यกฉันท์ (ร้อยละ ๒๑) พบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตำแหน่งระหว่างวรรคโดยใช้คำ ๒ พยางค์ที่มีเสียงพยัญชนะเสียงเดียวกัน โดยพยางค์ที่ ๑ อยู่ตำแหน่งคำสุดท้ายของวรรคหน้า และพยางค์ที่ ๒ อยู่ตำแหน่งคำแรกของวรรคหลัง หรือการใช้คำที่มีเสียงเดียวกัน โดยคำที่ ๑ อยู่ตำแหน่งคำสุดท้ายของวรรคหน้า และคำที่ ๒ อยู่ตำแหน่งคำแรกของวรรคหลัง พบการใช้บทละ ๑ ตำแหน่ง ระหว่างวรรคหน้า และวรรคหลังของบาทที่ ๑ หรือบาทที่ ๒ ไม่พบการใช้ต่อเนื่องกันจำนวนหลายบท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓.๑ โद्यกฉันท์

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะตำแหน่งต้นวรรคในโद्यกฉันท์พบ ๓ ลักษณะ ได้แก่

- ๓.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะระหว่างวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- ๑ **ธรเทติพิพัตถ-**

ทมหันตนุภา

วกระลิ่งกรทา-

รุดถ้อยธบัณฑูร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- ๑ **จะขอคืนวรขรร-**

คจพลันจะถวาย

บมิเพี้ยนอภิปราย

สิทธิธรรมกถา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๘)

- ๓.๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะระหว่างวรรคที่ ๒ และ ๓

ตารางที่ ๓-๓ จำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งต่าง ๆ ในฉันทลักษณ์
ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

ตำแหน่งที่ปรากฏ		ฉันทลักษณ์							
		ภาพย้ง	ภาพผู้ตรงคนางค์	ฉันทวิเชียรฉันท	วสันตดิลกฉันท	ศัพท์วิภक्तिฉันท	โตฏฉันท	มาลินีฉันท	ศัพท์ราฉันท
ต้นวรรค	จำนวนบท	๖	-	๔	๘	-	-	๒	๓
	ร้อยละ	๔	-	๒	๔	-	-	๓	๑
	ลำดับที่	๒	-	๓	๓	-	-	๒	๒
กลางวรรค	จำนวนบท	๑๒๐	๕	๑๒๐	๑๔๖	๘๖	๗	๒	๒๓
	ร้อยละ	๗๒	๖๐	๗๐	๘๑	๘๕	๒๑	๓	๖๖
	ลำดับที่	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑
ท้ายวรรค	จำนวนบท	๓	-	๒๐	๑๐	๒	-	๔	๑
	ร้อยละ	๒	-	๑๒	๖	๒	-	๖	๓
	ลำดับที่	๓	-	๒	๒	๒	-	๑	๓

จากตารางที่ ๓-๓ แสดงจำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งต่าง ๆ ในฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคมากที่สุด ๗ ฉันทลักษณ์ เรียงลำดับจากมากไปน้อย ดังนี้

ศัพท์วิภक्तिฉันท จำนวน ๑๐๑ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน ๘๖ บท (ร้อยละ ๘๕)

วสันตดิลกฉันท จำนวน ๑๔๐ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน ๑๔๖ บท (ร้อยละ ๘๑)

ภาพย้ง จำนวน ๑๖๗ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน ๑๒๐ บท (ร้อยละ ๗๒)

ฉันทวิเชียรฉันท จำนวน ๑๗๒ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน ๑๒๐ บท (ร้อยละ ๗๐)

ศัพท์ราชันท์ จำนวน ๓๕ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน ๒๓ บท (ร้อยลະ ๖๖)

กาพย์สุรางคนางค์ จำนวน ๙ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน ๕ บท (ร้อยลະ ๖๐)

โตฏกฉันท์ จำนวน ๖๔ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค จำนวน ๗ บท (ร้อยลະ ๒๑)

นอกจากนี้ยังพบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งระหว่างวรรคมากที่สุดในระดับชั้นลักษณะ ๑ ประเภท ได้แก่

มาลินีฉันท์ จำนวน ๓๓ บท กวีเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งระหว่างวรรค จำนวน ๔ บท (ร้อยลະ ๖)

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. การเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคมากที่สุดจำนวน ๗ ชั้นลักษณะ ได้แก่ สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ (ร้อยลະ ๘๕) วสันตดิถีฉันท์ (ร้อยลະ ๘๑) กาพย์ฉมัง (ร้อยลະ ๗๒) อินทรวีเชียรฉันท์ (ร้อยลະ ๗๐) สัททราชันท์ (ร้อยลະ ๖๖) กาพย์สุรางคนางค์ (๖๐) และโตฏกฉันท์ (ร้อยลະ ๒๑) ตามลำดับ พบการเล่นเสียงสัมผัสสระ ๒ – ๖ คำในตำแหน่งกลางวรรค ตั้งแต่บทละ ๑ – ๔ วรรค และใช้ต่อเนื่องกัน ๑ – ๖ บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๑ สัททูลวิกกีฬิตฉันท์

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในสัททูลวิกกีฬิตฉันท์พบ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๑ กุ้งกึ่งกุมภิลมกรกระฉ่อนชลดก็ว้าย

กตกาและกริมกราย

กระต๊อบ

๑ กระลุมพุกดุกเดียวตาชสลาดสลิดสลับ

หลดไหลดงเลนลับ

อนนต์

๑ ม้าหมอมหมู่คณะบูและบ้าก็มาระคน

แป้นแปบปะแปมปน

ประนัง

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ไพศาลโยชนทวาทสาพิสุทธชด

นอกดงจกกลนี้

รดาษ

๑ ถัดนั้นวันสอุบลปนติวิธชาติ

นิลโลหิตธาตุ

ลพรรค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๑)

๑.๒ วสันตติลกฉันท์

การเล่นเสียงสัมพันธ์สระตำแหน่งกลางวรรคในวสันตติลกฉันท์พบ ๑๒ ลักษณะ

ได้แก่

๑.๒.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๑ สืบถามในคามนิคมเขต

ก็แจ้งเหตุบึงกาล

ซึ่งหนึ่งอำนวนิตยทาน

ประดิทินที่ศาลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ หงสาสุวากุกกุฏโกญ-

จและสาริงาน

การวิกรว้งวนกุนาล

พเพรียกพร้อมกระแสงใส

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

๑.๒.๒ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ เจริญจตุราพรหวิหาร

จตุตถมานอันเพ็ญผล

พิราไลยก์ไคลย้งนภมน-

ทิวทิพยไกว์ล

๑ จอมพงษ์พุทธางกูรกษัตริย์

เสวยสวัสดิไศสวรรย์

สองกรุงผดุงในทศธรรม์

พิธีราชจรรยา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๘๐)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ โอวาทนุสาสนบำเพ็ญ

ศีลเบ็ญจพร้อมเพรียง

ไพร่ฟ้าสุขารมยเพียง

จักรพรรดิผ่านสุธา

๑ ทวยธเรศเจริญศีลและทาน

อุฬารกิจภาวนา

มลายชนม์ก็คฤภพสุรา-

ลยโลกเหล่าหลาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๘๐)

๑.๒.๓ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ เสรีเจตต์จบาราศสิริสมบัติ

ประเวศวันสดงแดน

ทรงเทศเปนดาบสบแคลน

ลำเค็ญเขตทุเรศอรญ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๘๐)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ เลขาพระลักษณวิลาส

ก็สบราชฤทัยปอง

ชูเชิดพระโคมขัตติยตระกอง

บรรทับทรวงรวงครวญ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๐)

๑.๒.๔ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ โททำวธทรงพิสุทธสร-

พปิลันทนนาการ

แก้แก้วพแพรวพรรณอุฬาร

วิลาสล้ำจำรูญเรือง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ตั้งต้นแต่เทพยธำรง

พระองค์อัศครชญา

เหิรหาวยังด้าวรบรา

แลถอดยอดปราสาทศรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๐)

๑.๒.๕ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ พร้อมพรั่งประนังพลอเนก

ปรัดแยกเหล่าหลาย

ช้างม้ารถานิกนิกาย

นิกรท้าวทหารหาญ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ เพิ่มพลสกนธอัธภาพ

จะสืบทราบแสวงหา

ข่าวน้องยังครองชนมชีวา

ฤจะรอดจะวายไฉน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

๑.๒.๖. การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ วัลย์น้ำคิดวันเมื่อลงน้ำ	แลข้าพรากประจากสอง
เสวยทวษในชลสุชลนอง	ดังวัลย์น้ำอันนามแดง
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๘)

๑.๒.๗ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ คลีคลาคนานิกรยาตร	พยุหบาตรโจษจล
จากนคราจรอรณ	รถเยศทุเรศสถาน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ พูลแกลงแสดงอดุรเหตุ	นฤเบศร์ยุบลพึง
สงสารสมเด็จदनยทั้ง	สุณิสาสุดาดวง
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๙)

๑.๒.๘ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ แสนไศกพิโยคปิยดไ নয়	จะโหยให้พิไรริน
ทรวงร้าวรต่ำวทุกขอนัน-	ตอเนกทวษทวี
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๗)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ แสนไศกพิโยคทุกขคือทา-	รณไภยอันใหญ่หลวง
ลรรลุระอุระรลวง	ประเลห์ลิมประดัยชนม์
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

๑.๒.๙ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ สองราชชพาษปภาวา	ชลดนาก็โทมทรวง
ลาลดรทตฤทัยระลวง	รลุงเศร่ากำเดาดาล
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๙)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ถ้าใครผู้ใด แลมาจำนอง	จิตรปองริปูประสงค์
ลอบลักเอา ขรรค์อัน อ้าง	ฤทธิพรากประจាកัน
◦ ฉันใดจักไคลน ครสู่	บมิรู้กำหนดหมาย
แห่ง หนดำบล ทศทุกพาย	ก็บแจ้งตำแหน่งจรัล
◦ จักเดิรจักตั้ง อรัญเขต	หิมเวศวนาสัณห์
ร้อยชวบ บจวบมรรคอันคร-	ลยถิ่นบูรินสถาน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๗)

๑.๒.๑๐. การเล่นเกมเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑, ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พระพาสูดา สมรมิตร	สถิตยั้งยั้งเนินพนม
เชิญชวนยุพา พิมล ชม	จตุบาทดาษเดี่ยว
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ก่งสายสุธาก็ กำ ปนาท	นฤปราชผาดแผลง
เครง ครั้น สที่นภพ สำ แดง	อดุลยเดช เจษ ฎา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๑)

๑.๒.๑๑ การเล่นเกมเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๒, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ สองราช สดับอรรถันท	กำสรด ชำระ กำอา-
ดูร ดำวผผ่าว กมล สา-	หสให้ พิไร ครวญ
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

๑.๒.๑๒ การเล่นเกมเสียงสัมพันธ์สระกลางวรรคที่ ๑, ๒, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ หญิงชาย ก็จ่ายพัสดูทาน	อุพาร ยั้ง ทุก สิ่ง พรรณ
เสวย สรร พร ำง ับทุกขจรัล	รทยา ทุรา คม
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ฉันใด คร ไ แลบ แ สดง	กิจ แจ้ง ด ำ หน ่ง ด ำ เนิร
---	---

ยังดูทุกผู้ดูเจริญ

ดูระเร้ากำเดาศัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

๑.๓ กาพย์ฉบัง

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในกาพย์ฉบัง พบ ๗ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

- บาดแผลแผลหลายเหลือประมาณ สบศาสตร์กายวิการ วิกลพึงสยบ
- เขกโซลมชลครั้งหลังลบบ ท้าวศรีวิรายพพ ประดักประดาษอาดูร
- เจ็บอายหลายทุกข์เพิ่มพูน เจ็บอาตมไครปูน แลเจ็บอูระประประราณ
- เจ็บจากพรากนุชงคราญ เจ็บฟ่ายภัยพาล พิณาศอนาถเน่งนอน
- ไปพานเพื่อนไรใครจร เจ็บเจียรเมื่อมรณม์ จักมอดแต่เอกากาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- เสรีจสองสุริยวงศ์สรงสนาน ในสระสำราญ สำเร็จภริมย์ฤดี
- บัดชวนนวนลนุชเทพี เถลิงฝั่งสระศรี ประพาสนมเนนไศล
- บวรพตจรเขยประไพ ช่อขั่นไฉไล คือช่างฉลุเลขา
- ฝูงเว้งเพิงตระพักเสลา หุบห้องคูหา แลห้วงแลห้วยเหวลหาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

๑.๓.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- ครองชีพอยู่เอกากาย ก็ปางห่างหาย วิโยคทุกขาดูร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๕)

ตัวอย่างที่ ๒

- เรียงรุกข์ร่มรัถยาดล ผลิดอกออกผล พิโตรดูหลากหลายพรรณ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๗)

๑.๓.๓ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- สองโอบฐฎาสูรตำนานาน เปนสามโหวหาร ทั้งช่วยก็ด้วยติดเต็ม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๘๒)

ตัวอย่างที่ ๒

- ในเวียงวังหว่างคีขรี วงเวียดวาปี ฉันทันต์บัญญัติสมญา
 - พลังเมินมาตงคคณา แลหลามเหลือตรา สระพร้งทั้งพังพลายหลาย
 - ลงสู่สระดินภูสนานกาย งวงสูบชลงาย แลเสียงชะแซร์แปร่แปร้น
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๑.๓.๔ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- พุน้ำชำระชะชะธารา ไหลล้นบันดาล ดั่งสายพิรุณธารา
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างที่ ๒

- ผุดดำคล้ำคลาดาแดน ดาษตีนหมื่นแสน บรู่ก็ล้ำสังขยา
 - ลางสารเคียรเงยเสยงา ค้ำไขวในชลา แลเฟื่องแลฟุ้งฝอยฟอง
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๑.๓.๕ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- บมิสบสมเด็จจราชา ในแถวแนวชลา อันซึ่งพิศาลงานชล
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๕)

ตัวอย่างที่ ๒

- ล้วนเลื่อมสิ่งสถาพรผล ท้าวผู้หมุ่ชน บชรวงสรรเสริญเยียรยอ
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๖)

๑.๓.๖ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- คนี้้งนุชสุดแสนเสียดาย ใครช่วยชิงสาย สมรมาแนบแอบสกนธ์
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

- ผลิดอกตระบอกบุษปมาลี ลวงคนธสุรกี ระววยระรินเห็นนม
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

๑.๓.๗ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๒

- ๑ อ้าพระแม่บาปเปียน คือเวรเวียนอุฝ่าฝืน
 - ชีวาทม์จักอ้ายยืน อยู่ยี้ดยั้งบหยั่งยล
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๑.๔.๔ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- ๑ แหวกขวานคือขวานแหวะ อูระแยกทำลายวาย
 - ชีวาเพื่อหาหาย บเห็นราชอาณาจักร
 - ๑ รังนานคือนานร้าง นิราศว่างเวียนวังตน
 - จักคืบจักครองมน- ทิรร้างสักปางใด
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙)

ตัวอย่างที่ ๒

- ๑ สองราชรถมเทวษ ไซอบเขตไพโรสถนส์สถาน
 - ห่อนส่วยสำราญบาน ฤทัยชมพนมวัน
 - ๑ ทุกข์ทับเท่าเมรุมาศ บำราศสุขเกษมสันต์
 - เก็บผลพฤษาบัน กันเป็นโภชน์พอโหดระหิว
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๑.๔.๕ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- ๑ หอห้างและนางจรัล สุพรรณสิ้นทุกถิ่นสถาน
 - แลเลิศอุฬารปาน สุทัศน์เทพธานี
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

ตัวอย่างที่ ๒

- ๑ พลังพิศพิชคณา บนพฤษาพนาดี
 - สบสรรพพรรณมี สุนคเนกมลากหลาย
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙)

๑.๔.๖ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ พิทยาธรประณต	บทเรศนราบาล
ทูลแถลงแสดงการ	สุหร่ายเรื่องแต่เป็องเพรง
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ โคกม้าคือม้าใช้	สี่เบเหตุให้ทุกแห่งหน
ห่อนแถลงตำแหน่งยล	ชดียงพักสำนักนี้ใน
๑ กระแวนกระเวนหา	ยังเห็นท้าวสถิตไหน
วานแจ้งให้แจ้งใจ	จักได้เข้าไปติดตาม
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙)

๑.๔.๗. การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ พ่ายแพ้แก้วมบุตร	อนงค์นุชขาดเขา
ตกตนมาดลเนา	อุทยานราชประดาษเดียว
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ตรีพลางสุรางค์ราช	ยุพยาตรผาดผัน
ลูแหล่งอันแบ่งปัน	บิตแยกอเนกทาน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๓)

๑.๔.๘ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ พระพายุพายั้ง	อยู่ยั้งฝั่งจรเทินโถม-
นัศตรัสบรรโลมโถม	สมพรำรำพรรณนสาร
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ ไก่ฟ้าวานหว่ายฟ้า	เสาะสี่บานราบาล
ฝั่งพ้องฟังพบพาน	บพิตรด้วยช่วยเอ็นดู
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๐)

๑.๔.๙ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ บัด**สามก็ห้ามชน**
ยัง**แพทยาชาณ**

ข้า**เง็ดดลคฤหาสน์สถาน**
โอสถ**เชี่ยวชาญมาเยียวยา**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ พากอง**คือนงค้**นางู
แดน**ด้าววนาตร**

ประ**พาสพทุกษศิขร**
หิม**วาพระหาไศล**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๘)

๑.๔.๑๐ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ต่าง**ตรัสปรับทุกข์กัน**
ทรวง**ใหม่ฤทัยพวง**

ก็**กระสันกรรแสงพลาง**
จะ**ทำลักทำลายชนม์**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ พุง**พุงกระแสดินธุ์**
ฟุ้ง**ฝอยประปรอยปาน**

ระ**รินหลังถั่งถาร**
พิรุ**ณร่ำพรพรสาสาย**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๑.๔.๑๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ สาย**ยัณฑ์ตะวันชาย**
ลวง**งคนธสุรกี**

พระ**พายพาสุมาลี**
กำ**จรจรมภิรมยา**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

๑.๔.๑๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

๑ หวัง**จักมลักขม**
ขอ**พักสำนัชนีเนา**

อู**ดมโศคพิพเหา**
ประ**มาณมาสจะคลาดคลา**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ครบมาสนิवासพัก	กนกนัคราสดาน
แถลงลานราบาล	บดิศรกินรจรัล
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

๑.๔.๑๓ การเล่นเสียงส้ลมผัสสะระกลางวรรคที่ ๒, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พรั้งพฤกษเรียงเรียบ	ระเบียบพุ่มชรวงุ่มไสว
ชื่อชัฏระบัดใบ	บ้างเมล็ดดอกแผลอกผล
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ โนริผีรู้แห่ง	ตำแหน่งไต้เข้าไต้ถาม
วานแจ้งแสดงตาม	สจล่วนอย่าอวนอ่า
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๐)

๑.๔.๑๔ การเล่นเสียงส้ลมผัสสะระกลางวรรคที่ ๑, ๒, ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ อ้าพระจะเดิรดัด	พนัสซึ่งคณิงนาง
เขาเขินเปนเนินกลาง	แลกีดกันสัญจรไฉน
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ อ้าแม่แม่บุญผดุง	อ้ารุงเกื้อฤเมือชนม์
ชีพมอดจักปลอดดล	ยังแดนถิ่นบูรินทร์เรา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๑.๕ สัทธาฉันท

การเล่นเสียงส้ลมผัสสะระตำแหน่งกลางวรรคในสัทธาฉันทพบ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑.๕.๑ การเล่นเสียงส้ลมผัสสะระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ลอยล่องท่องนางคทฤษฎี	ยลมหิตลมี
พีนอุไร	พิศาลสถาน
◦ แท่นไพฑูริย์รัตนชัชวาลัย	กลมรกตดาล

สถิตกลางตระการ	ก็ตฤตรา
◦ โดยสูงบัณร ^๑ สส ^๒ หัตถา	ดิ่งส ^๓ หัตถคณนา
กว้างแลยาวสมา	นะเทียมทัน
◦ บ่อทองสองบ่อประดุจกัน	ประดิษฐ์เสริมประพรรณ-
รายวิโรจสุวรรณ-	ณร์ศมี
◦ บ่อหนึ่งซึ่งสินธุวารี	กลผลึกมณี
หนึ่งสูวคนธมี	กำจรรคม
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๕)

ตัวอย่างที่ ๒	
◦ ทราบเสด็จเห็จดแดนสุรา-	ลยสุทัศนธา-
นินทร์สุรินทรา	บังคมทูล
◦ แห่งเหตุนฤเบศร์ ^๑ บดินทร์สุร	อุทกภยก็พูล
เสวยทุกชาดुर	กำเดาดาล
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

๑.๕.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒	
ตัวอย่างที่ ๑	
◦ อ้าองค์สุมทรโฆษกุมารชาญ	ฤทธิ์วิบัติบันดาล
โจรจันทาล	มันฉกขรรค์
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

ตัวอย่างที่ ๒	
◦ กิจพิทยาธรอทินทาน	รัตนชัคคเปนภาร
ตุจะบรรหาร	ให้คืนคง
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

๑.๕.๓ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑ และ ๒	
ตัวอย่างที่ ๑	
◦ ปางนั้นนาฏพนิตม ^๑ หิทธิม ^๒ เห-	ศรศักดิ์มณีเม-
ขลาสมญาศเท-	วักลยา
	(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๖)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ สมเด็จพระรัตนทรยีนสาร

ดำรงสัจจนบานาน

แกวิมลมาล-

ยเมขลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

๑.๖ กาพย์สุรางคนางค์

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในกาพย์สุรางคนางค์พบ ๔ ลักษณะ

ได้แก่

๑.๖.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๗

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ห่อนได้เลือกหน้า

ตามแต่เจตนา

สิ่งสรรพอันมี

ไปชู่ไปคูก

ไปรุกรุมตี

ไปต้องตื่นหนี

คำนับรับขวัญ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๔)

๑.๖.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒ และ ๖

ตัวอย่างที่ ๑

๑ หญิงชายชนไร่

รับทานทานให้

ได้โดยสัตยธรรม

ยินดียินลาก

ออกปากนี่นั่น

พร้องพรำรำพรพรรณ

พรชร้องสำนาญ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๑.๖.๓ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๓ และ ๗

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ผองผู้ดูวาด

ห่อนเห็นประหลาด

เจรจาว่าชาน

ไปเศร้าไปศัลย์

เหตุหรรษ์สำราญ

ฤรู้ตำนาน

ราวเรื่องเบื่องใด

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๑.๖.๔ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑, ๔ และ ๕

ตัวอย่างที่ ๑

๑ ครั้น คำ นำสาร	เสนอยอดเยาวมาลย์
ไปเห็นเงื่อนกล	แต่ ตั้ง ฟังดู
ทุก ผู้ หมุ่น	หอนไต่ยินยล
วิกอลอาการ	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๑.๗. โद्यกชั้นที่

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในโद्यกชั้นที่พบ ๕ ลักษณะ ได้แก่

๑.๗.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๑ คุณ ราช นรา-	ธิป เข้า ก็สนอง
นฤนาท จง ครอง	ภพ สุข สำราญ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

๑.๗.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

๑ วรรณ รค มहितี	อธิ ฤ ทธิพรลยา
ผิว ใน ชนชาย	สุ ร ชาติอาม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ บมี พ ้องกุฎกิจ	บมี ผิ ตจิตรกัน
บมี เห ตุมหันต-	ก็ แก ล้งพลการ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๘)

๑.๗.๓ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๑ กษณะ อง ค้อมเรศ	สุ ร เชษฐ ผู้ ชาญ
ฤ ท ิยา ตร คัค ณ านต์	ดล ยัง พิทยา-

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๘)

๑.๗.๔ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ กัสฤษฏิมโน-

รดตั้งเหตุทัย

กิจอันจะครไล

และมลูจุดจบอง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ณศิโรตมเกศ

พิทเยศก็สยอน

ภยเทิดทวิกร

ก็ประณตบทมูล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๘)

๑.๗.๕ การเล่นเสียงสัมผัสสระกลางวรรคที่ ๒ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ อภิวันทตระบัด

กีนิวติสถาน

วนเวศหิมพาน-

ตศิรือภิรมย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

จากตัวอย่างการเล่นเสียงสระในตำแหน่งกลางวรรคพบว่า สมุทโฆษะคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นเสียงสระเป็นจำนวนมาก โดยพบการเล่นในทุกบท ของทุกชั้นทลักษณ์

๓. การเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งท้ายวรรค

สมุทโฆษะคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งท้ายวรรคมากที่สุด ในมาลินีฉันท์ (ร้อยละ ๖) พบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งท้ายวรรคจำนวน ๒ คำ บทละ ๑ วรรค และไม่พบการใช้ต่อเนื่องกันจำนวนหลายบท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓.๑ มาลินีฉันท์

การเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคในมาลินีฉันท์พบ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๓.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระท้ายวรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ วิจิวิจลจลาชลา

จันทวาตา

รำพายพาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๔)

๑.๒. การเล่นเสียงสัมผัสสระท้ายวรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พลรถคนสารถึ

ถึอจรีครระวี

คือกั้งหัน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๘)

๑.๓. การเล่นเกมเสียงสัมผัสสระท้ายวรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ สุขุมหุติบงามมี เสวยแต่ไค้ก็ กำสรวยครวย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๕)

จากตัวอย่างการเล่นเกมเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งท้ายวรรค พบว่า สมุทรโฆษ คำฉันทตอนปลายมีการเล่นเกมเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งท้ายวรรคในฉันทลักษณ์ประเภทมาลีนี้ฉันทมากที่สุด เนื่องจากมาลีนี้ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่มีเสียงลหุมากในช่วงต้นวรรค ส่วนช่วงท้ายจำนวน ๒ คำเป็นเสียงครุจึงเอื้อต่อการเล่นเกมเสียงสัมผัสสระ ส่วนมากก็จะเล่นเกมเสียงสัมผัสสระเสียงยาว ทำให้คำประพันธ์มีความลื่นไหลและไพเราะมากขึ้น

๔. การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

จากการศึกษาการเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในสมุทรโฆษคำฉันทตอนปลาย พบการใช้ ดังนี้

ตารางที่ ๓-๔ จำนวนและร้อยละของการเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ในฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันทตอนปลาย

ฉันทลักษณ์	สมัยรัตนโกสินทร์		
	จำนวนบท	ร้อยละ	ลำดับที่
กาพย์ฉบัง	๖๑	๓๗	๒
กาพย์สุรางคนางค์	๒	๒๒	๖
อินทรวชิษฐ์ฉันท	๖๑	๓๕	๓
วสันตดิลกฉันท	๗๕	๔๒	๑
สัททวิภักกิตฉันท	๒๘	๒๘	๔
โตฏกฉันท	-	-	-
มาลีนี้ฉันท	๑	๒	๗
สัทธาฉันท	๘	๒๓	๕

จากตารางที่ ๓-๔ แสดงจำนวนและร้อยละของการเล่นเสียงสัมพันธ์สพัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ในชั้นทักษะในสมุทรรหัสคำฉันทอนปลาย พบว่า

ในสมุทรรหัสคำฉันทอนปลายมีการเล่นเสียงสัมพันธ์สพัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในวสันตดิถีมากที่สุด จำนวน ๗๕ บท คิดเป็นร้อยละ ๔๒ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภทวสันตดิถีฉันท จำนวน ๑๘๐ บท รองลงมาเป็น กาพย์ฉบัง อินทริเชียรฉันท สัททูลวิกิพีตฉันท สัทธราฉันท กาพย์สุรางคนางค์ และมาลินีฉันท ตามลำดับ แต่ไม่พบการเล่นเสียงสัมพันธ์สพัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในไตรภพฉันท

ส่วนมากในสมุทรรหัสคำฉันทอนปลายจะพบการเล่นเสียงสัมพันธ์สพัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ บทละ ๑ – ๓ วรรค และพบการเล่นต่อเนื่องกันตั้งแต่ ๑ – ๓ บท

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. วสันตดิถีฉันท

การเล่นเสียงสัมพันธ์สพัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในวสันตดิถีฉันท พบ ๖ ลักษณะ ได้แก่

๑.๑. การเล่นเสียงสัมพันธ์สพัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **ยอดใหญ่ไศล**วิบุลเบญ-
เกิดทัดทิมมพรบันดาล

จกฏเกิดประดิษฐาน
วิโรจน์รัตนรัศมี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๑)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **โหยหาอุพลา**อุภยบุตร
ร้อยทุกข์วันทมสกลกาย

บมิสุดมิเสื่อมหาย
กรท่มพระทรวงศีลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

๑.๒. การเล่นเสียงสัมพันธ์สพัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓
ตัวอย่างที่ ๑

◦ ปรีตามนัสภิมติสา-
หวัง**ชมพนมพนัส**ใน

ธรรสูขเขษมไส
หิมเวศวนาดร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **อ้า**ให้อุภัยภูวนา-

ยกไคเสด็จจร-

ไฉไลเลือกอำเภอภิรมย์นั้น-

- เพื่อพูลพิโรธเหตุย่ำทำว

แห่งเหตุประเภทอุตรดาด

- ไปมีคดีกลพิรุณ

ตนดูทุกผู้คือชนโคจร

ทวโนทยานสถาน

ดำริหรือวฤตติราญ

ยุบลเบื้องธเคืองไฉน

และประทุษฐ์แกไทไท

กับแผนบพ้องพาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

๑.๓. การเล่นเกมเสี่ยงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- ฤพ้องทั้งสองสุริยชาติ

โททำวรันทตทุกขพิโร

วรราชดไนยไกล

พจนพรั่ำรำพรรณความ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

ตัวอย่างที่ ๒

- อ้าพ้อผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช-

อ้าแม่อันมานมุขประไพ

ชิรหัดถ์สหัสไนย

ประกาศปางสุรางค์สวรรค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

๑.๔. การเล่นเกมเสี่ยงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓

และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

- นื่องทำวสดับพจนนริน-

ชื่นชมพนมกรภิปราย

ทรราชบรรายาย

บรโดยไท้ไคโคลคลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๑)

๑.๕. การเล่นเกมเสี่ยงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- หมื่นมาตย์และนาฏกคณา

เศรำชรบสยบจิตรรำจวน

บริพารทั้งมวณู

ทุกขทับเทวมหวิ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

ตัวอย่างที่ ๒

- อิกองค์อนงคชนนี

สมรจักอดักอดูรถวาย

มหิษีทั้งสองสาย

จิตรปวนกำสรวลศัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๗)

๑.๖ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **พระพาสุดาสมรมิตร** สถิตยั้งยั้งเนินพนม
เชิญชวนยุพาพิมลชม จตุบาทดาษเดียว

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

๒. กาพย์ฉบัง

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในกาพย์ฉบัง พบ ๗

ลักษณะ ได้แก่

๒.๑. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **บรรพตรจเรขประไพ** ช่องชั้นไฉไล คือช่างฉลุเลขา
◦ **วุ้งเว้งเพิง**ตระพักเสลา หุบห้องคูหา แลห้วงแลห้วยเหวลหาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **เสรีจชวนนวนลนุ**ชรางซา เก็บบุษปสำอาง พระองค์กับนางเภาพะงา
◦ **ถ่อมถนอมจอม**พนิตกนิษฐา เหิรเห็จคัคคณา นิราสภิรมย์สระศรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๔)

๒.๒. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒
ตัวอย่างที่ ๑

◦ พิทยาธรทุกซ์ลำเค็ญ **ครวญคร่ำรำเห็ญ** บรู๋ก็สำแสนศัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ บางเหล่ากาฬวกตระกุล **กายภาพปานปูน** ดั่งกาฬแก้วแพ้วพราย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๔)

๒.๓. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

◦ พलगเมินมาตงคคณา แลหลามเหลือตรา **สระพรั่งทั้งพังพลายหลาย**

- **ลงสู่นิพนธ์น่านกาย** **วงงสูบขลงาย** **แลเสียงชะแ่แปรแปร**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

ตัวอย่างที่ ๒

- **กลางสารแล่นเล่นตามคะนอง** **เบียดเสียดฟังผอง** **กำเดาะกำดัดกัลดกาม**
- **กลางลูกเล็กเต้าไต่ตาม** **ดูดตีมกษิราม-** **พุลางคคละปะปน**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๓)

๒.๔ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑

และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

- **พิศพฤษพรำรำพรรณสาร** **ครวญครำสำน่าน** **พิลาปถึงกษัตริย์**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๗)

ตัวอย่างที่ ๒

- **เงอดงคนิพนธ์พจน์จำเนียร** **นายจิตคิดเขียน** **แลค่างสักสองพรรษา**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๒.๕ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- **นองเนกมนุษย์คณา** **เต้าไต่ไปมา** **นิคมคามหลามหลาย**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๑)

๒.๖ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- **ตรัสเล่าเขาวัยศนงพาล** **โดยชาติสรญาณ** **อดีตยุบลหนิง**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๔)

ตัวอย่างที่ ๒

- **ยังช่างร่างเรื่องรจนา** **ภาพพรรณโสภา** **ในพื้นที่ผนังรังผง**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๓)

๒.๗ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑, ๒

และ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

- **เสื่อสีห์หมิหมูหมู่ทราย** **สิงโตโคควาย** **ระมั่งระมัดผาดผัง**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๐)

ตัวอย่างที่ ๒

๐ ลึงค่างรอกแต่แจจน จับแมกแปลกปน แลใต้แลเต็นแผ่นโผน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๑)

๓. อินทรวีเชียรฉันท

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในอินทรวีเชียรฉันท

พบ ๙ ลักษณะ ได้แก่

๓.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

๐ เชิญเขยเสวยสวัส- ดิสมบัติสรรพร้อมเพรียง
ศฤงคารอุพารเพียง ภพแมนสุเมรุเมือง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

ตัวอย่างที่ ๒

๐ อ่ำไทจักโคลคลาศ หิมวาศวนาทวา
คงมอดคงมรณา บมิดคงอยู่หึ่งปาง
๐ อ่ำอรออย่าอ้อนรชิด รหาคิดกมลหมาง
บุญมีมิวายวาง ชิวอดคงรอดคืน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๓.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

๐ สายัณห์ตะวันชาย พระพายพาสุมาลี
ลวงคนธสุรกี กำจรมภิรมย์ยา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

๓.๓ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓

ตัวอย่างที่ ๑

๐ จากจอมไกลาสเลอ อ้าเภอแผ่นอำพรผัน
ผาดผั่งยังขอบคัน อโนดาตสระสถาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ พรั่งพฤษะเรียงเรียบ	ระเบียบพุ่มชรั่มไสว
ชื่อชัฏระบัดใบ	บัวเผ็ดดอกแกลออกมาผล
◦ สารพัดพิเศษสรรพ	สารพันจะพึงยล
หอมหื่นระรื่นคน-	ธรสเร้ารำเหยยจร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๑)

๓.๔ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ ปางปิ่นประชาชาติ	ยุพราชกษัตริย์สอง
ประพาสพฤษเนกนอง	ทุกเถื่อนถ้ำลำนาคไศล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ ไศกสร่างก็ทรงสรवल	สำรวลเรียกยุพาพะงา
ห่อนเห็นกลับโคกา	พิลาป <u>เล่า</u> กำเดาแด
◦ หญิงชายผู้จ่ายทาน	ดูอาการพิกลแปร
ต่างต่างประหลาดแล	ประเลห์ <u>บ้าน</u> แห่งใจ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๓)

๓.๕ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ หอห้องและนางจรัล	สุพรรณ <u>สิ้น</u> ทุกถิ่นสถาน
แลเลิศอุฬารปาน	สุทัศน์เทพธานี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

๓.๖ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๓ และ ๔

ตัวอย่างที่ ๑

◦ อ้า พระจะเดิรดัด	พนัสซึ่งคณิงนาง
เขา เขินเปนเนินกลาง	แลก็ <u>ดกัณ</u> สัจจรไฉน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ กลาง หลังชรั้อัด	เปนไพรชัฏชรั้งาผลู
---------------------------	--------------------

แนวทางจักอย่างยู-**รยาตรยากด้วนขวากหนาม**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๓.๗ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๓
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **พ่ายแพ้แก้กรรมบุตร**

อนงค์นุชชาติเขา

ตกตมมาคดเนา

อุทยานราชประดิษฐานเดียว

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๙)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **ทูลท้าวธวัชวราญ**

โองการราชประภาษถาม

คลาศคลาพนาวม

อาวรณ์หวังแสวงชม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๖)

๓.๘ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **เหลือล้ำกำลังชน**

จะวายพันเกลิงถลา

ไหลเหี่ยวดูเกลียวชลา

แลคล้ำคลิ่นคกรีนโครม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๓.๙ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒ และ ๓
ตัวอย่างที่ ๑

◦ **พุงกระแสดินธุ์**

ระรินหลังถั่งถาร**พุงฝอยประปรอยปาน**

พิรุณพรั่ำพรรษาสาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๔. สัททูลวิกกีพิตฉันท

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในสัททูลวิกกีพิตฉันท

พบ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๔.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑

ตัวอย่างที่ ๑

◦ **ลดหลั่นชั้น**แต่ละโยชนหย่อนศิขรพอ

เพียงฉัตรแลลลออ

อุฬาร

◦ **อุ้มองค์อนงค์นุชพญางสู่วรพิศาล**

เบญญาสโยชน์ประมาณ

มหันต์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๐)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **กระดุมพุกคุกเดียรดาษสลาดสลิดสลับ**

หลดไหลลงเลนลับ

อนนต์

◦ **ม้าหมอมหมู่คณะบูและบ้าก็มาระคน**

แป้นแปบปะแปมปน

ประนัง

◦ **คำวเขือเขือชจรและชอนฉลับกับสัง-**

ควาดสวายแสวงวัง

ชลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

๔.๒ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ **สร้อยสร้อยเสือและฉวีกระดีกระโดงสรพรั่ง**

ลอยล่องฟฟองหลัง

แลหาง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **ทั้งสี่พี่เยียรุกขอรวิญสุคันทรสทรง**

นมฟุ้งในวังวง

จังหวัด

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๑)

๔.๓ การเล่นเกมเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๒

ตัวอย่างที่ ๑

◦ **พร้อมพรั่งตั้งพยุหบาตรจักยาตรพลดิเรก**

หลามไหลคระไลยเฉก

ชลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ **บัดเห็จเหิรดำเนียรณะพายุมรรคยล**

สระสถานฉฉานชล

ฉัททันต์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๐)

๕. สัทธาฉันท

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในสัทธาฉันท พบ ๑ ลักษณะ ได้แก่

๕.๑. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑
ตัวอย่างที่ ๑

◦ <u>ล</u> อย <u>ล</u> ่อง <u>ท</u> ้องนางค <u>ท</u> ฤษฎี	ยลมหิตลมี
พีน <u>อ</u> ไรวี	พิศาลสถาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๕)

ตัวอย่างที่ ๒

◦ <u>ท</u> ราบ <u>ส</u> เรี <u>จ</u> เห็ <u>จ</u> ดลแดนสุรา-	ลยสุทัศนธา-
นิน <u>ท</u> ร์สุ <u>ร</u> ิน <u>ท</u> รา	บังคมทูล
◦ <u>แ</u> ห่ง <u>ห</u> ेतุน <u>ญ</u> เบ <u>ศ</u> ร์ <u>บ</u> ดิน <u>ท</u> ร์ <u>สุ</u> ร	อุทกภยก็พูล
เส <u>ว</u> ย <u>ท</u> ุก <u>ข</u> า <u>ค</u> ู <u>ร</u>	กำเดาดาล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๗)

๖. กาพย์สุรางคนางค์

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในกาพย์สุรางคนางค์ พบ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๖.๑. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๔
ตัวอย่างที่ ๑

◦ <u>ค</u> รี <u>น</u> ค <u>ำ</u> นำ <u>ส</u> าร	เสนอยอดเยาวมาลย์
ไป <u>ห</u> เ <u>็</u> น <u>เ</u> ็ <u>น</u> ก <u>ล</u>	<u>แ</u> ต <u>้</u> ง <u>ฟ</u> ัง <u>ดู</u>
ทุ <u>ก</u> ผู้ <u>ห</u> ่ม <u>ุ</u> ชน	ห <u>อ</u> น <u>ไ</u> ด้ <u>ย</u> ิน <u>ย</u> ล
วิ <u>ก</u> ล <u>อ</u> า <u>ก</u> าร	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๖.๒. การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๑ และ ๗
ตัวอย่างที่ ๒

◦ <u>ผ</u> อง <u>ผู้</u> ค <u>ู</u> ว <u>าด</u>	ห <u>อ</u> น <u>เ</u> ็ <u>น</u> ป <u>ระ</u> ห <u>ล</u> าด
เจ <u>ร</u> จ <u>า</u> ว <u>่า</u> ข <u>า</u> น	ไป <u>เศ</u> ร <u>้า</u> ไป <u>ศ</u> ั <u>ล</u> ย์

เหตุหรือข้อเท็จจริง
 รายละเอียด

ญาติผู้ต้องหา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๕)

๗. มาลินีจันทร์

การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในมาลินีจันทร์ พบ ๑
 ลักษณะ ได้แก่

๗.๑ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่วรรคที่ ๒
 ตัวอย่างที่ ๑

๑ อัมภกษณะนภคคปค

บังทั้งทิศทศ

อุบัตินาค

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๔)

จากตัวอย่างการเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ใน
 ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระต่อเนื่องกัน
 เป็นลูกโซ่จำนวนมาก ทำให้การเล่นเสียงสัมพันธ์พยางค์และสัมผัสสระสอดร้อยเกี่ยวเนื่องกันไป

๒. ความงามที่เกิดจากคำ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างความงามที่เกิดจากคำ ๖ ประเภท ได้แก่
 การเล่นคำในลักษณะกลบท การเล่นคำซ้อน การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำอักษาส และการเล่นคำ
 เสียงสัมผัสธรรมชาติ การเล่นคำพ้องเสียง การศึกษาความงามที่เกิดจากคำในสมุทรโฆษคำฉันท์
 ตอนปลายสามารถสรุปได้ ดังนี้

ตารางที่ ๓-๕ จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากคำในสมุทรโฆษคำฉันท์
 ตอนปลาย

การสร้างความงามที่เกิดจากคำ	รัตนโกสินทร์		
	จำนวน (บท)	ร้อยละ	ลำดับที่
๑. การเล่นคำในลักษณะกลบท	๒๓๘	๓๑	๑
๒. การเล่นคำซ้อน	๑๕๔	๒๐	๒
๓. การเล่นคำซ้ำ	๒	๐.๓	๖
๔. การเล่นคำอักษาส	๓๒	๔	๓
๕. การเล่นคำเสียงสัมผัสธรรมชาติ	๔	๑	๕
๖. การเล่นคำพ้องเสียง	๓๕	๔	๓

จากตารางที่ ๓-๕ แสดงจำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากคำใน
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย พบว่า กวีสร้างความงามที่เกิดจากคำด้วยวิธีการเล่นคำในลักษณะ
กลบหมากที่สุด จำนวน ๒๓๘ บท (ร้อยละ ๓๑) รองลงมาเป็นการเล่นคำซ้อน การเล่นคำอักษาส
การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติ การเล่นคำซ้ำ

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. การเล่นคำในลักษณะกลบหมาก

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นคำในลักษณะกลบหมากที่หลากหลาย ดังนี้

ตารางที่ ๓-๖ จำนวนและร้อยละของการเล่นคำในลักษณะกลบหมากในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลาย

ความงามที่เกิดจากการเล่นคำ ในลักษณะกลบหมาก	รัตนโกสินทร์		
	จำนวน (บท)	ร้อยละ	ลำดับที่
๑. การซ้ำคำที่ ๑ และ ๓ ส่วนคำที่ ๒ และ ๔ สัมผัสอักษรกัน (เทียบได้กับกลบหมากสะบัดสะบั้ง)	๑๐๘	๑๔	๑
๒. การซ้ำคำแรกทุกวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบหมากบงแบ่มผกา)	๓๗	๕	๓
๓. การซ้ำคำ ๒ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบหมากบัวบานกลีบขยาย หรือบัวบานกลีบ)	๓๘	๕	๓
๔. การซ้ำคำ ๓ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบหมากทศประวัติ)	๕๑	๗	๒
๖. การซ้ำคำ ๓ แห่งใน ๑ วรรค (เทียบได้กับกลบหมากตรีพิพิธพรรณ)	๔	๑	๕

จากตารางที่ ๓-๖ แสดงจำนวนและร้อยละของการเล่นคำในลักษณะกลบหมากใน
สมุทรโฆษตอนปลายพบว่า มีการสร้างความงามที่เกิดจากการเล่นคำในลักษณะกลบหมาก
๕ ลักษณะ เรียงลำดับได้ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทโรโฆษและนางพินทุมดีเสด็จประพาสสระอินดาต เช่น

◦ กระจุมพุกดูกเดียรดาษ**สลาดสลิดสลับ**

หลดไหลลงเลนลับ อนนดี

◦ ม้าหอมหมู่คณะบูและบ้ำก็มาระคน

แป้นแปบปะแปมปน ประนัง

◦ คำวเชื่อเชื่อชจรและช่อนฉลับกับสัง-

ควาต**สวายแสวงวัง** ชลา

◦ แมลงภู่มู่ฉนาก**ฉลามชลามพุจรคลา**

เทโพและเทพา ตระพาก

◦ **กระแบบกระบอก**ครอกคละชะโด**กระให้กระแห**ก็มาก

คางเป็อนเป็อนคางฝาก ฉฝั่ง

◦ สร้อยสร้อยเสื่อและฉวี**กระดีกระโดง**สรพรั่ง

ลอยล่องฟฟองหล้ง แลหาง

◦ กรกฎักัจฉปะ**จวิจรวาว**แลอ้าวแลอุกแลมาง

สอ้อนสัจญจกลาง สลิด

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างที่ ๓ พระสมุทโรโฆษพานางพินทุมดีประพาสป่าหิมพานต์ เช่น

◦ ประดับด้วยรุกขชาติอนันต์ นาเนกหลายพรรณ

แลเรียบแลเรียงบนคีรี

◦ ผลิดอกตระบอกนุษปมาลี ลเวงคนธสูรกี

ระรวยระรินที่นฉม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึงตัวอย่างที่ ๓ จะเห็นว่าในสมุทโรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นคำในลักษณะกลบทสะบัดสะบั้งในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อช่วยสร้างจังหวะสมดุลในการประพันธ์ทั้งการซ้ำคำและซ้ำเสียง เช่น แลได้แลเด่น บชอกบช้ำ แลเรียบแลเรียง ระรวยระริน

๒. เพื่อนำชื่อพันธุ์สัตว์ที่มีลักษณะการออกเสียงคำคล้ายคลึงกันมารวมไว้ด้วยกัน เช่น สลาดสลิด หมายถึง ปลาฉลาดและปลาสลิด กระแบบกระบอก หมายถึง ปลากระแบบและปลากระบอก กระให้กระแห หมายถึง ปลากระให้และปลากระแห กระดีกระโดง หมายถึง ปลา

กระดี่และปลากระโดง จีรวจรว หมายถึง เต่าและตะพาบ เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นการเล่นเพื่อบอกพันธมิตรไว้กับกิริยาอาการ เช่น สลาดสลิดสลับ หมายถึง ปลาฉลาดและปลาฉลาดว้ายสลับกันไปมา หรือ สวายแสวงวังชลา หมายถึง ปลาสวายเวียนว้ายในน้ำ เป็นต้น

๒. การซ้ำคำ ๓ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบททศประวัติ)

การเล่นคำในลักษณะกลบททศประวัติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายไม่ใช่คำว่า เอ๋ย ในคำที่ ๓ ตามบทบัญญัติของกลบท โดยพบการซ้ำคำอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องกันมากที่สุด ๔๘ บท แบ่งการเล่นคำในลักษณะกลบททศประวัติเป็น ๔ ชุด จำนวนชุดละ ๓ คำใช้ต่อเนื่องชุดละ ๑๒ บท ถือเป็นการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๕๑ บท คิดเป็นจำนวนร้อยละ ๗ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษเสด็จกลับเมืองพรหมนคร เช่น

๐ พลคชคณดาษดา	ชาญชนะงา	สง่างาม
๐ พลคชชนะแงงาม	เคยผจญสงคราม	บำบัดบร
๐ พลคชคณโรมรอน	รงค์ดีศกร	รณับรินาศ
๐ พลคชคณสามารถ	ราญริปูปลาต	ก็ลาญทัก
๐ พลคชคณหาญหัก	กเรนทรปักษ์	ปราบประลัย
๐ พลคชคณเคิกษัย	เชี่ยวชาญชัย	ชำนาญรณ
๐ พลคชคณโจษจล	อาภรณ์ด่ากล	ด่าเกิงกาญจน์
๐ พลคชคณเหี้ยมหาญ	นายหัตถจารย์	จำทนายขอ
๐ พลคชคณเมิลทมอ	หมอบประจำคอ	ตั้งควาญท้าย
๐ พลคชคณผาดผ้าย	คามณีย์ทนาย	จำทนายทวน
๐ พลคชคณยืนขบวร	โตมรทั้งมวล	ถนัดมือ
๐ พลคชคณเทิดถือ	แพนูกงานกระพือ	ยรรยงยาบ
๐ พลอัสคณขำนั้นปราบ	อเรนทรกำราบ	ระอาฤทธิ์
๐ พลอัสคณชาญชิต	ผจญปัญจามิตร	ประลัยหลาย
๐ พลอัสคณเรียงราย	พร้อมอาภรณ์กาย	กนกเฟริศ
๐ พลอัสคณแลเลิศ	อนิภัสฐาเทิด	กุกัณฑ์น้ำ
๐ พลอัสคณหาญห้าว	กรกระลับบ้าง	กระลอกไกว
๐ พลอัสคณเกรียงไกร	หอกครวัดไว	ครະวีคระแวง
๐ พลอัสคณกำแหง	ทวยทนายแสง	ววายไพยม

◦ พลัศัศวคณรอมุโรม	รงค์จุโจอม	จรีแทง
◦ พลัศัศวคณผลงแฝง	ศรกำซาบแสง	สลายชนม์
◦ พลัศัศวคณพยุหพหล	ย่างคืออย่างยนต์	เขยื้อนสาย
◦ พลัศัศวคณผาดผาย	เร็วเสมอหมาย	พยุพัด
◦ พลัศัศวคณเนกขันธ์	ต่างก็ตรวจจัด	จำนำขบวร
◦ พลรทคณมากมวญ	เล็งพิลาศควร	จะพิศวง
◦ พลรทคณเทียมดุรงค์	งอนบวรเจตฉง	สล้างสลอน
◦ พลรทคณอลงกรรม	แปรกและแอกงอน	กึ่งามสรรพ
◦ พลรทคณดิเรกระดับ	แก้วประกอบกับ	กนกเนื่อง
◦ พลรทคณมล้างเมล็ดอง	แลอร่ามเรือง	จำรัสฉาย
◦ พลรทคณเรียบราย	บนบัลลังก์นาย	จำนำสถิต
◦ พลรทคณเรื่องฤทธิ์	รอมุปัจจามิตร	พิราไลย
◦ พลรทคณชาญชัย	กุมล่ำแพนไกว	และแกว่งกวัด
◦ พลรทคณเทิดทัด	ทวนประจำหัตถ์	สง่าหาญ
◦ พลรทคณกุทัณฑ์ธาร	แฝงไพรินผลาญ	ก็กลากลาด
◦ พลรทคณศรศาสตร์	อุสุรตมดาษ	แผด็จอวี
◦ พลรทคณสารถี	ถือจรีคระวี	คือกั้งหัน
◦ พลบทจรโจษจรร	กรก็กุมสรร-	พศาสตร์
◦ พลบทจรดาษดา	ตนละตนผลา	พันลึกพันลือ
◦ พลบทจรทนายถือ	ดาวทั้งสองมือ	ก็เถือดเถือ
◦ พลบทจรสวมเสื้อ	เกราะขอเคื้อแควง	คระเวงง้าว
◦ พลบทจรหาญห้าว	เดิรชระเดียดอคร้าว	บรู๊ก็พรวรค์
◦ พลบทจรแจจรร	กุมกุทัณฑ์ธนู	ทระน้ำวสาย
◦ พลบทจรจำทนาย	ทวนธวัชกราย	ทั้งกฤษไกร
◦ พลบทจรแกว่นไกว	โล่ห้และตั้งไสว	กระลัดกระลอก
◦ พลบทจรหันนอก	ประหัดศัตรูออก	รอนาภาพ
◦ พลบทจรปรัมปราบ	บ่วงริปูหลาบ	ประลาดแสง
◦ พลบทจรเริงแรง	แขงก็แขงกล้า	ก็กล้ายุทธ
◦ พลบทจรอึ้งอุตม์	ให้เพียงโทรมทรุด	สุธาทลาย ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเล่นคำในลักษณะ
กลบททศประวัติ เพื่อจำแนกแบ่งหมวดหมู่ของไพร่พลออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามแบบการเดินทัพแบบ
จตุรงค์เสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า โดยกวีเล่นคำว่า พลคชคณพลอัศวคณ
พลรถคณ และพลบทจร เป็น ๔ ช่วง ช่วงละ ๑๒ บท ในแต่ละบทพบการจำแนกกิจการอาการต่าง ๆ
ของเหล่าทหาร และอาวุธ ที่แตกต่างกัน

๓. การซ้ำคำ ๒ คำในตำแหน่งต้นวรรคต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบัวบานกลีบขยาย
หรือบัวบานกลีบ)

การเล่นคำในลักษณะกลบทบัวบานกลีบ หรือบัวบานกลีบขยายในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลายค่อนข้างมีความสม่ำเสมอ คือ ซ้ำคำต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบกระแสความ บางช่วงจะ
ใช้คำ ๒ ชุด เช่นคำเรียกนาง มีการใช้คำว่า อ้าแม่ และ อ้าอร สลับกันในกระแสความเดียวกัน

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๓๘ บท คิดเป็นจำนวน
ร้อยละ ๕ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีดำเนินป่า เช่น

◦ อ้าแม่จักเมื่อไคล	ทิศใดก็ดลฉนวน
แถวเถื่อนสถลยล	อรัญรอบบรู้งทาง
◦ อ้าพระจะเดิรตัด	พนัสซึ่งคะนึ่งขนาง
เขาเขินปนเนินกลาง	และกีดกันสัตถุจรไฉน
◦ อ้าแม่ลำเค็ญเข็ญ	ก็จำเป็นจักจำไป
ไซ้เหย้าจะเนาใน	สำนักนิมิควรรค
◦ อ้าพระก็จำเดิร	ณแนวเนินตำแหน่งดง
บุกป่าและฝ่าพง	ลำบายบาทจักยาตรา
◦ อ้าแม่เมื่อยามยาก	ลำบากบทลีลา
จำมานกมลมา-	นอย่ำท้ออย่าแท้ถวิล
◦ อ้าไททุราจร	ทั้งอดนอนแลอดกิน
กลืนทุกข์เป็นอาจิณ	บมิจิตมิจางใจ
◦ อ้าอรอย่าอาดูร	ทุกขพุลเมื่อพานไภย
ข่มแข่งฤทัยไคล	แลค้อยเคลื่อนค้อยคลายคลา
◦ อ้าไทจักไคลคลาศ	หิมวาศวนาทวา

คงมอดคงมรณา	บมิดคงอยู่หึ่งปาง
◦ อ้าอรอ ย่าอ่นรอิติ	รอาคิตกมลหมาง
บุญมีมิวายวาง	ชีวอดคงรอดคีน
◦ อ้าพระ แม่บาปเปียน	คือเวรเวียนฎฝ่าฝืน
ชีวตม์จักออาจเย็น	อยู่ยัดยังบหยังยล
◦ อ้าแม่ แม่บุญผดุง	อำรุงเกื้อถื้อเมือชนม์
ชีพมอดจักปลอดดล	ยังแดนถิ่นนุรินทร์เรา
◦ แต่ ตฤกปฤกษาสาร	ก็เนินกาลจักเที่ยวเทา
จุงกรตระระอรเยา-	วยศยาตรยุบาทคลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนสองนครตามหาพระสมุทรมโฆษและนางพินทุมดี เช่น

◦ อ้าพ่อ ผู้เรืองฤทธิอำนาจ	เยียรองคั่นเรนทร์ราม
อ้าแม่ ผู้เลิศลักษณะงาม	เส้งี่ยมเงื่อนสิดาสุดา
◦ อ้าพ่อ ผู้เดชอดุลรี	วรรณสว่างในเวหา
อ้าแม่ เสมอศศิประภา	อันเพ็ญผ่องอัมพรไผท
◦ อ้าพ่อ ผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช-	ชีรหัตถ์สหัสไนย
อ้าแม่ อันมานมุขประไพ	ประกาศฟ้างสุรางค์สุวรรณค์
◦ อ้าพ่อ คือจอมจตุรภุช	ผู้ทรงครุฑเขจรจรัล
อ้าแม่ คืออัปสรสุพรว-	ณพิลาสลักษณะมี
◦ อ้าพ่อ คือองค์อัครมเห-	ศรเทพตรีศูลี
อ้าแม่ คือเทวภคินี	นุชมิ่งอุมาสมร
◦ ภาฤทธิตระหลบภพธรา-	ดลพินทิษัมพร
ภาโณมประโลมจิตนิกร	นรเนกสรรเสริญ
◦ ฉัน ใดครไลและบแสดง	กิจแจ่งตำแหน่งดำเนิร
ยังตฤทุกผู้อดุจรเจริญ	อูระเว้ากำเดาศัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

จากตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ สมุทรมโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นคำในลักษณะกลบทบัวบานกลีบ หรือบัวบานกลีบขยายในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อจำแนกการสนทนาของตัวละครแต่ละตัว โดยใช้คำว่า อ้าแม่ หรืออ้ออ กับคำว่า อ้าพระ หรืออ้าไท ในการจำแนกการสนทนาของนางพินทุมดีและพระสมุทโรโฆษ

๒. เพื่อจำแนกคุณลักษณะอันประเสริฐเสมอเทพเจ้า ทั้งแสดงถึงความคู่ควรกัน ของ พระสมุทโรโฆษและนางพินทุมดี โดยใช้คำว่า อ้าพ่อ และอ้าแม่

๔. การซ้ำคำแรกทวารวรดต่อเนื่องกัน (เทียบได้กับกลบทบุษบงแย้มผกา)

การเล่นคำในลักษณะกลบทบุษบงแย้มผกาในสมุทโรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า นิยมซ้ำคำต้นวรรคในวรรคที่ ๑ ของบทเป็นส่วนมาก แต่ยังไม่ปรากฏไม่สม่ำเสมอทุกบทจนจบกระแส ความ บางครั้งอาจจะไปปรากฏเป็นคำที่ ๒ ในวรรคแรกของบท

สมุทโรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๓๗ บท คิดเป็นจำนวน ร้อยละ ๕ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทโรโฆษชมช้างในป่า และชมช้างสีบตระกูล เช่น

◦ ลางลูกเล็กเต้าใต้ตาม ดูดดื่มกษิราม-

พุกกลางคดละปะปน

◦ ลางบ่มมันครันคำรณ ลางต่างชาญชน

เข้าโรมเข้าเราะเคาะงา

◦ ลางวงจ้วงจับสาขา เฉอชาตินานา

ประโยชนเพื่อภุญชภักษ์

◦ ลางลิตบงขางกลางหัก ไม้ใหญ่ทำลัก

แลกลางละเลาะเล็มตฤณ

◦ ล้วนเลิศศุภลักษณ์นาคินทร์ สิลหมู่หัสตินทร์

อุทิจวงศ์ไกววัล

◦ บางชาติคเชนทรฉัททันต์ ฉิวผ่องเพียงพร-

ณภาคไทรภูริศมี

◦ บางสารอุโบสถสฤดมมี มาตั้งคอินทรีย์

สุพรรณพ่างต่างพงศ์

◦ บางเหล่าเหลืองลานพิศวง เหมหัตถ์ถึงวงศ์

คือวรรณมโนเสลา

◦ บางหมู่มงคลไอยรา สี่อัญชัยผกา

ประกอบมงคลดลสถาน

- บางโคตรคันทชโอฟาร มุลมุตระกายตระการ
ก็หอมตระหลบสบสกล
- บางปิงคลเฝ้าพารณ พิศพรรณโสภณ
พิฬาระจักษุศรี
- บางข้างเชื้อตามพดำรี พื้นภาพหัสดี
ตั้งตามพดังก่องเกลา
- บางบันทรพงศัพพะเหา เผือกผ่องลำเภา
พิลาศลออกศอสรวิ
- บางคังไคยคชพวกพรรณ สีสินธุ์เทียมทัน
ผลึกรัตนจรัสจัญญ
- บางเหล่ากาฬาวกะตระกุล กายกาฬปานปุน
ตั้งกาฬแก้วแพรวพราย
- สิบโคตรคเชนทรพังพลาย สุ่มสิ่งสบาย
ในวงจังหวัดสัดไศล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๓)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพิทยาธรรณานิมุขคร่ำครวญ เช่น

- เจ็บอายหลายทุกข์เพิ่มพูน เจ็บอาตมไครปุน
แลเจ็บอุระประปราย
- เจ็บจากพรากนุชนงคราญ เจ็บพ่ายภัยพาล
พินาศอนาถเน่งนอน
- ไปพานเพื่อนไร้ไครจร เจ็บเจียนเมื่อมรณ
จกมอดแต่เอากาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

จากตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ พบว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นคำ
ในลักษณะกลบทบุษบงแยมผกาในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. เพื่อจำแนกกิริยาอาการของสัตว์แต่ละตัวที่แสดงกิริยาต่างกัน ด้วยการเล่นคำว่า ลาง
และจำแนกข้างมงคล ๑๐ ตระกูลออกเป็นตระกูลต่าง ๆ โดยใช้คำว่า บาง

๒. เพื่อช่วยก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกสะเทือนใจในความทุกข์โศกของตัวละคร เช่น
การเล่นคำว่า เจ็บ ในการตอกย้ำอารมณ์ความรู้สึกที่เจ็บปวดทรมานที่ต้องพลัดพรากจากคนรักไป

๕. การซ้ำคำ ๓ แห่งใน ๑ วรรค (เทียบได้กับกลบทตรีเพ็ชรพรรณ)

การเล่นคำในลักษณะกลบทตรีเพ็ชรพรรณในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ไม่กำหนดตำแหน่งการเล่นที่ชัดเจน มีการนำคำที่ซ้ำแบบกลบทตรีเพ็ชรพรรณในวรรคที่ ๑ มาขึ้นต้นวรรคในวรรคที่ ๒ หรือใช้ในระหว่างวรรคที่ ๒ ทุกวรรค

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นคำในลักษณะนี้จำนวน ๔ บท คิดเป็นจำนวนร้อยละ ๑ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษว่ายน้ำ เช่น

◦ ฟองฟัดซัดสู่สมุทรทำรูดพิริยพล

ฟางเพียงจายชนม์

ชีวาตม์

◦ เหลือทนเหลือทุกข์เหลือจะถอนอศประสาธ

เหลือถวิลเทวษอนาถ

อนิจ

◦ สุดแรงสุดที่จะรำรำจวนกำสรวยสุดคิด

ฟิ่งใครก็สุดจิต

รำฟิ่ง

◦ แสนโคกแสนทุกข์แสนแสงสำนักนึ่งสำนึ่ง

แสนร้อนเร่งร้อนริง

อุรา

◦ หาเพื่อนหาผู้จะพักพำนักนิพินจะหา

หาฝั่งก็เห็นฟ้า

กับฟอง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๖)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเล่นคำในลักษณะกลบทตรีเพ็ชรพรรณ เพื่อเน้นย้ำความหมายของคำโดยเล่นคำว่า เหลือ สุด แสน และหา ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดความรู้สึกสะเทือนใจในชะตากรรมของตัวละคร

จากการศึกษาการสืบสานความงามที่เกิดจากการเล่นคำในลักษณะกลบทในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า การเล่นค่อนข้างมีความสม่ำเสมอเป็นไปตามบัญญัติของกลบทมากขึ้น เนื่องจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายประพันธ์ขึ้นในสมัยที่มีการบัญญัติลักษณะของกลบทที่ชัดเจนมากขึ้นแล้ว

๒. การเล่นคำซ้อน

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นจำนวน ๑๕๔ บท คิดเป็นร้อยละ ๒๐ พบการเล่นคำซ้อนทั้งในตำแหน่งต้นวรรคและท้ายวรรคจำนวนเท่า ๆ กัน และยังพบการเล่นคำซ้อน ๒ คำที่มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะร่วมด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรมโหฆและนางพินทุมดีเสด็จเมืองพรหมนคร

- **พร้อมพรั่ง** ประนั่งพลอเนก ปรัดแยกเหล่าหลาย
 - ข้างม้ารถานิกนิกาย นิกรทำวททรรหาญ
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๙)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโหฆทอดพระเนตรภาพจิตรกรรม

- **ทำวทศบอดกมลมา-** **นคค้ำคคึกหาญ**
 - หวังต่อฤท้อทฤษฐิตาล **กำเดาเดื่อตฤเหือดหาย**
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๑)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพรรณนากะบวนเสด็จกลับเมืองพรหมนครของพระสมุทรมโหฆและนางพินทุมดี เช่น

- **พลคชคนดาษดา** ชาญชนะงา ส่ง่างาม
 - **พลคชชนะแ่งงาม** เคยผจญสงคราม บำบัดบร
 - **พลคชคนโรมรอน** รงค์ดีสกร รั้งบรรนาศ
 - **พลคชคนสามารถ** ราญวิบุปลาต ก็ลาญทัก
 - **พลคชคนหาญหัก** กเรนทรบักษ์ ปราบประลัย
 - **พลคชคนเด็กกษัย** เชี่ยวสมรรถชัย ชำนาญรณ
 - **พลคชคนโจษจล** อามรณด่ากล ดำเกิงกาญจน์
 - **พลคชคนเหี้ยมหาญ** นายหัตถาจารย์ จำทายขอ
 - **พลคชคนเมิลทมอ** หมอประจำคอ ทั่งควาญท่าย
 - **พลคชคนผาดผ้าย** คามณีย์ทาย จำทวยทวน
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพระสมุทรมโหฆและนางพินทุมดีเสด็จประพาสป่าหิมพานต์ เช่น

- **นานาธูมาผลธรา** ผกาทอปร้เปนอาจิน
- รายรอบสโรทกคือนิล** ฉัตรกั้งกำบังสุรย์
- **เกิดกัลปพฤษธุพาร** ธรรมสารก็สมบุรณ์
- ประสงคี่ไต่บันโดยจิตรนุกูล** ทุกสิ่งสรรพโภคา
- **เนืองนองคณานิกรอเนก** อติเรกปักษา
- แข่งแข่งเสนอสเสนหา-** จกแจ้วสำน่านขาน
- **หงสาสุวาทุกกุฎโกญ-** จและสาริกูงาน

การวิกรวังวนภูณาล	พเพรียกพร้องกระแสงใส
◦ กิณนรินทรกิณนรสุราง-	คณางพ็อนและกรไกว
ขับขานบรรสานพจนไพ-	เราะหเรื้อยจำเรียงรมย์
◦ พระพาสุดาสมรมิตร	สถิตยั้งยั้งเนนพนม
เชิญชวนยุพาพิมลชม	จตุบาทดาษเดียร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึงตัวอย่างที่ ๔ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการเล่นคำซ้อนที่มีจำนวน ๒ คำเป็นส่วนมากโดยเลือกใช้คำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน มาประกอบกัน การเล่นคำซ้อนในตำแหน่งท้ายวรรคพบว่าใช้มากที่สุดในฉันทลักษณ์ประเภท มาลินีฉันทน์ ส่วนการเล่นคำในตำแหน่งต้นวรรคพบว่าใช้มากที่สุดในฉันทลักษณ์ทุกประเภท

๓. การเล่นคำซ้ำ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นคำซ้ำจำนวนน้อยมากพบการเล่นเพียง ๒ บท คิดเป็นร้อยละ ๐.๓ เท่านั้น เป็นการเล่นคำซ้ำในตำแหน่งท้ายวรรคเท่านั้น ได้แก่

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษประพาสป่าหิมพานต์ ดังนี้

◦ ชมภูฟ่างพรรณเพทาย **แพรวแพรวพรายพราย**

พิโรจน์จรัสัชชวาลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรโฆษช่วยน้ำกลางมหาสมุทร ดังนี้

◦ ใครช่วยช่ายก็บมิแลมีแต่ชลนอง

ปองรอดอุปองปอง

อรอด

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๖)

จากตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเล่นคำซ้ำจำนวน ๒ บทเท่านั้น เป็นการเล่นคำซ้ำ ๒ คู่ ได้แก่ แพรวแพรว และพรายพราย

๔. การเล่นคำอักษาส

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นคำอักษาสมาจำนวน ๓๒ บท คิดเป็นร้อยละ ๔ พบการใช้ในทุกฉันทลักษณ์ที่มากที่สุด แต่ไม่มีการใช้ในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งโดยเฉพาะ และพบการเล่นต่อเนื่องกันอยู่บ้างจำนวน ๒ บท เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษประพาสป่าหิมพานต์ เช่น

๐ พลังเมล็ดหมู่มีตสยาชาลาจรพหู

ผู้ดำ **คค** ล้ำดู

คค ล้าย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรโสมกับนางพินทุมดีดำเนินป่า เช่น

๐ พุพุงกระแสดินธุ์

ระริน หลัง **ถถ** ังธาร

พุงฝอย **ประ** ปรอยปาน

พิรุณพริ้ว **พร** ษาสาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทรโสมและนางพินทุมดีเกาะขอนไม้จิวว้ายน้ำ เช่น

๐ ชลเนตรวิเบศร์ **ถถ** ังยังพักตรอรอาบ

ไฉนนาม **พุน** ุชทราบ

พระ ทรวง

๐ ต่างเสวยอาดูรดาว **ผผ** าวจิตรระลวง

รลุงทุกขเหลือ **ต** วง

บ เปลือง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๓)

จากตัวอย่างที่ ๑ ถึง ตัวอย่างที่ ๓ พบว่า การเล่นคำอัปภาสในสมุทรโสมคำฉันท์ ตอนปลายมีจำนวนหลายคำในแต่ละบท ทำให้เกิดจังหวะหนักเบาของเสียงสลับกันไป และทำให้เกิดเสียงเสนาะทั้งเสียงพยัญชนะและเสียงหนักเบาที่คล้องกันไปรวมถึงมีการร้อยเสียงสัมผัสพยัญชนะด้วย เช่น **ระริน** หลัง **ถถ** ังธาร มีการเล่นคำอัปภาส ๒ คำ คือ ระริน และ ถถ ทั้งยังพบการส่งสัมผัสพยัญชนะ ๓ คำ ๒ ชุด ได้แก่ ระรินหลัง และ ถถังธาร นอกจากนี้ยังร้อยสัมผัสสระระหว่างชุดคำที่ ๑ และ ๒ ได้แก่คำว่า หลัง กับ ถถัง การเล่นคำอัปภาสยังก่อให้เกิดจินตภาพ เช่น จินตภาพด้านการเคลื่อนไหว ได้แก่คำว่า ระริน ถถัง และ ประปรอย จินตภาพด้านจำนวน ได้แก่คำว่า คคล้ำนอกจากนี้ยังพบการใช้คำอัปภาสเพื่อเน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึกนุ่มร้อน ได้แก่คำว่า ผผ าว ส่วนคำว่า คค ล้าย เป็นการเล่นคำอัปภาสเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการลงเสียงคำครุหุในฉันทลักษณ์ประเภทฉันท

๕. การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติ

ในสมุทรโสมคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติเพียงแค่ ๔ บท คิดเป็นร้อยละ ๑ ถือว่ามีจำนวนน้อยมาก โดยการเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติในสมุทรโสมคำฉันท์ตอนปลาย พบเฉพาะการเลียนเสียงธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติเท่านั้น และยังใช้คำอัปภาสในการสร้างคำเลียนเสียงธรรมชาติด้วย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโสมชมช้างสิบตระกูล เช่น

แต่เด็อดบเหือดทุกขรลวง

- **เฌอตูมเช่นตูมหัตถ์ประหาร**

โศกสมดังโศกนิจนิรัน-

- **พันลอกอันออกอกนชี้อ**

โศกแผวระเร้าดูฤดี

- **สายหยุดแลหยุดสุคนธรส**

กระสันโศกพิโยคทุกขฤคาลัย

- **สุกกรมจะกรมสุขบควร**

ทุกข์กรมระบมจิตรนิรา

- **สท่อนเทียรรันทมทุกขแลช้อน**

ถวิลราชจักขาดกมลมรณม์

- **ทิ้งท่อนคือท่อนทารุอันทิ้ง**

ทิ้งถ่อนแห่งขอนคือคู่สกันธุ์

- **โรกรุกข์ดังโรคอุระบาราส**

เจ็บยิ่งทุกสิ่งสกลอิน-

- **กันไภยจักกันภยไฉน**

ไภยไทนิราสดังถุกัน

- **มรุมรุกข์ก็เทียมอรอันรุม**

ก็ปางจักเปลื้องอุดรดาล

- **กำจัดกำจายพฤษพนัส**

ทรวงโทรมคือโหมอัคคิประชุม

- **เมิดแมกมะกอกกลจะกอก**

ฤกอกที่ชอกทุกขหไทย

- **ไม้จากเหมือนจอมจักรประจาก**

ไปพบประสพพักตรภูธร

- **เฌอเต็งเจกเต็งอันชนชั่ง**

ชูรู้ชูรู้ทุกขอันสา-

- **ไม้มะฝ่อเหมือนฝ่อจิตรันทด**

ก็ปางก็ปีสัก็เท่าใด

ระลุงเศร่ากำเดาศัลย์

อุระปานจะครากครัน

ดรว่างบราวมี

ดำริหือคือดังอัคคิ

บมิดับทเวชวาย

ระรืนหมดเมื่อยามสาย

แลบหยุดสักเวลา

แค่ครหวนครหือโยหา

บทเวศนเรนทร

อุระสท่อนฤทัยถอน

บมิรอดดำรงชนม์

ขึ้นสู่หลังบนแหล่งสกล

อันเกาะว้ายในสายสินธุ์

วรบาทนฤปดินทร์

ทริยโรคฤเทียมทัน

บกันไภยสักสิ่งอัน

ภยพิโยคมาพ้องพาน

ทุกขกลุ้มกมลมาน

ดำฤษณไว้ที่รุกรุม

ฤกำจัดที่โศกสุม

บกำจัดให้จางไฉน

โลหตออกขำจื่อใน

บรเวทเข้าบ่าเทิงสมร

แลพลัดพรากเมื่อขาดขอน

ประจากให้ทุราทวา

วัดถุตั้งที่หนักตรา-

หสหนักสักเพียงไหน

แลลาลดสลดใจ

จะฟูพื้นที่ฝ่อแด

- **เลี้ยงสบ้าเล่าห์บ้ำพจนพรำ**
หายเห็นมเหศวรก็แปร
- **รำงับทุกขาถุมารำงับ**
พลอดพร้องบพ้องบพิตรเธอ
- **ไม้หนาดก็เหมือนคิดอนิจจนาถ**
อร้อนดังไฟเมื่อไรจะเย็น
- **สุรามฤตย์ก็แม่นสุรามฤตย์**
เพลิงโศกจงดับดังชลธาร
- **นึกนามทุมาคือคงคาเดือด**
คิดคู่ทุกขาจรจำนง
- **วัลย์น้ำคิดวันเมื่อลงในน้ำ**
เสวยเทวษในชลสุชลนอง
- **ดับพิษสารพัดบัญญัติสรร-**
ห่อนดับอุราอาตุรแรง
- **พิษพรรณมทุมาคนอเนก**
รอนเปรียบประเทียบทุกขภิปราย
- **ไปวายุวิตกตลิกพงส์**
แสนโศกวิโยคทุกขบันดาล

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนนางพินทุมดีพิลาป เช่น

- **พลางพิศพิชคณา**
สบสรรพพรรณมี
- **ชมพรรคพิหคชาติ**
ครวญคร่ำรำพรรณภิปราย
- **จากพรากคือพรากบาท**
ก็ปีก็เดือนใด
- **พิราบพิลาปพลาง**
ครางคร่ำน้ำเนตรรอง
- **แก้งทูตทูตแก้งสาร**

- พิไรรำซึ่งห่างแห
- กมลบ้ำกระหม่อมเมอ
- รำพรรณคัพพพล้าแผลอ
- ทุเรศรำงูรางเห็น
- นิราสราขำคาญล้ำเค็ญ
- แลจะดับกำเดาดาล
- ช่วยรดจิตที่เฝามาถุญ
- ทิมฤตย์มารินสรง
- บมิเหือดมิหายคง
- นิตยเดือดฤดีตอง
- แลข้าพรากประจากสอง
- ดังวัลย์น้ำอันนามแสดง
- พพัดพิษพิโดยแหง
- พิษร้อนฤห่อนหาย**
- อดิเรกเรียงราย
- ทุกสิ่งสรรพรำพรรณสาร
- สุริยทรงธรรธา
- อดักดินถวิลทวิ ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๗)

- บนพฤกษาพนาดี
- สุโนคนกลมลากหลาย
- คนี้งราชฤรำงววย
- ประเทียบทุกขที่จากไท
- นฤราชบำราศไกล
- จักประสบประสมสอง
- ค้ำนึ่งนางสุชลนอง
- ก็บรู้ก็ร้อยชัน
- บาดาลแจ้ประจักษ์กรรม

ข่าวทำวทุราชรัล

◦ โคมม้าคือม้าใช้

ห่อนแกลงตำแหน่งยล

◦ กระแวนกระเวนหา

วานแวงให้แจ้งใจ

◦ เค้าโมงคิดโมงนับ

แต่โพ้นพนาราม

◦ เค้ากู่ช่วยกู่หา

เสด็จโดบใกล้กราย

◦ แสรภสารบรรหารเจ้า

สารตนจรดลตง

◦ แขวขวานคือขวานแหวะ

ชีวาเพื่อหาหาย

◦ รังนานหนึ่งนานร้าง

จักคืนจักครองมน-

◦ นกกลางหนึ่งกลางแสดง

เมื่อมอดพระชนม์ไฉน

◦ สารีกาอย่าพลอดพริ้ง

ยังรู้ผู้ภรรดา

◦ สัตวอย่าพริ้งพราง

ข่าวทำวสถิติไกล

◦ โนรีผีรู้แห่ง

วานแจ้งแสดงตาม

◦ แยกเต้าเต้าแยกพบ

นักนี้ไหนเชิญไซค์

◦ เบ็ญจวรรณบรรหารเหตุ

ใดพรอกจงบอกตรง

◦ ไก่ฟ้าวานห้วยฟ้า

ฝั่งพ้องฝั่งพบพาน

ตำบไลหนีไปบอญบูล

สืบเหตุให้ทุกแห่งหน

ขัตติยพักสำนึกนี้ใน

ยังเห็นทำวสถิติไหน

จักไต่เต้าให้ติดตาม

ลำดับได้ก็โมงยาม

ก็เนิ่นนาพิกาหลาย

ดิลกหล้าผู้เลิศชาย

และบพ้องบพานองค์

เร่ง**แสรกเศร่า**กำสรวญสง-

อยู่ว่าเหว่เอกากาย

อูรเยะทำลายววาย

บเห็นราชอนาถสกนธ์

นิราศว่างเวียงวังตน

ทิวร้างสักปางใด

คดีแจ้งแห่งภูวไนย

จะนี้แน่ยังสงกา

ช่วยแนะนำนเรนทรา

เสด็จด้าวตำบไลโด

เอาจริงอ้างยุบลไซ

ฤใกล้ดอกจงบอกความ

ตำแหน่งให้เข้าไต่ตาม

สจล้นอย่าอวนอำ

ประสบด้าวสมเด็จเจ้า-

อย่าเท็จถ้อยให้พลอยหลง

นเรศรั้งยังแดนดง

ตำบไลทำวสถิติสถาน

เสาะสืบหานาบาล

บพิตรด้วยช่วยเอ็นดู

◦ เนื่องนกบเขื่อนเอา	พระเจ้าเรงยอดสู
สังเวชแต่ตนตู	อันไร่เพื่อนในเถื่อนพนม
◦ ครอบงมกลางดำนีรพลา	ณแถวทางทราคม
ฤาหมีมโนรมย์	สำเรงสุขสักเวลา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙)

จากตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเล่นคำพ้องเพื่อสร้างอารมณ์โศกสะเทือนใจไปกับชะตากรรมของตัวละคร กวีนำชื่อพันธุ์ไม้และพันธุ์สัตว์มาพ้องกับกิริยาอาการ และอารมณ์อันทุกข์โศกของนางพินทุมาดี เมื่อเห็นไม้ชนิดใดจิตใจของนางก็ประหวัดไปถึงความโศกเศร้าที่ต้องพรากจากพระสมุทโฆษ หวนรำลึกถึงความหลังซึ่งทำให้เกิดความทุกข์อันใหญ่หลวงเพิ่มขึ้น เมื่อนางได้พบนกชนิดต่าง ๆ นางพยายามขอให้นกเหล่านั้นแจ้งข่าวแก่พระสมุทโฆษ แต่เมื่อนกนั้นไม่ตอบสนองความทุกข์ของนาง ความโศกก็ยังทวีขึ้น

ความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบ

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการใช้ความเปรียบเทียบจำนวนไม่มากนัก โดยผู้ศึกษาพบความเปรียบเทียบ ๓ ชนิด ได้แก่ อุปมา อุปลักษณะ และการอ้างถึง ดังนี้

ตารางที่ ๓-๗ จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบ
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

การสร้างความงาม ที่เกิดจากความเปรียบเทียบ	รัตนโกสินทร์		
	จำนวน	ร้อยละ	ลำดับ
๑. อุปมา	๒๖	๓	๑
๒. อุปลักษณะ	๑๗	๒	๒
๓. การอ้างถึง	๖	๑	๓

จากตารางที่ ๓-๗ จำนวนและร้อยละของการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย พบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบโดยใช้ภาพพจน์ ๓ ชนิด เรียงลำดับจากมากไปน้อย ได้แก่ อุปมา อุปลักษณะ

และการอ้างถึง

ผลการศึกษาดังกล่าวมีคำอธิบายและตัวอย่าง ดังนี้

๑. อุปมา

อุปมา (Simile) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีคำเชื่อมโยง เช่น คำว่าเหมือน ดูจ ดัง เช่น ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม ฯลฯ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๗) เช่น

◦ เจกชาติทิชากรทั้งคู่	แลมีผู้จันฑาลผลาญ
มล้างโลมะหล่นดลวิการ	ก็บออาจจะโบายบิน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

กวีเปรียบพระสมุทรมุขและนางพินทุมดีว่าเหมือนกับนกและมีผู้โอบาปมาล้างผลาญเส้นขนร่วงหล่นพิกลพิการไม่อาจจะโบายบินได้

๒. อุปลักษณ์

อุปลักษณ์ (Metaphor) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบที่นำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากกว่าทันที โดยไม่มีคำเชื่อมโยง หรือบางครั้งอาจมีคำว่า เป็น (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๘) เช่น

◦ ฆ้องส์ตวสำเนียง	คือเสียงพาทยกาahl
ดุริยาในอารัญ	ประโคมให้อุไภยผรม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

กวีเปรียบเสียงร้องของสัตว์ คือเสียงดนตรีพาทยกาahlในป่าที่จะประโคมขับกล่อมให้บรรทม

๓. การอ้างถึง

การอ้างถึง (Allusion) คือ การกล่าวถึงเรื่องอื่นนอกเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น กล่าวถึงบุคคล เหตุการณ์ นิทาน หรือวรรณกรรมอื่น ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕, หน้า ๑๓) เช่น

◦ อ้าพ่อผู้เรืองฤทธิธำรง	เยียรองคั่นเรนทร์ราม
อ้าแม่ผู้เลิศงาม	เส่งี่ยมเงื่อนสิตาสูดา
◦ อ้าพ่อผู้เดชอดุลวี	วรรณสว่างในเวหา
อ้าแม่เสมอศศิประภา	อันเพ็ญผ่องอัมพรไผท
◦ อ้าพ่อผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช-	ชिरหัตถ์สหัสไนย
อ้าแม่มั่นมานมุขประไพ	ประภาคพ่างสุรางค์สวรรค์
◦ อ้าพ่อคือจอมจตุรภูช	ผู้ทรงครุฑเขจรจรัล

อ้าแม่คืออัปสรสุพรรณ-

◦ อ้าพ่อคือองค์อัครมเห-

อ้าแม่คือเทวภคินี

ณพิลาศลักษมี

ศรเทพยตรีศูลี

นุชมิ่งอุมาสมร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

กวีเปรียบพระสมุทรโสมขกับนางพินทุมดีว่า เป็นเหมือน พระรามกับนางสีดา พระอินทร์กับนางสววรรค์ พระนารายณ์กับพระลักษมี และพระอิศวรกับพระอุมา ซึ่งเป็นตัวละครที่มาจากมหากาพย์รามายณะ และเป็นเทพที่มาจากความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า แม้นในสมุทรโสมขคำฉันท์ตอนปลายจะมีการสร้างความเปรียบเทียบจำนวนไม่มากนัก แต่พบว่าการใช้ความเปรียบของกวียังคงเป็นการสร้างความเปรียบเทียบอย่างละเอียดละไม เพียบพร้อมไปด้วยความไพเราะ มีความหมายลึกซึ้ง คมคาย และมีพันธกิจในการสร้างจินตภาพให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านด้วย

๓.๑ การใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพ

จากการศึกษาการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบในสมุทรโสมขคำฉันท์ตอนปลาย พบว่ามีการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพ ๖ ชนิด ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส จินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว จินตภาพแสดงการลิ้มรส และจินตภาพแสดงการรับรู้ ดังนี้

๓.๑.๑ จินตภาพแสดงการมองเห็น

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็น พบว่าสมุทรโสมขคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็น ๔ ลักษณะ ได้แก่ การมองเห็นแสงและสี การมองเห็นลักษณะ การมองเห็นปริมาณ และการมองเห็นคุณลักษณะของตัวละคร ดังนี้

๓.๑.๑.๑ การมองเห็นแสงและสี

๓.๑.๑.๑.๑ ความมีสีสั่น

สมุทรโสมขคำฉันท์ตอนปลายพบการใช้อัญมณี แร่โลหะ และสีที่ได้มาจากพืช เปรียบเทียบเพื่อทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพด้านการมองเห็นสีสั่น โดยมุ่งเน้นการสร้างจินตภาพด้านสีสั่นโดยใช้การเปรียบเทียบกับสีสั่นของอัญมณีเป็นหลัก ได้แก่ เพชร ไพฑูรย์ บัทมราช นิล โกเมน และเพทาย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโสมขและนางพินทุมดีประพาสาป่าหิมพานต์

◦ เจ้อมง่าไซงกชง่อนภูผา ฟุ้งพิศไสภา

เปนชานเปนช่องปล่องปน

◦ สีสลัวยยับพรรณอำพน

เหลืองหลากกาญจน

แลขาวคือเพชรรัศมี

◦ เขียวคู่เวทुरิยมณี

แดงตั้งรังสี

ปัทมราชรังฉาน

◦ ขาบคือคุณาดลอุฬาร

ดำดุจนิลกาฬ

แลม่วงคือโกเมนหมาย

◦ ชมพูพ่างพรรณเพทาย

แพรวแพรวพรายพราย

พิโรจน์จรัสชัชวาล

◦ แสงส่องสุริยาภาผสถาน

กลแก้วเจ็ดประการ

ประกอบประกิตแกมกัน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมา และอุปลักษณะเปรียบเทียบภูเขาที่ป่าหิมพานต์ว่ามี ความงดงามไปด้วยสีสันต่าง ๆ ได้แก่ สีเหลืองดังทองคำสีขาวดังเพชรที่มีความขาวใส สีเขียว ราวแก้วไพฑูริยสีเขียวใส สีแดงดังสีปัทมราชสีแดงทับทิม สีขาบดังสีของทองคำที่มีดครีมนดุจสีของ นิลที่ดำสนิท สีม่วงดังสีของโกเมนม่วงอมชมพู สีชมพูเหมือนเพทายสีชมพูอ่อน ส่องแสงพร่างพราย รุ่งเรือง เมื่อแสงพระอาทิตย์ต้องภูเขาเหล่านั้นเสมือนเป็นแสงอัญมณี ๗ ประการส่องแสง ประสานกัน

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรวโรหิตนางพินทุมดีประพาสป่าหิมพานต์

◦ นานาธูมาผลธรา

ผกากอปรเปเนอาจิดน

รายรอบสโรทกคือนิล

ฉัตรกัณฑ์บังสุริย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพิทยาธรรดักพระขรรค์ของพระสมุทรวโรหิต

◦ บ่อหนึ่งซึ่งสินธุวาริ

กลผลึกมณี

หนึ่งสูวคนธมี

กำจรดม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๕)

ตัวอย่างที่ ๒ และ ๓ กวีใช้อุปลักษณะและอุปมา เปรียบเทียบร่มเงาของต้นไม้ และน้ำในบ่อว่ามีความร่มครึ้ม และมีน้ำสีเข้มประดุจสีของนิล

ตัวอย่างที่ ๔ พิทยาธรรณานิมุขคร่ำครวญในสวนของพระสมุทรวโรหิต

◦ บาดแผลแผลหลายเหลือประมาณ

สบศาสตร์กายวิการ

วิกัลยลพียงสยบ

◦ **เจกโชลมชลครั้งหลังลบ**

ท้าวศรีวิรายพ

ประดักประดาษอาตุร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

ตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบเลือดของพิทยาธรรณานิภูมิกว่ามีสีแดงสด
ราวกับสีของน้ำครั่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นสีแดงสดคล้ายเลือด

๓.๑.๑.๑.๒ ความสว่างผุดผ่อง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายใช้พระอาทิตย์ และพระจันทร์ เปรียบเทียบ
เพื่อสร้างจินตภาพด้านการมองเห็นความเจิดจรัส และความผุดผ่องสว่างเรืองรองนวลตา เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนสองนครตามหาพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดี

◦ **อ้าพ่อผู้เดโชดูลรวิ**

วรรณสว่างในเวหา

อ้าแม่เสมอศศิประภา

อันเพ็ญผ่องอัมพรไพท

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

จากตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปลักษณ์ และอุปมา เปรียบเทียบว่าพระสมุทรโฆษ
มีฤทธิ์ดังพระอาทิตย์ที่ส่องแสงสว่างบนท้องฟ้า และนางพินทุมดีเปรียบได้กับแสงจันทร์อันนวล
ผ่องบนทั้งบนท้องฟ้าและแผ่นดิน

การศึกษากการใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นแสงและสีใน
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่าการสร้างจินตภาพ ๒ ลักษณะ ได้แก่ ความมีสีส้น และความ
สว่างผุดผ่อง โดยเปรียบเทียบแสงและสีเหล่านั้นกับธรรมชาติที่อยู่รายรอบตัว ได้แก่ อัญมณี แร่
โลหะและพืชซึ่งเป็นองค์ประกอบเล็ก ๆ รายรอบตัว

๓.๑.๑.๒ การมองเห็นลักษณะ

การศึกษากการใช้ความเปรียบในการสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นลักษณะ
ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบ ๑ ลักษณะ ได้แก่ ความใหญ่หรือกว้างใหญ่เท่านั้น โดย
เปรียบเทียบการมองเห็นลักษณะความใหญ่กับสถานที่บนสวรรค์ ได้แก่ เมืองของพระอินทร์บนเขา
พระสุเมรุ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีเข้าเมืองท้าวกินนร

◦ **หอห้างและนางจรัล**

สุพรรณลั่นทุกถิ่นสถาน

แลเลิศอุฬารปาน

สุทัศน์เทพธานี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

◦ อ้าพ่อผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช-	ชिरหัตถ์สหัสไนย
อ้าแม่มั่นมานมุขประไพ	ประกาศปางสุรางค์สวรรค์
◦ อ้าพ่อคือจอมจตุรภูษ	ผู้ทรงครุฑเขจรจรัล
อ้าแม่คืออัปสรสุพรรณ-	ณพิลาสลักษมี
◦ อ้าพ่อคือองค์อัครมเห-	ศรเทพยตรีศูลี
อ้าแม่คือเทวภคินี	นุชมิ่งอุมาสมร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมา อุปลักษณ์ และการอ้างถึงเปรียบเทียบว่าพระสมุทรมุขและนางพินทุมดีมีความยิ่งใหญ่ งามสง่าเสมอเทพเจ้าทั้งหลาย ได้แก่ พระอาทิตย์ และพระจันทร์ พระอินทร์ และนางอัปสร พระนารายณ์ และพระลักษมี พระอิศวร และพระอุมา และอวตารของเทพเจ้า ได้แก่ พระราม และนางสีดา ซึ่งเป็นเป็นอวตารของพระนารายณ์ และพระลักษมีนอกจากนี้ยังพบการแสดงควมยิ่งใหญ่ และความงามสง่าของตัวละคร โดยเปรียบเทียบกับธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ ได้แก่ พระอาทิตย์ และพระจันทร์ ซึ่งพระอาทิตย์นั้นเป็นความงามสง่าที่แผ่ไปด้วยความยิ่งใหญ่ ความมีอำนาจ และความน่าเกรงขาม ส่วนพระจันทร์เป็นความงามสง่าที่แผ่ไปด้วยความงดงาม ความอ่อนหวาน และความมีเสน่ห์

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นพบว่า ในสมุทรมุขคำฉันท์ตอนปลายใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็น ๔ ลักษณะ ได้แก่ การมองเห็นแสงและสี การมองเห็นลักษณะ การมองเห็นปริมาณ และการมองเห็นคุณลักษณะของตัวละคร โดยตัวเปรียบที่ใช้เป็นสิ่งที่มาจากธรรมชาติ เรื่องเล่า ตำนาน และนิทาน ซึ่งเป็นสิ่งที่กวีรับรู้ผ่านการมองเห็นมาสร้างควมเปรียบแสดงจินตภาพ

๓.๑.๒ จินตภาพแสดงการได้ยิน

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการได้ยิน พบว่าสมุทรมุขคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างจินตภาพแสดงการได้ยิน ๑ ลักษณะ ได้แก่ การยินเสียงดังโดยใช้ตัวเปรียบที่มาจากธรรมชาติ ได้แก่ พายุฝน มาใช้ในการเปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการได้ยิน ซึ่งเป็นเสียงที่ผู้ฟังและผู้อ่านเคยได้ยินอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทรมุขพานางพินทุมดีประพาสป่าหิมพานต์

◦ พุน้ำชำระเขาชะธาร	ไหลลั่นบันดาล
ตั้งสายพิรุณธารา	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบเสียงน้ำพุที่หลังไหลมาตามลำธารว่ามีเสียงดังราวกับเสียงของสายฝน

๓.๑.๓ จินตภาพแสดงการสัมผัส

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการสัมผัส พบว่า สมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างจินตภาพแสดงการสัมผัส ๑ ลักษณะ ได้แก่ การสัมผัส ความรุ่มเย็น โดยใช้รุ่มเงาที่ครึ้มราวกับสีของนิล มีคุณสมบัติที่แสดงความรุ่มเย็น ถือว่าเป็นสิ่งที่กวีนำมาเปรียบเทียบเพื่อก่อให้เกิดจินตภาพด้านการสัมผัสอย่างชัดเจน เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทโฆษพานางพินทุมดีประพาสาป่าหิมพานต์

◦ นานาธูมาผลธรา

ผกาทอปรุเปนอาจิน

รายรอบสโรทกคือนิล

จัตรงักกำบังสุริย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปลักษณะเปรียบเทียบรุ่มเงาของต้นไม้รายรอบสระน้ำว่า รุ่มครึ้มราวกับสีของนิล ซึ่งรุ่มเงานี้ช่วยกำบังแสงพระอาทิตย์ทำให้เกิดความรุ่มเย็น

๓.๑.๔ จินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหวพบว่า สมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว ๑ ลักษณะคือ จินตภาพแสดงความเร็ว โดยใช้สิ่งที่เป็นธรรมชาติรายรอบตัว เช่น การบินของนก ความเร็วของพายุ มาใช้ในการสร้างความเปรียบ เพื่อให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นการเคลื่อนไหว เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทโฆษพานางพินทุมดีประพาสาป่าหิมพานต์

◦ โดยแดนอัมพรอุดรทิศ

ดุจทวิชบินบน

ลอยลับวลาหกบยล

แลละลิวละลิบโพยม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๑)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบว่าพระสมุทโฆษและนางพินทุมดีเหาะไปทางทิศเหนือเหมือนกับนกที่ลอยลับขอบฟ้าไปอย่างรวดเร็ว

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนาขบวนเสด็จกลับเมืองพรหมนคร

◦ พลอัสวคนผาดผาย

เร็วเสมอหมาย

พยุพัต

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความเร็วของพลม้าที่ควบม้าวิ่งไปอย่างรวดเร็วประดุจพายุพัด

๓.๑.๕ จินตภาพแสดงการลิ้มรส

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการลิ้มรส พบว่า สมุทโฆษะคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างจินตภาพแสดงการลิ้มรส ๑ ลักษณะ ได้แก่ การลิ้มรสความหอมหวาน โดยเปรียบเทียบกับอาหารอันเป็นที่พิศ ซึ่งย่อมมีความหอมหวานกว่าอาหารทั่วไป เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพระสมุทโฆษะพานางพินทุมดีประพาสป่าหิมพานต์

◦ บ้างทรงผลดกดาดพนม **มธุรสอุดม**

ดั่งทิพโศหาหาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบความหอมหวานของผลไม้ว่ามี ความหอมหวานประดุจอาหารอันเป็นที่พิศ ซึ่งอาหารทิพย์มีคุณสมบัติของความเป็นเลิศร่วมด้วย

๓.๑.๖ จินตภาพแสดงการรับรู้

จากการศึกษาการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการรับรู้ พบว่า สมุทโฆษะคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างจินตภาพแสดงการรับรู้ ๑ ลักษณะ ได้แก่ การรับรู้ความทุกข์ โดยเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ใกล้ตัว เช่น การเข่นฆ่าสัตว์ ถือเป็นเหตุการณ์ที่น่ามาซึ่งความทุกข์โศกของผู้ถูกระทำ และยังเปรียบเทียบสิ่งของที่ต้องมีเป็นคู่ว่าปราศจากคู่ เพื่อแสดงการพลัดพรากจากคู่ เป็นการขบขันความทุกข์ของตัวละครให้มากขึ้น โดยสิ่งที่ใช้เปรียบนี้ เป็นสิ่งที่มาจากธรรมชาติ สถานที่ และวัตถุ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพิทยาธรลักพระขรรค์ของพระสมุทโฆษะ

◦ **แจกชาติทิชากรทั้งคู่** **แลมีผู้จัญทาลผลาญ**

มล้างโลมะหล่นดลวิการ

ก็บอาจจะโบายบิน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

ตัวอย่างที่ ๑ กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบพระสมุทโฆษะและนางพินทุมดีผู้กำลังทุกข์โศก เนื่องจากถูกพิทยาธรลักพระขรรค์ไปว่าเปรียบเสมือนนกที่มีนายพรานยิงร่วงหล่นลงมาชน หลุดร่วงไม่อาจจะโบายบินได้ ซึ่งโดยปกติมันนั้นจะต้องโบายบินบนพากฟ้าเมื่อมีอาจจะโบายบินได้ก็ จึงถือว่าเป็นการประสบกับความทุกข์โศกอย่างที่สุด

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนนางพินทุมดีพิลาป

◦ **ห่อนผู้อำรุงผดุงผดา** **คุ่มของเปนภา-**

รเพื่อพำนักนี้ไปมี

◦ **เสียมสุญพูนพิพัฒน์สวัสดิ** **ดูแจกอัคนี**

นिरาศรุมมาอากุล

◦ ผิบนั้นหนึ่งคองคาศูญ	สายสินธุเพียบพูล
แลโหดแลแห่งแล้งไหล	
◦ ผิบนั้นคหนึ่งหนึ่งเวียงไชย	ร้างราชผู้ไอ-
ศวรรษเสวยเลยมี	
◦ ผิบนั้นหนึ่งรตราชี	เว้นธวัชเปนศรี
สง่าทึงอนห่อนยล	
◦ ล้วนเสื่อมสิ่งสถาพรผล	ทั่วผู้หมู่ชน
บชรวงสรรเสริญเยียรยอ	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๖)

ตัวอย่างที่ ๒ กวีใช้อุปมา และอุปลักษณะเปรียบเทียบถึงการที่นางพินทุมดีและพระสมุทโฆษต้องพลัดพรากจากกันนั้น ไม่ต่างกับเพลงที่ปราศจากฝุ่นควันเจ้าถ่าน แม่น้ำที่แห้งแล้งปราศจากน้ำ เมืองที่ปราศจากพระราชา และรสที่ปราศจากธงประดับรถ ซึ่งความเปรียบเทียบนี้แสดงถึงความทุกข์โศกของการพลัดพรากของสิ่งซึ่งควรเคียงคู่กัน

ผลการศึกษาศึกษาการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพในสมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพ ๖ ลักษณะ ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส จินตภาพแสดงความรู้สึกเคลื่อนไหว จินตภาพแสดงการลิ้มรส และจินตภาพแสดงการรับรู้ โดยพบการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นมากที่สุด

สมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการใช้ตัวเปรียบที่เป็นสิ่งที่อยู่รอบตัวกวีมาใช้เป็นสิ่งที่เปรียบ ได้แก่ ธรรมชาติ วัตถุสิ่งของ ความคิดความเชื่อ นิทาน เพื่อให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดจินตภาพ ซึ่งในสมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายนิยมใช้ตัวเปรียบที่มาจากธรรมชาติมากที่สุด โดยใช้ความเปรียบประเภทอุปมาในการสร้างความเปรียบเพื่อแสดงจินตภาพมากที่สุด

ลีลาในการประพันธ์

การศึกษาลีลาในการประพันธ์ในสมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า สมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีบทพรรณนาธรรมชาติ บทพรรณนาอารมณโศก บทพรรณนาบ้านเมืองและสถานที่ และบทพรรณนางานพระราชพิธี โดยบทพรรณนาบ้านเมืองและสถานที่ และบทพรรณนางานพระราชพิธี แสดงลีลาที่ไม่ชัดเจน ผู้ศึกษาจึงศึกษาเฉพาะลีลาของบทพรรณนาที่พบตรงกับสมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้น ได้แก่ บทพรรณนาธรรมชาติ และบทพรรณนาอารมณโศก ผลการศึกษามีดังนี้

๑. ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ ๒ ลีลา คือ ลีลาที่เรียบง่าย และลีลาที่อลังการ ดังนี้

๑.๑ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่มีความเรียบง่าย

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีลีลาที่เรียบง่าย อันเกิดจากการใช้ถ้อยคำที่มีความกระชับ การใช้เสียงที่ไพเราะนุ่มนวล และการพรรณนาเนื้อเรื่องที่มีชีวิตชีวา ดังรายละเอียด ดังนี้

๑.๑.๑ การใช้ถ้อยคำที่มีความกระชับ

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีใช้ถ้อยคำที่เรียบง่ายมีความกระชับในการประพันธ์ เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนากริยาอาการของช้างป่า

- ลงสู่สระสินธุสนานกาย **วงงสูบชลกาย** แลเสียงชะแซร์แปรแปรัน
- ผุดดำคล้ำคลาตาแดน ดาษตื้นหมื่นแสน บรู๊กี่ล้ำสังขยา
- ลางสารเคียรเงยเสยงา **คว่ำไขว้ในชลา** แลเฟื่องแลฟุ้งฝอยฟอง
- ลางสารเล่นเล่นตามคระนอง **เบียดเสียดพังผอง** กำเดาะกำดัดกัลดกาม
- ลางลูกเล็กเต้าไต่ตาม **ดูดตีมกษิราม-** พุพลางคคละปะปน
- ลางบ่มมันครั้นคำรณ **ลางต่างชาญชน** เข้าโรมเข้าเราะเคาะงา
- ลางวงจ้วงจับสาขา เฉมชาตินานา ประโยชนเพื่อภุญชภักษ์
- ลางลิตบงชางลางหัก ไม้ไห้ล้ทำลัก แลลางละเลาะเล็มตฤณ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

จากตัวอย่างที่ ๑ พบว่า ส่วนมากกวีใช้คำภาษาไทยที่มีความหมายกระชับ พรรณนากริยาอาการของช้างป่าที่หลากหลาย อาทิ วงงสูบชล ผุดดำคล้ำคลา เคียรเงยเสยงา เล่นเล่นตามคระนอง เบียดเสียดพังผอง ลางต่างชาญชน และวงจ้วงจับสาขา เป็นต้น การใช้ถ้อยคำที่เรียบง่าย กระชับ ตรงไปตรงมานี้ ทำให้คำประพันธ์มีความกระชับ ไม่ต้องอาศัยการตีความ

นอกจากนี้กวียังสร้างคำสมาสขึ้นใช้จำนวนน้อยมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนากริยาอาการของช้างป่า

- พลางเมินมาตงคคณา แลหลามเหลือตรา สระพรั้งทั้งพังพลายหลาย

...

- ลางลูกเล็กเต้าไต่ตาม **ดูดตีมกษิราม-** พุพลางคคละปะปน

...

- | | | |
|------------------------|----------------|-----------------------|
| ◦ ลางลูกเล็กเต๋ำไต้ตาม | ดูดตี้มกษิราม- | พุลางคคละปะปน |
| ◦ ลางป่มมันครั้นคำรณ | ลางต่างชาญชน | เข้าโรมเข้าเราะเคาะงา |
| ◦ ลางงวงจ้วงจับสาขา | เมอชาตินานา | ประโยชน์เพื่อภุญชภักษ |
| ◦ ลางลิตบงชางลางหัก | ไผ่ไหล์ทำลัก | แลลางละเลาะเล็มตฤณ |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทโฆษพานางพินทุมตีประพาสป่าหิมพานต์

- กระทบกระบอกครอกคละชะโดกระให้กระแหกมาก

คางเป็อนเป็อนคางฝาก

ณฝั่ง

- สร้อยสร้อยเสื่อและขวีกระตีกระโดงสรพรั่ง

ลอยล่องฟฟองหลัง

แลหาง

- กรกฏักัจฉปะจริจราวแลอ้าวแลอกแลมาง

ส่อนสัจญจกลาง

สลิล

- นวลจันทร์พรรณหางกิวและชีวหุกุกุกริน

เหยื่อท่องณท่องสินธุ์

สรรพาศ

- สำแสนสาครจัญญอนันต์นิกรกลาด

เกลื่อนในอนในดาต

ตระการ ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

จากตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่างที่ ๒ กวีเล่นเสียงสัมผัสในจำนวนมากทำให้คำประพันธ์มีเสียงสัมผัสในกระทบกระทั่งกัน ทั้งนี้การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระที่เนื่องกันเป็นลูกโซ่ ยังทำให้การส่งสัมผัสภายในวรรคมีเสียงที่ราบรื่นสอดรับกันอย่างนุ่มนวลด้วย

- ๑.๑.๓ การพรรณนาเนื้อหาที่รื่นรมย์มีชีวิตชีวา

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทโฆษคำฉันท์ ตอนปลายพบว่า กวีเลือกสรรคำที่แสดงควมมีชีวิตชีวาของธรรมชาติได้อย่างแจ่มชัด เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนากริยาอาการของช้างป่า

- | | | |
|--------------------------|-------------------|-----------------------|
| ◦ ลงสู่สระสินธุสนานกาย | วงงสูบชลกาย | แลเสียงชะแซร์แปรแปร้น |
| ◦ ผุดคำคล้าคลาดาแดน | ดาษตื่นหมื่นแสน | บรู๊กี่ล้ำสังขยา |
| ◦ ลางสารเคียรเงยเสงา | คว่าไขว้ในชลา | แลเฟื่องแลฟุ้งผอยฟอง |
| ◦ ลางสารแล่นเล่นตามคะนอง | เบียดเสียดฟุ้งผอง | กำเดาะกำดัดดกคัดดกม |
| ◦ ลางลูกเล็กเต๋ำไต้ตาม | ดูดตี้มกษิราม- | พุลางคคละปะปน |

- ลางบ่มมันครั้นคำรณ ลางต่างชาญชน เข้าโรมเข้าเราะเคาะงา
- ลางงวงจ้วงจับสาชา เฉอชาติินานา ประโยชนเพื่อภุญชภักษ์
- ลางลิตบงซางลางหัก ใฝ่ให้ล้ทำลัก แลลางละเลาะเล็มตฤณ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

จากตัวอย่างที่ ๑ พบว่า กวีพรรณนากริยาอาการของช้างป่าไว้อย่างสมจริง ทั้งกริยาการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการลงอาบน้ำ การใช้งวงสูบน้ำ การส่งเสียงร้อง การเล่นน้ำ การเกี่ยวพาราสีช้างพัง ลูกช้างกินนมจากแม่ช้าง อาการตกมัน การชนช้าง และการกินอาหาร การพรรณนากริยาอาการที่หลากหลายนี้ ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นภาพการเคลื่อนไหวของบรรดาช้างป่าที่แสดงกริยาต่าง ๆ กันอย่างรื่นเริงและมีชีวิตชีวา

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโฆษพานางพินทุมตีประพาสป่าหิมพานต์

- พलगเมิลหมุ่มัตสยาชลาจรพหู

ผุดดำคค้ำาคู

คค้ำาย

- กู้งักังกุมภิลมกรกระฉ่อนชลก็้วาย

กตกาและกริมกราย

กระดรับ

- กระลุมพุกดุกเดียรดาษสลาตสลิตสลับ

หลดไหลลงเลนลับ

อนนัต

- ม้าหมอมหมุ่มคณะปู้และบ้ำก็มาระคน

แป้นแปบปะแปมปน

ประนัง

- ค้ำวเขือเขือชลจรและช่อนฉลับกับสัง-

ควาตสวายแสวงวัง

ชลา

- แมลงภู่มุ่ณากฉลามชลามพุจรคลา

เทโพและเทพา

ตระพาก

- กระแบบกระบอกครอกคละชะโดกระให้กระแหก็มาก

คางเป็อนเป็อนคางฝาก

ณฝั่ง

- สร้อยสร้อยเสื่อและฉวีกระดีกระโดงสรพรั่ง

ลอยล่องฟฟองหลัง

แลหาง

- กรกฎักัจฉปะจวิจรวาวแลอ้าวแลอุกแลมาง

ส่อนส์ญจกรกลาง

สลิล

- นวลจันท์พรรณหางกิวและชีวหุกุกุกรกิน

เหยื่อท่องณท่องสินธุ์

สรพราศ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

จากตัวอย่างที่ ๒ พบว่า กวีใช้ถ้อยคำแสดงนาฏการที่มีชีวิตชีวาและหลากหลาย เช่น ผุดคำคำล้าดู หลดไหลลงเลนลับ ลอยล่องฟุ้งหลัง ระคน แปมปน เป็นต้น การใช้คำแสดง การเคลื่อนไหวนี้ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดจินตภาพเห็นความเคลื่อนไหวที่รวดเร็วและหลากหลาย ของบรรดาปลาในสระอนาคต

ผลการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย พบว่า กวีใช้ภาษาที่เรียบง่ายในการประพันธ์ โดยการใช้คำเดี่ยว ที่สามารถเข้าใจได้โดยตรง พบ การใช้คำสมาสจำนวนน้อย โดยคำสมาสที่พบมีการสร้างคำอย่างเรียบง่าย ทำให้ถ้อยคำที่ใช้มีความกระชับ สามารถเข้าใจความหมายได้ง่าย ไม่ต้องอาศัยการตีความ นอกจากนี้บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายยังมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ และสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระเนื่องกันเป็นลูกโซ่ ทำให้เสียงในการประพันธ์มีความไพเราะ นุ่มนวล นอกจากนี้กวียังประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่แสดงความรื่นรมย์มีชีวิตชีวา ด้วยการมองเห็นการเคลื่อนไหวที่หลากหลายของบรรดาช่างและปลาที่อยู่ในสระ การได้ยินเสียงการส่งเสียงของเหล่าช่างป่า ซึ่งการแสดงภาพเหล่านี้เป็นองค์ประกอบหลักที่สร้างความมีชีวิตชีวาให้แก่ งานประพันธ์ รวบรวมจะทำให้ภาพธรรมชาติเหล่านี้มาเคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวาปรากฏให้เห็นแก่ ตาของผู้ฟังและผู้อ่าน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนปลาย เป็นลีลาที่เรียบง่าย ด้วยการใช้ลีลาที่รื่นรมย์มีชีวิตชีวา ใช้คำที่มีความกระชับ และการใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวล

๑.๒ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่อลังการ

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลายพบว่า มีลีลาในการประพันธ์ที่อลังการ อันเกิดจากการใช้เสียงที่แข็งและห้าวหาญ การใช้คำสมาสจำนวนมาก การใช้โวหารเป็นนัย และการใช้พลังในการสื่อความหมายที่เข้มข้น ดังนี้

๑.๒.๑ การใช้เสียงที่แข็งขันและห้าวหาญ

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลายพบว่า กวีใช้คำที่มีเสียงระเบิดในการประพันธ์จำนวนมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาตระกูลช่าง

- | | | |
|--------------------------|-----------------|--------------------|
| ◦ บางชาติคเชนทรธัททันต์ | ผิวผ่องเพียงพร- | ณภาคไทรภูริศมี |
| ◦ บางสารอุโบสถสถูลมี | มาตั้งคอินทรีย์ | สุพรรณพ่างต่างพงค์ |
| ◦ บางเหล่าเหลืองลานพิศวง | เหมหัตถ์ถึงค์ | คือวรรณมโนเสลา |

- บางหมู่ม่งคลไอยรา สี่อัญชัญผกา ประกอบมงบคลดลสถาน
- บางโคตรคันธชไอพาร มุลมูตรกายตระการ ก็หอมตระหลบสบสกล
- บางปิงคลเผ่าพารณ พิศพรรณไสภณ พิฟาระจักษุศรี
- บางข้างเชื้อตามพดารี พื้นภาพหัสดี ดังตามพดังก่องเกลา
- บางบันทรวงศ์พิพหา เมือกผ่องลำเภา พิลาศลออกศอสรรรพ์
- บางคังไคยคชพวกพรรณ สีสินธุ์เทียมทัน ผลีกรัตนจรัสจรรูญ
- บางเหล่ากาฬาวกะตระกูล กายกาฬปานปูน ดังกาฬแก้วแพรวพราย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

จากตัวอย่างที่ ๑ พบว่า กวีใช้คำว่า บาง ซึ่งเสียง /บ/ เป็นเสียงระเบิดลมจะออกผ่านทางริมฝีปากทั้งสอง ทำให้เสียงมีลักษณะก้องหนักแน่น และยังนิยมเล่นเสียงพยัญชนะที่เป็นเสียงระเบิด เกิดที่ฐานกรณริมฝีปาก ได้แก่พยัญชนะ /ผ/, /พ/ เช่น สุพรรณพ่างต่างพงค์ เผ่าพารณ พงค์พิพหา พวกพรรณ แพรวพราย พังพลาย เป็นต้น การใช้เสียงระเบิดทำให้เสียงของคำประพันธ์มีพลัง และมีความเข้มแข็ง การพรรณนาตระกูลข้างในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมุ่งแสดงลีลาที่ยิ่งใหญ่ซึ่งข้ง เนื่องจากข้างสิบหมู่เป็นข้างที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ไม่ใช่ภพภูมิของมนุษย์ กวีจึงทรงใช้เสียงของคำที่มีความยิ่งใหญ่ซึ่งข้งมีพลัง ซึ่งแสดงถึงตระกูลข้างที่สูงส่งเกินกว่าข้างสามัญธรรมดา ทำให้เกิดการประพันธ์ที่แสดงเนื้อหาอันสูงส่ง

๑.๒.๒ การใช้คำสมาสจำนวนมาก

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีใช้คำสมาสจำนวนมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาตระกูลข้าง

- ล้วนเลิศศุภลักษณ์นาคินทร์ สิบหมู่หัสตินทร์ อุกิจวงค์ไกววัล
- บางชาติคเชนทรจัททันต์ ผิวผ่องเพียงพร- ณภาคไทรญร์ศมี
- บางสารอุโบสถสกุลมี มาตังคอินทรีย์ สุพรรณพ่างต่างพงค์
- บางเหล่าเหลืองลานพิศวง เหมหัตถิวงค์ คือวรรณมนโนเสลา
- บางหมู่ม่งคลไอยรา สี่อัญชัญผกา ประกอบมงบคลดลสถาน
- บางโคตรคันธชไอพาร มุลมูตรกายตระการ ก็หอมตระหลบสบสกล
- บางปิงคลเผ่าพารณ พิศพรรณไสภณ พิฟาระจักษุศรี
- ...
- บางคังไคยคชพวกพรรณ สีสินธุ์เทียมทัน ผลีกรัตนจรัสจรรูญ

- บางเหล่ากาฟ้าวกะตระกูล **กายภาพปานปุ่น** **ตั้งกาฟ้แก้วแพ้วพราย**
 - สิบโคตร**คเชนทร**พังพลาย **ผู้สมสิ่งสบาย** **ในวงจังหวัด**สัตไสล****
- (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพระสมุทรมโฆษและนางพินทุมดีประพาสป่าหิมพานต์

- | | |
|---------------------------------|----------------------------|
| ◦ ปาง หน่อชินเนนทร บดี- | ศรอันบรากรม |
| มฤดาภันภฤทธิอุตม | อดุลยเดชขรรค์ไชย |
| ◦ ปริตตามันัสภิมติสา- | ธรสุขเขษมไส |
| หวังชมพนมพนัสใน | หิมเวศวนาตร |
| ◦ ชวณเขิญผออุวิบูลลักษณ์ | วรภคินีสมร |
| อ้าแม่จร่วมภิมยจร | ประพาสไพรพระหาสสถาน |
| ◦ ชมเฉมอและชมศิขรเขต | ทุรเทศแถวธาร |
| มฤคาทิสากรตระการ | กลแกล้งพิจิตรมจ |
| ◦ คูลาชาลาลยลหาร | ชลธารกัไสสง |
| สำราญฤทัยในพนพง | และสนุกทุกแหล่งหลาย |
| ◦ น้องท้าวสตับพจนนริน- | ทรราชบรรยาย |
| ชื่นชมประณมกรภิปราย | บรรโดยให้ไธโคลคลา |
| ◦ พระอุมยุพินทรภีเชก | อรเอกอนงค์พะงา |
| ทรงขรรค์อันเรื่องฤทธิวรา | ระเห็จห้องวิหาดล |
| ◦ โดยแดนอัมพรอุดรทิศ | ดุจทวิชบินบน |
| ลอยลัับวลาหกบยล | และละลิวละลิบโพยม |
| ◦ ลูเขตคิริภิมยศ | หิมเวศเขษมโสม- |
| นัสยิ่งทุกสิ่งสนุกประโลม | จิตรท้าวธเบิกบาน |
| ◦ ชี้ชวณพนิตกนิษฐชม | พนมมาศมหาฟ้า |
| เลิศล้วนหิรัญรัตนกาญ- | จนอเนกหลากหลาย |
| ◦ แปดหมื่นสี่พันบรรพตนับ | รดับยอดอยู่เรียงราย |
| ห้าร้อยคิรินทรอันหลาย | มัชฌิมาภูฏาประมาณ |
| ◦ ยอดใหญ่ไสลวิบูลยเบญ- | จกฏเกิดประดิษฐาน |
| เทิดทัดทิมัมพรบันดาล | วิโรจน์รัตนรัศมิ |
| ◦ โดยสูงแห่งศรีขรพิศาล | หิมพานต์พนาลี |

เบ็ญจาสตาราฤกษ์มี	ประมาณโยชนบรยาย
◦ ยอดนามสุทัศนฤกษ์-	รูกอบปรักนภพราย
ไกรลาสฤกษ์ก็พรรณราย	รชฎาวิลาวรรณ
◦ หนึ่งกาฬฤกษ์ถกกา-	พมณีประไพพรรณ
หนึ่งจิตฤกษ์จิตสรวิ	สัตตรัตนานา
◦ หนึ่งนามนคินทรคันธมาทน์	ก็โสภาสอาภา
แก้วลายรยับริตบรดา	ดุจแกล้งประกิตประกล
◦ ห้าแห่งมหันต์บรรพตห้อม	ลลอบล้อมสรพังชล
อินดาตพิศาลสลิลยล	กลแก้วผลึกแสง
◦ สถิตยอดพระหาพระหิมวา- ละเอียด	ดอยบันดาลแสง
ร้อยโยชนพิศาลสกลแขวง	สรชาติใสสินธุ์
◦ นานาธูมาผลธรา	ผกาทอปร์เปเนอาจิม
รายรอบสโรทกคือนิล	ฉัตรกั้กำบังสุรย์
◦ เกิดกัลปพฤษุขอุพาร	ธรรสาก็สมบุรณ์
ประสงคไคบันโดยจิตรณฤล	ทุกสิ่งสรรพโศคา
◦ เนื่องนองคณานิกรอเนก	อดิเรกปักษา
แข่งแข่งเสนอเสนหพา-	จกแจ้วสำน่านาน
...	
◦ กิณรินทรกิณนรสุราง-	คณางพ็อนและกรไกว
ขับขานบรรสานพจนไพ-	เราะหเรื้อยจำเรียงรมย์
◦ พระพาสุดาสมรมิตร	สถิตยั้งยั้งเนินพนม
เชิญชวนยุพาพิมลชม	จตุบาทดาษเดียร
◦ เสือสี่สหารพฤษภา	ชรเคลื่อนในเถื่อนเสถียร
สิงคันสและอัศวดำเทียร	สุรศัพทเหียรหรรษ์
...	
◦ ศฤงคาลสุวานมรุสกาจ	มฤคชาติจามรี
เยียงผาและฉาปีตะกระบี่	บ้างโดดเดินบนเนินไศล
◦ สบสรรพ็อนนตจตุบาท	เดียรดาษในกลางไพร
มากหมุ่มรู้กัพรรณไพ-	จิตรเพลินเจริญดา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๐)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทโฆษและนางพินทุมดีประพาสมสธระอินดาตและ
สธระฉัททันต์

◦ หนึ่งท่าทานพุกุมภันทคัณธพอสูร

โสรจสินธุสมบุรณ์ ฦ สธระ

◦ หนึ่งทวยเทพอัปสรสุตาสูรามรุคณะ

สรงสายชลชำระ มลิน

◦ หนึ่งเนื่องเนกคณาวิชาธรและกิน-

นรเวนต์ยัชฎิล ฦ หาด

◦ หนึ่งองค์พุทธปัจเจกสราพกบาราศ

เกลสลามกลีลาศ ลงอาบ

◦ เย็นเยือกหยาดชลก็ชุ่มสุขุม**สิริภาพ**

ในนอกสนิททราบ สกนธ์

◦ ชี้ชวนนวลนุชของนงคสรจสินธุดำบล

สรทำสนานชล ทวาร

◦ ประพาสมแห่ง**ขิลอกกอโนดัต**ทหะสำราญ

เดือนหนึ่งค้ำนึ่งนาน **ภินนธ์**

◦ บัดเห็จเหิรดำเนิรณะ**พายุมรรคยล**

สธระสนานฉฉานชล ฉัททันต์

...

◦ หนึ่งบัญญัติ**สุพรรณปรัศว์ศิริ**พระหา

สัดโยชนเจียนจา- **รุรัศมี**

◦ เสนอนามมณีคือ**บรัศว์รัตนมณี**

หนึ่ง**สุริย์บรัศว์ศรี** คือสุริย์

◦ หนึ่งนาม**จันทรบรัศว์**คือวัชฎำจัญญ

อีก**อุทกบรัศว์ปุ่น** ผลึก

◦ หนึ่ง**มหากาฬบรัศว์**คิรินทรนิลอีก

จุลกภาพสมานหมึก ฦมอ

...

◦ อุ้มองค์นั่งนุชพญาลงสู่สรีรพิศาล	
เบ็ญญาสโยชน์ประมาณ	มหันต์
◦ วงรอบร้อยคนนาศักดิ์สิทธิ์กบร- ยายโยชน์ร่ำพรพรรณ	กำหนด
...	
◦ ไสสร่างพร่างพฤษรัตน์ประภัสสรพิลาส	
จอกแหนนีราศฤๅ	รคน
◦ ไพศาลโยชนทวาทสาพิสุทธชล	
นอกดงจกกลนี้	รดาษ
◦ ถัดนั้นวันสอุบลปนตีวิธชาติ	
นิลโลหิตโตธาดู	สพวรรค์
◦ อิกป่าปัทมเศวตรัตกมุทวัน	
เจ็ดบุษปอาร์ญ	รรอบ
◦ ถัดถึงมิสกะวันทุกพรรณบุษปะประกอบ	
ปลอมแปลกบแบ่งรบบ	ตั้งบรรพ์
◦ ดับดลขโลกทตั้งนพอพื้นกุญชรยัน	
สาสิริตวันันต์	อเนก
...	
◦ ทั้งสี่พเยียรุกขอรัญสุคันธรสทรง	
ดมฟุ้งในวังวง	จังหวัด
◦ มั่วหมุ่มภมรมฤกรก็กลุ่มกุสมวนัส	
บกน้ำส้มฝักกลิ่น	ผกา
◦ คลั่งเกล้าเอารสเรณูเกสรสุมา-	
ลีเลอนภาเวียน	ว่อน
...	
◦ อิกกักการุติเรกอเนกดิบุษปวัน	
ช้อยล้ำแลใหญ่ครัน	คือหมาก
◦ เหล่ากัทลิวนมีปัจเจกพรรณภาค	
แผล็ดผลเพียงทนต์นาค	ลทันต์

๑ ถัดถึงสถานคนศาลพฤษภพนสนธ์

บรรณสาปนารัญญ

ระยะ

...

๑ ปาไม้ม่วงแลมขามมขวิดวิธระการ

โอสถผลาหวาน

สนิท

๑ ดับดลมิสกมหวานาดลสถิต

ปาเวพูชิตเชิง

พนม

๑ พฤษภพนสนธ์ทุกชนิดละโยชนนุกรม

บนสถานสถลทม

ทั้งปวง ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๙)

ตัวอย่างที่ ๑ ถึงตัวอย่างที่ ๓ พบว่า กวีใช้คำสมาสจำนวนมากและมีวิธีการสร้างที่ซับซ้อน เช่น ศุภลักษณ์นาคินทร์ หัสตินทรอุทิจวงศ์ไกววัล ชาตคเชนทรฉัททันต์ พรรณภาค ไหรณูร์ศมี มาตังคอินทรีย์ เหมหัตถ์ถึงศ์ ชินเนทรบตีศร ฤทธิอุดมอดุลยเดชชรรค์ไชย หิมเวศวนาดร วรภคินีสมร ศิขรเขต ทุรเทศ ทิชากร นรินทรราช ฤทธิวิรายุพินทรภิเชกอรเอกอนงค์ พนิตกนิษฐ หิรัญรัตนกาญจน ไสลวิบุลยเบญจภูฏ วิโรจน์รัตนรัศมี ศรีชรพิศาล โอสถผลาหวาน คณานิกรอนเนก อติเรกปักษากินนรินทรกีนนรสุรางค สุดาสมรมิตร ทานพุกมภันธคันธพอสูร เทพอัปสรสุดาสุรามรุ คณะ กิณนรเวนต์ย์ชฎิล พุทธรปัจเจกสรภาพ สิริภาพ นุชอนงค์ ชโลทก พายุมรรค สัตโยชนน์ บรศว์ รัตนมณี คิรินทรนิลฉีก โยชนทวาทสา วนัสอุบล นิลโลหิตธาตุ ปัทมเศวตรัตกมุทวัน บุชปอรัญ มิสกะวัน ชโลทก สาลีร์ตวันนัตถ์อเนก ชลาวนา รุกชอรัญสุคันธรส ภมรมธุกร กุสุมวณัส เรณูเกสร สุมาลี วนราช บุชปวัน กัทลีวัน มิสกมหวานา เป็นต้น จากตัวอย่างเป็นการสมาสคำที่ซับซ้อนเพื่อแสดงความสูงส่งของเนื้อหา ที่เป็นการพรรณนาถึงความงามของดินแดนหิมพานต์ ที่เป็นดินแดนที่มีความมั่งคั่ง ยิ่งใหญ่ เหนือกว่าธรรมชาติในโลกมนุษย์

๑.๒.๓ การใช้โวหารเป็นนัย

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีสร้างโวหารเป็นนัยด้วยวิธีการใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งคมคาย เช่น ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนาตรระกูลช้าง

- | | | |
|--------------------------|-----------------|--------------------|
| ๑ บางชาติคเชนทรฉัททันต์ | ผิวผ่องเพียงพร- | ณภาคไหรณูร์ศมี |
| ๑ บางสารอุโบสถสถลมี | มาตังคอินทรีย์ | สุพรรณพ่างต่างพงค์ |
| ๑ บางเหล่าเหลืองลานพิศวง | เหมหัตถ์ถึงศ์ | คือวรรณมโนเสลา |

◦ บางหมู่เมืองคลไอยรา	สีอัญชัญผกา	ประกอบมวงคลดลสถาน
	...	
◦ บางข้างเขือตามพดารี	พื้นภาพหัตติ	ตั้งตามพดังก่องเกลา
	...	
◦ บางคังไคยคชพวกพรรณ	สีสินธุ์เทียมทัน	ผลิกรัตนจรัสจรรณ
◦ บางเหล่ากาฟ้าวกะตระกูด	กายภาพานปุน	ตั้งภาพแก้วแพรวพราย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

จากตัวอย่างที่ ๑ พบว่า กวีพรรณนาภาพผิวกายของข้างที่มีสีสันต่าง ๆ ที่งดงามแตกต่างกันไป โดยใช้กลวิธีการใช้ความเปรียบ ผู้ฟังและผู้อ่านต้องตีความจึงจะเห็นภาพข้างที่มีผิวกายสีต่าง ๆ กัน และกวีได้แสดงรายละเอียดสีสันของข้างตระกูลต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจนราวกับภาพจิตรกรรม ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเห็นภาพได้อย่างชัดเจน

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลายพบว่า กวีประพันธ์ดังกล่าวด้วยการใช้คำที่มีเสียงแข็งขันและห้าวหาญด้วยการใช้เสียงระเบิดในการประพันธ์ การใช้เสียงระเบิดทำให้เสียงของคำประพันธ์มีพลัง และมีความเข้มแข็ง มุ่งแสดงลีลาที่ยิ่งใหญ่ซึ่งข่งในการพรรณนาธรรมชาติในป่าหิมพานต์ และพบการใช้คำสมาสเป็นจำนวนมากในการประพันธ์ ซึ่งคำสมาสเหล่านี้มีสร้างขึ้นอย่างซับซ้อนและมีขนาดยาว อีกทั้งยังพบการใช้โวหารเป็นนัยด้วยวิธีการใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งคมคายของกวี ทั้งการใช้คำสมาส และการใช้โวหารเป็นนัยนี้ทำให้เกิดความหมายเคลือบคลุมที่ต้องอาศัยการตีความหมายของความ คำศัพท์ และความหมายของโวหาร ผู้ฟังและผู้อ่านจึงจะสามารถเข้าใจคำประพันธ์ได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งการใช้คำสมาสจำนวนมาก และการใช้โวหารเป็นนัยทำให้เกิดพลังในการสื่อสาร แสดงความสูงส่งและยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่ไม่ได้อยู่บนโลกมนุษย์ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายจึงเป็นลีลาที่อลังการไปด้วยการใช้เสียงที่แข็งขันและห้าวหาญในการประพันธ์ การผูกศัพท์คำสมาสที่มีความซับซ้อน และการใช้โวหารเป็นนัยที่ต้องอาศัยการตีความในการประพันธ์

๒. ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศก

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย พบว่า เป็นลีลาในการประพันธ์ที่อลังการ อันเกิดจากการใช้คำสมาสจำนวนมาก การใช้โวหารเป็นนัย และการใช้พลังในการสื่อความหมายที่เข้มข้น ดังนี้

๒.๑ การใช้คำสมาสจำนวนมาก

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนปลายพบว่า กวีใช้คำสมาสจำนวนมาก เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนนางพิมทุมดีครวญหาพระสมุทรโฆษ

◦ รุ่งเรืองบรรเทืองแสง สุริยัน เขาวายศ แจ่มจันทร์		จุทาคณานาง ใน
◦ ลูเถลิงฝั่งคองคาไหล	เล็งหาท่านไท	ธิดาชผู้ภรรดา
...		
◦ นางทำวท่าวทุกขเหลือทน	เทวษถวิลภูวดล	ดิลกจรรโลงธำชตรี
◦ อ้าองค์ อดิศวร สวามี	จักเสวยสวัสดิ	ดำรงพระชนม์กมลไฉน
◦ ฤๅเสด็จสู่ สวรรคา ไฉย	ในสายสมุทรไท	อันภกุลันเหลือตรา
◦ ทอดเท่งข้าบาท บริจา	เอองค์อนา-	ถนำค่านิ่ง แห่งตาย
◦ ครองชีพอยู่ เอกากาย	ก็ปางห่างหาย	วิโยคทุกขาคูร
◦ ควเร้าตายตาม บดิสุร	สร้างชัชโยศกพุล	อันเฝ้าในแดดดวงดอง
◦ โดยเสด็จ จนุเบนท์ เปนสอง	ประเสริฐกว่าครอง	ซีพิตพลัดกษัตริย์
...		
◦ เสื่อมสูญพุล พิพัฒน์ สวัสดิ	ดูแขกอัคนี	นิราสธูมา อาภูด
...		
◦ ฅิบนั่นคนึงหนึ่งเวียงไชย	ร้างราชผู้ไ-	ศวรรษย์ เสวย เลยมี
...		
◦ ล้วนเสื่อมสิ่ง สถาพร ผล	ทั่วผู้หมุ่ชน	บชร์้อง สรรเสริญ เอียรยอ
...		
◦ คิดฤๅหนึ่งใคร่ครองตน	คอยทำนิยล	แลเหตุ ธิเบศร์ วรไท
◦ จักคืบคองชีพเยี่ยไฉน	ฤๅจักประลัย	ชีวา ตมวาย ชนมาน
◦ ยังไปประจักษ์แจ้งข่าวสาร	สมเด็จ จนุบาล	บแท้ บเทียง เถียงใจ
...		
◦ รongบาท นฤเบศร์ เสด็จ คืบ	ครองภพพื้นผืน	พิบัติ พิบูลย์ พุลเกษม
◦ เสวย สวัสดิ สุข ชี ปริดี เปรม	ในคฤหาสหม	พิมาน พิมล มนตรี
...		
◦ ตรี เสริจ เปลื้อง อาภรณ์ พลัน	ห่อหิ้วพกลางจรัล	ทุเรศ วนา แนว สถล
◦ เรียง รุกข์ ร่ม รัถยา ดล	ผลิดอกออกผล	พิ โคตร ดู หลาก หลาย พรรณ

- เล็งเหล่าไหล่นไฟรสถันท์ ใจเจียรจาบัลย์ บววยคะนึ่ง**นฤบดี**
- ฤาจางจิตร์จี๊ด**เทวษทวิ** ทรวงสุ่มโคกี ตระอุอุระประปรากณ
- พิศพฤกษัพรั่ำรำพรรณสาร ครอบัญคร่ำสำน่าน พิลาปถึงกษัตริย์ ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๕)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนนางพินทุมดีคร่ำครอบัญถึงพระสมุทรรโฆษเมื่อขอนแก่น

- พलगพิศ**ทิตชคณา**บน**พฤกษาพนาลี** สบสรรพพรรณมี สุโนคนเนกมลากหลาย
- ชมพรวรค์**พิทคชาติ** คะนึ่งราชฤ่างววย ครอบัญคร่ำรำพรรณภิปราย ประเทียบ

ทุกขที่จักไท

- จากพรากคือพรากบาท **นฤราช**บำราศไกล กี่ปี่กี่เดือนใด จักประสมประสม

สอง

- พิวาบบิลาปปलग คำนึ่งนาง**สุชลง** ครงคร่ำน้ำเนตรรอง ก็บรู้กี่ร้อยชั้น
- เห่งทุตทุตห่งสาร บดาลแจ้งประจักษ์กรรณ ชาวทำ**ทุราชรัล** ตำบลไหนไปบอก

ยุบล

...

- เค้าโมงคิดโมงนับ ลำดับได้กัโมงยาม แต่โพ้น**พนาราม** ก็เนิ่นนาพิกาหลาย

...

- แสรกสารบรรหารเร้า เร่งแสรกเศรำกำสรวยสง- สารตนจรดลง อยู่ว่าเหว

เอกากาย

- แหวกขวานคือขวานแหวะ คุรเยะทำลายววย ซี้วาเพื่อหาหาย บเห็น

ราชอนาสกนธ์

...

- สาลิกาอย่าพลอดพรั่ำ ช่วยแนะนำ**นเรนทรา** ยังรู้ผู้ภรรดา เสด็จดำด่าบลดใด

...

- เบ็ญจวรรณบรรหารเหตุ **นเรศรั้ง**ยังแดนดง ไตพรอกจงบอกตรง

ตำบลท้าว**สถิตสถาน**

- ไก่ฟ้าวานห้วยฟ้า เสาะสืบ**หานราบาล** ผึ่งพ้องพึ่งพบพาน บพิตรด้วย

ช่วยเอ็นดู

...

- ครอบัญพलगดำเนิรพलग ณแถวทาง**ทุราคม** ฤามีมโนรมย์ สำเร็จสุขสักเวลา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙)

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทโรโฆษและนางพินทุมดีคร่ำครวญต่อกันในตอนดำเนินป่า

- ปางสอง**สุริยชาติ ขัตติยนาถ**ในยไทย **แสนโศกอาลัย** รำภุกขรรค์อันศักดิ์ดา
- พระกรตระกององค์ **ยุพยงลำภาพะงา** **เอกอัครชายา** กรกอด**พระบาททางค์**

...

- อ้าแม่เมื่อยามยาก **ลำบากบทลีลา** **จำมานกมลมา-** **นออย่าทำอย่าแท้ถวิล**
- อ้า**ไททราจร** **ทั้งอดนอนแลอดกิน** **กลืนทุกข์เป็นอาจิณ** **บมิจีตมิจางใจ**

...

- อ้า**ไทจักโคลคลาศ** **หิมวาศวนาทวา** **คงมอดคงมรณา** **บมิคงอยู่หึ่งปาง**

...

- อ้า**พระแม่บาปเปียน** **คือเวรเวียนฤฟ้าฝัน** **ชีวามัจจักอาจยีน** **อยู่ยี้ดยั้งบยั้งยล**
- อ้า**แม่แม่บุญผดุง** **อำรุงเกื้อถเมื่อชนม์** **ชีพมอดจักปลดอดดล** **ยั้งแดนถิ่น**

บุรินทร์เรา

- แต่ตฤกปฤกษาสาร **ก็เนินกาลจักเที่ยวเทา** **ลุงกรตระอรเยา-** **วยศยาตรยุบาท**

คลา

- จากแท่น**พิฑูริย์อาส-** **นลิลาสในมรรคา** **ข้ามเขาลำเนาพนา-** **ดรด้าว**

พระหิมพานต์

- ไปแจ้งตำแหน่งดำเนิน **ในแถวถิ่นทุรัสสถาน** **เดาเดริกัณดารพนานต์**

แลลเลาะละเมาะไพร

...

- สารพัด**พิเศษสรรพ** **สารพันจะพึงยล** **หอมหื่นระรื่นคน** **ธรส** **เร้ารำเหยขจร**
- ลางแหล่งศิขรคั่น **เป็นช่องชั้นส้างสลอน** **หนห้วงชโลธร** **คุหาห้วยแลแหว**

ละหาน

...

- ลางแหล่งชรอ้ออัด **เป็นไพรชฎุชรงำผดู** **แถวทางจักย่างยุ-** **รยาตรยากลั่น**

ชวากหนาม

- ลางแหล่งก็ป่ารง **ทั้งพื้พวงพนาราม** **เรียงรุกข์ระยะงาม** **บมิไกลมีไกลเกิน**
- มฤคา**ทิวาชาติ** **ก็เดียรดาษในเถื่อนเถิน** **บ้างบินและบ้างเดิร** **แลบ้างเล่น**

ณแดนดง

◦ **เนืองนักษบแมกเมียง** **ชะเขียบเสียงสงสารองค์** **สองศรีรพิพงค์** **อันดัดตัน**
กันดารพนานต์

...

◦ **ทุกข์ทับเท่าเมรุมาศ** **บาราตสุขเกษมสันต์** **เก็บผลพฤษาป็น** **กันเป็นโภชน**
พอโหดระหิว

◦ **เสด็จโพนพนารญ** **สถลมารคเถื่อนทิว** **จรหล่าจรลิลิว** **แลลวงหลายทิวา**
วาร

◦ **นอนไพรใบพฤษดาต** **ประเลห์ลาดบรรจฐรณ์สถาน** **รุ่มรุกขเบรียบปาน**
พิดานก้งกำบังบน

...

◦ **โทท้าวธลีลา** **หิมวาฑุราคม** **โดยแวนวนานุกรม** **กิดลเขตคงคาพิศาล**

◦ **นับในด่าบลเบ็ญ-จมหานทีธาร** **ใหญ่โยชนวิถารประมาณ** **ระเมี่ยลหมายสุด**
สายตา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๘)

ตัวอย่างที่ ๔ **ตอนพระสมุทรมโฆษและนางพินทุมดีครำครวญต่อกันในตอนพบกันที่**
โรงทานศาลา

◦ **ล่วนเรื่องนเรนทร** **กับอรอัครเทพี** **พิศพลางธโคก** **กำสรดร่ำรำจวนครวญ**

...

◦ **ตรีพลางสุรางค์ราช** **ยุพยาตรผาดผัน** **ลูแหล่งอันแบ่งปัน** **ปัตเยกอนเนกทาน**

◦ **ทอดทศนาพบ** **ประสบพักตรภูบาล** **แปลงเปนนทิจาจารย์** **ประจักษ์แจ้ฤ**
แห่งฉงน

◦ **ตรงเข้าตระกองบาท** **ยุคลราชตระบัดดล** **เศียรชบสยบสกันท์** **ก็พร้อมพว**
รำพรพรรณศัลย์

◦ **ท้าวทอดทฤษฏี** **ดรุธชีมาจาบัลย์** **เพ่งพิศพินิจพรพรรณ** **ตระหนักแน้พระน้อง**
นาง

...

◦ **ข้าพระเมื่อยามพลัด** **ระลอกซัดผู้ฝ่าฝืน** **ถึงฝั่งจึงยังยืน** **ชีวาตม์ท่าน**
นราบาล

◦ **ข้าแม่แต่เรียมว่าย** **ในสินธุ์ส่ายกำหนดนนาน** **นับถ้วนถึงสัตว์วาร** **เทเวศร์ช่วย**
ไม่ม้วยชนม์

๐ **ข้าพระเจ้าแผ่นดินพนาบดี** ยังกินฐานนิคมคน หลายวัน**สัญญาจรจรณ** รำลึก
ราชอาณาเขต

...

๐ **ข้าแม่เมื่อฝั่งสถิต** ตระบัด**พิทยาพาล** คืบขรรค์ถุทันนาน **จึงแปรเพศ**
เป็นพรหมณ์จร

๐ **ข้าพระเจ้าเมื่อนานจ่าย** แก่หญิงชายประชากร **หวังสบนเรนทร** จึงวาดเรื่องแต่
เบื้องบรรพ์

๐ **ข้าแม่แต่สืบบุษ** ก็สิ้นสุดทุก**เขตขันธ์** หลายเดือนจำเดิมจรัด **บรู้อ่าว**
พระท้าวพญ

๐ **ข้าพระเจ้าคอยข่าว** ให้อย่างชนใช้ผลัดเปลี่ยนดู **จึงพบสมเด็จจุม**- **ธรมี้อรเมียดเขียน**

...

๐ **ข้าท้าวอัญเชิญยาตร** **คฤหาสน** หอทอง **ข้าพระเจ้าสฤษฏีปอง** ประโยชน์รับ
นฤบดี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๓)

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนสองนครคร่ำครวญถึงพระสมุทรโสมและนางพินทุมดี

๐ ปางแสน สร้างคบริจา-	ริกราชบริวาร
มวณูมาตยากรภิบาล	บทเรศนเรนทร
๐ ไปยลยุบลขัตติยดิน-	ทรปิ่นประชากร
ต่างตบประหม่ากมลรอน	จุมระร่ำกำสรวลศัลย์
๐ ข้าให้อุภัยภูนา-	ยกไธเสด็จคร-
ไลเลออำเภอกิรมยนั้น-	ทวโนทยานสถาน

...

๐ ฤๅให้ใคร่จรประพาส	หิมวาสไพศาล
เยยไคบไซอรรถอันมาน	มนัสซึ่งค่านึงประสงค์
๐ ต่างแสวงทุกแห่งวนอุทยาน	ก็บพานบพบองค์
ทั่วทั้งจังหวัดมนัสวง	บริเวณบเห็นหา
๐ ต่างโคกวิโยคขัตติยนอง	นยนามพุธารา
คืบสูบุรีรัตนนิวา-	สภิวันทพลันทูล
๐ แต่ไธธราดลมกฏ	วรบุตรทั้งสองสุณู

เสาะแสวงตำแหน่งอรญญูร

◦ สองท้าวธอินยุบลอา-
ลาลดรินทตฤทยปาน

◦ โหยหายาพาอุภยบุตร
ร้อยทุกขั้รันทมสกลกาย

◦ สร่างโคกสังข์มิมุขเส-
เทาทินบุรินทร์รมยพลัน

◦ เยียวยอดปิโยรสไข่ม
ถามท้าวผู้เจ้าพิภพแจง

◦ รับราชสาสนนรา-
โหมตยยาตรครรวไล

◦ ฝ้าเชอเสนออตุรสา-
ปรารภพบพักตรบรม

◦ พระบาทสีหนรคูปต์
สองทราบนุสนธิกลไฟ

◦ แสนโคกพิโยคทุกขคือทา-
ลรรดูระอุอุระรวลง

◦ ชั้นสังคณานิกรแสน
คั่นคว้าพนาตราดบาด

◦ ฤาพ้องทั้งสองสุรยชาติ
โทท้าววันทตทุกขพิไร

◦ อ้าพ่อผู้เรื่องฤทธิอ้ารง
อ้าแม่ผู้เลิศลักษณะงาม

◦ อ้าพ่อผู้เดชอดุลรีวิ
อ้าแม่เสมอศศิประภา

◦ อ้าพ่อผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช-
อ้าแม่อันมานมุขประไพ

◦ อ้าพ่อคือจอมจตุรภูช
อ้าแม่คืออัปสรสุพรร-

-ยาตรไต่ไปฟ้องพาน
ดูรตัวไฉนแดดกาล

ชนมชีพยบังวาย
บมิสุดมิเสื่อมหาย

กรท่อมพระทรวงศัลย์
วเ่งดุรงค์จรัญ

และจงทราบบังสืบแสวง
จรโคกภูคิดแคลง

กิจรู้ฤอยู่ไฉน
ธิปจ่อมจุทาไท

บวรลูแหล่งบุรีรมย์
หสเหตุห่อนสม

บุตรท้าวสไม้ไท
ชนกนุชอนงค์ใน

แลมาจ่อมมาจีทรวง
รุธนไภยอันใหญ่หลวง

ประเล่ห์ลั้มประดัยชนม์
สุรพณฑมของพล

ทุกถิ่นถ้ำลำเนาไศล
วราชดไนยไกล

พจนพรำรำพรรณความ
เยียวรองคั่นเรนทร์ราม

เส่งยมเงื่อนสิตาสุดา
วรรณสว่างในเวหา

อันเพ็ญผ่องอัมพรไผท
ชิรหัตถ์สหัสไนย

ประภาคฟางสุรางค์สวรรค
ผู้ทรงครุฑเขจรจรัล

ณพิลาสลักษมี

◦ อ้าพ่อคือองค์อัครมเห-

อ้าแม่คือเทวภคินี

◦ ภาฤทธิ์ตระหลบภพธรา-

ภาโถมประโลมจิตนิกร

ศรเทพตรีสุลี

นุชมิ่งอุมาสมร

ดลพินพิฆัมพร

นรเนกสรรเสริญ

...

◦ ไศกสว่างธสังขมยมาตย์

คีนพรหมนครกรบังคัล

◦ เหตุแห่งธิเบศรบุตรา

ฤพานาบุวีรมยยูร

บาราศรมย์บุวีจวัล

ขัติเยศบรยายพุล

สุณิสาทังสองสุญ

-ยาตรไต่บเห็นหา

...

◦ หมิ่นมาตย์และนาฏกคณา

เศรำชรบสยบจิตรวำจวน

◦ โทเทศคือเขตพรหมนคร

สร้างเกษมฤปรมหญทัยปรี-

บริพารทั้งมวญ

ทุกขทับเทวษทวิ

รมเยศบุวีศรี

ดิกำเดาในแดดอง ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนพระสมุทโรฆฆและนางพินทุมดีครำครวญตอนพิทยาธลัก

พระขรรค์

◦ ปางนั้นนราธิปดินทร์

ต่างสร้างนิทรารมยกาล

◦ ครำหาบเห็นมหิทธิขรรค์

ปี่มปานจลาญชนมมรณ์

และยุพินทรนงพาล

-อุทัยทิพากร

ก็กระสันสยบสมร

แลรันทธรันทวยองค์

...

◦ จักเดิรจักตั้งนอรัญเขต

ร้อยขวบบจวบมรรคอันครร-

◦ จักวายชีวาตมลิลลา-

นอนนาศอนาถนิจดาล

◦ คือใครจักดลยุบลพุล

ทราบสารจราญพระอุระนง

◦ อิกองค์อนงคชนนี

หิมเวศวนาสัณห์

ลยถินบุรินทรสถาน

ลยแหล่งพระหิมพานต์

ดุจกาษฐูกำยกอง

บตีสุริย์สมเด็จสอง

นยนามพุ่มพวย

มหิสีทั้งสองสาย

สมรจกอดักก่อตุรฤวาย

◦ **แสนโศกพิโยคปิยดไ নয়**

ทรงร้าวระด้าวทุกขอนัน-

◦ **สี่ที่ทิเบศร์วรติลก**

เพลิงเศร้าจักเผาชนมชี-

◦ **สองเวียงจะว่างนฤปราช**

ไพร่ฟ้าประชาชนจะเย็น

◦ **ไพรินจักเริงรณกำเริบ**

ก่อจกอมิตยมาราญ

◦ **ราษฎรวิ้อนสยอนภยทุกพาย**

เหตุแห่ง**มหินทร**บมี

◦ **กรุงไกรอุภัยภพจะร้าง**

ทั่วถ้วนทั้งมวณ**นรนิกร**

◦ **อ้าผู้ศัตรูจจการุญ**

อ่อนอวยวรารูจจพลัน

◦ **แม้ว่าปองประโยชนอันใด**

เอนดูแต่ตู่ทุกขจะปลง

◦ **เอกชาติทิชากรทั้งคู่**

มล้างโถมะหล่นดลวิกาล

◦ **โศกสารบรรหารขัตติยราช**

นานา**สุรานิกร**ยิน

◦ **สงสารสังเวชนฤบดี**

ลาลดรันทตทุกขกำธร

◦ **ทวยเทพทั้งรุกขอรัญ**

ห่อนหาญยัง**พาลพิทยา**

จิตรปวนกำสรวณผู้ศัลย์

จะโหยให้พิไรรัน

ตอเนกเทวษทวี

-ชนกแลนนทลี

พิตวอดฤปลดอดเปน

จะอนาถชุ่นเข็ญ

สยบเยียง**สุสานสถาน**

แลอุกเอิบอหังการ

นคเรศราวี

จะรสายระล้าหนี

จักขจัดบำบัดบร

สุขสร้างสโมสร

จะโรยไร่เปนไพร่สัณท์

แลเอาบุญอย่าเบียนกัน

จะเห็จคีนนครคง

ก็จะให้ทุกสิ่งประสงค์

ชีพิตสิ้นในถิ่น**พนานต์**

แลผู้มีจันฑาลผลลาญ

ก็บอาจจะโบยบิน

นฤนาททั้งแดนดิน

สยบเยือกสยอนสมร

แลเทพีผอูลอร

ฤทัยทั่วทุกเทวา

หิมวันตภูผา

ธรคีนพระขรรค์ไชย ๙

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๗)

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนนางพินทุมดีคร่ำครวญถึงพระสมุทรมโฆษเมื่อขนขาด

◦ **สวาดพฤกษ์รลี้กประเลห์สวาท**

ไม่รักเหมือนรัก**นฤบดี-**

วรราชสวามี

ศวรร้างเสน่หานาน

◦ สลະไห้ด้งไคลสละบาราส ระกำอกก็ส่อกลบันดาล	...	ยุคลบาทนราบาล คฺระซ้าระกำทรวง
◦ เฉมตุมเช่นตุมหัตถประหาร โคกสมดงโคก นิจนิรัน-	...	คฺระปานจะครากครัน ดรว่างบวางมี
◦ สายหยุดแลหยุด สุคนธรส กระสันโคกพิโยคทุกขฤคลาย	...	ระร้นหมดเมื่อยามสาย แลบหยุดสักเวลา
◦ สุกกรมจะกรมสุขบควร ทุกข์กรมระบมจิตรนิรา	...	แค่ครหวนคระโหยหา บทเรศนเรนทร
◦ สท่อนเทียรวันทมทุกขแลซ้อน ถวิลราชจักขา ดกมลมรณ	...	คฺระสท่อนถุทัยถอน บมิรอดดำรงชนม์
◦ โรครุกข์ด้งโรคคฺระบาราส เจ็บยิ่งทุกสิ่งสกล อิน-	...	วรบาทนถบดินทร์ ทริยโรคถุเทียมทัน
◦ กันไภยจักกันภยไฉน ไภยไทราสด้งถบกัน	...	บกันไภยสักสิ่งอัน ภยพิโยคมาพ้องพาน
◦ มรุมรุกข์ก็เทียมคฺระอันรุม ก็ปางจักเปลื้องคฺระดาล	...	ทุกขกคุ้ม กมลมาน ดำถษณไว้ที่รังรุม
◦ กำจัดกำจาย พฤกษพนัส ทรวงโทรมคือโหมอัคคิประชุม	...	ถุกำจัดที่โคกสุม บกำจัดให้จางไฉน
◦ ไม้จากเหมือนจอมจักรประจก แลพลัดพรากเมื่อขาดซอน ไปพบประสพพักตรภูธร	...	ประจกให้ ทฺราทวา
◦ เล็งสบ้าเล่าห้บ้าพจนพรำ หายเห็น มเหศวร ก็แปร	...	พิไรรำซึ่งห่างแห กมลบ้ำกระหม่อม

◦ ไม้หนาดก็เหมือนคิด อนิจอนาถ นิราศราชรำคาญลำเค็ญ	
อกร้อนดังไฟเมื่อไรจะเย็น	แลจะดับกำเดาดาล
◦ สุรามฤตย์ ก็แม่น สุรามฤตย์	ช่วยจดจิตที่เผาผลาญ
เพลิงโศกจงดับดังชลธาร	ทิมมฤตย์ มารินสง
	...
◦ วัลย์น้ำ คิดวันเมื่อลงในน้ำ	แลข้าพราภประจากสอง
เสวยเทวษในชล สุข ลนอง	ดังวัลย์น้ำอันนามแสดง
	...
◦ พิษพรรณ ทุมาคณ อเนก	อดิเรกเรียงราย
รอนเปรียบประเทียบ ทุกขภิป ราย	ทุกสิ่งสรรพวิำพรรณสาร
◦ ไปวาย วิตก ดิลก พงค์	สุริยทรง ธรา ธาร
แสนโศกวิโยคทุกขบันดาล	อดักตื้นถวิลทวิ ๙

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๗)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ใช้คำสมาสจำนวนมากโดยใช้คำ ๒ คำ ไปจนถึง ๘ คำมาสมาสกัน เช่น อดิศวรสวามี สวรรคาไลย เอกกาย วิโยคทุกขาดูร นฤเบนทร รถราชี ธิเบศร์ นฤบาล นฤเบศร์ คฤหาสพิมานพิมลมนทีร์ บดีสุร ทูเรศวนา ทิซคณา พฤษาพนาดี พิหคชาติ พนาราม นเรนทรา ทูราคม มโนรมย์ สุริยชาติ ขัตติยนาถดไนย โศกอาไลย เอกอัครชายา พระบาททางค์ บทลีลา ทูราจร หิมวาศวนาทวา เยาวยศ ยาตรยุบาท ทูร์ศสถาน กันดาร์พนานต์ ซโลธร สุขเกษมสันต์ พนารญสถลมารค เบ็ญจมหานทีธาร อรอัครเทพี สุรางคราช ปัตเยกอเนกทาน บาทยุคลราช พิทยาพาล ขัตติยปดินทร สุรางคบริจาริก ราชบริพาร มาตยากรภิบาลบทเรศนเรนทร อุกัยภูวนายก นยนามพุฑารา ภิรมยนั้นทวโนทยาน สถาน วนอุทยาน ธราดลมงกุฏ วรบุตร อุกัยบุตร ภิมุขเสวก ปิโยรส นราธิป ชนกนุชอนงค์ ทารุณไภย คณานิกร สุริยชาติวราชดไนย นเรนทร์ราม ศศิประภา นราธิปดินทร์วัชชिरหัตถ์สหัสไนย จตุร मुख อัสสรสุพรรณพิลาสลักษมี อัครมเหศรเทพตรีศูลี นาฏกคณาริพาร กาลอุทัยทิพากร อรัญเขตหิม เวศวนาสันต์ บุรินทรสถาน ทุกขอนันตอเนกเทวษทวิ ธิเบศร์วรดิลก สุสานสถาน วราวุธ พนานต์ ชาติทิชากร รุกชอรัญ วรราชสวามี ยุคบาทนราบาล สุนนธรส บทเรศนเรนทร วรบาทนฤปดินทร์ อินทริยโรค สุรามฤตย์ ทุกขาดูร ทุมาคณอเนก ดิลกพงค์ เป็นต้น การใช้คำสมาสจำนวนมากนี้ เป็น

ปัจจัยหนึ่งในการสร้างความยิ่งใหญ่ในกับเนื้อหา ทั้งยังแสดงลีลาการคร่ำครวญที่เกิดจากความทุกข์ยิ่งใหญ่ด้วย

๒.๒ การใช้โวหารเป็นนัย

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลายพบว่า กวีสร้างโวหารเป็นนัยด้วยวิธีการใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งคมคาย เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ นางพินทุมดีครวญหาพระสมุทรโฆษ

- แม้วหม้ายมากทรัพย์นับแสน ฤาไครกลัวแคลน กรเลียดบเปียดปีธา
- ห่อนผู้อำรุงผดุงผดา คู่มของเปนภา- รเพื่อพำนักนี้ไปมี
- เสื่อมสูญพลพิพัฒน์สวัสดิ ดูเอกอันนี้ นิราศฤมาอากาศ
- ฅิบนั้นหนึ่งคงคาสุญ สายสินธุ์เพียบพูล แลโหดแลแห่งแล้งไหล
- ฅิบนั้นคิงหนึ่งเวียงไชย ราษฎร์ผู้ไธ- ศวรรษ์เสวยเลยมี
- ฅิบนั้นหนึ่งรตราชี เว้นธวัชเปนศรี สง่าทึงอนห่อนยล
- ล้วนล้อมสิ่งสถาพรผล ทั่วผู้หมู่ชน บขร้องสรรเสริญเยรยอ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๕)

จากตัวอย่างที่ ๑ พบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งคมคาย เปรียบเทียบหญิงพลัดที่พรากจากสามีกับกองไฟที่ปราศจากเชื้อถ่าน สายน้ำอันแห้งขอดปราศจากน้ำ เมืองที่ปราศจากพระราช และราชรถที่ปราศจากธงประดับเป็นสิ่งที่ไม่มีผู้ใดสรรเสริญ เป็นการแสดงทัศนคติของกวี ที่ต้องการชี้ให้เห็นโทษของการที่หญิงต้องพลัดพรากจากสามี ว่าเป็นสิ่งที่บกพร่องไม่ควรแก่การชื่นชม ผู้ฟังและผู้อ่านต้องตีความจากความเปรียบที่มีใช้โวหารเป็นนัยนี้ จึงมีอารมณ์โศกเศร้าร่วมไปกับตัวละครได้ การใช้ความเปรียบสร้างนัยนี้ทำให้เกิดพลังในการสื่อความหมายที่กระทบใจของผู้ฟังและผู้อ่าน

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนสองนครคร่ำครวญถึงพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดี

- อ้าพ่อผู้เรืองฤทธิอำนาจ เยียรองคั่นเรนทร์ราม
- อ้าแม่ผู้เลิศลักษณะงาม เสงี่ยมเงื่อนสิตาสุดา
- อ้าพ่อผู้เดชอดุลรวิ วรรณสว่างในเวหา
- อ้าแม่เสมอศศิประภา อันเพ็ญผ่องอัมพรไพท
- อ้าพ่อผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช- ชिरหัตถ์สหัสไนย
- อ้าแม่อันมานมุขประไพ ประภาคปางสุรางค์สวรรค
- อ้าพ่อคือจอมจตุรภูช ผู้ทรงครุฑเขจรจรัล

อ้าแม่คืออัปสรสุพรรณ-

◦ **อ้าพ่อคือองค์อัครมเห-**

อ้าแม่คือเทวภคินี

ณพิลาศลักขมี

ศรเทพตรีศูลี

นุชมิ่งอุมาสมร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

จากตัวอย่างที่ ๒ พบว่า กวีเปรียบเทียบพระสมุทโฆษและนางพินทุมดีว่าเป็นดังพระรามกับนางสีดา พระอาทิตย์กับพระจันทร์ พระอินทร์กับนางสววรรค์ พระนารายณ์กับพระลักษมี และพระอิศวรกับพระอุมา เป็นการสร้างความเปรียบเทียบที่ผู้ฟังและผู้อ่านต้องตีความหมายโดยนัยที่กวีต้องการกล่าวถึง คือ ความเปรียบเทียบนี้เป็นการแสดงถึงความสูงส่ง ความสูงศักดิ์ และความคู่ควรกัน ซึ่งเป็นลักษณะของความสมบูรณ์แบบ การที่พระสมุทโฆษและนางพินทุมดีผู้ยิ่งใหญ่ และคู่ควรกันต้องสาบสูญไปจากเมือง จึงเป็นเหตุให้ผู้ที่อยู่เบื้องหลังเกิดความทุกข์โศกอย่างสูง เนื่องจากต้องสูญเสียบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ไป

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนพระสมุทโฆษและนางพินทุมดีคร่ำครวญตอนพิทยาธรรักษ์พระขรรค์

◦ **เจกชาติทิชากรทั้งคู่**
มล้างโลมะหล่นดลวิกาล

แลผู้มีจันทาลผลาญ
ก็บออาจจะโบายบิน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๗)

จากตัวอย่างที่ ๓ กวีสร้างความเปรียบเมื่อพระสมุทโฆษถูกพิทยาธรรักษ์พระขรรค์ว่าเปรียบเสมือนนกที่มีคนช่วยมาถอนขนให้พิกลพิการ มีอาจจะโบายบินได้

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนนางพินทุมดีคร่ำครวญถึงพระสมุทโฆษเมื่อขอนขาด

◦ **สวาดพฤกษ์รลิกประเล่ห์สวาท วรราชสวามี**

ไม่รักเหมือนรักนฤบดี-

ศรร้างเสน่ห่านาน

◦ **สละไหล่ตั้งไคลสละบาราส**

ยุคลบาทนราบาล

ระกำอกก็ส่อกลบันดาล

อุระซ้าระกำทรวง

◦ **กระทุ่มทุมก็เทียบกรกระทุ่ม**

อุระรุมระด้าวดวง

แด่เดือดบเหือดทุกขรลวง

ระลุงเศรำกำเดาศัลย์

◦ **เณอตุ้มเช่นตุ้มหัตถประหาร อุระปานจะครากครัน**

โศกสมดังโศกนิจันรัน-

ดรว่างบราวมี

...

◦ **ทิ้งท่อนคือท่อนทารูอันทิ้ง**

ชั้นสู่หลังบนแหล่งสกล

ทิ้งถ่อนแห่งขอนคือคู่สกันท์

อันเกาะวายในสายสินธุ์

◦ โรครุกข์ตั้งโรคอุระบาราสา
เจ็บยิ่งทุกสิ่งสกลอิน-

◦ ก้นไภยจักก้นภยไฉน
ไภยไทนึราสดังอุบกัน

◦ มรุมรุกข์ก็เทียมอรอันรุม
ก็ปางจักเปลื้องอุดรดาล

◦ กำจัดกำจายพฤษพนัส
ทรวงโทรมคือโหมอัคคิประชุม

◦ เมิลแมกมะกอกกจะกอก
ฤกกอกที่ชอกทุกขหไทย

◦ ไม้จากเหมือนจอมจักรประจาก
ไปพบประสพพักตรภูธร

...

◦ ไม้มะฝ่อเหมือนฝ่อจิตรรัตนต
ก็ปางก็ปีสัก็เท่าใด

◦ เล็งสบ้ำเล่ห์บ้ำพจนพรำ
หายเห็นมเหศวรก็แปร

◦ รำงับทุกขาฤมารำงับ
พลอดพ้องบพ้องบพิตรเธอ

◦ ไม้หนาดก็เหมือนคิดอนิจอนาถ
อร้อนดังไฟเมื่อไรจะเย็น

◦ สุรามฤตย์ก็แมนสุรามฤตย์
เพลิงโคกจงดับดังชลธาร

...

◦ วัลย์น้ำคิดวันเมื่อลงในน้ำ
เสวยทเวชในชลสุขลนอง

◦ ดับพิษสารพัดบัญญัติสรร-
ห่อนดับอุราอาตุรแรง

วรบาทนถบดินทร์
ทริยโรคฤเทียมทัน

บกันไภยสักสิ่งอัน
ภยพิโยคมาพ้องพาน

ทุกขกลุ้มกมลมาน
ดำฤษณไรที่รังรุม

ฤกำจัดที่โคกสุม
บกำจัดให้จางไฉน

โลหดออกซ้ำจือใน
บรทธาซ้ำบำเทิงสมร

แลพลัดพรากเมื่อขาดขน
ประจากให้ทุราทวา

แลลาลดสลดใจ
จะฟูพื้นที่ฝ่อแด

พิไรรำซึ่งห่างแห
กมลบำกระหม่อมเมอ

รำพรรณศัพทพล้ำผลอ
ทุเรศร้างถูวางเห็น

นิราสราขรำคาญลำเค็ญ
แลจะดับกำเดาดาล

ช่วยรดจิตรที่เผาผลาญ
ทิพมฤตย์มารินสรง

แลซ้ำพรากประจากสอง
ดังวัลย์น้ำอันนามแสดง

พพิพิพิโดยแห่ง
พิษร้อนฤห่อนหาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๗)

จากตัวอย่างที่ ๔ กวีใช้คำพ้องเสียงระหว่างพืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ กับอารมณ์ความทุกข์โศก และเหตุการณ์ในอดีตของตัวละคร เพื่อเร้าอารมณ์ความทุกข์โศกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้ฟังและผู้อ่านต้องตีความความหมายที่เคลือบคลุมของความเปรียบ จึงจะเกิดเข้าใจถึงนัยที่กวีต้องการจะสื่อ ถือเป็นกำพืดการเพิ่มความโศกสะเทือนใจให้มากขึ้น ถือเป็นกำพืดการสร้างความโศกเศร้าที่ทำให้เกิดความหมายที่กระทบใจของผู้ฟังและผู้อ่าน

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลายพบว่า กวีประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกด้วยการใช้คำสมาสเป็นจำนวนมากในการประพันธ์ ซึ่งคำสมาสเหล่านี้มีการผูกศัพท์ขึ้นใช้อย่างซับซ้อนอลังการและมีความยืดยาว อีกทั้งยังพบการใช้โวหารเป็นนัยด้วยวิธีการใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งซึ่งคมคายของกวี ทั้งการใช้คำสมาส และการใช้โวหารเป็นนัยนี้ทำให้เกิดความหมายเคลือบคลุมที่ต้องอาศัยการตีความความหมายของคำศัพท์ และความหมายของโวหารเป็นนัยนั้น ผู้ฟังและผู้อ่านจึงจะสามารถเข้าใจคำประพันธ์ได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งการใช้คำสมาสจำนวนมาก และการใช้โวหารเป็นนัยนี้ทำให้เกิดพลังในการสื่อสารแสดงความทุกข์อันสูงส่ง และยิ่งใหญ่ของตัวละคร ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายจึงเป็นลีลาที่อลังการไปด้วยการผูกศัพท์คำสมาสที่มีความซับซ้อน และการใช้โวหารเป็นนัยที่ต้องอาศัยการตีความ

ผลการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ พบว่า มีทั้งการประพันธ์ด้วยลีลาที่เรียบง่าย และลีลาที่อลังการ ส่วนบทพรรณนาอารมณ์โศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการประพันธ์ด้วยลีลาที่อลังการเท่านั้น

จากการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ปลายขึ้นด้วยศิลปะการใช้ภาษาที่มีความไพเราะ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ภาษาความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ ที่มีความประณีตไพเราะไม่ต่างกับสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กวีเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ผู้ประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ว่ามีพระปรีชาสามารถในด้านการประพันธ์ที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากวีโบราณ

บทที่ ๔

การสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

จากการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น และตอนปลายในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ นอกจากจะทำให้เห็นกระบวนการสร้างศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ทั้งสองตอนแล้ว ผู้ศึกษายังได้เห็นกระบวนการสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น สู่อุสรณ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย และยังเห็นการสร้างสรรคศิลปะการประพันธ์ที่มีความแตกต่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ทั้งความแตกต่างด้านปริมาณและความแตกต่างด้านวิธีการประพันธ์ด้วย

ในบทนี้ ผู้ศึกษาได้นำผลของการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น และการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมาเปรียบเทียบกัน เพื่อให้เห็นการสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายโดยแบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น ได้แก่

๑. การสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่อุสรณ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

๒. การสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

การสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่อุสรณ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

จากการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ทั้งสองตอน พบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสืบสานศิลปะการประพันธ์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นอย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นด้านการใช้ภาษา และความงามทางภาษา ดังนี้

๑. การสืบสานการใช้ภาษา

ด้านการสืบสานการใช้ภาษาพบประเด็นการสืบสาน ดังนี้

๑.๑ การสืบสานการใช้อักษรศัพท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการใช้อักษรศัพท์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น โดยพบการสืบสานอักษรศัพท์ภาษาต่าง ๆ เรียงลำดับจากมากไปน้อย ดังนี้

การใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๙๔ คำ ได้แก่ กัทลี(กทลี), กนก(กนก), กมล(กมล), กัลยา(กัลยาณี), กาม(กาม), การ(การ), กาล(กาล), กมฺท(กมุท), คัคน, คัคน(คคน), คช(คช), คณ(คณ), คิริ, คิริ(คิริ), คุณ(คุณ), จร(จร), ชล(ชล), ชาติ(ชาติ), ชายา(ชายา), ดนัย(दनय), ดล(ดล), ทานพ(ทานพ), ทิพ(ทิพ), ทวิช(ทวิช), เทพ, เทว(เทว), ธาร(ธาร), ธิตา(ธิตา), นคร(นคร), นนท(นนท), นร(นร), นาฏ(นาฏ), นาถ(นาถ), นามิ(นามิ), บดี(ปติ), บาท(บาท), บาล(पाल), บุรา, บุราณ(บุราณ), พันธุ(พนฺธุ), พล(พล), พหฺล(พหฺล), พาล(พาล), พินธุ(พินฺธุ), พรหม(พรหม), ภาคย(ภาคย), ภูช(ภูช), ภู(ภู), มณี(มณี), มดี(มดี), ทิร, มนทรี, มนทริ, ทิรา, มนเทียร (มนฺทริ), มหิ(มหิ), มาลย์, มาลย(มาลย), มาส(มาส), มุข(มุข), ยุพ, ยุพา, เยว(ยุว), รงค(รงค), รณ(रण), รส(รส), ราช(ราช), ราชี(ราชิ), เรณู(เรณู), วฑฺฑ(วฑฺฑ), วร(วร), วายุ(วายุ), วิ(วิ), วิมาน(วิมาน), วิหค(วิหค), สาธุ(สาธุ), สิทธิ(สิทธิ), สินธุ(สินฺธุ), สุ(สุ), สุข(สุข), สุตา(สุตา), เสว(สฺว), องค์(องค), อธิ(อติ), อธิก, อธิก(อติก), อธิป(อติป), นุช, อนุช(อนุช), อันต(อนฺต), อันธ(อนฺธ), อเนก(อเนก), อมร(อมร), อัมพ(อุมฺพ), อโยธยา(อโยทฺย), อริ(อริ), อรุณ(อรุณ), อสุร(อสุร), อาคม(อาคม), อนุภาพ(อานุภาว), อภารณ, (อภารณ), อาราม(อาราม), อาลย(อาลย), อาสน(อาสน), อุดม(อุดม) และอุทัย(อุทย)

การใช้อักษรศัพท์สันสกฤตมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๗๓ คำ ได้แก่ กษัตริย์(กษตฺริย), กษิร(กฺษิร), คนธรรพ(คนฺธรว), คุปต(คุปฺต), โฆษ(โฆษ), จันทร(จันฺทร), ตรี(ตฺริ), ทศ(ทศ), ทิพย(ทิวย), ทิศ(ทิศ), ตรีษตรี(ตฺริตฺริ), ธรรม(ธรม), นฤ(นฤ), นฤป, นฤป(นฤป), นีรช(นีรช), เนตร(เนตฺร), ปัทม, ปัทม(ปทุม), ประภา(ปรภา), บพิตร(ปฺวิตฺร), บุตร(บุตฺร), บุษป, บุษบ(บุษบ), ภูว(ภูว), ภูมี(ภูมิ), มฤค(มฤค), มารค(มารค), รมย(รมย), รัศมี(รศฺมิ), รุท(รุท), ฤทธิ(ฤทธิ), ลักษณะ(ลกษณ), โลกย(โลกย), วัชริ, วัชริ(วชฺร), พนาลี(พนาลี), พนิตา(พนิตา), วรรณ(วณฺณ), วงศ์(วงศ์), พิทย, พิทยา(พิทยา), พิศาล(พิศาล), พฤกษ(พฺฤกษ), พฤคฺมา, พฤคฺมิ(พฺฤคฺมิ), เพศ(เวษ), ศักดิ์(ศกฺติ), ศัพท์(ศพฺท), ศศิ(ศศิ), ศัสตรา(ศสฺตร), ศาลา(ศาลา), ศุภ(ศุภ), ศรี(ศรี), โศก(โศก), ไศล(ไศล), สมุท(สมุท), สมบุรณ(สมฺบูรณ), สรว(สรว), สุมะรุ(สุมะรุ), สมร(สมร), สวรรค์(สฺวรวค), สวัสดิ์(สฺวสฺติ), หัสดี(หสฺต), อัคร(อคร), อนงค์(อนงค), อนล(อนล), อภิเชก(อภิเชก), อมฤตย(อมฤต), อมาตย์, มาตย์(อมาตฺย), อัมภ(อัมภ), อาจารย์(อาจฺย), อินทร(อินฺทร), อิศ(อิส), อิศร(อิสฺร), อิศวร(อิสฺวร), อุทยาน(อุทฺยาน), และไอศวรรย์, ไอศฺรย(ไอศฺรย)

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๕๐ คำ ได้แก่ กร(กร), กิณนร, กิณร(กิณฺนร), กุสม(กุสม), โคมุท(โกมุท), คนธ, คัณธ(คณฺธ), เดช(เดช), ทต(ทต), ทุกษ์(ทูกฺษ), ไทย(เทย), ธนู(ธนู), ธร(ธร), นที(นที),

นว(นว), นาม(นาม), นิกร(นิกร), บรรพจสุทธนาม(ปัจจุตถนาม), นยณ, นัยน, ไนยณ(นยณ), บท(ปท),
 บวร(ปวร), บุร, บุรี(ปุร), พยุห(พยุห), ภาพ(ภาว), ภาค(ภาค), มห(มห), เมรุ(เมรุ), โมลี(โมลี),
 ยุพ, เยาว(ยุว), รัช(รชช), รัตน(รัตน), รถ, รธา(รถ), ราม(ราม), วชิร(วชิร), วณ, พน(พน), วิธ(วิธ),
 พิริย(วิริย), พิธิ(วิธิ), สณท, สันท(สนท), สัตต(สตต), สีห(สีห), สุร(สุร), สุธา(สุธา), สีข(สีข),
 สุริย, สุริย์(สุริย), สุร(สุร), หิมวันต, หิมพานต. หิมว (หิมวันต), เหม(เหม), อนุสนธิ(อนุสนธิ),
 อภิ(อภิ), อาวุธ(อาวุธ) และโอช(โอช)

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสี่ส้านการใช้อักษรศัพท์ภาษาเขมรมาจาก
 สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๑๕ คำ ได้แก่ กรุง(กรุง), จรัส(จรัส), ชำนาญ(ชำนาญ), ทรวง(ทรวง),
 นาง(นาง), บันดาล(บันดาล), บังอร, อร(บงอร), ประกล(ปรกถ), ไพร(ไพร), พงา(พมุงา),
 มาศ(มาศ), ล้าภา, เพา(เพา), สมเด็จ(สมเด็จ), สำราญ(สมุราญ), และสาร(สาร)

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสี่ส้านการใช้อักษรศัพท์ภาษาไทยมาจาก
 สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๑๕ คำ ได้แก่ แก้ว, จอม, ท่าน, ท้าว, ไท, ใ้, น่อง, ปีน, ผู้, พง,
 มลิ่ง, เมือง, ยอด, สาย และห้อง

จากการศึกษาการสี่ส้านการใช้อักษรศัพท์พบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสี่
 ส้านอักษรศัพท์ที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตมากที่สุด รองลงมาเป็นภาษาสันสกฤต ภาษา
 บาลี ภาษาเขมร และภาษาไทยตามลำดับ

๑.๒ การสี่ส้านการใช้คำไวพจน์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สี่ส้านการใช้คำไวพจน์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์
 ตอนต้นทั้ง ๑๐ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูร คำไวพจน์ที่หมายถึง
 มนุษย์ คำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย คำไวพจน์ที่หมายถึง
 วัตถุสิ่งของ คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะ คำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ คำไวพจน์ที่
 หมายถึง กิริยาอาการ คำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก และคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอก
 จำนวน โดยสี่ส้านความหมายแยกย่อยมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๕๘ ความหมาย ดังนี้

๑.๒.๑ การสี่ส้านความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูร

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สี่ส้านความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
 เทวดาและอสูรมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ ความหมาย ดังนี้

๑.๒.๑.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทพเจ้า เช่น ท้าวทศจันทร์ วรรณครคума
 อัครมเหศวรเทพตรีศูลี วิชาญเทพย์ นฤมลศุภลักษณ์ลักษมี จอมจตุรภุช เป็นต้น

- ๑.๒.๑.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระอินทร์ เช่น จอมเมรุแมนมกุฏ สมเด็จพระ
 วัชรินทร์ จอมเมรุแมนมกุฏ อมรินทร์ เป็นต้น
- ๑.๒.๑.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง พืชยาธรรและคนธรรพ์ เช่น พืชยาธรร พืชเยศ
 พืชยาธรร วิชยาธรร เป็นต้น
- ๑.๒.๑.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาอื่น ๆ เช่น เทเวศร์ สุรานิกธรร อมธรรชนธรร
 ทวยเทพอัธสรสุธรรสุธรรคณธรร เป็นต้น
- ๑.๒.๒ การสืบสานความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์
 สมุทธโฆษคณธรรที่ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง
 มนุษย์ มาจากสมุทธโฆษคณธรรที่ตอนต้นทั้ง ๔ ความหมาย ดังนี้
- ๑.๒.๒.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง กษัตริย์ เช่น ชัตติยราช ธิธดินนัธรร นเรนท
 นธรรเบนนัธรร บพเรศนเรนท ราชนราชธิป องคัธครนรินทรร จอมพงศัธพุทธรรกษัตริธรร เป็นต้น
- ๑.๒.๒.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง นางกษัตริย์ เช่น นवलนุชเทพิ ท้าวพธู องนงคัธ
 นนากู เอกอัธครธรรนุช เอกอัธครชยาย ยอดดยุพินทรรพินทุมดีสุธรรมาลยัธรร เป็นต้น
- ๑.๒.๒.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง นาง เช่น แก้วกัลยา พนินนาง ยุพยง ยอด
 เยาวมาลยัธรร สมธรรเสมอดวงหญัธรร เสาวภาคพิมลลงกภูธรรลักษณวิไลวรรณ เป็นต้น
- ๑.๒.๒.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง นักบวชและครู เช่น ธิชชาจรรยัธรร ธิชคณธรร
 ชภูธริธรรชภูธรร หัตถธรรจรรยัธรร เป็นต้น
- ๑.๒.๒.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระพุทธรเจ้าหรือพระโพธิธรรสัตว์ เช่น ชินพงศ
 สธรรเพ็ชธรรพุทธรธรรดิธรรก พุทธรังกัธรร เซชฐชินนุชธรร เป็นต้น
- ๑.๒.๒.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ทหาร เช่น พยุพพล พลพณท ฤทธิพล
 ภิมุชมาธรรยัธรร เสวกานายก พิริยพล เป็นต้น
- ๑.๒.๒.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง ราษฎร เช่น นธรรชน นธรรชาติ ยุพมณุชย เป็นต้น
- ๑.๒.๒.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึง ศัธรรกู เช่น อมิธรร ไพธรรน อเรนทรร เป็นต้น
- ๑.๒.๓ การสืบสานความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชรรชาติ
 สมุทธโฆษคณธรรที่ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง
 ธรรมชรรชาติ มาจากสมุทธโฆษคณธรรที่ตอนต้น ๑๔ ความหมาย ดังนี้
- ๑.๒.๓.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระจันทรร เช่น ศคิธรรประภรร เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ไฟ เช่น สิชชานล เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง แผ่นดิน เช่น ภพสุธรรธรร ภูวธรรล เป็นต้น

- ๑.๒.๓.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง ภูเขา เช่น คีรีนทร ศิขรเขต มัชฌิมาภูฏา
พนมเนินไศลหิมวาลยะดอย เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง แหล่งน้ำ เช่น ชลาธาร ชโลธร สระสินธุ สโรทก
สายสินธุธาร เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติโดยรวม เช่น พนมวัน พนัสพนม
ไพโรพฤษหิมวาวนาแนวลำเนาพนม เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง ป่า เช่น พงพนาราม พนสณฑ์ พนानต์
รุกขอรัญ เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึง ดอกบัว เช่น กนกนীরชรัตนไมย เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึง ดอกไม้อื่น ๆ เช่น นุชปมาลี รัตนุเกสรสุมาลี
 เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๑๐ คำไวพจน์ที่หมายถึง กิณนร เช่น กิณนรินทร กิณเรศนฤปตี
นฤปดิทรกิณรนถ เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๑๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ช้าง เช่น คเชนทร หัสดิรินทร์ คเชนทรฉัททันต์
ฉัททันต์คชสาร เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๑๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง นก เช่น ทิชาชาติ ทิชากร เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๑๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง ผึ้ง เช่น มธุกร เป็นต้น
- ๑.๒.๓.๑๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง เนื้อทราย เช่น มฤคชาติ เป็นต้น
- ๑.๒.๔ การสืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่อาศัย
สมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
สถานที่อยู่อาศัย มาจากสมุทโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๖ ความหมาย ดังนี้
- ๑.๒.๔.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่ตามหลักจักรวาลวิทยา เช่น ภพโลก
 เป็นต้น
- ๑.๒.๔.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง เมืองและสถานที่บนสวรรค์ เช่น อัมพรพิमान
ภพสุวาลยโลก สุทัศน์เทพธานี เป็นต้น
- ๑.๒.๔.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง เมืองมนุษย์ เช่น รมยบุรินทร นครเขตนินเวศน์เวียง
บุรีรัตนนิवास เป็นต้น
- ๑.๒.๔.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อาศัย เช่น ทิพยมนทีร์ มนทีวาลัย
คฤหาสเหมพิमानพิมลมนทีร์ เป็นต้น

๑.๒.๔.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง อุทยาน เช่น นันทวนิทยานสถาน วนอุทยาน
เป็นต้น

๑.๒.๔.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ถนน เช่น รถยาทุราคม รถราชี เป็นต้น
๑.๒.๕ การสืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
วัตถุสิ่งของ มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๗ ความหมาย ดังนี้

๑.๒.๕.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง เครื่องใช้ เช่น พิษุริยอาสนรัตนบรรมงก์
กาญจนบรรมงก์อลงกรณ์ เป็นต้น

๑.๒.๕.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง เสื้อผ้า เช่น บวรอาภรณ์รัตนามัย สรรพพิภษา
เป็นต้น

๑.๒.๕.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง อัญมณีและเครื่องประดับ เช่น พิษุริยมณี
ผลึกรัตน สัตตรัตน์ เป็นต้น

๑.๒.๕.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง เครื่องหอม เช่น สุกคนธ์ อุกทกุปะ เป็นต้น

๑.๒.๕.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง อาวุธ เช่น รัตนขัคค ศัสตราวุธ วิชิรสูเรนทร์
วรารวุธ เป็นต้น

๑.๒.๕.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ทรัพย์สินสมบัติ เช่น มไหศุรอย สุไชสวรรค
สวัสติสมบัติ เป็นต้น

๑.๒.๕.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระราชสาส์น เช่น ราชสาสนสัญญา เป็นต้น
๑.๒.๖ การสืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
การบอกลักษณะ มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ ความหมาย ดังนี้

๑.๒.๖.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความสวยงาม เช่น สิริลักษณะวิไลย และ
ศุภลักษณะนาคินทร์ เป็นต้น

๑.๒.๖.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความหอม เช่น สุกคนธา ระววยระวี้น สุกันธรส
เป็นต้น

๑.๒.๖.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความสว่างเรืองรอง เช่น จรัสจรรูญ มลิ่งเมลิ้อง
รัตนภาส สุริยอากาศ เป็นต้น

๑.๒.๖.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง การประดับตกแต่ง เช่น ประกอบประภิต
ประภิตแก้วประกลดกาญจน์ เป็นต้น

- ๑.๒.๗ การสืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ
 สมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
 อวัยวะ มาจากสมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๕ ความหมาย ดังนี้
- ๑.๒.๗.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ศีรษะ เช่น ศิโรดมเกศ เป็นต้น
- ๑.๒.๗.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ตา เช่น ทิพนัยนานุภาพ ทิพนัยนานุสนธิ พิฟ้า
 ระจักษุศรี เป็นต้น
- ๑.๒.๗.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง น้ำตา เช่น ชลเนตร นยนามพุ นยนามพุอาภา
 อสุชล เป็นต้น
- ๑.๒.๗.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง เท้า เช่น บทมูถ บาทางค์ เป็นต้น
- ๑.๒.๗.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง ร่างกาย เช่น สรรพวงค์ สิริภาพ เป็นต้น
- ๑.๒.๘ การสืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ
 สมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
 กิริยาอาการ มาจากสมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ ความหมาย ดังนี้
- ๑.๒.๘.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง การพูดสรรเสริญ เช่น ดำรัสสาธุสาส์น เป็นต้น
- ๑.๒.๘.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง การร้องไห้คร่ำครวญ เช่น ทุกข์ภิปรายกำสรวล
 ครวญ เป็นต้น
- ๑.๒.๘.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง การแสดงความเคารพ เช่น อภิวาทชลิกร
 เป็นต้น
- ๑.๒.๘.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง การประกอบพิธีกรรม เช่น สุรสรวง เป็นต้น
- ๑.๒.๙ การสืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก
 สมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
 อารมณ์ความรู้สึก มาจากสมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๒ ความหมาย ดังนี้
- ๑.๒.๙.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความทุกข์โศก เช่น กำสรวลครวญ ทุกขาสูร
 ประดักประดาษ โศกาไลย เป็นต้น
- ๑.๒.๙.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความรื่นรมย์ใจ เช่น เกษมสนุกนิ์สุขรมย์ ภิรมย์
 สวัสดิสุขีปรีดีเปรม สำราญสำเร็จ เป็นต้น
- ๑.๒.๑๐ การสืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน
 สมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
 การบอกจำนวน มาจากสมุทรรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ ความหมาย ดังนี้

๑.๒.๑๐.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนเจ็ด เช่น สัตตธรรมา สัตตวาร สัตตไสล
เป็นต้น

๑.๒.๑๐.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนสิบ เช่น ทศธรรมา ทศทิศ ทศนิกาย
เป็นต้น

๑.๒.๑๐.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนพัน เช่น สหัสสภิกขุ บัณฑิตสหัสสภิกขา
ดิงสหัสสภิกขณา เป็นต้น

๑.๒.๑๐.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนมากโดยไม่ระบุจำนวน เช่น กิณนรา
คณา พยุหพหล วิธชาติ อเนกนันต์ เป็นต้น

จากการศึกษาการสืบสานการใช้คำไวพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ มาจาก
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมากที่สุด ๑๖ ความหมาย รองลงมาเป็น คำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์
คำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย คำไวพจน์ที่หมายถึง
อวัยวะ คำไวพจน์ที่หมายถึง เทวดาและอสูร คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ คำไวพจน์ที่
หมายถึง กิริยาอาการ คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน คำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์
ความรู้สึก ตามลำดับ

๑.๓ การสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงมาจาก
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๔ ลักษณะ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ การเปลี่ยนแปลง
เสียงสระ การตัดเสียง และการเพิ่มเสียง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๓.๑ การสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะมาจาก
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษา
บาลีและภาษาสันสกฤต และการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร ดังนี้

๑.๓.๑.๑ การสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลี
และภาษาสันสกฤต

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มา
จากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๖ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๑.๑.๑ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ต เป็น ด เช่น กนุดาร-กัณดาร,
ตมพ-ดามพ, เตช-เดช, ภูตุด-ภูดา, หตุถ-หัตถา เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๒ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ป เป็น บ เช่น ปญจ-เบ็ญจ, เบญจ, ปท-บท, ปริวาร-ปริวาร, ปวร-บวร, ปุร-บุร, บุรี เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๓ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ว เป็น พ เช่น เขตฺวาน-เขตฺพน, ภว-ภพ, ยุว-ยุพ, วจน-พจน, วน-พน, วิชฺชา-พิชา, วิริย-พิริย เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๔ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ร เป็น ฤ เช่น รติ-ฤดี เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๕ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฤ เป็น ร เช่น ปิตฺฤ-ปิตฺร, มาตุฤ-มารดร เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๖ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ศ เช่น เทศนา-เทศนา, ไกลาส-ไกลาศ เป็นต้น

๑.๓.๑.๒ การสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจาก
ภาษาเขมรมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๑.๒.๑ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฎ เป็น ค เช่น บณฺฎาล-บันดาล, ฌฎาส-ประดาษ เป็นต้น

๑.๓.๑.๒.๒ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฌ เป็น น เช่น บณฺฎาล-บันดาล, สฺรณฺฎก-สนฺฎกนี เป็นต้น

๑.๓.๑.๒.๓ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ล เป็น น เช่น ฎล-พูน เป็นต้น

๑.๓.๑.๒.๔ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ล เป็น ญ เช่น สมฺรฺวาล-สํวราญ
เป็นต้น

๑.๓.๒ การสืบสานการเปลี่ยนแปลงเสียงสระ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเปลี่ยนแปลงเสียงสระจากสมุทรโฆษ
คำฉันท์ตอนต้น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว และการเปลี่ยนแปลงเสียง
สระต่างเสียง ดังนี้

๑.๓.๒.๑ การสืบสานการเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาวมา
จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๒.๑.๑ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอา เช่น ตมฺพ-ตามพ, ฎตุต-
ฎตา, โภชฺช-โภชา, มุฑฺทิกา-มุฑทิก, รถ-รธา เป็นต้น

๑.๓.๒.๑.๒ การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระ อี เช่น โมลิ-โมลี, วีถิ-พีถิ, กปี-กระปี, กุษตฺริย-กษตฺริย, ตฺริ-ตฺรี, รศฺมิ-รศฺมี, ศฺรี-ศฺริ เป็นต้น

๑.๓.๒.๑.๓ การเปลี่ยนเสียง สระอุ เป็น สระอู เช่น ธนุ-ธนู, สุริย-สุริย, ภาว-ภาว, มุตร-มุตร, อาตุร-อาตุร เป็นต้น

๑.๓.๒.๑.๔ การเปลี่ยนเสียง สระอู เป็น สระอู เช่น พยุห-พยุห, สยมภู-สยมภู เป็นต้น

๑.๓.๒.๒. การสับสนการเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียง
สมุทฺรโฆษคําคันท์ตอนปลายสับสนการเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียงมาจากสมุทฺรโฆษคําคันท์ตอนต้น ๔ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๒.๒.๑ การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระเอีย เช่น มนุทฺริ-มนเทีย
เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๒ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระเอ เช่น ปญจ-เบญจ เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๓ การเปลี่ยนเสียง สระเอ เป็น สระไอ เช่น เกวล-ไกว้ล เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๔ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอี เช่น ปุร-บุรี เป็นต้น

๑.๓.๓ การสับสนการตัดเสียง
สมุทฺรโฆษคําคันท์ตอนปลายสับสนการตัดเสียงมาจากสมุทฺรโฆษคําคันท์ตอนต้น ๕ ลักษณะ ได้แก่ การตัดเสียงพยางค์ท้าย การตัดเสียงพยางค์หน้า การตัดเสียงพยัญชนะระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง การตัดเสียงสระ และการตัดเสียงตัวสะกด ดังนี้

๑.๓.๓.๑ การตัดเสียงพยางค์ท้าย เช่น เขตฺต-เขต, คงฺเคยฺย-คงโคย, คมฺภีร์-คัมภีร์, จุลล-จุล, ฉทฺทฺนุต-ฉทฺทนต์, ทตฺต-ทัต, ทลิตฺท-ทลิต เป็นต้น

๑.๓.๓.๒ การตัดเสียงพยางค์หน้า เช่น อนุสฺสร-นุสร, อสฺสุ-สุ, ปฺรปฺกษ-ปฺกษ, อมาตฺย-มาตย์, มนุทฺริ-ทฺริ, ทฺริ, อนุช-นุช, อาตุร-ตุร, บงฺอร-อร เป็นต้น

๑.๓.๓.๓ การตัดเสียงพยัญชนะระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง เช่น มิสฺส-มิสก, รมฺฐ-ฐ, วิชฺชา-พิชา, วิชา, วิมฺตฺติ-มฺติ เป็นต้น

๑.๓.๓.๔ การตัดเสียงสระ เช่น กุมฺท-กมฺท, ปฺริจาริกา-ปฺริจาริก เป็นต้น

๑.๓.๓.๕ การตัดเสียงตัวสะกด เช่น ปฺรศฺรย-ปฺรไส เป็นต้น

๑.๓.๔ การสับสนการเพิ่มเสียง
สมุทฺรโฆษคําคันท์ตอนปลายสับสนการเพิ่มเสียงมาจากสมุทฺรโฆษคําคันท์ตอนต้น ๔ ลักษณะ ได้แก่ การเพิ่มพยางค์หน้าของคำ การเพิ่มเสียงพยัญชนะควบกล้ำ

การเพิ่มเสียงพยัญชนะระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง และการเพิ่มเสียงสระ ดังนี้

๑.๓.๔.๑ การเพิ่มพยางค์หน้าของคำ เช่น เพา-ลำเภา เป็นต้น

๑.๓.๔.๒ การเพิ่มเสียงพยัญชนะควบกล้ำ เช่น กปี-กระบี่, ไกลาส-ไกรลาส, ผฏาส-ประดาษ เป็นต้น

๑.๓.๔.๓ การเพิ่มเสียงพยัญชนะระหว่างพยางค์หน้าและพยางค์หลัง เช่น เขม-เขษม, ฤฤช-ฤฤชน, วชฺร-วชฺริ, วัชฺชริ, วิปฺล-วิปฺลย, สตติ-สันทติ เป็นต้น

๑.๓.๔.๔ การเพิ่มเสียงสระ ได้แก่ ไวยุริย-พิชฺุริย, ไพชฺุริย, เวชฺุริย เป็นต้น จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า กวีได้สืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะมาจาก สมุทรมุขคำฉันท์ตอนต้นมากที่สุด รองลงมาเป็นการเปลี่ยนแปลงเสียงสระ การตัดเสียง และการเพิ่มเสียง

๑.๔ การสืบสานการสร้างคำ

สมุทรมุขคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการสร้างคำมาจากสมุทรมุขคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑.๔.๑ การสืบสานการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต สมุทรมุขคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการสร้างคำจำนวน ๒ – ๖ คำ มาจากสมุทรมุขคำฉันท์ตอนต้น เช่น

การสมาสคำ ๒ คำ

ทลิต (ป.ทลิตฺท) + กัปปนา (ป.กปฺน) = ทลิตกัปปนา

วิหาส (ป.วิหาส) + พิถี (ป.วีถิ) = วิหาสพิถี

สุสิริ (ป.สุสิริ) + รุกข์ (รุกฺข) = สุสิริรุกข์

การสมาสคำ ๓ คำ

ชฎิล (ป.,ส.ชฎิล) + ธาร (ป.,ส.ธาร) + ชฎา (ป.,ส.ชฎา) = ชฎิลธารชฎา

ยุพา (ป.,ส.ยุว) + อุภย (ป.,ส.อุภย) + บุตร (ส.ปฺบุตร) = ยุพาอุภยบุตร

เบ็ญจ (ป.ปญฺจ) + วาร (ป.,ส.วาร) + กาล (ป.,ส.กาล) = เบ็ญจวารกาล

การสมาสคำ ๔ คำ

อมร (ป.,ส.อมร) + นุช (ป.,ส.อนุช) + นฤ (ส.นฤ) + มล (ป.,ส.มล)

= อมรานุชนฤมล

สุร (ป.,ส.สุร) + ชัคค (ป.ชคฺค) + อนันต (ป.อนนฺต) + อนุภาพ (ป.,ส.อนุภาพ)

= สุรชัคคอนันตอนุภาพ

วร (ป.,ส.วร) + ราช (ป.,ส.ราช) + อุทยาน (ป.อุทยาน) + ศาล (ส.ศาลา)
 = วรราชอุทยานศาล
 การสมาสคำ ๕ คำ
 อัคร (ส.อัคร) + อุภัย (ป.,ส.อุภัย) + ดนัย (ป.,ส.दनय) + นร (ป.,ส.นร) +
 อิศร (ส.อิสฺร) = อัครอุภัยदनัยนริศร
 อภิเชก (ส.อภิเชก) + ดิเรก (ดิเรก) + ราช (ป.,ส.ราช) + พิชี (ป.,ส.พิชี่) +
 การ (ป.,ส.การ) = อภิเชกดิเรกราชพิชีการ
 วร (ป.,ส.วร) + อัคร (ส.อัคร) + อุไภย (ป.,ส.อุภัย) + นร (นร) + ชาติ (ป.,ส.ชาติ)
 = วรอัครอุไภยนรชาติ

การสมาสคำ ๖ คำ
 อัคร (ส.อัคร) + มห (ป.มห) + อิศร (ส.อิสฺร) + เทพ (ป.,ส.เทพ) + ตรี (ส.ตฺริ) +
 ศุลี (ส.ศุลี) = อัครมเหศรเทพตฺริศุลี
 พุทธ (ป.พุทฺธ) + ชิน (ป.,ส.ชิน) + วร (ป.,ส.วร) + วิสุทฺธิ (ป.วิสุทฺธิ) +
 เทพ (ป.,ส.เทพ) + เจษฏา (ส.เจษฏ) = พุทธชินนรวิสุทฺธิเทพเจษฏา

นอกจากนี้ยังพบการสืบสานการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาสมาส
 กัน ได้แก่ คำที่มีความหมายว่า พระราชา เช่น นรวิปดินทร์, ภูธรกนิรรนาถ, ธิเบศร์วรไท,
 ชาติยาญพรเศศนรวิป, นฤเบศร์บดินทร์สุร, ภูธรกนิรรนาถทุมราชนรวิป เป็นต้น อีกทั้งยังพบ
 การสืบสานการสร้างคำสมาสอาศัยสนธิมาจากสมุทรโฆษะคำฉันท์ตอนต้น โดยคำที่สืบสานมาเพื่อ
 นำมาใช้สมาสอาศัยสนธิมีดังนี้

การสืบสานการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังจากภาษาบาลีมีจำนวน ๑ คำ
 ได้แก่ อาวุธ เช่น

อาวุธ เช่น วร (ป.,ส.วร) + อาวุธ (ป.อาวุธ) = วรอาวุธ

การสืบสานการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังจากภาษาสันสกฤตมีจำนวน ๗
 คำ ได้แก่ อินฺทุร, อิศฺร, ไศสุวฺรย, อุทฺยาน, อาจารย์, อิศฺวร และอนล เช่น

อินฺทุร เช่น กิณนร (ป.กิณนร) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = กิณนรินทร

คิริ (ป.,ส.คิริ) + อินฺทร (ส.อินฺทุร) = คิรินทร

อิศฺร เช่น นฤบ (ส.นฤบ) + อิศฺร (ส.อิสฺร) = นฤเบศร์

มห (ป.มห) + อิศฺร (ส.อิสฺร) = มเหศร

ไศสุวฺรย เช่น มห (ป.มห) + ไศสุวฺรย (ส.ไอศฺวฺรย) = มโหศฺวฺรย

สุข (ป.,ส.สุข) + ไสววรรย์ (ส.ไอศวรรย) = สุขไสววรรค์

อุทยาน เช่น ราช (ป.,ส.ราช) + อุทยาน (ส.อุทยาน) + อิศ (ส.อิส) = ราชอุทยาน

นันท (ป.,ส.นันท) + วัน (ป.,ส.วัน) + อุทยาน (ส.อุทยาน) + สถาน (ส.สถาน)

= นันทอุทยานสถาน

อาจารย์ เช่น หัตถา (ส.หัตถ) + อาจารย์ (ส.อาจารย์) = หัตถาจารย์

ทิช (ป.,ส.ทิช) + อาจารย์ (ส.อาจารย์) = ทิชาจารย์

อิสวรร เช่น มห (ป.,ส.มห) + อิสวรร (ส.อิสวรร) = มหอิสวรร

นฤ (ส.นฤ) + บดี (ป.,ส.ปดี) + อิสวรร (ส.อิสวรร) = นฤบดีศวร

อนล เช่น สีข (ป.,ส.สีข) + อนล (ส.อนล) = สีขานล

การสืบสานการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีและภาษา

สันสกฤตมีจำนวน ๘ คำ ได้แก่ อาลัย, อธิป, อมฺพ, อากร, อนุต, องค, อุตุตม และ อาคม เช่น

อาลัย เช่น นภ (ป.,ส.นภ) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = นภอาลัย

มนทิว (ป.,ส.มนทิว) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) = มนทิวาลัย

อธิป เช่น สุร (ป.,ส.สุร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = สุราธิป

ราช (ป.,ส.ราช) + นร (ป.,ส.นร) + อธิป (ป.,ส.อธิป) = ราชนราธิป

อมฺพ เช่น นยณ (ป.,ส.นยณ) + อัมพ (อมฺพ) = นยณามพ

ไ নয়ณ (ป.,ส.นยณ) + อัมพ (อมฺพ) = ไ নয়ณามพ

อากร เช่น มาตย (ส.อมาตย) + อากร (ป.,ส.อากร) = มาตยากร

ชาติ (ป.,ส.ชาติ) + ทิช (ป.,ส.ทิช) + อากร = ชาติทิชากร

อนุต เช่น คัคณ (ป.,ส.คคณ) + อันต (ป.,ส.อนุต) = คัคณานต์

พน (ป.,ส.พน) + อันต (ป.,ส.อนุต) = พนนานต์

องค เช่น บาท (ป.,ส.บาท) + องค์ (องค) = บาทางค์

สวรค (ส.สวรค) + องค์ (องค) = สวรคางค์

อุตุตม เช่น ศิว (ส.ศิว) + อุตุตม (ป.,ส.อุตุตม) + เกศ (ส.เกศ) = ศิวโรตมเกศ

อาคม เช่น ทูร (ส.ทูร) + อาคม (ป.,ส.อาคม) = ทูราคม

จากการศึกษาการสืบสานการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและ

สันสกฤตพบว่า สมุทรมุขคำฉันทอนปลายสืบสานวิธีการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลี

และสันสกฤตมาจากสมุทรมุขคำฉันทอนต้น ๓ ประการ ได้แก่ การสร้างคำจำนวน ๒ – ๖ คำ

การนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาสมาสกัน และการสร้างคำสมาสอาศัยสนธิมาจาก

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นอย่างครบถ้วน

๑.๔.๒ การสืบสานการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทย

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการสร้างคำด้วยวิธีการประสมคำ และ
 ซ้อนคำมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น โดยพบว่า มีการสืบสานการสร้างคำโดยวิธีการประสมคำ
 ระหว่างคำเดี่ยวที่มาจากต่างภาษา เช่น

การประสมคำ

เมอ (ข.เมี) + ซาติ (ป.,ส.ชาติ) = เมอชาติ (ต้นไม้)

สรพัง (ข.ตฺรพัง) + ซล (ป.,ส.ชล) = สรพังซล (บ่อน้ำ)

ท้าว + พฐ (ป.,ส.วฐ) = ท้าวพฐ (นางกษัตริย์)

แก้ว (ท.) + กัลยา (ป.,ส.กल्याณี) = แก้วกัลยา (นางแก้ว)

ทั้งนี้ยังพบการสืบสานการสร้างคำประสมโดยการประสมกันระหว่างคำเดี่ยวกับ

กลุ่มคำ เช่น

การประสมคำ

ยอด (ท.) + เยาวมาลย์ (ป.,ส.ยว + ป.,ส.มาลย) = ยอดเยาวมาลย์ (นาง)

สาย (ท.) + พิรุณธารา (ป.,ส.วรุณ + ป.,ส.ธารา) = สายพิรุณธารา (สายฝน)

จอม (ท.) + จตุรภุช (ส.จตุร + ป.,ส.ภุช) = จอมจตุรภุช (พระนารายณ์)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า การสร้างคำประสมในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

เป็นการสืบสานมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น แต่มีรูปแบบการสร้างที่สม่่าเสมอมากกว่า
 กล่าวคือ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการประสมคำระหว่างคำเดี่ยวกับกลุ่มคำ โดยคำแรก
 เป็นคำเดี่ยว คำหลังเป็นกลุ่มคำเสมอ ในขณะที่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเป็นการประสมคำ
 ระหว่าง คำเดี่ยวกับกลุ่มคำ กลุ่มคำกับคำเดี่ยว หรือ กลุ่มคำกับกลุ่มคำปะปนกันไป

ด้านการซ้อนคำพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีซ้อนคำมาจาก
 สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ได้แก่ การซ้อนคำที่มาจากภาษาเดียวกัน และการซ้อนคำที่มาจาก
 ต่างภาษา เช่น

การซ้อนคำภาษาไทย

มล้าง + เมลือง = มล้างเมลือง (ส่องสว่าง)

ระรวย + ะรืน = ระรวยระรืน (กลืนหอม)

รันทต + รันทวย = รันทตรันทวย (ระทตระทวย)

การซ้อนคำภาษาเขมร

ชวลอง (ช.ชวลอง) + ลหาร (ช.รหาล) = ชวลองลหาร (แหล่งน้ำ)

ประกิต (ปฺรกิต) + ประกล (ปฺรกล) = ประกิตประกล (ประดับ)

การซ้อนคำที่มาจากต่างภาษา

พนม (ช.พน) + วัน (ป.วัน) = พนมวัน (ป่า)

อร (บจฺอร) + นุช (ป.,ส.อนุช) = อรนุช (นาง)

นุช (ป.,ส.อนุช) + นง (ท.) = นุชนง (นาง)

จากการศึกษาการสืบสานการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทย พบว่า สมุทรมุข คำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีการสร้างคำด้วยวิธีการประสมคำ โดยเป็นการประสมคำระหว่างคำเดียวที่มาจากต่างภาษา และการประสมคำโดยการประสมกันระหว่างคำเดียวกับกลุ่มคำมาจากสมุทรมุขคำฉันท์ตอนต้น ส่วนการซ้อนคำ พบว่า สมุทรมุขคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีการซ้อนคำที่มาจากภาษาเดียวกัน และการซ้อนคำที่มาจากต่างภาษามาจากสมุทรมุขคำฉันท์ตอนต้น

๒. การสืบสานความงามทางภาษา

ด้านการสืบสานความงามทางภาษาพบประเด็นการสืบสาน ดังนี้

๒.๑ การสืบสานความงามที่เกิดจากเสียง

สมุทรมุขคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีการสร้างความงามที่เกิดจากเสียงมาจากสมุทรมุขคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ การเล่นเสียงสัมผัสสระ และการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ ดังนี้

๒.๑.๑ การสืบสานการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ เช่น

๐ เบ็ญจวรรณบรรหารเหตุ	นเรศร์รั้งยังแดนดง
ไฉพรอกจงบอกตรง	ตำบลท้าวสถิตสถาน
๐ ไก่ฟ้าวานหว่ายฟ้า	เสาะสืบหานราบาล
ฝั่งพ้องฝั่งพบพาน	บพิตรด้วยช่วยเอ็นดู
๐ เนืองนภเอื้อนเอา	ธุระเราเร่งอดสู
สังเวชแต่ตนดู	อันไรเพื่อนในเถื่อนพนม
๐ ครวญพลาจดำเนียรพลาจ	ณแถวทางทูลาคม
ฤาหิมโนรมย์	สำเร็จสุขสักเวลา ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๗)

๒.๑.๒ การสืบสานการเล่นเสียงสัมพันธ์สระ เช่น

◦ ลอย <u>ล่อง</u> ท่องนทางคทฤษฎี	ยลมहितลมี
พื้น <u>อุ</u> ไรรี่	พิศาลสถาน
◦ แทนไพ <u>ทุริย</u> รัตน <u>ช</u> ชวาลัย	กลมรกตดาล
สถิตกลางตระการ	ก็ตรูตรา
◦ โดยสูง <u>บัณ</u> ร <u>ส</u> ส <u>ห</u> ตธา	ดิงส <u>ห</u> ตถคมนา
กว้างแลยาวสมา	นะเทียมทัน
◦ <u>บ่อ</u> ทอง <u>สอง</u> บ่อ <u>ประ</u> ดู <u>จ</u> กัน	ประ <u>ดิ</u> ษ <u>ฐ</u> ์ <u>เส</u> ริม <u>ประ</u> พร <u>ณ</u> -
ราย <u>วิ</u> โร <u>จ</u> สุ <u>ว</u> รร-	ณ <u>ร</u> ศ <u>มี</u>
◦ <u>บ่อ</u> หนึ่ง <u>ซึ่ง</u> สิน <u>ธุ</u> วารี	ก <u>ล</u> ผล <u>ก</u> ม <u>ณ</u> ี
หนึ่ง <u>สุ</u> ว <u>ค</u> น <u>ธ</u> มี	ก <u>ำ</u> จ <u>ร</u> ม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๕)

๒.๑.๓. การสืบสานการเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

เช่น

◦ กระจ <u>ล</u> ม <u>พ</u> ก <u>ด</u> ก <u>เด</u> ย <u>ร</u> ดา <u>ษ</u> ส <u>ลา</u> ด <u>ส</u> ล <u>ิ</u> ด <u>ส</u> ล <u>ับ</u>	
หลด <u>ไ</u> หล <u>ง</u> เล <u>น</u> ล <u>ับ</u>	อน <u>น</u> ด <u>์</u>
◦ <u>ม</u> ้า <u>ห</u> ม <u>อ</u> ห <u>ม</u> ุ <u>ค</u> ณ <u>ะ</u> บ <u>ู</u> และ <u>บ</u> ้ำ <u>ก</u> ี <u>ม</u> าร <u>ะ</u> ค <u>น</u>	
แป <u>็น</u> แป <u>บ</u> ปะ <u>แ</u> ม <u>ป</u> น	ประ <u>น</u> ัง
◦ <u>ค</u> ้าว <u>เช</u> ือ <u>เช</u> ื่อ <u>ช</u> ล <u>จ</u> ร <u>และ</u> ช <u>่อ</u> น <u>จ</u> ล <u>ับ</u> กับ <u>สัง</u> -	
ควา <u>ด</u> ส <u>ว</u> าย <u>แ</u> ส <u>ว</u> ง <u>วัง</u>	ช <u>ล</u> า

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาการสืบสานความงามที่เกิดจากเสียงในด้านปริมาณการใช้ พบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายใช้การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะในปริมาณที่ใกล้เคียงกับ สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น กล่าวคือ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะ โดยเฉลี่ย ร้อยละ ๓๑ ส่วนในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะโดยเฉลี่ย ร้อยละ ๓๒

ดังนั้นสรุปได้ว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานวิธีการการเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นครบถ้วนทั้ง ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะ การเล่นเสียงสัมพันธ์สระ และการเล่นเสียงสัมพันธ์พยัญชนะและสัมพันธ์สระต่อเนื่องเป็น

ฟังใครก็สุดจิต

รำพึง

- แสนโศกแสนทุกขแสนแสวงสำนักนี้สำเนียง

แสนร้อนแรงร้อนรึ้ง

อุรา

- หาเพื่อนหาผู้จะพักพำนักนี้พันจะหา

หาฝั่งก็เห็นฟ้า

กับฟอง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๖)

๒.๒.๒ การสืบสานการเล่นคำซ้อน

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการเล่นคำซ้อนมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ทั้งคำซ้อนในตำแหน่งต้นวรรคและท้ายวรรค และนิยมเล่นคำซ้อน ๒ คำ ซึ่งเป็นคำซ้อนที่มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะร่วมด้วยเช่นเดียวกับการเล่นคำซ้อนในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เช่น

- | | | |
|----------------|--------------|------------|
| ◦ พลคชคณดาษดา | ชาญชนงา | สง่างาม |
| ◦ พลคชชนะแงงาม | เคยผจญสงคราม | บำบัดบร |
| ◦ พลคชคณโรมรอน | รงค์ดีสกร | รณัรบนาศ |
| ◦ พลคชคณสามารถ | ราญริปูปลาต | ก็ลาญพัก |
| ◦ พลคชคณหาญหัก | กเรนทรบักษ์ | ปราบประลัย |

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

๒.๒.๓ การสืบสานการเล่นคำซ้ำ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเล่นคำซ้ำจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น โดยพบการเล่นคำซ้ำในตำแหน่งท้ายวรรคเท่านั้น เช่น

- ชมภูฟ่างพรรณเพทาย

แพรวั้วแพรวั้วพรายพราย

พิโรจน์ร์จรัสชวัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

๒.๒.๔ การสืบสานการเล่นคำอักษาส

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเล่นคำอักษาสมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น พบมากในคำประพันธ์ประเภทสัททูลวิกิพิตฉันท์ แต่ไม่ได้ใช้อย่างสม่ำเสมอในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งโดยเฉพาะ และมีการเล่นต่อเนื่องกันอยู่บ้างจำนวน ๒ บท เช่น

- ชลเนตรภิเบศร์ถั่งยังักตรอรอบ

ไฉนนามพูนุชทราว

พระทรวง

๑ ต่างเสวยอาตุรต่ำวผ่าวจิตรระลวง

รลุงทุกขเหลือตวง

บเปลื้อง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๓)

๒.๒.๕ การสืบสานการเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติจากกวีสมัยอยุธยา แต่พบการใช้จำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับการเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น และพบเฉพาะการเลียนเสียงธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติเท่านั้น ทั้งยังใช้คำอัปทานในการสร้างคำเลียนเสียงธรรมชาติด้วย เช่น

๑ เหลือล้ำกำลังชน

จะวายพันเถลิงถลา

ไหลเชี่ยววคูเกลียวชลา

แลคล้าคลื่นครั้นโครม

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๒)

๒.๒.๖ การสืบสานการเล่นคำพ้องเสียง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการเล่นคำพ้องเสียงมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น โดยเล่นคำพ้องเสียงระหว่าง ชื่อไม้และนก กับความรู้สึกทุกขโศกของตัวละคร เช่น

๑ พิราบพิลาปพลา

ค่านึงนางสุชุลนง

ครางครำน้ำเนตรรอง

ก็บู้ก็ร้อยชัน

๑ เท่งทูตทูตเท่งสาร

บาดาลแจ่งประจักษ์กรรม

ข่าวท้าวทราจรัล

ตำบไลหนไปบอกยุบล

๑ โคมม้าคือม้าใช้

สืบเหตุให้ทุกแห่งหน

ห่อนแกลงตำแหน่งยล

ชดียงพักสำนักนี้ใน

๑ กระแวนกระเวนหวา

ยังเห็นท้าวสถิตไหนด

วานแจงให้แจงใจ

จักไต่เต้าให้ติดตาม

๑ เค้าโมงคิดโมงนับ

ลำดับได้ก็โมงยาม

แต่ไพ่นพนาราม

ก็เนิ่นนาพิกาหลาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙)

จากการศึกษาการสืบสานความงามที่เกิดจากคำพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการสร้างความงามที่เกิดจากคำจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นอย่างครบถ้วนทั้ง ๖ ลักษณะ ได้แก่ การเล่นคำในลักษณะกลบท การเล่นคำซ้อน การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำอัปทาน

การเล่นคำเลียนเสียงธรรมชาติ และการเล่นคำพ้องเสียง แสดงให้เห็นถึงสืบสานและรักษาขนบการประพันธ์ประเภทความงามที่เกิดคำซึ่งถือเป็นหัวใจของการสร้างความงามในวรรณคดีมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นได้อย่างครบถ้วน

๒.๓ การสืบสานความงามที่เกิดจากความเปรียบ

จากการศึกษาความงามที่เกิดจากความเปรียบพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบ ๖ ประเภท การใช้อุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ การอ้างถึง อนุนามนัย และบุคคลวัต โดยสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นใช้ความเปรียบเหล่านี้ในการสร้างจินตภาพ ๔ จินตภาพ ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส และจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมา ๓ ประเภท ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ และการอ้างถึง โดยสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๔ จินตภาพ ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส และจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว ดังนี้

๒.๓.๑. การสืบสานประเภทของความเปรียบ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสืบสานการใช้ความเปรียบมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๓ ประเภท ได้แก่

๒.๓.๑.๑. อุปมา เช่น

◦ **เขี้ยวคู่วะฑูริยมณี**

แดงดั่งรังสี

ปัทมราชรงฉาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

จากตัวอย่างเป็นการเปรียบเทียบ สีเขี้ยว ว่าเขี้ยวราวแก้วไพฑูริย์ สีเขี้ยวใส และเปรียบเทียบ สีแดง ว่าแดงดั่งสีปัทมราชซึ่งมีสีแดงทับทิม

๒.๓.๑.๒. อุปลักษณ์ เช่น

◦ **นानาธูมาผลธรา**

ผกาทอปร์เปนอาจิดน

รายรอบสโรทกคือนิล

ฉัตรกั้งกำบังสุรย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

จากตัวอย่างเป็นการอุปลักษณ์ เปรียบเทียบร่มเงาของต้นไม้ และน้ำในบ่อว่ามีความร่มครึ้ม และมีสีน้ำเข้มเป็นสีนิล

ความสว่างผุดผ่อง

◦ **อ้าพ่อผู้เดชอดุลรวิ**
อ้าแม่เสมอศศิประภา

วรรณสว่างในเวหา
อันเพ็ญผ่องอัมพรไพท

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

๒.๓.๒.๑.๒ การมองเห็นลักษณะ เช่น

ความใหญ่หรือกว้างใหญ่

◦ หอห้างและนางจรัล

สุพรรณลีนทุกถิ่นสถาน

แลเลิศอุฬารปาน

สุทัศน์เทพธานี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๗)

๒.๓.๒.๑.๓ การมองเห็นปริมาณ เช่น

ความมีจำนวนมาก

◦ เทัญเซยเสวยสวัสดิ-

ดิสมบัติสรพร้อมเพรียง

ศฤงคารอุฬารเพียง

ภพแมนสุเมรุเมือง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๘)

๒.๓.๒.๑.๔ การมองเห็นคุณลักษณะของตัวละคร เช่น

ความยิ่งใหญ่งามสง่า

◦ **อ้าพ่อผู้เดชอดุลรวิ**

วรรณสว่างในเวหา

อ้าแม่เสมอศศิประภา

อันเพ็ญผ่องอัมพรไพท

◦ **อ้าพ่อผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช-**

ชิรหัตถ์สหัสไนย

อ้าแม่มั่นมานมุขประไพ

ประกาศปางสุรางค์สวรรค์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๖)

๒.๓.๒.๒ จินตภาพแสดงการได้ยิน ได้แก่

๒.๓.๒.๒.๑ การได้ยินเสียงดัง เช่น

◦ **พุน้ำชำระะเซาะธาร**

ไหลล้นบันดาล

ดังสายพิรุณธารา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

๒.๓.๒.๓ จินตภาพแสดงการสัมผัส ได้แก่

๒.๓.๒.๓.๑ การสัมผัสความรุ่มเย็น เช่น

◦ **นนานาภูมาผลธรา**

ผกาทอปรุเปนอาจิด

รายรอบสโรทกคือนิล

ฉัตรกั้งกำบังสุรย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๒)

๒.๓.๒.๔ จินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว ได้แก่

๒.๓.๒.๔.๑ ความรวดเร็ว เช่น

○ พลั่วควนผาดผาย	เร็วเสมอหมาย	พยุพัต
-------------------------	---------------------	---------------

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗๗)

ดังนั้น จากการศึกษาการสืบสานความงามที่เกิดจากความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการสืบสานจินตภาพมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ จินตภาพ ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส และจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว โดยสืบสานการใช้ความเปรียบในการสร้างจินตภาพแสดงการมองเห็นมากที่สุด และหลากหลายมากที่สุด มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

๓. การสืบสานลีลาในการประพันธ์

ด้านการสืบสานลีลาในการประพันธ์พบประเด็นการสืบสาน ดังนี้

๓.๑ การสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีใช้ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ ๑ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่เรียบง่าย

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่เรียบง่าย ดังนี้

๓.๑.๑ การสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่เรียบง่าย

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่เรียบง่ายมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น โดยมีลักษณะดังนี้

๓.๑.๑.๑ การใช้ถ้อยคำที่มีความกระชับ เช่น

○ กลางลูกเล็กเต๋อไต่ตาม	ดูดีมีกษิราม-	พุลางคคละปะปน
○ กลางบ่มมันครั้นคำรณ	लगต่างชาญชน	เข้าโรมเข้าเราะ

เคาะงา

○ กลางวงจ้วงจับสาธา	เมอชาตินานา	ประโยชน์เพื่อญชกัษ
○ กลางลิตบงซางลางหัก	ไฟไห้ทำลัก	แลลางละเลาะเล็มตฤณ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

นอกจากนี้สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายยังได้สืบสานวิธีการประพันธ์โดยการใช้คำสมาสในการประพันธ์จำนวนน้อยเช่น

◦ พलगเมิน**มาตงคคณา** แลหลามเหลือตรา สระพรั้งทั้งพังพลายหลาย

...

◦ ลางลูกเล็กเต้าไต่ตาม **ดูตติ่มกษิราม-** พุพलगคคละปะปน

...

◦ ลางวงจ้วงจับสาขา **เณชชาตินนา** ประโยชนเพื่อ**ภุญชภักษ์**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๓.๑.๑.๒. การใช้เสียงในการประพันธ์ที่ไพเราะนุ่มนวล เช่น

◦ **ลงสู่สระสินธุสนานกาย** วงงสุขบลงาย **แลเสียงชะแซร์แปรแปร้น**

◦ **มุคดำคล้ำคลาดาดแดน** **ดาษดั้นหมื่นแสน** **บรู๊กี่ล้ำสังขยา**

◦ ลาง**สารเคียรเงยเสยงา** **คว่ำไขวในชลา** **แลเฟื่องแลฟุ้งฝอยฟอง**

◦ **ลางสารแล่นเล่นตามคนอง** **เบียดเสียดพังผอง** **กำเดาะกำดัดกัลดักาม**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๓.๑.๑.๓. การพรรณนาเนื้อหาที่รื่นรมย์มีชีวิตชีวา เช่น

◦ **ลงสู่สระสินธุสนานกาย** **วงงสุขบลงาย** **แลเสียงชะแซร์แปรแปร้น**

◦ **มุคดำคล้ำคลาดาดแดน** **ดาษดั้นหมื่นแสน** **บรู๊กี่ล้ำสังขยา**

◦ ลาง**สารเคียรเงยเสยงา** **คว่ำไขวในชลา** **แลเฟื่องแลฟุ้งฝอยฟอง**

◦ **ลางสารแล่นเล่นตามคนอง** **เบียดเสียดพังผอง** **กำเดาะกำดัดกัลดักาม**

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๓.๑.๒ การสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศก

จากการศึกษาลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบว่า กวีใช้ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศก ๒ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกที่เรียบง่าย และลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกที่อลังการ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกที่อลังการ ดังนี้

๓.๑.๒. ๑ การสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณโศกที่อลังการ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนา
อารมณ์โศกที่อลังการมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น โดยมีลักษณะดังนี้

๓.๑.๒.๑.๑ การใช้คำสมาสจำนวนมาก เช่น

◦ ปางแสนสุรางคบริจา-	ริกราชบริพา
มวณูมาตยากรภิบาล	บทเรศนเรนทร
◦ ไปยลยบุลขัตติยบดิน-	ทรปิ่นประชากร
ต่างตกประหม่ากมลรอน	อุระร่ำกำสรวลศัลย์
◦ อ้าให้อุภัยภูวนา-	ยกไธเสด็จครร-
ไลเลออำเภอกิรมยนั้น-	ทวโนทยานสถาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

๓.๑.๒.๑.๒ การใช้โวหารเป็นนัย เช่น

◦ อ้าพ่อผู้เรืองฤทธิธำรง	เยียรองคั่นเรนทร์ราม
อ้าแม่ผู้เลิศลักษณะงาม	เสงี่ยมเงื่อนสิตาสุดา
◦ อ้าพ่อผู้เดชอดุลรวิ	วรรณสว่างในเวหา
อ้าแม่เสมอศศิประภา	อันเพ็ญผ่องอัมพรไพท
◦ อ้าพ่อผู้ทรงศักดิ์ตั้งวัช-	ชิรหัตถ์สหัสไนย
อ้าแม่อันมานมุขประไพ	ประกาศปางสุรางค์สวรรค์
◦ อ้าพ่อคือจอมจตุรภูษ	ผู้ทรงครุฑเขจรจรัล
อ้าแม่คืออัปสรสุพรรณ-	ณพิลาสลักษณ์มี
◦ อ้าพ่อคือองค์อัครมเห-	ศรเทพตรีศูลี
อ้าแม่คือเทวภคินี	นุชมิ่งอุมาสมร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

จากการศึกษาการสืบสานลีลาในการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานลีลาในการประพันธ์
บทพรรณนาธรรมชาติมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑ ลักษณะ คือ ลีลาในการประพันธ์
บทพรรณนาธรรมชาติที่เรียบง่าย และได้สืบสานลีลาการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกมาจาก
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑ ลักษณะ คือ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกที่อลังการ
โดยเป็นการสืบสานด้านวิธีการประพันธ์

การสร้างสรรคศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

จากการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ทั้งสองตอน พบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรคศิลปะการประพันธ์ที่มีความแตกต่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ทั้งความแตกต่างด้านปริมาณและความแตกต่างด้านวิธีการประพันธ์ ดังนี้

๑. การสร้างสรรคการใช้ภาษา

ด้านการสร้างสรรคการใช้ภาษาพบประเด็นการสร้างสรรค ดังนี้

๑.๑ การสร้างสรรคการใช้อักษรศัพท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรคการใช้อักษรศัพท์ในภาษาต่าง ๆ ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเรียงลำดับจากมากไปน้อย ดังนี้

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรคการใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๑๓๙ คำ ได้แก่ กถา(กถา), กัณดาร(กนฺดาร), กัปปนา(กปณก), กริ(กริ), กรุณา(กรุณา), กาฬ(กาฬ), กาฬาวก(กาฬวก), กุญชร(กุญชร), กุมภันท์(กุมภณฺฑ), เกสร(เกสร), ชัคค, ขรรคา, ขรรค์(ขคฺค), ชัตติย(ชตฺติย), เขต(เขตฺต), เขษม(เขษม), คังคิย(คฺงฺเคยฺย), คมน(คมน), คัมภีร์(คฺมฺภีร), คาม(คาม), จตุ(จตุ), จตุตถ(จตุตถ), จุล(จุล), จุไร(จุฬ), โจร(โจร), ฉัทพันต์(ฉทฺพันฺต), เชษฐ(เชฐฺฐ), เขตุน(เขตฺน), ไชย(ไชย), ฌาปิต(ฌาปิต), ญาณ(ญาณ), ตามพ(ตมฺพ), ทาม(ทาม), โถมน(โถมน), ทลิต(ทลิตฺท), ทสา(ทสา), ที่ม(ที่ม), ทู, ทวิ(ทฺวือทวิ), ทุม(ทุม), ทูร(ทฺูร), ธาตุ(ธาตฺุ), นาค(นาค), นาวา(นาวา), นิคม(นิคม), นิล(นิล), นิवास(นิवास), นิสาท(นิสาท), ปัจจุส(ปจฺจุส), ปัจเจก(ปจฺเจก), เบ็ญจ, เบญจ(เบญจ), เบ็ญญาส(เบญญาส), ปโทส(ปโทส), บริวาร(บริวาร), ปิย(ปิย), ปิลันทน(ปิลนฺธน), บุร, ฝรุส(ฝรุส), ผลึก(ผลึก), ฝาสุก(ฝาสุก), พิสัย(พิสัย), พิฬาระ(พิฬาร, วิฬาร), พุทฺธ(พุทฺธ), พรหมวิหาร(พรหมวิหาร), ภูณฺชน, ภูณฺช(ภูณฺช), ภูดา(ภูตฺต), โภชา(โภชฺช), มัชฌันติก(มชฺฌนฺติก), มัชฌิม(มชฺฌิม), มน(มน), มัย(มย), มร(มร), มหันต(มหนฺต), มหิสี(มหิสี), มาตงค(มาตงค), มาลี(มาลี), มิสก(มิสฺสก), มุทุ(มุฑฺดู), มุททิก(มุฑฺทิก), มูล(มูล), รัฐ(รฐฺฐ), รัต(รัตฺต), รัตติ(รัตฺติ), รุกข(รุกฺข), โลก(โลก), พจน, วัจน(วจน), วัตถุ(วตฺถุ), พิชา, วิชา(วิชฺชา), วิภาว(วิภาว), วิมุติ(วิมุตฺติ), พิพัฒน์(วิพฺพัฒน์), วิสุทฺธิ(วิสุทฺธิ), วิหาส(วิหาส), สก(สก), สากย(สากย), สงฆ์(สงฺฆ), สัจจ(สจฺจ), สันตติ(สตฺติ), สัณฺญา(สณฺญา), สันต์(สนฺต), สยมภุ(สยมฺภุ), สรร, สรรวา(สรว), สหัส(สหสฺ), สาวก(สาวก), สาวิกา(สาวิกา), สาสน(สาสน), สินฺทพ(สินฺทพ), สิริ(สิริ), สุขุม(สุขุม), สุณิสสา(สุณิสสา), สุรภี(สุรภี), สุสาน(สุสาน), สุสิริ(สุสิริ), ไสย(ไสย), หัตถา(หตฺถ), หิริญ(หิรฺญ), หไทย(หทย), อัม(อฑฺฒ), อนันต(อนนฺต), อนิจ(อนิจฺจ), อนุสาสน(อนฺุสาสน), นุสร(อนฺุสร), อรัญ(อรฺญ)

เทพย(เทพย), เทศ(เทศ), เทศนา(เทศนา), โทษ(โทษ), นารายณ์(นารายณ), นาศ(นาศ),
 นิตย(นิตย), นิทร, นิทรา(นิทร), นิร(นิร), นิเวศน, นิเวศ(นิเวศน), นฤ(นฤ), ปักษา(ปักษา),
 ปักษี(ปักษี), ปักษ์(ปรปักษา), ประชา(ปรประชา), ประเทศ(ปรเทศ), บรรยงก์(ปรยงก),
 บัณฑร(ปาณษร), ปรศว์, ปรศว์(ปรศว), บิดร(ปิตฤ), บุรุษ(บุรุษ), ประโยชน์(ปรโยชน),
 ปราไส(ปรศรย), ภัคดี(ภกฤติ), ภักษ, ภักษ์(ภกษ), ภรรดา(ภรตุฤ), ภิกษุณี(ภิกษุณี), ภูษิต(ภูษิต),
 มัตสยา(มตสย), มนุษย์(มนษย), มรุ(มรุต), มหรรณพ(มหรณพ), มารดร(มาตุฤ), มาทน์(มาทน),
 มารุต(มารุต), มิตร(มิตร), มูตร(มูตร), ยศ(ยศ), รักษ์(รุษ), รถยา(รถยา), ราชย์(ราชย),
 ลักษมี(ลกษมี), ลาวรรณ(ลาวณ), วันส(วันส), พนิต(พนิต), พรรณนา(วรณนา),
 พิทยาธร(วิพยาธร), วิชาญ(วิชาญ), วิหา, วิหาส, เวหา(วิห, วิหา), พณฑ(พณฑ),
 พิฑูริย, ไพฑูริย์, เวฑูริย(ไวฑูริย), ศริร(ศรีร), ศิขร(ศิขร), ศิร(ศิร), ศील(ศีล), ศุลี(ศุลี),
 สราพก(ศรววก), ศริร(ศรีร), ศฤงคาร(ศฤงคาร), เศวต(เศวต), สกนธ์(สกนธ), สกุล, ตระกุล(สกุล),
 สัตว์(สตุต), สัตย์(สตุย), สถล(สถล), สรรเพ็ชญ์(สรพชญ), สู้ทศน์, สู้ทศน(สูทศน),
 สุรางค์(สุรางคณา), สุวรรณ(สุวรรณ), สถาน(สุถาน), สนาน(สุนาน), สวามี(สวามี, สวามิน)
 หิมवास(หิมวต), ไหรณ(หิรณ), หฤทัย(หฤทย), หนักษ(อนรุษ), อนุกรม(อนุกรม),
 อภิปราย(อภิปราย), อภิรมย(อภิรมย), อภิวาท(อภิวาท), อมิตร(อมิตร), อรรณพ(อรณพ),
 อศว(อศว), อารย(อารย)

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ภาษาไทยที่ไม่พบใน
 สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๓๙ คำ ได้แก่ ข้า, คารม, ไคล, งาม, แจ่ม, ดร, ดวง, ดอย,
 ทราม, ทวย, ท้อง, นวล, นอง, นิ่ม, เนิน, แนว, ใน, ประดัก, ผา, แผ่น, พารา, พื่น, มาก, มิ่ง, เมล็ดอง,
 แม่, แมน, ยง, รสาย, ระวัง, ระวัง, ระวัง, เวียง, เสมอ, หลึง, หน่อ, หลาย, อดัก, อ่อน

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ภาษาเขมรที่ไม่พบใน
 สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งสิ้น ๒๕ คำ ได้แก่ กระยา(กรยา, กรอยา), ไกร(ไกร), กนโลง(จรรโลง),
 จรัล(จรัล), ซไม, ซมย(ซมย), ซรลอง(ซรลอง), เฉอ(เฉอ), ดำรี(ดำไร), ตระพัง(ตรพัง),
 บันหาร(บันหาร), บำเพ็ญ(บัพญ), บำเรอ(บะเรอ), ประยูร(ปรยูร), ผูล(ปอิน, บูน, ผวน),
 ประกิต(ปรกิต), ประดาษ(ผาส), ผดุง(ผดุง), ไม้ท(ไม้ท), พูน(พูน), รำบาล(รบาล, ราน),
 ลำเนา(ลเนา, เนา), ลหาร(รหาล), พนม(พนม), สำนัก(สมนาก), สนุกนี้(สรนุก)

จากข้อมูลการใช้อักษรศัพท์พบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์อักษรศัพท์
 ที่มาจากภาษาบาลีมากที่สุด รองลงมาเป็นภาษาบาลีและสันสกฤต ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย
 และภาษาเขมรตามลำดับ

จากข้อมูลข้างต้นพบว่า ผู้ศึกษาได้เปรียบเทียบการเลือกใช้คำที่มีทั้งในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตของกวีทั้งสองสมัย ดังนี้

ตารางที่ ๔-๑ แสดงการเลือกใช้คำที่มีทั้งในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น และสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

ความหมาย	อยุธยา	รัตนโกสินทร์
สายฟ้า	วัชร หรือ เพชร (ส. วชร)	วชิร (ป. วชิร)
พระราชา	ไม่พบการใช้คำว่า ชัตติย	ชัตติย (ป. ชตุติย)
ต้นไม้	พฤษ (ส. วฤกษ)	รุกข (ป. รุกข)
ผู้ทรงความรู้	พิทยา (ส. วิทยา)	พิชา , วิชา (ป. วิชชา)
กลางคืน	ราตรี (ส. ราตริ)	รัตติ (ป. รตุติ)
ชายาพระเจ้าแผ่นดิน	มहिษี (ส. มหิษี)	มหิสี (ป. มหิสี)

จากตารางที่ ๔-๑ แสดงการเลือกใช้คำที่มีทั้งในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น และสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย พบว่า

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเลือกใช้คำที่มาจากภาษาสันสกฤต เช่น วชร, วฤกษ, วิทยา, ราตริ, มหิษี เป็นต้น

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการเลือกใช้คำที่มาจากภาษาบาลี เช่น วชิร, ชตุติย, รุกข, วิชชา, รตุติ, มหิสี เป็นต้น

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การเลือกใช้คำศัพท์ชั้นสูง ที่ไม่พบการนำมาใช้โดยทั่วไป เช่น กัปปนา, สุสิริ, ถาม, โถมน, ทลิต, นิสาท, มัชฌันติก, มุททิก, สุสิริ เป็นต้น คำศัพท์เหล่านี้ทรงนำมาจากรากศัพท์ภาษาบาลี โดยคำศัพท์ส่วนใหญ่ไม่มีการดัดแปลงทั้งรูปและเสียง ส่วนการใช้ภาษาสันสกฤตเป็นคำศัพท์พื้นฐานที่ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ทันที เช่น ศาลา บุตร กาญจน จันทร อินทร อุทยาน เป็นต้น

๑.๒ การสร้างสรรค์การใช้คำไวพจน์

จากการศึกษาการใช้คำไวพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการใช้คำไวพจน์ ๑๐ ความหมาย สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์ความหมายย่อยขึ้นใหม่อีก ๔๘ ความหมาย โดยพบการสร้างสรรค์ความหมายย่อย ๔๘ ความหมายในคำไวพจน์ ๙

ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์ คำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย คำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุประสงค์ของ คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ คำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ คำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ คำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์ ความรู้สึก และคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน ถือเป็น การสร้างสรรค์การใช้คำไวพจน์ในด้าน รายละเอียดที่มีความหมายย่อยเพิ่มขึ้นจากที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์ความหมายย่อย ๔๘ ความหมาย ดังนี้

๑.๒.๑ การสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์ ๓ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง กษัตริย์และนางกษัตริย์ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระสงฆ์สาวก และคำไวพจน์ที่หมายถึง ข้าราชการ ดังนี้

๑.๒.๑.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง กษัตริย์และนางกษัตริย์ เช่น ขัตติยาบุพเรศ

นราธิปไตย, อุภัยขัตติย, ลำภาพาลदनัยอุภัย, ยุพาอุภยบุตร เป็นต้น

๑.๒.๑.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง พระสงฆ์สาวก เช่น อัครสาวก, ภิกษุณี

สงฆสาวิก, ทักษินสาวก, ดรุธชี เป็นต้น

๑.๒.๑.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง ข้าราชการ ดังนี้

ปริวาร, บาทเรณูปริจา เป็นต้น

๑.๒.๒ การสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติ ๑๑ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง เมฆ คำไวพจน์ที่หมายถึง ฝน คำไวพจน์ที่หมายถึง ลม คำไวพจน์ที่หมายถึง ป่าหิมพานต์ คำไวพจน์ที่หมายถึง ป่าไม้ล้มลุก คำไวพจน์ที่หมายถึง สวนดอกไม้ คำไวพจน์ที่หมายถึง ถ้ำ คำไวพจน์ที่หมายถึง ต้นไม้ยืนต้น คำไวพจน์ที่หมายถึง ผลไม้ คำไวพจน์ที่หมายถึง ปลา คำไวพจน์ที่หมายถึง ลิง และคำไวพจน์ที่หมายถึง สัตว์ที่ไม่ระบุชนิด ดังนี้

๑.๒.๒.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง เมฆ เช่น อัพภษณะนภอดล เป็นต้น

๑.๒.๒.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ฝน เช่น สายพิรุณธारा เป็นต้น

๑.๒.๒.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง ลม เช่น จัณทวาตา, ผรุสมารุต เป็นต้น

๑.๒.๒.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง ป่าหิมพานต์ เช่น หิมพานตพนาลี, หิมเวศวนา, หิมเวศวนาตร เป็นต้น

๑.๒.๒.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง สวนดอกไม้ เช่น กุสุมนันส, วนัสอุบล,

ปัทมเศวตรัตกมูทวัน เป็นต้น

๑.๒.๒.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง ถ้ำ เช่น คูหาสน์ เป็นต้น

๑.๒.๒.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง ต้นไม้ยืนต้น เช่น รุกขชาติ, เมอชาติ, พฤษพา

สุสิริ เป็นต้น

๑.๒.๒.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึง ผลไม้ เช่น ผลาผลไพโร เป็นต้น

๑.๒.๒.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึง ปลา เช่น มัตสยาชลาจร เป็นต้น

๑.๒.๒.๑๐ คำไวพจน์ที่หมายถึง ลิง เช่น ฉาปิตะกระบี่ เป็นต้น

๑.๒.๒.๑๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง สัตว์ที่ไม่ระบุชนิด เช่น จตุบาท เป็นต้น

๑.๒.๓ การสร้างสรรค์ความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง
สถานที่อยู่อาศัย ๓ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง วัด คำไวพจน์ที่หมายถึง สุสาน และ
คำไวพจน์ที่หมายถึง หมู่บ้าน ดังนี้

๑.๒.๓.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง วัด เช่น เซตุพนาราม เป็นต้น

๑.๒.๓.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง สุสาน เช่น สุสานสถาน เป็นต้น

๑.๒.๓.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง หมู่บ้าน เช่น คามนิคมเขต เป็นต้น

๑.๒.๔ การสร้างสรรค์ความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อในคำไวพจน์ที่
หมายถึง วัตถุสิ่งของ ๒ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง สิ่งของอันเป็นทิพย์ และคำไวพจน์
ที่หมายถึง อาหาร ดังนี้

๑.๒.๔.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง สิ่งของอันเป็นทิพย์ เช่น ทิพยโกคี, สุรามฤตย์,
ทิพยรดา เป็นต้น

๑.๒.๔.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง อาหาร เช่น โภชนนิกรภักซ์, ภักษภุญชา,
โภชนาภูดหาร เป็นต้น

๑.๒.๕ การสร้างสรรค์ความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อในคำไวพจน์ที่หมายถึง
การบอกลักษณะ ๑๑ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความวุ่นวาย คำไวพจน์ที่หมายถึง
ความพิกลพิการ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความรุนแรงเลวทราม คำไวพจน์ที่หมายถึง ความเป็นชั้น

คำไวพจน์ที่หมายถึง ความหวาน คำไวพจน์ที่หมายถึง สีสิ้น คำไวพจน์ที่หมายถึง ความใหญ่โต
คำไวพจน์ที่หมายถึง ความดก คำไวพจน์ที่หมายถึง ความอันตราย คำไวพจน์ที่หมายถึง ความมี
ชีวิต และคำไวพจน์ที่หมายถึง การปราศจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังนี้

๑.๒.๕.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความวุ่นวาย เช่น รสสายระส่ำ เป็นต้น

๑.๒.๕.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความพิกลพิการ เช่น วิกลสกันธอินทริย

เป็นต้น

๑.๒.๕.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความรุนแรงเลวทราม เช่น จัณฐาธาตา,
ทूरศสถาน, กันดารพนานต์, ผรุสทัณฑโทษา, รดเยศทุเรศสถาน เป็นต้น

๑.๒.๕.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความเป็นชั้น เช่น รดับรดา เป็นต้น

๑.๒.๕.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความหวาน เช่น มธุรส เป็นต้น

๑.๒.๕.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง สีสิ้น เช่น นิลโลหิตโตธาตุ, ชลครังมหากาฬ-
ปรัศวี เป็นต้น

๑.๒.๕.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความใหญ่โต เช่น มหานทีพิศาล, มหาพาร

เป็นต้น

๑.๒.๕.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความดก เช่น ตระการผลตระกลผลกา เป็นต้น

๑.๒.๕.๙ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความอันตราย เช่น กลัมพรไทย, ภัยอันตราย

เป็นต้น

๑.๒.๕.๑๐ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความมีชีวิต เช่น ชนมชีวา, ชนมชีวา เป็นต้น

๑.๒.๕.๑๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง การปราศจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น นฤทุภข,
นฤไทย, นฤโทษ เป็นต้น

๑.๒.๖ การสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง
อวัยวะ ๔ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง ผม คำไวพจน์ที่หมายถึง มือ คำไวพจน์ที่
หมายถึง หน้าท้อง และคำไวพจน์ที่หมายถึง น้านม ดังนี้

๑.๒.๖.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ผม เช่น จูไรเกศ เป็นต้น

๑.๒.๖.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง มือ เช่น ทวิกร เป็นต้น

๑.๒.๖.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง หน้าท้อง เช่น นุชนาภี เป็นต้น

๑.๒.๖.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง น้านม เช่น กษิรามพู เป็นต้น

๑.๒.๗ การสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ & ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง การพูดให้โอวาทและข้อคิด คำไวพจน์ที่ หมายถึง การพูดออกคำสั่ง คำไวพจน์ที่หมายถึง การนอน คำไวพจน์ที่หมายถึง การปรนนิบัติดูแล และคำไวพจน์ที่หมายถึง การเดินทาง ดังนี้

๑.๒.๗.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง การพูดให้โอวาทและข้อคิด เช่น พุทธพจน์, มุกทุกถาปราไสย, บุราณคารม เป็นต้น

๑.๒.๗.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง การพูดออกคำสั่ง เช่น เทวโองการ, ราชโองการ เป็นต้น

๑.๒.๗.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง การนอน เช่น นิทรภริมย์, ไสยศ, นิทราภริมย์ เป็นต้น

๑.๒.๗.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง การปรนนิบัติดูแล เช่น บำเรอบริบาล, ภิบาล เป็นต้น

๑.๒.๗.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง การเดินทาง เช่น คมนาศ บทลีลา, พยุหยาตร, พนัสส์ญจร เป็นต้น

๑.๒.๘ การสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่ หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก ๑ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความเมตตากรุณา ดังนี้

๑.๒.๘.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง ความเมตตากรุณา เช่น นกุลกรุณา เป็นต้น

๑.๒.๙ การสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน ๘ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนหนึ่ง คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนสอง คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนสี่ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนห้า คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนเก้า คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนห้าสิบ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนห้าสิบล้าน คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนแปดพัน ดังนี้

๑.๒.๙.๑ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนหนึ่ง เช่น เองค์, เอกกาย เป็นต้น

๑.๒.๙.๒ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนสอง เช่น กรุงไกรชไม, ทวิกร, กรุงไกร อุกัยภพ, สองศรีรพีพงศ์, ปิโยรสไซม เป็นต้น

๑.๒.๙.๓ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนสี่ เช่น จตุราพรหมวิหาร, จตุรพลาธา กุญชรสินธพบทจรพณท์, อริยสังจัตุรา เป็นต้น

๑.๒.๙.๔ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนห้า เช่น เบ็ญจมหานทีธาร, เบ็ญจวารกาล, ไศลวิบุลยเบญจกฏ เป็นต้น

๑.๒.๙.๕ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนเก้า เช่น นวมาศ เป็นต้น

๑.๒.๙.๖ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนห้าสิบ เช่น เบ็ญญาสยิชน์ เป็นต้น

๑.๒.๙.๗ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนห้าสิบเจ็ด เช่น เบ็ญจาสตา เป็นต้น

๑.๒.๙.๘ คำไวพจน์ที่หมายถึง จำนวนแปดพัน เช่น สหสหัสอัษฎา เป็นต้น

จากข้อมูลการใช้คำไวพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์ความหมายย่อยในคำไวพจน์ที่หมายถึง ธรรมชาติมากที่สุด ๑๒ ความหมาย รองลงมาเป็น คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกลักษณะ คำไวพจน์ที่หมายถึง การบอกจำนวน คำไวพจน์ที่หมายถึง กิริยาอาการ คำไวพจน์ที่หมายถึง อวัยวะ คำไวพจน์ที่หมายถึง มนุษย์ คำไวพจน์ที่หมายถึง สถานที่อยู่อาศัย คำไวพจน์ที่หมายถึง วัตถุสิ่งของ คำไวพจน์ที่หมายถึง อารมณ์ความรู้สึก ตามลำดับ

๑.๓ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงในด้านรายละเอียดปลีกย่อยที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นในการเปลี่ยนแปลง ๒ ลักษณะ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ และการเปลี่ยนแปลงเสียงสระ ดังนี้

๑.๓.๑ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต และในคำที่มาจากภาษาเขมรที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ดังนี้

๑.๓.๑.๑ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑๓ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๑.๑.๑ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ พ เป็น ร เช่น จูฬ-จโร เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๒ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ก เป็น ข เช่น เกษุม-เขษม เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๓ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฎ เป็น ษ เช่น เซฎฐ-เซษฐ เป็นต้น

๑.๓.๑.๑.๔ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ช เป็น จ เช่น เซษฐ-เจษฐ เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๑.๕ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ น เป็น ณ เช่น คน-คัคณ เป็นต้น
- ๑.๓.๑.๑.๖ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฐ เป็น ฏ เช่น เทษฐ-เจษฏา เป็นต้น
- ๑.๓.๑.๑.๗ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ สฺ เป็น ฤ เช่น นิสฺ-นฤ เป็นต้น
- ๑.๓.๑.๑.๘ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ศ เป็น ส เช่น ปุศฺ-ปราส,

ศุรวาก-ศรวาก เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๑.๙ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ทฺ เป็น ฒ เช่น วุทฺ-พฤฒา, พฤฒิ

เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๑.๑๐ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ชฺ เป็น ศ เช่น เวช-เพศ เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๑.๑๑ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฌ เป็น ญ เช่น หิรฌ-ไทรฌ

เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๑.๑๒ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฌ เป็น ฌ เช่น อนุช-อนุชฌ เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๑.๑๓ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ฌ เป็น ฌ เช่น ลาลส-ลาลด เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษา

เขมร

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำ
ที่มาจากภาษาเขมรที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๙ ลักษณะ ได้แก่

- ๑.๓.๑.๒.๑ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ก เป็น จ เช่น กนโลง-จรวโลง เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๒ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ บ เป็น ผ เช่น บคุน-ผคุล เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๓ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ป เป็น ผ เช่น ปโอิน-ผคุล เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๔ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ผ เป็น ป เช่น ผฎาส-ประดาษ เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๕ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ส เป็น ช เช่น ผฎาส-ประดาษ เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๖ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ภา เป็น พ เช่น ภูล-พูน เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๗ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ พ เป็น ภ เช่น เพา-ลำภา, เพา เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๘ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ร เป็น ล เช่น รหาล-ลหาร เป็นต้น

- ๑.๓.๑.๒.๙ การเปลี่ยนรูปพยัญชนะ ว เป็น พ เช่น วุน-พนม เป็นต้น

- ๑.๓.๒ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว และ
เสียงสระต่างเสียงที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ดังนี้

- ๑.๓.๒.๑ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว
มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๒.๑.๑ การเปลี่ยนเสียง สระอา เป็น สระอะ เช่น อานนุท-อนนท,
อานุภาว-อนุภาพ, จุราล-จรัล เป็นต้น

๑.๓.๒.๑.๒ การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระอि เช่น ศิริร-ศิริ, ธิตา-ธิตา,
นึล-นิล เป็นต้น

๑.๓.๒.๒ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียงมา
จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑๒ ลักษณะ ได้แก่

๑.๓.๒.๒.๑ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระโอะ เช่น นยน-โนยณ,
หุทย-หุไทย, ปุรศุรย-ปราไส, สมยุ-ไสมย เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๒ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระเออะ เช่น ปญจ-เบ็ญจ,
ปญญาส-เบ็ญญาส, สรวชญ-สรวเพ็ชญ เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๓ การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระอะ เช่น อนุศาสน์-อนุศาสน
เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๔ การเปลี่ยนเสียง สระโอะ เป็น สระอิ เช่น ไวยุรย-พิฑูริย
เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๕ การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระโอะ เช่น หิรณยุ-ไหรรญ เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๖ การเปลี่ยนเสียง สระโอะ เป็น สระอิ เช่น คไโร-คารี เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๗ การเปลี่ยนเสียง สระโอะ เป็น สระเอ เช่น ไวยุรย-เวฑูริย
เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๘ การเปลี่ยนเสียง สระเออะ เป็น สระโอะ เช่น คงเคยุ-คังโคย,
เซยุย-ไซย, เทยุย-ไทย เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๙ การเปลี่ยนเสียง สระอิ เป็น สระอิ เช่น ผลิก-ผลึก, อธิก-อธิก
เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๑๐ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระโอะ เช่น สณฺฑ-สณฺฑ
เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๑๑ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอิ เช่น วฑฺฐ-วฑฺฐิ, วัชฺชิร,
วฤฑฺฐ-พฤตฺมา, พฤตฺมิ เป็นต้น

๑.๓.๒.๒.๑๒ การเปลี่ยนเสียง สระอะ เป็น สระอุ เช่น ไศศุราย-ไอศุราย
เป็นต้น

จากข้อมูลการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย
พบว่า มีการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะมากที่สุด รองลงมาเป็นการเปลี่ยนแปลง
เสียงสระ

๑.๔ การสร้างสรรค์การสร้างคำ

จากการศึกษาการสร้างคำพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการสร้างคำ ๒ วิธี
คือ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต และการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์
ไทย ทั้งนี้พบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษา
บาลีและสันสกฤต และการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทยด้วยวิธีการที่แตกต่างไปจากใน
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นบางประการ ดังนี้

๑.๔.๑ การสร้างสรรค์การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต

จากการศึกษาการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤตใน
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า กวีได้สร้างสรรค์การสมาสคำจำนวน ๓ - ๔ คำเป็นส่วนใหญ
นอกจากนี้ยังพบการสร้างสรรคการสมาสคำจำนวน ๗ คำ ๘ คำ และ ๑๓ คำ ซึ่งการสมาสคำ
จำนวนมากนี้ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เช่น

การสมาสคำ ๗ คำ

สุร (ป.,ส.สุร) + อาลัย (ป.,ส.อาลัย) + สุทัศน (ส.สุทฺตฺสน) + ธาณี (ป.,ส.ธานี) +
อินทร์ (ส.อินฺทฺร) + สุร (ป.,ส.สุร) + อินทร (ส.อินฺทฺร) = สุราลัยสุทัศนธานินทรสุรินทรา

การสมาสคำ ๘ คำ

จตุร (ส.จตุร) + พล (ป.,ส.พล) + รถา (ป.รถ) + กุญชร (ป.กุญฺชร) +
สินธพ (ป.สินฺธว) + บท (ป.ปท) + จร (ป.,ส.จร) + พุณท์ (ส.พฺณฺท) = จตุรพลรถากุญชรสินธพ
บทจรพุณท์

การสมาสคำ ๑๓ คำ

นาฏ (ป.,ส.นาฏ) + พนิต (ส.พนิต) + มห (ป.มห) + อิทธิ (ป.อิทธิ) +
มห (ป.มห) + อิศร (ส.อิศฺร) + ศักดิ์ (ส.ศกฺติ) + มณี (ป.ส.มณี) + เมขลา (ป.,ส.เมขลา) + สมญา
(ป.สมญฺญา) + อิศ (ส.อิศ) + เทว (ป.,ส.เทว) + กัญญา (ป.กญฺยา) = นาฏพนิตมหอิทธิมห
ศักดิ์มณีเมขลาสมเยศเทวกัญญา

ทั้งนี้ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการสร้างสรรคการสร้างคำสมาสอาศัย
สนธิโดยใช้คำหลังหรือส่วนหลังที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก ดังนี้

การสร้างสรรคการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีมีจำนวน ๘ คำ
ได้แก่ อาการ, อุทยาน, อุฬาร, โภกาส, อิทธิ, อนุสูตร, อนุสนธิ และอนนุต เช่น

อาการ เช่น โถมน (ป.โถมน) + อาการ (ป.อาการ) = โถมนาการ
พิสุทธิ (ป.วิสุทธิ) + สรรพ (ส.สรรพ) + ปิลันธ
(ป.ปิลันธ) + อาการ (ป.อาการ)
= พิสุทธิสรรพปิลันธนาการ

อุทยาน เช่น วน (ป.วน) + อุทยาน (ป.อุทยาน) = วนุทยาน
วร (ป.,ส.วร) + ราช (ป.,ส.ราช) + อุทยาน (ป.อุทยาน) + ศาล
(ส.ศาลา) = วรรณอุทยานศาล

อุฬาร เช่น มห (ป.มห) + อุฬาร (ป.อุฬาร) = มโฬาร

โภกาส เช่น รัตน (ป.รัตน) + โภกาส (ป.โภกาส) = รัตนโภกาส

อิทธิ เช่น มห (ป.มห) + อิทธิ (ป.อิทธิ) + ขรรค์ (ป.ขคฺค) = มหิทธิขรรค์

อนุสูตร เช่น บุร (ป.,ส.บุร) + อนุสร (ป.อนุสร) = บุราณุสร

อนุสนธิ เช่น ทิพ (ป. ทิพ) + นัยน (ป.,ส.นย) + อนุสนธิ
(ป.อนุสนธิ) = ทิพนัยนอนุสนธิ

อนนุตเช่น คุณ (ป.,ส.คุณ) + อนนุต (ป.อนนุต) + อนน
(ป.,ส.อนน) = คุณนนุตอนน

การสร้างสรรคการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาสันสกฤตมีจำนวน
๔ คำ ได้แก่ อีส, อมิตฺร, อรุณว และอนุกรม เช่น

อีสเช่น คมน (ป.คมน) + อีส (ส.อีส) = คมนาส

นาวา (ป.นาวา) + อีส (ส.อีส) = นาเวศ

อมิตฺร เช่น ปัญจ (ป.ปัญจ) + อมิตฺร (ส.อมิตฺร) = ปัญจามิตฺร

อรุณวเช่น มห (ป.มห) + อรรณพ (ส.อรุณว) = มหรรณพ

อนุกรม เช่น วน (ป.วน) + อนุกรม (ส.อนุกรม) = วนาอนุกรม

การสร้างสรรคการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีและสันสกฤตมี
จำนวน ๑๐ คำ ได้แก่ อาสน, อนุตราย, โองการ, อาราม, อมฺพร, องฺกร, อาภา, อาหาร, อาตุร และ
อุทก เช่น

อาสน เช่น คฺหฬ (ป.,ส.คฺหฬ) + อาสน (ป.,ส.อาสน) = คฺหฬสน์
 รัตน (ป.,รตน) + อาสน (ป.,ส.อาสน) + บรรจฺจฺฐรณฺ (ป.,ป.จฺตฺถรณ) = รัตน

สนบรรจฺจฺฐรณฺ

อนฺตราย เช่น ชิวิต (ป.,ส.ชิวิต) + อนฺตราย (ป.,ส.อนฺตราย) = ชิวิตันฺตราย
 ภย (ป.,ส.ภย) + อนฺตราย (ป.,ส.อนฺตราย) = ภยันฺตราย

โองการ เช่น ราชย (ส.ราชย) + โองการ (โองการ) = ราชโยงการ

จากการศึกษาการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต พบว่า
 สมุทโฆษคำฉันทตอนปลายได้สร้างสรรควิธีการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและ
 สันสกฤตที่ต่างไปจากสมุทโฆษคำฉันทตอนต้น โดยในสมุทโฆษคำฉันทตอนปลายได้
 สร้างสรรคคำสมาสที่มีจำนวนคำ ๓ - ๔ คำ เป็นจำนวนมาก ทั้งยังสมาสคำจำนวน ๗ คำ ๘ คำ
 และ ๑๓ คำ ซึ่งไม่พบในสมุทโฆษคำฉันทตอนต้นด้วย นอกจากนี้ยังพบการสร้างสรรคการสร้าง
 คำสมาสอาศัยสนธิโดยใช้คำหลังหรือส่วนหลังที่ไม่พบในสมุทโฆษคำฉันทตอนต้น

๑.๔.๒ การสร้างสรรคการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทย

จากการศึกษาการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทยพบว่า สมุทโฆษคำฉันทตอน
 ปลายได้สร้างสรรควิธีการสร้างคำที่แตกต่างจากสมุทโฆษคำฉันทตอนต้น กล่าวคือ สมุทโฆษ
 คำฉันทตอนต้นนิยมซ้อนคำที่มาจากภาษาเดียวกัน ในขณะที่สมุทโฆษคำฉันทตอนปลายนิยม
 สร้างสรรคคำซ้อนที่มาจากต่างภาษากันเป็นส่วนมาก โดยพบคำซ้อนที่มาจากภาษาเดียวกัน
 เล็กน้อยเท่านั้น เช่น

การซ้อนคำที่มาจากต่างภาษา

พนม (ข.พน)	+	วัน (ป.,วน)	=	พนมวัน (ป่า)
อร (บงอร)	+	นุช (ป.,ส.อนุช)	=	อรนุช (นาง)
นุช (ป.,ส.อนุช)	+	นง (ท.)	=	นุชนง (นาง)
พน (ป.,วน)	+	พง (ท.)	=	พนพง (ป่า)
นิเวศน์ (ส.นิเวศน)	+	เวียง (ท.)	=	นิเวศน์เวียง (เมือง)
พนัส (ส.วนส)	+	พนม (ข.พน)	=	พนัสพนม (ป่าเขา)
พิโรจน์ (ป.,ส.วิโรจน)	+	จรัส (ข.จรัส)	+	ชัชวาล (ส.ชวาล)
= พิโรจน์จรัสชัชวาล (ส่องสว่าง)				
พนม (ข.พน)	+	เนิน (ท.)	+	ไศล (ส.ไศล)
= พนมเนินไศล (ภูเขา)				

ผาสุก (ป.ผาสุก) + เกษม (ส.เกษม) + สาทร (ป.ส.สาทร)
= ผาสุกเกษมสาทร (มีความสุข)

อเนก (ป.,ส.อเนก) + มลาก (ท.) + หลาย (ท.)
= อเนกมลากหลาย (มาก)

นวล (ท.) + นุช (ป.,ส.นุช) + เทพี (ป.,ส.เทว)
= นวลนุชเทพี (นาง)

เกษม (ส.เกษม) + สุนุก (ข.สุนุก) + สุข (ป.,ส.สุข)
+ รมย์ (ส.รมย์) = เกשמสุนุกสุข (มีความสุข)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบการสร้างสรรค คำซ้อนที่มาจากต่างภาษากันมากที่สุด และเป็นคำซ้อนที่ใช้คำมากกว่า ๒ คำ ซึ่งการสร้างสรรค คำซ้อนลักษณะนี้มีจำนวนมากว่าที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

๒. การสร้างสรรคความงามทางภาษา

ด้านการสร้างสรรคการใช้ภาษาพบประเด็นการสร้างสรรค ดังนี้

๒.๑ การสร้างสรรคความงามที่เกิดจากเสียง

ถึงแม้สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายจะสืบสานความงามทางภาษามาจากสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนต้นทั้งความงามที่เกิดจากเสียง ความงามที่เกิดจากคำ และความงามที่เกิดจากความ เปรียบ แต่พบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระ และการเล่น เสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ที่มีจำนวนมากกว่าที่พบในสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก ถือเป็นการสร้างสรรคความงามที่เกิดจากเสียงด้านปริมาณที่มีมากขึ้น ดังนี้

๒.๑.๑ การสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระเพิ่มขึ้นกว่าที่พบ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก โดยสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระมากที่สุดใน ตำแหน่งกลางวรรค มีปริมาณการเล่นโดยเฉลี่ยร้อยละ ๕๗ ซึ่งเป็นปริมาณที่สูงกว่าในสมุทรโฆษ คำฉันท์ตอนต้น โดยได้สร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระมากที่สุดในสัททวิภักกิปิตฉันท ร้อยละ ๘๕ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภทสัททวิภักกิปิตฉันททั้งหมด เช่น

๑ กุ้งกึ่งกุมภิลมกรกระฉ่อนชลก้วย

กตกาและกริมกราย

กระดรับ

๑ กระดุมพุกดุกเดี่ยวดาษสลาดสลิดสลับ

หลดไหลลงเลนลับ	อนนต์
◦ ม้าหมอมหมู่คณะบูและบ้าก็มาระคน	
แป้นแปบปะแปมปน	ประนัง
◦ คำวเชื้อเชื้อชจรและชอนฉลับกับสัง-	
ควาดสวายแสวงวัง	ชลา
◦ แมลงภู่มู่ฉนากฉลามชลามพจรคลา	
เทโพและเทพา	ตระพาก
◦ กระแบบกระบอกครอกคละชะโดกระให้กระแหก้มาก	
คางเป็อนเป็อนคางฝาก	ณฝั่ง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๓)

จากการศึกษาการสร้างสรรคการเล่นเสียงสระในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระจำนวนมากกว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมาก ทำให้เสียงของการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีเสียงนุ่มนวลราบรื่นสอดคล้องกันอย่างไร้พไร และยังพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคจำนวน ๒-๖ คำ ในขณะที่ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นพบการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรค ๒ คำ นอกจากนี้ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายยังสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคภายในบท ๑-๔ วรรค ในขณะที่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคภายในบท ๑-๓ วรรคและสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายยังสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคต่อเนื่องกัน ๑-๖ บท ในขณะที่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นเสียงสัมผัสสระตำแหน่งกลางวรรคต่อเนื่องกัน ๑-๒ บท

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระในตำแหน่งกลางวรรคที่มีจำนวนมากกว่าที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเป็นอันมาก ถือเป็นการสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสสระในด้านปริมาณการใช้ที่เพิ่มมากขึ้น

๒.๑.๒ การสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

จากการศึกษาการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่พบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นเสียงในลักษณะนี้ร้อยละ ๙.๘ ของจำนวนคำประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้งหมด โดยสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ

ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่มากที่สุดในภาพยั้ง จำนวนร้อยละ ๑๕ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภทภาพยั้งทั้งหมด

ขณะที่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่เพิ่มขึ้นกว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเป็นจำนวนมาก โดยพบการเล่นเสียงสัมผัสสระมากที่สุดร้อยละ ๔๒ ของจำนวนคำประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายทั้งหมด ซึ่งเป็นปริมาณที่สูงกว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก โดยสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่มากที่สุดวสันตดิถีฉันท จำนวนร้อยละ ๔๒ ของจำนวนคำประพันธ์ประเภทวสันตดิถีฉันททั้งหมด เช่น

◦ <u>อ้าไต้อุภัยภูนา-</u>	ยกโดเสด็จจร-
<u>ไลเลออำเภอมิรมยนั้น-</u>	ทวโนทยานสถาน
◦ <u>เพื่อพุลพิโรหฤทัยทำว</u>	ดำริหรือวฤตีราญ
<u>แห่งเหตุประเภทอุครดาด</u>	<u>ยุบลเบื้องธเคืองไฉน</u>
◦ <u>ไปมีคดีกลพิรุช</u>	และประทุษฐ์แกไทไท
<u>ตนตทุทุกผู้คือชนใคร</u>	ก็บแผกบพ้องพาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๕)

จากการศึกษาการสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ในตำแหน่งต้นวรรคในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการสร้างสรรคการเล่นเสียงในแพรวพราวกว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ทำให้เสียงของการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสอดคล้องเกี่ยวเนื่องกันไปอย่างไร้รอยต่อเป็นอย่างมาก และยังพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ภายในบท ๑-๓ วรรค ในขณะที่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเล่นเสียงสัมผัสชนิดนี้ในบท ๑-๒ วรรคนอกจากนี้ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายยังสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ต่อเนื่องกัน ๑-๓ บท ในขณะที่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมีการเล่นเสียงสัมผัสชนิดนี้ ๑-๒ บท

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่จำนวนมากกว่าที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก ถือเป็นการสร้างสรรคการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ในด้านปริมาณการใช้ที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้เสียงของคำประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกันอย่างไร้รอยต่อ

๒.๒ การสร้างสรรค์ความงามที่เกิดจากความเปรียบ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพ ดังนี้

๒.๒.๑ การสร้างสรรค์การใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์จินตภาพชนิดใหม่ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๒ ชนิด ได้แก่ จินตภาพแสดงการลิ้มรส และจินตภาพแสดงการรับรู้ ดังนี้

๒.๒.๑.๑ จินตภาพแสดงการลิ้มรส ได้แก่

๒.๒.๑.๑.๑ การลิ้มรสความหอมหวาน เช่น

◦ บ้างทรงผลดกดาดพนม **มธุรสอุดม**

ดั่งทิพโอชาหาร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๓๔)

๒.๒.๑.๒ จินตภาพแสดงการรับรู้ ได้แก่

๒.๒.๑.๒.๑ การรับรู้ความทุกข์ เช่น

◦ ห่อนผู้อำรุงผดุงผดา **คุ่มของเปนภา-**

รเพื่อพำนักนี้ไปมี

◦ **เสียมสูญพูนพิพัฒน์สวัสดิ** **ดูแจกอัคนี**

นิราศธูมาอาภูล

◦ **ผิบนั่นหนึ่งคงคาสูญ** **สายสินธุเพียบพูล**

แลโหดแลแห้งแล้งไหล

◦ **ผิบนั่นคณึงหนึ่งเวียงไชย** **ร้างราชผู้ไอ-**

ศวรรษเสวยเลยมี

◦ **ผิบนั่นหนึ่งรถราชี** **เว้นธวัชเปนศรี**

สง่าทิ้งอนห่อนยล

◦ **ล้วนเสียมสิ่งสถาพรผล** **ทั่วผู้หมู่ชน**

บชร้องสรรเสริญเยรยอ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๖)

ดังนั้น จากการศึกษาการสร้างสรรค์การใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า มีการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ๒ จินตภาพ ได้แก่ จินตภาพแสดงการลิ้มรส และจินตภาพแสดงการรับรู้ ถึงแม้จะมีจำนวนไม่มาก แต่ก็ถือว่าเป็นจินตภาพชนิดใหม่ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

๒.๒.๑.๓ การสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์

ด้านการสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์พบประเด็นการสร้างสรรค์ ดังนี้

๒.๒.๑.๓.๑ การสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ ๑ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่อลังการ ดังนี้

๒.๒.๓.๑.๑ การสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่

อลังการ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่อลังการ ดังนี้

๑. การใช้เสียงที่แข็งขันและห้าวหาญ เช่น

๐ บางปิงคลเผ่าพารณ	พิศพรรณไสภณ	พิฬาระจักษุศรี
๐ บางข้างเขือตามพดารี	พินภาพหัสดี	ดั่งตามพดังก่องเกลา
๐ บางบันฑิตพวงศัพพะ	เผือกม่วงลำภา	พิลาศลออกศอสรพ
๐ บางคังไคยคชพวกพรรณ	สีสินธุ์เทียมทัน	ผลึกรัตนจรัสจัญญ
๐ บางเหล่ากาฬาวกะตระกุล	กายกาฬปานปูน	ดั่งกาฬแก้ว

แพรวพราว

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๒. การใช้คำสมาสจำนวนมาก เช่น

๐ ล้วนเลิศศุภลักษณ์นาคินทร์	ลิบหมู่หัสตินทร์	อุทิจวงศไกววัล
๐ บางชาติคเชนทรจัททันต์	ฉิวผ่องเพียงพรร-	ณภาคไหรณูร์ศมี
๐ บางสารอุโบสถสกุลมี	มาตังคอินทรีย์	สุพรรณพ่างต่างพงศ
๐ บางเหล่าเหลืองลานพิศวง	เหมหัตถิวงศ	คือวรรณมนเสลา
๐ บางหมู่มงคลไอยรา	สีอัญชัญผกา	ประกอบมงคล

ดลสถาน

๐ บางโคตรคันธคชไอฬาร	มูลมุตรกายตระการ	ก็หอมตระหลบ
----------------------	------------------	-------------

สบสกล

๐ บางปิงคลเผ่าพารณ	พิศพรรณไสภณ	พิฬาระจักษุศรี
--------------------	-------------	----------------

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

๓. การใช้โวหารเป็นนัย เช่น		
◦ บางชาติคเณทรรค์ทนต์	ผิวผ่องเพียงพร-	ณภาคไทรภูริศมี
◦ บางสารอุโบสถสกุลมี	มาตั้งคอินทรีย์	สุพรรณพ่างต่าง
พงศ์		
◦ บางเหล่าเหลือองลานพิศวง	เหมหัดถึงศ์	คือวรรณมนเเสลา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

จากการศึกษาการสร้างสรรคศิลป์ในการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรคศิลป์ในการประพันธ์ขึ้นมาใหม่ ๑ ลักษณะ คือ สติลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่อลังการ โดยเป็นการสร้างสรรควิธีการประพันธ์สติลาในการประพันธ์ขึ้นมาใหม่ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

จากการศึกษาการสืบสานและการสร้างสรรคศิลป์ปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานศิลปะการประพันธ์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นอย่างครบถ้วน อย่างไรก็ตามยังพบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรคศิลป์ปะการประพันธ์ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ทั้งการสร้างสรรคใหม่ในด้านวิธีการประพันธ์ และการสร้างสรรคใหม่ในเชิงปริมาณ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการดำรงรักษาไว้ซึ่งขนบในการประพันธ์ของกวีโบราณ ในขณะที่เดียวกันยังได้สร้างสรรคศิลป์ปะการประพันธ์ด้วยวิธีการใหม่ เช่น การสร้างคำที่มีความซับซ้อน การเล่นเสียงสัมผัสสระจำนวนมาก เป็นต้น ทำให้เห็นถึงอัตลักษณ์และอัจฉริยภาพแห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส องค์กวีผู้ประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้อย่างชัดเจน

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่มีผู้แต่งขึ้นใน ๒ สมัย ระยะเวลาห่างกันมากกว่า ๒๐๐ ปี สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นประพันธ์โดยกวีในราชสำนักสมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มตั้งแต่บทประณามพจน์ ถึงตอนรณานิคมุขกำสรวล และสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ต่อในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มตั้งแต่ตอนพิชยารรณานิคมุขคร่ำครวญ ในพระราชอุทยานของพระสมุทรโฆษจนกระทั่งจบเรื่อง การศึกษานี้ได้ศึกษาศิลปะการประพันธ์ของสมุทรโฆษคำฉันท์ทั้งสองตอนในด้าน การใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์ เพื่อนำมาพิจารณาการสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาศิลปะการสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์สรุปได้ดังนี้

๑. การสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

๑.๑ การสืบสานการใช้ภาษา

๑.๑.๑ การสืบสานการใช้อักษรศัพท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการใช้อักษรศัพท์ที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาเขมร มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น สืบสานการใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตจำนวน ๙๔ คำ สืบสานการใช้อักษรศัพท์สันสกฤตจำนวน ๗๓ คำ สืบสานการใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีจำนวน ๕๐ คำ สืบสานการใช้อักษรศัพท์ภาษาเขมรมาจำนวน ๑๕ คำ สืบสานการใช้อักษรศัพท์ภาษาไทยจำนวน ๑๕ คำ

๑.๑.๒ การสืบสานการใช้คำไวพจน์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการใช้คำไวพจน์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๑๐ ความหมาย โดยสืบสานความหมายแยกย่อยมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวน ๕๘ ความหมาย

๑.๑.๓ การสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๔ ลักษณะ ได้แก่ ๑. การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ พบการสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ๖ ลักษณะ และพบการสืบสานการเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร ๔ ลักษณะ

๒. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ พบการสืบสานการเปลี่ยนแปลงเสียงสระสืบสานการเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว ๔ ลักษณะ และพบการสืบสานการเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียง ๔ ลักษณะ

๓. การตัดเสียง พบการสืบสาน ๕ ลักษณะ ๔. การเพิ่มเสียงพบการสืบสาน ๔ ลักษณะ

๑.๑.๔ การสืบสานการสร้างคำ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการสร้างคำมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๒ วิธี ได้แก่ การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต โดยสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการสร้างคำจำนวน ๒ – ๖ คำ มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ส่วนการสมาสอศัยสนธิพบการสืบสานการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีมีจำนวน ๑ คำ การสืบสานการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาสันสกฤตมีจำนวน ๗ คำ และการสืบสานการสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมีจำนวน ๘ คำ

การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทยสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานการสร้างคำด้วยวิธีการประสมคำ และซ้อนคำมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น โดยการประสมคำในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายพบว่ามี การสืบสานการสร้างคำโดยวิธีการประสมคำระหว่างคำเดี่ยวที่มาจากต่างภาษา และสืบสานการสร้างคำประสมโดยการประสมกันระหว่างคำเดียวกับกลุ่มคำมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ส่วนการซ้อนคำพบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีซ้อนคำมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ได้แก่ การซ้อนคำที่มาจากภาษาเดียวกัน และการซ้อนคำที่มาจากต่างภาษา

๑.๒ การสืบสานความงามทางภาษา

๑.๒.๑ การสืบสานความงามที่เกิดจากเสียง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีการสร้างความงามที่เกิดจากเสียงมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ การเล่นเสียงสัมผัสสระ และการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

๑.๒.๒ การสืบสานความงามที่เกิดจากคำ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีการสร้างความงามที่เกิดจากคำมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นทั้ง ๖ ลักษณะ ได้แก่ การเล่นคำในลักษณะกลบท คำซ้อน คำซ้ำ คำอรรถาธิบาย คำเลียนเสียงธรรมชาติ และคำพ้องเสียง

๑.๒.๓ การสืบสานความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สืบสานวิธีการสร้างความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นมาเพียง ๓ ประเภท ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ และการอ้างถึง โดยได้สืบสานการใช้ความเปรียบเทียบในการสร้างจินตภาพมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๔ จินตภาพ ได้แก่ จินตภาพแสดงการมองเห็น จินตภาพแสดงการได้ยิน จินตภาพแสดงการสัมผัส และจินตภาพแสดงการเคลื่อนไหว โดยสืบสานการใช้ความเปรียบเทียบสร้างจินตภาพด้านการมองเห็นมากที่สุดมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น

๑.๓ การสืบสานลีลาในการประพันธ์

๑.๓.๑ การสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่เรียบง่าย

๑.๓.๒ การสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศก

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสืบสานลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาอารมณ์โศกที่อลังการ

๒. การสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย

๒.๑ การสร้างสรรค์การใช้ภาษา

๒.๑.๑ การสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ในภาษาต่าง ๆ ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก ได้แก่ สร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีจำนวน ๑๓๙ คำ การสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตจำนวน ๑๒๓ คำ การสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ภาษาสันสกฤตจำนวน ๑๐๕ คำ การสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ภาษาไทยจำนวน ๓๙ คำ และการสร้างสรรค์การใช้อักษรศัพท์ภาษาเขมรจำนวน ๒๕ คำ โดยพบการสร้างสรรค์อักษรศัพท์ภาษาบาลีมากที่สุด

๒.๑.๒ การสร้างสรรค์การใช้คำไวพจน์

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรค์ความหมายย่อยขึ้นใหม่ ๔๙ ความหมาย โดยพบการสร้างสรรค์ความหมายย่อย ๔๘ ความหมายในคำไวพจน์ จำนวน ๙ ความหมาย ได้แก่ คำไวพจน์ที่หมายถึงมนุษย์ คำไวพจน์ที่หมายถึงธรรมชาติ คำไวพจน์ที่หมายถึงสถานที่อยู่อาศัย คำไวพจน์ที่หมายถึงวัตถุสิ่งของ คำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกลักษณะ คำไวพจน์ที่หมายถึงอวัยวะ คำไวพจน์ที่หมายถึงกิริยาอาการ คำไวพจน์ที่หมายถึงอารมณ์ ความรู้สึก และคำไวพจน์ที่หมายถึงการบอกจำนวน

๒.๑.๓ การสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงในด้านรายละเอียดปลีกย่อยที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นในการเปลี่ยนแปลง ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑. การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะ พบการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ๑๓ ลักษณะ และพบการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงรูปพยัญชนะในคำที่มาจากภาษาเขมร ๙ ลักษณะ ๒. การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ พบการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระสี่สายนการเปลี่ยนแปลงเสียงสระสั้น-ยาว ๒ ลักษณะ และพบการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงเสียงสระต่างเสียง ๑๒ ลักษณะ

๒.๑.๔ การสร้างสรรค์การสร้างคำ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์การสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต และการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทยด้วยวิธีการที่แตกต่างไปจากในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นบางประการ ได้แก่

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นได้สร้างสรรค์การสมาสคำจำนวน ๓ – ๔ คำเป็นส่วนใหญ่ ต่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นที่สมาสคำจำนวน ๒ คำเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังพบการสร้างสรรค์การสมาสคำจำนวน ๗ คำ ๘ คำ และ ๑๓ คำ ซึ่งการสมาสคำจำนวนมากนี้ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ส่วนการสร้างคำสมาสอาศัยสนธิพบการสร้างสรรค์การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีมีจำนวน ๘ คำ การสร้างสรรค์การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาสันสกฤตมีจำนวน ๔ คำ และการสร้างสรรค์การสมาสที่มีคำหลังหรือส่วนหลังมาจากภาษาบาลีและสันสกฤตมีจำนวน ๑๐ คำ

ส่วนการสร้างคำตามหลักไวยากรณ์ไทยพบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายสร้างสรรค์คำซ้อนที่มาจากต่างภาษากันเป็นส่วนมาก โดยพบคำซ้อนที่มาจากภาษาเดียวกันเล็กน้อยเท่านั้น

๒.๒ การสร้างสรรค์ความงามทางภาษา

๒.๒.๑ การสร้างสรรค์ความงามที่เกิดจากเสียง

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์การเล่นเสียงสัมผัสสระมากที่สุด ทั้งยังพบการสร้างสรรค์การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ที่มีจำนวนมากกว่าที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นจำนวนมาก ถือเป็น การสร้างสรรค์ความงามที่เกิดจากเสียงด้านปริมาณที่มีมากขึ้น

๒.๒.๒ การสร้างสรรค์ความงามที่เกิดจากความเปรียบ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้สร้างสรรค์จินตภาพชนิดใหม่ที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นเพิ่มเติมขึ้นอีก ๒ ชนิด ได้แก่ จินตภาพแสดงการล้มรส และจินตภาพแสดงการรับรู้

๒.๓ การสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์

๒.๓.๑ การสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติ

สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ๑ ลีลา ได้แก่ ลีลาในการประพันธ์บทพรรณนาธรรมชาติที่อลังการ

อภิปรายผล

ผลการศึกษาศิลปะการสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์พบประเด็นที่น่าสนใจ ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้สืบสานศิลปะการประพันธ์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นในด้านการใช้ภาษา ความงามทางภาษา อันน่าจะเนื่องมาจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงดำเนินตามแนวทางในการประพันธ์หรือขนบในการประพันธ์ของกวีโบราณ ซึ่ง ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๓, หน้า ๓๑๑) เรียกว่า “การเดินตามรอยครู”

การเดินตามรอยครูเป็นแนวคิดสำคัญที่ปรากฏอยู่ในตำราประพันธ์ศาสตร์ทั้งของอินเดียและของไทย ดังที่ ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๓, หน้า ๓๑๑) กล่าวไว้ว่า ความคิดสำคัญที่มีต่อฝ่ายผู้สร้างในตำราประพันธ์ศาสตร์ทั้งของอินเดียและไทยเน้นประเด็นเดียวกันคือการฝึกฝนและการเดินตามรอยครู คุณสมบัติของผู้เป็นกวีนอกจากจะต้องอาศัยปฏิภาณ หรือความคิดอ่านอันรุ่งโรจน์แล้ว ยังต้องมีความรอบรู้พิเศษในวิชาต่าง ๆ เป็นเครื่องประดับ ความรอบรู้นี้ย่อมมาจากการฝึกคือ การอยู่ใกล้ครู และเอาใจใส่ศึกษากวีนิพนธ์เป็นนิตย์

ทั้งนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสอาจเคยทรงศึกษาตำรา
ประพันธ์ศาสตร์ทั้งของอินเดียและไทยมาอย่างครบถ้วน จึงทรงยึดถือขนบการประพันธ์ที่มุ่งเน้น
การเดินตามรอยครุมาอย่างครบถ้วนทุกประการ

วรรณคดีคำฉันท์สมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และ
ราชาพิลาปคำฉันท์ ล้วนสร้างคำที่เรียบง่าย มีขนาดสั้น นิยมสร้างคำโดยใช้คำจำนวน ๒ คำ มา
ประกอบกันเป็นส่วนมาก เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์
สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายได้ทรงสืบสานขนบในการสร้างคำมาจากกวีสมัยอยุธยาตอนต้น จึง
พบคำศัพท์ที่มีการสร้างคำที่เหมือนกันทุกประการ เช่น คำว่า นเรนทร พยุหพหล พลพฤษท ศรินทร
ลีขานล แต่คำศัพท์บางคำมีการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงไปบ้าง เช่น จากคำว่า มธุรกกร เป็น มธุกร
ราชูทยาน เป็น ราชูทเยศ รัตนบรจสุรณี เป็น รัตนาสนบรจสุรณี สรรพพิภูษา เป็น สรรพพาพิภูษา
พาษปธารา เป็น พาษปธารา เป็นต้น

ด้านความงามทางภาษาพบว่า ในวรรณคดีคำฉันท์สมัยอยุธยาตอนต้นมีการเล่นเสียง
สัมผัสพยัญชนะเป็นจำนวนมาก ตรงกับที่ชลดา เรื่องรักษะลิขิต (๒๕๔๗, หน้า ๓๒๗) ศึกษา
ลักษณะร่วมของวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาตอนต้นพบว่า วรรณคดีไทยสมัยอยุธยาตอนต้นนิยมเล่น
เสียงสัมผัสพยัญชนะเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะมากกว่าเล่นเสียงสัมผัสสระ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงสืบสานขนบในการเล่นเสียง
สัมผัสพยัญชนะมาจากกวีสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น บทพรรณนาตระกูลช้างในสมุทรโฆษ
คำฉันท์ตอนปลาย

◦ บางช้างเชือกตามพดารี	พินภาพหัสดี
ตั้งตามพดังก่องเกลา	
◦ บางบันฑูรพวงศัพพะหา	เผือกผ่องลำเภา
พิลาสลอสอสรรรพ์	
◦ บางคังโคยคชพวกพรรณ	สีสินธุ์เทียมทัน
ผลึกรัตนจรังจัญญ	

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๓)

นอกจากนี้ยังพบสำนวนภาษาที่ใกล้เคียงกับสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นหลายตอน เช่น
การกล่าวถึงช้างป่าที่กำลังหักไผ่กินเป็นอาหาร

◦ ลางตัวสามารถคือสิงห์	ข้ามหัวธารบึง	แลเล็มสงบบงซาง
------------------------	---------------	----------------

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๓)

◦ **ลางลิตบงขางลางหัก** **ไผ่ไห้ทำลัก** **แลลางละเลาะเล็มตฤณ**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๓)

การกล่าวถึงช้างที่มีจำนวนมากมายเหลือคณานับ

◦ **คชสารเหลือติดคณา** **พังพลายโสภา** **แลตั้งดูทามทอกทรรม**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๓)

◦ **พลางเมินมาตงคณา** **แลหลามเหลือตรา** **สระพั้งตั้งพังพลายหลาย**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๒)

การคร่ำครวญของพิทยาธรรณาพิมุขตอนพิทยาธรรณาภิมุขกำสรวล และ

พระสมุทรมโหษคร่ำครวญตอนขนอนขาด เช่น

◦ **ตณฎตายก็จะตายผู้เดียวใครจะแลดู**

โอแก้วกับตณฎ

ฤเห็น ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๕)

◦ **เรียมเมื่อมอดตั้งถยอद्यุพินจะยินจะยล**

ไ้อ้มิงวิมลแม่

บพาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๖)

ทั้งนี้ยังพบว่างานพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมีลักษณะการประพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงการเดินตามรอยครุอยู่หลายตอนด้วยกัน เช่น ในบทพรรณนาธรรมชาติแบบนิราศในลิลิตเตลงพ่าย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ด้วยสำนวนภาษาที่ใกล้เคียงกับบทพรรณนาธรรมชาติแบบนิราศในลิลิตพระลอ เช่น

ลิลิตพระลอ

เล็บมือนางนี้ตั้ง

เล็บนาง เรียมนา

ชมมานางหวังต่าง

มาน้อง

ชมพู่สไบบาง

นุชคลี่ ลงถา

งามปานไม้ปล่อง

แปลกปล้องคอศรี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๓๙๒)

ลิลิตเตलगพ่าย

เดิมมีนางนี้หนึ่ง	นขา นางฤ
ต๋องต๋องต๋องบุษบา	นึ่งนึ่ง
ชงโคคิดชงมา	นุชนาฏ เหมือนฤ
เรียบระเมียรเดือปล้อง	ต๋องปล้องศอสมร

(กรมศิลปากร, ๒๕๑๕, หน้า ๔๒)

กล่าวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นนักปราชญ์ผู้เดินตามรอยครู อันเป็นขนบของกวีในขณะนั้น โดยทรงสืบสานขนบในการประพันธ์จากวรรณคดีโบราณ และการสืบสานศิลปะการประพันธ์จากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นสู่สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายอย่างครบถ้วน ทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นและตอนปลายมีศิลปะการประพันธ์ที่กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สอดคล้องกับที่ กุสุมา รัชมนณี (๒๕๓๗, หน้า ๑๓๑) ได้กล่าวถึงการประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายไว้ว่า พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสมีลักษณะหลายประการที่ทำให้กล่าวได้ว่าทรงเป็น “กวีอยุธยาเกิด” สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายต่อกันได้อย่างสนิทกับสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น ด้วยฝีปาก ลีลา อดังการ และจารีตต่าง ๆ ที่กลมกลืนกับสำนวนอยุธยา

๒. การสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ด้านการใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาของฉันทลักษณ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีศิลปะการประพันธ์ที่แตกต่างไปจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เหตุผลสำคัญน่าจะเกิดมาจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นนักปราชญ์ผู้มีความเชี่ยวชาญทั้งทางด้านภาษา และด้านการประพันธ์กวีนิพนธ์อย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ

๒.๑ ทางด้านภาษา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านอักษรศาสตร์ภาษาต่างประเทศ เห็นได้จากการพระนิพนธ์หนังสือคำฤกษ์ ร่วมกับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๗๔ - ๒๓๗๗ หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่ว่าด้วยการรวบรวมคำศัพท์ภาษาต่าง ๆ ทั้ง ภาษาไทย ภาษาเขมร โดยเฉพาะภาษาบาลี และภาษาสันสกฤตที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก พร้อมด้วยการแปลความหมายหรือคำอธิบายคำศัพท์แบบสั้น ๆ

เป็นที่ยอมรับกันว่าหนังสือ คำฤกษ์ เป็นหนังสือศัพทานุกรม หรืออภิธานศัพท์เล่มแรกของไทย และเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพทางด้านอักษรศาสตร์ภาษาต่างประเทศของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสอย่างชัดเจน

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ (๒๕๐๕, หน้า ๒๑๓) ได้กล่าวถึงพระราชประวัติด้านการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า ทรงศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทย ขอม และภาษาบาลี ตลอดทั้งวิธีลงเลขยันต์ ในสำนักสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน ซึ่งสมเด็จพระวันรัตองค์นี้เป็นผู้เชี่ยวชาญทางอักษรสมัยและเวทมนต์ โดยเฉพาะภาษามคธบาลีนั้นมีความรู้แตกฉานมาก

การศึกษาศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายยังแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงมีพระปรีชาสามารถด้านการใช้อักษรศัพท์ภาษาบาลีอย่างชัดเจนด้วยการสร้างสรรค์อักษรศัพท์ภาษาบาลีในการพระนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายจำนวนมาก ซึ่งล้วนเป็นคำศัพท์ชั้นสูง เช่น กัปปนา สุสิริ ถาม โถมน ทลิต นิสาทมัชฌันติก มุททิก เป็นต้น คำศัพท์เหล่านี้ทรงนำมาจากรากศัพท์ภาษาบาลี และทรงสร้างศัพท์โดยการดัดแปลงทั้งรูปและเสียง

นอกจากนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงแสดงพระอัจฉริยภาพด้านการผูกศัพท์ขึ้นใช้อย่างโดดเด่น โดยพบว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีการสร้างสรรค์คำศัพท์ขึ้นอย่างสลับซับซ้อนและมีขนาดยาวกว่าที่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น คำที่ทรงสร้างขึ้นมักใช้คำจำนวน ๓-๔ คำ มาประกอบกัน อาทิ ชฎิลธรรฆา รดยาทุราคม ผรุสทัณฑโทษา นิลโลหิตโตธาตุ สวรรเพ็ชญพุทธดิลก อติศรพุทธพงศ์ สุรัชคคอนันตานุภาพ กนกนীরขรตนาไมย บวรอาภรณ์รัตนามัย วรวัจนสัตยสัตถุญา เป็นต้น และพบคำที่มีขนาดยาวที่สุดสร้างขึ้นจากคำ ๑๓ คำ ได้แก่ นาฎพนิตมทิมทิมเหศรศักดิ์มณิเมขลาสเมศเทวกัญญา

การสร้างสรรคคำศัพท์ที่มีขนาดยาวและซับซ้อนนี้ไม่ได้พบเฉพาะในสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเท่านั้น แต่ยังพบในพระราชนิพนธ์ประเภทคำฉันท์เรื่องอื่น ๆ ของพระองค์ด้วย ได้แก่ กฤษณาสนน้องคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ฉันทกถ่อมข้างพัง และฉันทสังเวยกลองวินิจฉัยภริ เช่น ขัตติยพงศาพันธุศักดิ์ คชาสรรพปิลันทนาภรณ์ จตุรฤชครุฑ อาศน์ ไทตรีศุลภุขพิสุทศศักดิ์อดุลย์ ธาฎาจตุรามุขศุขวิหาร ราชโยงการดำรัส บดีศวรมุนินทร หน่อมุณีศรี ประชาบดีพรหเมศสุรเชษฐุ พรหมินทรวิชิรินทรวิษณุศิวา พาลพิบัติอุปัทวทุกษ์ ภยผอง พิบัติอุปัทวเหตุ สมเด็จพระมหิศวรมโหสุริย์ ศรีสวัสดิพิพัฒมขยมงคลคุณ สงฆ์สรภาพโพธิพงษ์อักษฎางค์ องค์อรรค์สฤษดิรัักษอาศน์อรุณฤทธิ โอวาทอนุสาสนุสนธิ และเอกอรรคพนิดาวิลาวรรณ เป็นต้น

ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นนักปราชญ์ผู้มีความเชี่ยวชาญด้านอักษรศัพท์เป็นอย่างมาก ทรงสามารถพัฒนารูปแบบ

และพลิกเพลงการสร้างสรรคค์ำศัพท์ต่อยอดจากกวีโบราณ ให้มีความแปลกใหม่ เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซากจำเจของภาษาในการประพันธ์ และยังเป็นการแสดงอัจฉริยภาพอันโดดเด่นในการสร้างสรรคค์ำศัพท์ของพระองค์ที่มีความหลากหลายและแตกต่างจากกวีโบราณด้วย

๒.๒ ทางด้านการประพันธ์กวีนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นอัจฉริยวิผู้เชี่ยวชาญในเชิงกวีนิพนธ์อย่างชัดเจน เห็นได้จากการที่ทรงพระราชนิพนธ์ตำราชั้นที่ไว้ถึง ๒ เล่ม คือ ตำราชั้นที่วรรณพฤติ และตำราชั้นที่มาตราพฤติ อันแสดงให้เห็นประสบการณ์ในการศึกษาทั้งทางด้านการประพันธ์ และทางด้านวรรณคดีที่พระองค์ได้สั่งสมบ่มเพาะมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน จนกระทั่งทรงสามารถสังเคราะห์ความรู้เชิงการประพันธ์มาทรงพระนิพนธ์เป็นตำรา

อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตว่าเมื่อพิจารณาวรรณคดีประเภทคำฉันท์ในสมัยรัตนโกสินทร์เรื่องอื่น ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้แก่ ได้แก่สรรพสิทธิ์คำฉันท์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ต่อมาทรงพระนิพนธ์กฤษณาสนนึ่งคำฉันท์ช่วงก่อน พ.ศ. ๒๓๗๗ จากนั้นได้ทรงพระนิพนธ์ฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างพังในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ พบว่า ทรงเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะอย่างโดดเด่นเช่นเดียวกับกวีสมัยอยุธยา เช่น

- อาจโผนเอาชีพยมฤตยู ปองป่วยริปู จะต่ออย่าต่อตายเดือน
- มณเฑียรเทียรทิพลาญเลื่อน ใจโลกยไฝเฟือน แลยลคือยลไพชยนต์
- ยอดหยัดยีนฟ้าเพ็ดกล จรดจันทรมณฑล ถกเือกด้วยแก้วก่องกาญจน์

(ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, หน้า ๔๗)

- น้อยภักษ์ก็ผอมซูบ สิริรูปก็บันดาล
- มากภักษ์ก็พิพาน จะหนักเนื้อแลที่องค์
- ฟิงภักษ์พอประมาณ บวการวิกลทรง
- ไสภาคยรรยง ทุกสิ่งสิ้นทั้งอินทรีย์
- อิกอิริยาบถ กำหนดถ้วนทั้งสี่มี
- นังนอนหนึ่งจรัล แลยื่นพร้อมเสมอสมาน

(ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, หน้า ๑๙)

- เทียนทองรูปทีปมาลี หลายสำสุรภี พิเลปลาชบุชา
- ช่วยป้อมมองพิบัตินานา นฤโทษภยา พยาธิทุกข์ทุกพรรค
- สบสรรพสิ่งเสียดเกี่ยวกัน อุปลัดคุบ์ทวัน ทรายอย่าแผ้วพาธา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, หน้า ๑๓๕)

แต่เมื่อทรงพระนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายซึ่งเป็นวรรณคดีคำฉันท์เรื่องสุดท้ายที่ทรงพระนิพนธ์ในระหว่างปี พ.ศ.๒๓๘๙ – ๒๓๙๒ พระองค์ได้ทรงสร้างสรรค์การเล่นเสียงสัมผัสสระเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดเสียงเสนาะในการประพันธ์ที่ไพเราะลื่นไหลอย่างต่อเนื่อง เช่น

- คณิงนุขสุดแสนเสียดาย ใครช่วยชิงสาย สมรมาแนบแอบสกนธ์
- พอตายหายทุกข์ท้งล เปลื้องปลดกังวล แลวายเทวษอวรณ์
- ครวญพลางครางคร่ำซ้าถอน หฤทัยเทกร กระทุมรุมรันทรวง
- กำสรวญรฎญจวนจิตรรลวง เข็ญไขใหญ่หลวง พิลาปในสร้อยสวนศรี ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๒๘)

นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก จึงทำให้ความรู้ในการประพันธ์ของพระองค์ตกผลึกและกลั่นมาเป็นสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายที่ทรงสร้างความไพเราะทางด้านเสียงในการประพันธ์ที่แตกต่างจากวรรณคดีคำฉันท์เรื่องอื่น ๆ เช่น สรรพสิทธิคำฉันท์ กฤษณาสนน้องคำฉันท์ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายเป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นการตกผลึกในเชิงการประพันธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส อีกทั้งการที่ทรงพระนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายต่อจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นที่แต่งค้างไว้อย่างเป็นผลให้วรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีเนื้อหาจบบริบูรณ์ ด้วยพระปรีชาสามารถด้านการประพันธ์ที่ทรงสืบสานมาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้นและที่ทรงสร้างสรรค์ชิ้นใหม่ด้วยพระองค์เอง ทำให้สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายมีความไพเราะโดดเด่นจนส่งผลให้วรรณคดีเรื่องนี้ได้รับการยกย่องให้เป็นยอดของวรรณคดีคำฉันท์ในเวลาต่อมา

ข้อเสนอแนะ

นอกจากการศึกษาการสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์แล้ว ผู้ศึกษาเห็นว่าควรศึกษาในด้านอื่น ๆ ดังนี้

๑. ศึกษาการสร้างคำในวรรณคดีสมัยอยุธยา ซึ่งอาจจะนำไปสู่การมองเห็นลักษณะการสร้างคำในวรรณคดีโบราณได้อย่างชัดเจน
๒. ศึกษาลักษณะเด่นของวรรณคดีคำฉันท์ในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๑๕). *ลิลิตเดลงพ่าย*. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- _____. (๒๕๔๐). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.
- _____. (๒๕๔๐). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.
- _____. (๒๕๔๐). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.
- _____. (๒๕๔๓). *คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชญ์ของ*
กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๔๕). *คำฉันท์ดุขฎิสังเวย คำฉันท์กล่อมช้าง ครั้งกรุงเก่า และคำฉันท์*
คชกรรมประยูร. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กีรติ ธนะไชย. (๒๕๕๑). *บุหงาหอมร่วงฟ้าในป่าแก้ว: ฉันทลักษณ์จาก "วรรณคดี" ถึง "กวีนิพนธ์*
ไทยสมัยใหม่". กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กุสุมา รัชมณี. (๒๕๓๗). *สี่สันวนวรรณคดีชุด ดั่งรัตนแห่งโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- _____. (๒๕๔๙). *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*. กรุงเทพฯ:
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ.
- กุลลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๒๐). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- _____. (๒๕๓๙). *ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา. (๒๕๔๐). *พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี.
- เจตนา นาควิระ. (๒๕๔๒). *ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์.
- _____. (๒๕๔๒). *ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ชัชปนะ ปิ่นเงิน. (ม.ป.ป.). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมชาดกล้านนาเรื่องไวยารมโหสถ*.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชลดา ศิริวิทย์เจริญ. (๒๕๑๙). *การศึกษาลิลิตเดลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์*. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรื่องรักษลิขิต. (๒๕๔๑). *เดลงพ่ายศรีมหาเทพ*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- _____. (๒๕๕๒). *ภาพย์เห็นชมเครื่องคาวหวานภาพย์เห็นวิราศแรมรสร้าง*. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

..... (๒๕๔๗). *วรรณคดีอยู่ยกยาตอนต้น ลักษณะร่วมและอิทธิพล* (พิมพ์ครั้งที่ ๒).

กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลธิรา สัตยาวัฒน์. (๒๕๕๐). *วิจารณ์หรือวิจารณ์ ตำนานวรรณคดีวิจารณ์แนวหรือสร้างและสืบสาน*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

โชษิตา มณีใส. (๒๕๔๘). *สมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่งสมัยอยุธยา : วิธีการด้านเนื้อเรื่อง*.

วารสารราชบัณฑิตยสถาน, ๓๐(๓), ๘๐๔ - ๘๒๒.

ฐะปะนีย์ นาครทรรพ. (๒๕๓๓). *สมุทรโฆษคำฉันท์วรรณคดีตรีโวหาร*. *สารสถาบันภาษาไทย*,

๒(๔), ๒๔ - ๓๔.

สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดวงมน จิตรจ่าง. (๒๕๔๐). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดวงมน จิตรจ่าง และคณะ. (๒๕๕๕). *การวิจารณ์บนเส้นทางวรรณคดีศึกษา*. กรุงเทพฯ:

ที คิว พี.

ดวงมน ปรีชญณะ. (๒๕๑๕). *ความงามในทวาทศมาส*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต,

ธนิกาญจน์ จินาพันธ์. (๒๕๔๖). *วิเคราะห์แนวคิดและคุณค่าในกวีนิพนธ์ไทยที่ได้รับรางวัล*

วรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน(ซีไรต์). คุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธเนศ เวศร์ภาดา. (๒๕๔๓). *ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย: แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบ*

วรรณศิลป์ไทย. คุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตร์คุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาวรรณคดีไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

..... (๒๕๔๙). *หอมโลกวรรณศิลป์ การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ:

ปาเจรา.

นิตยา แก้วคัลณา. (๒๕๔๒). *การใช้คำเขมรในนันทโขนันทสุตรคำหลวง*. *ภาษาและภาษาศาสตร์*,

๑๗ (๒), ๑๐ - ๒๕.

..... (๒๕๔๒). *การใช้ภาพพจน์ในวรรณคดีร้อยกรองสมัยอยุธยาตอนต้น*. *จุลสารไทย*

ศึกษา, ๑๕(๒), ๒๑-๓๕.

- _____ (๒๕๕๑). *การสืบสรรค์จินตภาพในกวีนิพนธ์ไทย*. ดุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____ (๒๕๕๖). *สืบสรรค์ขนบวรรณศิลป์: การสร้างสุนทรียภาพในกวีนิพนธ์ไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๕๓). *รัตนมาลา พจนานุกรมแสดงความหมาย สมัย และที่มาของโบราณคดีศัพท์*. กรุงเทพฯ: ลายคำ.
- บรรจบ พันธุเมธา. (๒๕๑๗). *พจนานุกรมเขมร – ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน เล่ม ๑*. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์.
- บุญธรรม กรานทอง และคณะ. (๒๕๕๓). *คำไทยที่มาจากภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: ยูเนียนอุลตราไวโอเล็ต.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. (๒๕๔๓). *วิเคราะห์วรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เบญจวรรณ ชุนฤทธิ์. (๒๕๔๖). *วิเคราะห์จินตภาพในวรรณกรรมที่ได้รับรางวัลของกฤษณา ไกรสิน*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ประจักษ์ ประกายพิทยากร. (ม.ป.ป.). *ร้อยกรอง*. กรุงเทพฯ: นิยมวิทยา.
- ประพัฒน์ ตริณรงค์. (๒๕๐๕). *สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*. พระนคร: อุดมศึกษา.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (๒๕๔๘). *สรรพสิทธิ์คำฉันท์*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- _____ (๒๕๔๙). *กฤษณาสอนน้องคำฉันท์*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ปริศนา พิมพ์ดี. (๒๕๔๗). *คำเรียกผู้หญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปรียา หิรัญประดิษฐ์, เรือเอกหญิง. (๒๕๔๙). *การศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยา*. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัฒน์. (๒๕๔๘). *พจนานุกรม บาลี – ไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๕)*. กรุงเทพฯ: เรื่องปัญญา.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (๒๕๔๘). *ทวาทศมาศ: นิราศหรือตำราการประพันธ์. ภาษา – จารึก ๑๐ (หน้า ๗๙ – ๙๖)*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มานิต มานิตเจริญ. (๒๕๓๕). *พจนานุกรมไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑)*. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.
 ยุวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา. (๒๕๔๒). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี*. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๕). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย*. กรุงเทพฯ:

ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (๒๕๔๖). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖*. กรุงเทพฯ:

นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

_____. (๒๕๔๙). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง*.

กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (๒๕๕๐). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา อนิรุทธคำฉันท์*.

กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

رينฤทัย สัจพันธ์. (๒๕๔๔). *ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

ลัดลนา ศิริเจริญ. (๒๕๑๗). *คู่มือกำศรวลศรีปราชญ์*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

_____. (๒๕๒๐). *หนังสืออ่านนอกเวลาโคลงกำศรวล ลิลิตยวนพ่ายสมุทรโฆษคำฉันท์*

ภาพยนต์เรื่องของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วรารภรณ์ บำรุงกุล. (๒๕๓๗). *ร้อยกรอง*. กรุงเทพฯ: ต้นอ่อน.

วันเนาว์ ยูเด็น. (๒๕๔๔). *กลอนกล*. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.

วิเชียร เกษประทุม. (๒๕๕๐). *ลักษณะคำประพันธ์ไทย*. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.

วินัย ภูระหงษ์. (๒๕๔๒). *เอกสารการสอนภาษาไทย ๓ (พิมพ์ครั้งที่ ๘)*. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (๒๕๐๔). *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์*. พระนคร: สมาคมภาษาและ

หนังสือแห่งประเทศไทย.

วิสุทธิ บุษยกุล. (๒๕๓๗). *อายุบวร*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วีระนุช จารวัฒน์. (๒๕๕๐). *ศึกษาขนบการสืบทอดและศิลปะการประพันธ์ภาพยนต์เรื่อง*.

สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์,

มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ศิริบุญญา ขวัญทอง. (๒๕๔๗). *การวิเคราะห์บทพรรณนาธรรมชาติในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา*.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา. (๒๕๓๔). *วรรณวิทยา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศานติ ภัคดีคำ. (๒๕๔๙). *พจนานุกรมคำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย ฉบับฉลองครบรอบ ๕๕ ปี
การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตไทย – กัมพูชา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง.

_____. (๒๕๕๐). *ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย – เขมร*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง.

ศุภร บุญนาคน และสุริยา รัตนกุล. (๒๕๔๘). *สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้ากุ้ง*. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.

เศรษฐ พลอินทร์. (ม.ป.ป.). *ลักษณะคำประพันธ์ไทย*. กรุงเทพฯ: อักษรไทย.

สายใจ ตระกูลสันติ. (๒๕๔๑). *ภาพพจน์ในสมุทรโฆษคำฉันท์*. งานนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต,
สาขาวิชาภาษาไทย, คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยทักษิณ.

สิริวรรณ วงษ์ทัต. (๒๕๔๖). *นางมโนห์รา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์*. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๔๖). *ภาษาและวรรณคดีในสยามประเทศ*. กรุงเทพฯ: พิชเนศ พริ้นติ้ง
เซ็นเตอร์.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๔๘). *เจิมจันทร์กึ่งสตาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*.
กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

สุมาลี กิยะกุล. (๒๕๑๙). *สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา : การวิเคราะห์และ
วิจารณ์เชิงประวัติ*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย,
บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาพร มากแจ้ง. (๒๕๓๐). *พัฒนาการทางชั้นลักษณะของกาพย์สุรางคนางค์ 28. มนุษยฯ สาร*.
(หน้า ๔๓ – ๕๒).

อุปกิตศิลปสาระ, พระยา. (๒๕๔๔). *หลักภาษาไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐)*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

อุทัยวรรณ นิยมมี. (๒๕๓๔). *คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร*.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- อุไรศรี วรสระริน. (๒๕๕๓). *ร่องรอยภาษาเขมรในภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: เมตตาอักษรปริทัศน์.
- อำพล อุดมพันธ์. (๒๕๑๓). *คำภาษาเขมรในภาษาไทย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดีภาษาตะวันออก, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Hudak, T. J. (1988). The Kamadasa In classical Thai Poetry. In Manas chitakasem (Ed.) *Thai Literary Traditions*, (pp.158 – 169). Bangkok: Chulalongkorn University.